

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

XXXII. évfolyam
2022/2.

A TARTALOMBÓL

Elrettentés és védelem:

a NATO új haderőmodellje

A multitér (multi-domain) műveletek

A városi felkelések elmélete és alapelvek
érvényessége napjaink tükrében

A mesterséges intelligencia
katonai alkalmazása

Civil-katonai kapcsolatok sajátosságainak
hatása Izrael kül- és biztonságpolitikájára

A háború áldozatai: a diszkriminációs
szabály története és kortárs dilemmái

Azt gondolták a szovjetek,
hogy megnyerhetik a nukleáris háborút?

Kínai kőtáblafelirat a muhi csatáról

A kétpólusú politikai pártrendszer kialakulása az Amerikai Egyesült Államokban

A hadijog és a hadifogság története
az egészségügy szemszögéből

A Hadtudomány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg. A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archíválja.

A lapszám szerzői

Dr. Boda Mihály, PhD, egyetemi docens, NKE HHK

Dr. Cseh József, PhD, HM HIM Hadtörténelmi Levéltár

Csepregi Zsolt, MA, doktorandusz, NKE HHK

Dikács Csaba alezredes, NKE HHK

Fazekas Ferenc alezredes, doktorandusz, NKE HHK

Dr. Felházi Sándor ny. ezredes, PhD, Hadtudomány folyóirat, főszerkesztő

Dr. Kiss Tibor r. alezredes, Terrorelhárítási Központ, Műveleti Igazgatóság

Dr. Matus János, MTA doktora

Dr. Mező András alezredes, PhD, NATO Szövetséges Parancsnokság

Mokánszki Zoltán, doktorandusz, NKE HTK

Dr. habil. Négyesi Imre ezredes, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, NKE HHK

Dr. Óbert Marianna főhadnagy, doktorandusz, NKE HHK

Dr. P. Szabó Sándor, PhD, sinológus, tanszékvezető egyetemi docens, NKE Kína-tanulmányok Tanszék

Rémai Dániel, NKE HDI hallgató, NKE RTK

Prof. em. dr. Szenes Zoltán ny. vezérezredes, CSc, NKE HHK

Rövidítések:

HDI – Hadtudományi Doktori Iskola
HHK – Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
KMDI – Katonai Műszaki Doktori Iskola
NKE – Nemzeti Közszolgálati Egyetem
ny. – nyugállományú
pv. – polgári védelem
RTK – Rendészettudományi Kar

E lapszámunk
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

A Magyar Hadtudományi Társaság és az MTA Hadtudományi Bizottság „A” kategóriás, lektorált folyóirata

Felelős kiadó:

Szenes Zoltán, az MHTT elnöke
A folyóirat szerkesztőbizottsága

Elnök:

Siposné Kecskeméthy Klára

Elnökhelyettes:

Felházi Sándor főszerkesztő

Nyomatott folyóirat szerkesztő:

Vastagh László

Online folyóirat szerkesztő:

Fi Károly

Angol nyelvi lektor:

Panajotu Kosztasz

Angol nyelvi szerkesztő:

Gazdag Erika

A bizottság tagjai:

Balla Tibor, Forgács Balázs,
Haig Zsolt, Horváth Attila,
Kátai-Urbán Lajos, Lakner Zoltán,
Palik Mátyás, Ujházy László,
Boguslaw Pacek (Krakkó),
Alexei Voskressenski (Moszkva)
Thomas-Durell Young (Monterey).

Szerkesztőbizottság és kiadó:

Budapest X., Hungária krt. 9–11.

Tel.: 432-9000/29-684 mellék

A mellék HM-vonalon

közvetlenül hívható.

Levélcím:

1581 Budapest, Pf. 15.

E-mail cím:

hadtudomany@gmail.com

Honlap:

www.mhht.eu/?page=ht_archiv

Nyomatott kiadásváltozat:

ISSN 1215-4121

Műszaki szerkesztés, nyomdai előkészítés:

BAUSZ Stúdió

Nyomtatta:

Prime Rate Kft.

Online kiadásváltozat:

ISSN 1588-0605

Webmester:

Jelencsics Imre

HADTUDOMÁNY

HUNGARIAN MILITARY SCIENCE

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

XXXII. évfolyam

2. szám

2022. augusztus

Tartalomjegyzék

BIZTONSÁGPOLITIKA

Szenes Zoltán

Elrettentés és védelem: a NATO új haderőmodellje 3

Csepregi Zsolt

Az izraeli civil-katonai kapcsolatok
sajátosságainak hatása az ország kül- és biztonságpolitikájára 18

HADMŰVÉSZELET

Mező András

Multidomén műveletek városi környezetben 31

Kiss Tibor

A városi felkelések elmélete napjaink tükrében 45

Fazekas Ferenc

A multitér (multi-domain) műveletek kialakulása és szükségessége 59

Négyesi Imre

A mesterséges intelligencia
katonai alkalmazásának hatása a demokráciákra 74

HADTÖRTÉNELEM

Boda Mihály, Rémai Dániel

A háború áldozatai:
a diszkriminációs szabály története és kortárs dilemmái 86

<i>Cseh József</i>	
Azt gondolták a szovjetek, hogy megnyerhetik a nukleáris háborút? . . .	98
<i>P. Szabó Sándor</i>	
Kínai nyelvű mongol kőtáblafelirat a muhi csatáról	112

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

<i>Matus János</i>	
A kétpólusú politikai pártrendszer kialakulása az Amerikai Egyesült Államokban	131
<i>Óbert Marianna</i>	
A hadijog és a hadifogság története az egészségügy szemszögéből . . .	147

A TÁRSASÁG HÍREI

Magyar Hadtudományi Társaság tisztújító küldöttgyűlése (<i>Felházi Sándor</i>)	162
A Magyar Hadtudományi Társaság díjátadó rendezvénye (<i>Dikács Csaba</i>)	167

SZEMLE

Alexander Watson: Az erőd. Przemysl ostroma 1914–1915 (<i>Mokánszki Zoltán</i>)	170
--	-----

Szenes Zoltán[✦]

Elrettentés és védelem: a NATO új haderőmodellje

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.3

2022. június 28–29-én, a madridi NATO csúcstalálkozón, az állam- és kormányfők számos fontos döntést hoztak, amelyek közül kiemelkedik az új stratégiai koncepció jóváhagyása, illetve az elrettentés és védelem megerősítése. A tanulmány Európa katonai megerősítését vizsgálja, bemutatja és értékeli a NATO új haderőmodelljét. Áttekinti a NATO előretolt katonai jelenlétét, vizsgálja a NATO reagáló erők megerősítését, a katonai készenlétet javító intézkedéseket. Felvázolja az új haderőmodell megvalósításának elméleti lehetőségeit, rámutat a stratégiaváltás lényegére, mely szerint a NATO előretolt jelenlétét előretolt védelem váltja fel. Hangsúlyozza, hogy az új haderőmodell csak akkor hoz egy újabb fejlődési fordulatot, ha a tagországok többet investálnak a haderőkbe és a védelembe. *Citius, Altius, Fortius*.¹

KULCSSZAVAK: NATO csúcstalálkozó, Madrid, új stratégiai koncepció, elrettentés és védelem, új haderőmodell

Deterrence and Defence: the new NATO Force Model

*On June 28–29, 2022, the Heads of state and government at the NATO summit in Madrid made some very important decisions, like the approval of the new Strategic Concept and long-term strengthening of deterrence and defence. The article examines the military reinforcement of Europe, presents and evaluates the new NATO Force Model. It reviews NATO's forward military presence, examines the strengthening of NRF and measures to improve military readiness. It outlines the theoretical possibilities to implement the new Force Model, points out the essence of the strategic change: NATO's forward presence will be replaced by forward defence. The article argues that the new Force Model will represent a new turn in NATO development if the member states invest more in the armed force and defence. *Citius, Altius, Fortius*.*

KEYWORDS: NATO Summit, Madrid, new strategic concept, deterrence and defence, new NATO Force Model

✦ Professor emeritus, a hadtudomány kandidátusa, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Tanszék – *Professor emeritus, Department of International Security Studies, Faculty of Military Sciences and Officer Training, Ludovika National University of Public Service, Budapest*; email: szenes.zoltan@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0003-1686-2273

1 Az olimpia hármas jelszava: Gyorsabban, magasabba, erősebben (*a szerk.*)

Bevezetés

2022. június 29-én és 30-án újra a spanyol főváros adott otthont a NATO csúcstalálkozójának. Az állam- és kormányfői értekezletet egy nemzetközi tárgyalássorozat (EU-Nyugat-Balkán vezetői találkozó, EU-csúcs, G-7-csúcs) előzte meg, ahol minden fórumon az európai biztonság kérdései voltak napirenden. Annak mindig oka van, ha a NATO nem a brüsszeli központban tanácskozik. Negyven évvel ezelőtt, 1982. május 30-án lett Spanyolország a NATO 16. tagállama. Az 1997-es madridi találkozón a dél-európai ország 15 éves NATO-tagsága adta az apropót a legfelsőbb szintű NATO tanácskozás helyszínválasztására. A mostani, 2022. évi NATO-csúcs a 40. évfordulóról való megemlékezést szolgálta, bár az orosz-ukrán háború nyomása alatt a szövetségnek nem sok ideje maradt az ünneplésre. A világ megváltozott a spanyol tagság óta, de az alapkérdés változatlan maradt: hogyan alkalmazkodik a NATO a megváltozott biztonsági környezethez? A madridi csúcs előtt Jens Stoltenberg NATO főtitkár, a rendezvényt transzformációs eseményként harangozta be, ahol sok nagyfontosságú döntés fog születni.

A csúcstalálkozó a tervezett módon, hagyományos keretekben és új tanácskozási formákban zajlott.² A NATO már régóta változatos módon tartja az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council – NAC) állam- és kormányfői értekezletét, állandóan a csúcs céljainak és napirendjének megfelelő megoldásokat keres. A madridi csúcs programja sem volt kivétel ebben a törekvésben, számos újdonságot hozott. A szokásos NAC-ülések szolgálták a hagyományos témák (elrettentés és védelem, új stratégiai koncepció, partnerség és bővítés, stb.) megtárgyalását. Első alkalommal hívtak meg négy csendes-óceáni partnerországot a találkozóra, tartottak női miniszteri kerekasztalt a „Nők, béke és biztonság programról.” Önálló témaként szerepelt először legfelső szinten a klímabiztonság témaköre, mint ahogyan a NATO Innovációs Alap létrehozásáról szóló szerződés aláírása is újdonságként szolgált.

A madridi csúcsról több gyorselemzés készült már. Stepper Péter az arányos teherviselés³, Wagner Péter pedig a lehetséges magyar álláspont érvényesítésének lehetőségeit vizsgálta.⁴ Gyarmati István a megváltozott világ kihívásait és lehetőségeit emelte ki,⁵ Csiki Varga Tamás és Tálás Péter elsősorban a megerősített elrettentés és védelem kelet-európai hatásait értékelte.⁶ Dérer Miklós⁷ a teljes ez évi világpolitikai

2 A csúcstalálkozó a következő formációkban tanácskozott: Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council, NAC) ülései, ebből egy alkalommal a partnerekkel (Finnország, Svédország, Ukrajna, Georgia, Moldova, Indiai-csendes-óceáni partnerek, EU vezetői), külügyminiszteri (Jordánia, Mauritánia) és védelmi miniszteri (Bosznia- Hercegovina) szinten, kétoldalú (Kanada, USA, Japán, Dél-Korea, Spanyolország) és többoldalú (Indiai-csendes-óceáni partnerek) tárgyalások formájában, női kül- és védelmi miniszteri kerekasztal (Belgium, Egyesült Királyság, Izland, Kanada, Németország, Norvégia, Svédország, Szlovénia) megtartásával, a NATO Innovációs Alap (22 ország, közte Magyarország) megbeszélése, illetve a találkozó előtt kétnapos konferencia a közszereplőkkel (Madrid Public Forum). A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy az ünnepi NATO-kébbe öltözött spanyol fővárosban NATO-ellenes tüntetések is zajlottak.

3 Stepper Péter 2022.

4 Wagner Péter 2022.

5 Gyarmati István 2022.

6 Csiki Varga Tamás, Tálás Péter 2022.

7 Dérer Miklós 2022.

eseménysorozat tükrében tárgyalta a madridi csúcst, Daniel Fried pedig a G7 és a NATO döntéseit együttesen elemezte az orosz háború tükrében.⁸ Ian Davis elemzése a csúcs döntéseit⁹ az új stratégiai koncepcióval együtt értékelte, mint ahogyan Finn-Ole Alberts is erre az összefüggésre mutatott rá írásában.¹⁰ Jelen tanulmány a madridi csúcstalálkozó eredményeit történelmi kontextusban vizsgálja, de elsősorban katonai kérdésekre fókuszál. Értékeli és magyarázza az elrettentés és védelem hosszú távú feladataival kapcsolatos döntéseket, felvázolja az új NATO haderőstruktúra kiépítésének lehetséges jövőbeni terveit, programjait és feladatait. A kutatás legfőbb módszere a dokumentumok elemzése, illetve a csúccsal kapcsolatos nemzetközi és hazai média- diskurzusok értékelése volt.

1982 és 2022

A 2022. évi madridi csúcs óhatatlanul is az összehasonlítás lehetőségét adja a korábbi évfordulókkal, segít megérteni a szövetség történelmi fejlődését, a folytonosság és a megújulás tematikájának és dinamikájának változását. Bár a történelmi kontextus mindig különböző, a szövetség számára fontos alapkérdések azonban nem változnak: az erős transzatlanti kötelék fenntartása, a szövetség egységének megőrzése vagy a NATO tagországainak védelme mindenféle fenyegetéssel szemben. A csúcstalálkozók jelentősége éppen abban van, hogy a NATO megpróbál megfelelő választ adni az új biztonsági kihívásokra, amelyekről azonban csak később derül ki, hogy jó válaszok voltak-e.

Minden csúcstalálkozó egy-egy történelmi pillanatfelvétel. A spanyol NATO-tagságot 1982. júniusában Bonnban (Nyugat-Németország) ünnepelték, de az eseményt beárnyékolta az akkori nehéz történelmi események. Nagy vitát váltott ki az 1979-es kettős NATO-határozat (dual track), amely arról határozott, hogy az Egyesült Államok rakétafegyvereket (108 Pershing rakéta, 464 robotrepülőgép)¹¹ telepít Európába a szovjet SS-20 közepes hatótávolságú rakéták ellensúlyozására, amennyiben a fegyverzet-csökkentési tárgyalások nem lesznek sikeresek. A döntés megosztotta a szövetségeseket, élénk tiltakozást váltott ki Nyugat-Európában, a NATO népszerűsége a mélypontra volt. (A telepítés végül 1983–1985-ben megtörtént, az Egyesült Királyság, Nyugat-Németország és Olaszország adott helyet a fegyvereknek). A bonni találkozón a NATO-szövetségeseket mélyen aggasztották a nukleáris fegyverek ellenőrzéséről és a Szovjetunióval folytatott leszerelési tárgyalásokról szóló kérdések. Ráadásul a NATO-nak a határainon túli instabilitással is szembe kellett néznie, 1979. decemberben Szovjetunió megszállta Afganisztánt, 1981. decemberében statáriumot hirdettek Lengyelországban.

A NATO már akkor is Moszkva politikáját „a békét és stabilitást veszélyeztető fő fenyegetésnek tekintette”.¹² Megerősítette, hogy a hagyományos erők fejlesztése

8 Fried, Daniel 2022.

9 Davis, Ian 2022.

10 Alberts, Finn-Ole 2022.

11 Special Meeting of Foreign and Defence Ministers. 12 Dec.1979. 7.

12 Rose, Clive 1982.

miatt szükség van a katonai kiadások emelésére a GDP 3%-nak megfelelő nagyságban, jóváhagyta a „Béke és szabadság programját”.¹³ Nem nehéz hasonlóságot találni a mai madridi csúcscsal, amely Oroszországot a közvetlen fenyegetésnek nevezi, erősíti az elrettentést és védelmet, szorgalmazza a védelmi kiadások legalább a GDP 2%-os nagyságát, folytatja a bővítést. Az idén 70 éves NATO Review folyóirat helyesen hangsúlyozta, hogy az 1982. évi bonni csúcstalálkozó ugyanúgy utat jelölt a hidegháború utolsó évtizedére, mint ahogyan a 2022. évi madridi vezetői ankét is meghatározta a fejlődés irányát a 2030-as évekig.

A 2022. júniusi csúcstalálkozón az állam- és kormányfők hat témakört tárgyaltak meg:¹⁴ (1.) A NATO elrettentés és védelem hosszú távú feladatai; (2.) Ukrajna támogatásának fenntartása; (3.) Az új NATO stratégiai koncepció; (4.) A partnerség megerősítése, a bővítés folytatása; (5.) A biztonsági kihívások és fenyegetések kezelése; (6.) Transzatlanti egység és a szövetség szolidaritásának erősítése. Jelen cikk szűkebb értelemben a csúcstalálkozó első napirendjére koncentrál, de vizsgálja a kapcsolódó kérdéseket is (a stratégiai környezet hogyan befolyásolja a NATO elrettentési és védelmi politikáját, mit ír erről az új stratégiai koncepció, miért fontos a technológiai fejlődés, stb.), hogy teljesebben tudja bemutatni az elrettentés és védelem kérdéseit, az új haderőmodellt meghatározó tényezőket.

Valamennyi napirendi pontban születtek döntések,¹⁵ amelyek közül az új haderőmodellhez tartozó kérdéseket értékeljük. Minden határozatot kontextusba helyezzünk, hogy érthetőek legyenek a friss elhatározások. A feladatoknak ugyanis vannak előzményei, összefüggnek egymással, sőt kapcsolatba hozhatók az új stratégiai koncepció elvi döntéseivel is. Külön kitérek az év elején tartott két rendkívüli csúcstalálkozóra, mert ezen ülések döntései hiányoznak a magyar szakirodalomból.

Készenléti akcióterv

A 2014. évi ukrán (Krím-félsziget) válság óta a NATO sokat tett a kollektív védelem megerősítésére, különösen a keleti stratégiai irányban.¹⁶ A szövetség a walesi csúcson (2014 szeptember) elfogadta *készenléti akciótervet* (Readiness Action Plan – RAP), biztonságot megerősítő (assurance) intézkedéseket fogantatott. Ezt követően a NATO a csúcstalálkozók egész sora alatt (Varsó 2016, Brüsszel 2018, London 2019, Brüsszel 2021, Brüsszel 2022 február, március) folyamatosan újabb és újabb döntéseket hozott, hogy megerősítse a *NATO keleti határainak védelmét*, biztosítsa a tagországok biztonságérzetének fenntartását. A 2002-ben létrehozott NATO Reagáló Erők (NATO Response Force – NRF) erejét *megháromszorozták*, 40 000 fős (szárazföldi dandárok, napi 300 bevetésre

13 NATO: Policy for Peace and Freedom. 1984.

14 On the Agenda. Madrid Summit, 29–30 June, 2022.

15 A találkozó döntéseit a csúcspól nyilatkozata alapján a következőképpen lehet összefoglalni: Új NATO haderőmodell bevezetése; Ukrajna hosszú távú támogatása; az új stratégiai koncepció jóváhagyása; Finnország és Svédország csatlakozási meghívása; együttműködés erősítése az indiai- csendes-óceáni partnerekkel; új támogatási csomagok Mauritániának és Tunéziának; a NATO üvegházhatású gázok csökkentése 45%-al 2030-ra; NATO Innovációs Alap létrehozása; NATO belső finanszírozási keretek megemlése; 2023-ban a csúcstalálkozó helyszíne Vilnius. Vö. Madrid Summit Declaration. 29 June 2022.

16 Szenes Zoltán, Siposné Kecskeméthy Klára 2019. 174–184.

alkalmas légierő, a szükséges haditengerészeti képességek, különleges erők, harci támogató és kiszolgáló csapatok) készenléti erővé fejlesztették. A megerősített NRF-en belül gyorsreagáló szárazföldi (nagyon magas készenléti összefegyvernemi haderőcsoport (Very High Readiness Joint Task Force – VJTF), repülő és haditengerészeti (Fekete-tengeri Rotációs Erők (Black Sea Rotational Force, BSFR) erőt hoztak létre, megerősítették a keleti „frontországok” légtérvédelmét, kibővítették az NRF misszióját a *kollektív védelmi* feladatok végrehajtásával. Ez egy fontos változást jelentett a gyorsreagáló erők koncepciójában, hiszen a korábbi NRF funkciója alapvetően a területen kívüli (expedíciós) műveletek végrehajtását szolgálta. A következő lépésként (2016-tól), a Baltikumban és Lengyelországban zászlóaljharccsoportokat helyeztek el, új parancsnokságokat és vezetési pontokat hoztak létre, speciális hadműveleti tervezést vezettek be (lépcsőzetes reagálási tervek, Graduated Response Plan – GRP), fejlesztették a katonai infrastruktúrát. Azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a védelem mellett újra kell gondolni a NATO elrettentési politikáját, mert az ellenfél tevékenységének megakadályozása elégtelen a célok elérésére, ahhoz büntetésre alkalmas erőkre és területi felépítésre van szükség.¹⁷ A NATO fokozatosan (ahogy konszenzust sikerült teremteni a döntésekhez) „erősítette” keleti jelenlétét (több csapaterő, több vezetési szerv), új kezdeményezéseket tett (keretnemzet-koncepció bevezetése, készenlét fokozása), a kiber és űr térre kiterjesztette az 5. cikk hatókörét, a védelem mellett megkezdte tudatosan építeni saját elrettentési erejét. A NATO katonai stratégiájának elfogadása után (2019) megkezdődött az euro-atlanti védelmi tervek kidolgozása, amely Európa katonai védelmének megerősítését szolgálta. Mint kiderült, ezek az erőfeszítések azonban nem voltak elegendők, mert nem tudták megakadályozni Oroszország Ukrajna elleni agresszióját. Ezt a NATO új stratégiai koncepciója is elismerte, amikor megváltoztatta a kollektív védelmet szolgáló feladatok sorrendjét, a korábbi „védelem és elrettentés” felváltotta az „elrettentés és védelem” feladatrendszerét.

Bár NATO csúcstalálkozóik döntéseiben 2014 óta az *ukrán válság dominált*, a NATO mégsem arra a forgatókönyvre készült, hogy Oroszország egyszerűen megtámadja Ukrajnát. Kezdetben hibrid háborútól félt, hogy Moszkva – a nyílt agressziót elkerülve és katonai intervenció küszöbe alatt maradva – megosztja a NATO tagállamokat, befolyásolja a szomszédos keleti NATO országok belpolitikáját, hitelteleníti a NATO biztonsági garanciáit. Később nőtt az aggodalom a tekintetben, hogy Oroszország egy *meglepetésszerű támadással* elfoglalja a védtelen baltikumi területeket, amivel kész helyzet elé állítja a NATO-t. Ezt a gondolkodást erősítette az amerikai RAND Corporation Kutatóintézet 2016. évi háborús modellezése,¹⁸ vagy Richard Shirreff tábornok könyve.¹⁹ A NATO még akkor sem változtatott Ukrajnapolitikáján (nem szállított kinektikus fegyvereket az ukrán fegyveres erőknek), amikor Moszkva hatalmas erőket (170–195 ezer fő) vonultatott fel az ukrán határokra 2021. március–áprilisban.

Szerencsére a készenléti akcióterv megerősítésére tett intézkedések egy hosszú távú alkalmazkodást céloztak meg, aminek a NATO igazán a 2022. február 24-ei

17 Ringsmose, Jens, Rynning, Sten 2017.

18 Shlapak, A. David, Johnson, Michael 2016.

19 Shirreff, Richard 2017.

orosz invázió megkezdésekor vette hasznát. A 4. cikk alapján 10 kelet-európai tagország által javasolt február 25-ei rendkívüli virtuális csúcstalálkozón az állam- és kormányfők elítélték a „brutális, igazságtalan és előzmény nélküli”²⁰ támadást, aktiválták a NATO Reagáló Erőket, megerősítették a balti államok légtérvédelmét (azóta három ország vadászgépei látják el a légtérfelügyelet feladatait 2022. augusztus 1-től Németország, Magyarország és Olaszország), megbízták az európai főparancsnokot (Supreme Allied Commander Europe – SACEUR) a NATO erők védelmi elhelyezkedésének megerősítésére. A 2022. március 24-ei brüsszeli rendkívüli jelenléti csúcstalálkozón a NATO vezetése már aktiválta a védelmi terveket, új zászlóaljharccsoportok létrehozásáról döntött Szlovákiában, Magyarországon, Romániában és Bulgáriában.²¹ Az állam- és kormányfők határoztak arról is, hogy minél előbb el kell érni a GDP 2%-os szintű védelmi költségvetést, illetve a felkészülést a madridi csúcsra már a háború fényében kell folytatni.

Megváltozott biztonsági környezet

A madridi csúcson elfogadott új stratégiai koncepció²² részletesen értékelte a gyökeresen megváltozott biztonsági helyzetet. A 2010. évi lisszaboni stratégia még *békés euro-atlanti térségről* érkezett, ahol a NATO területe ellen irányuló, hagyományos fegyverekkel végrehajtandó támadás valószínűsége csekély volt. Ma viszont Kelet-Európában háború zajlik, amivel az Oroszországi Föderáció (OF) megsértette a nemzetközi elveket és normákat, törekennyé és kiszámíthatatlanná tette az európai biztonságot, globális gazdasági nehézségeket okozott. Nemcsak fegyveres küzdelem, hanem diplomáciai, információs, gazdasági, energia és kiber háború is zajlik, amely összefonódik egy globális stratégiai versennyel. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a szövetségesek szuverenitása és területi integritása elleni támadás lehetőségét, sőt az orosz vezetés rendszeres verbális nukleáris fenyegetése miatt felértékelődik a nukleáris védelem jelentősége is. Ezért az új stratégiából érthető módon *kimaradt a korábbi, „a szövetség egyetlen országot sem tekint ellenségének”* szokásos formula (2010. évi stratégiai koncepció, 16. pont), de nem használja a dokumentum a korábbi NATO-csúcsok népszerű elnevezését, az adversary (ellenfél) kifejezést sem. A madridi csúcs határozata hangsúlyozta, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni a szövetségesek szuverenitása és területi integritása elleni támadás lehetőségét. A stratégiai koncepció általános megállapítása szerint *„a stratégiai verseny, a mindenütt jelen lévő instabilitás és az ismétlődő megrázkódtatások meghatározzák szélesebb értelemben vett biztonsági környezetünket.”* (6. pont)

A biztonsági környezetet a NATO 2030 reflexiók jelentés²³ és az új stratégiai koncepció alapján értékeljük, amelyek *hat biztonsági kihívást, két kockázatot és hat fenyegetést* azonosítottak be (1. táblázat). A szakértői tanulmány ezeket háromféle csoportosításban vizsgálta: *geopolitikai értelemben* (Oroszország, Kína, Dél, világűr, kibertér), *szektorálisan*

20 Statement by NATO Heads of State and Government on Russia’s attack on Ukraine. 25 Feb. 2022.

21 Statement by NATO Heads of State and Government, Brussels, 24 March 2022.

22 NATO 2022 Strategic Concept, 29 June 2022. 20.

23 NATO 2030: United for a New Era. 25 November 2020.

1. táblázat.

A stratégiai környezet értékelése

(Forrás: NATO Strategic Concept 2022 – Saját szerkesztés)

Megnevezés	2022. évi stratégiai koncepció értékelése	Megjegyzés
Biztonsági kihívások		
• Kínai Népköztársaság	KNK hatalmi ambíciói és kényszerítő politikai biztonsági kihívást jelentenek	Euro-atlanti rendszer-szintű kihívások, nyitottság az együttműködésre
• A NATO határain kívüli instabilitás	Nyugat-Balkán, Fekete-tenger térsége, Közel-Kelet, Észak-Afrika, Száhel-övezet, Indiai- és csendes-óceáni térség – regionális biztonsági kihívások	Kibővült a Fekete-tengeri térséggel, Száhel-övezettel, az indiai- csendes-óceáni térséggel
• Kritikus infrastruktúra védelme	Nemzeti és regionális biztonsági kihívás	Az együttműködés fontossága
• Technológiai verseny	Új korszakalkotó technológiák – globális biztonsági kihívás	NATO Innovációs Alap. DIANA program
• Nem-katonai biztonsági kihívások	Energiabiztonság, humánbiztonság, gender, egészségügyi vészhelyzetek, élelmiszer-ellátás – transznacionális kihívások	Ellenálló képesség növelése
• Műveleti terek védelme (5. cikk)	Globális biztonsági kihívás	Új világűr és kibertér szakpolitikák
Biztonsági kockázatok		
• Tömegpusztító fegyverek (CBRN) és hordozóeszközök proliferációja	Fegyverzetellenőrzés, leszerelés és non-prolifерáció erősítése – globális kockázat	A rendszer eróziójának visszafordítása
• Éghajlatváltozás	Kiemelt jelentőségű – globális biztonsági kockázat	Klímaváltozás és Biztonság Akcióprogram
Biztonsági fenyegetések		
• Oroszországi Föderáció	Legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetés	Jogi és intézményi keretek nem változtak
• Terrorizmus	Legközvetlenebb aszimmetrikus fenyegetés	Kihasználják a konfliktusokat és a gyenge kormányzást
• Illegális migráció	Globális fenyegetés	Katonai konfliktusok, háborúk
• Hagyományos katonai konfliktusok	Regionális és globális fenyegetés	NATO szomszédos régiók biztonságának javítása
• Kibertámadások	Globális fenyegetés	Mindenkor vitatott versengés színtere
• Hibrid támadások	Regionális és globális fenyegetés	Összekapcsolódhatnak fegyveres támadással

(katonai biztonság, energiabiztonság, klímabiztonság és a Föld védelme, humánbiztonság, társadalmi biztonság – a nők szerepe a béke és biztonság fenntartásában –, pandémia és természeti katasztrófák), valamint *tevékenységi fajták szerint* (új korszakalkotó technológiák, terrorizmus, hibrid- és kibertámadások, stratégiai kommunikáció, nyilvánosság és dezinformációs tevékenység). A stratégiai koncepció már fókuszáltabban tárgyalta a biztonsági mátrixot, fontossági sorrendet követett, és ahol nem tudott konszenzust elérni, egyszerűen kihagyta a dokumentumból (pl. dezinformációs kérdéskör). A biztonsági fenyegetettség területén szinte valamennyi veszély kategóriában szükség van katonai erőre.

A fenyegetések első helyén Oroszország szerepel, amit a dokumentum a következőképpen fogalmaz meg: „Oroszországi Föderáció jelenti a *legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetést* a szövetségesek biztonságára, valamint az euro-atlanti térség békéjére és stabilitására” (8. pont). Kinyilvánítja, hogy Oroszország ellenséges politikája és fellépései következtében *már nem partnere a NATO-nak* (9. pont). Bár a stratégia kemény bírálatot fogalmaz meg Moszkvával szemben (befolyási övezetek létesítése, kényszerítés, felforgatás, agresszió, hibrid hadviselés, nukleáris zsarolás, országok destabilizálása), mégis hosszú távon békülékeny hangot üt meg. Megismétli a régóta ismert NATO álláspontot, mely szerint a transzatlanti szövetség nem törekszik konfrontációra és nem jelent veszélyt Oroszországra. Ezzel nyitva hagyja az együttműködés kapuját arra az esetre, ha az orosz vezetés „szakít agresszív magatartásával és maradéktalanul betartja a nemzetközi jogot.” Az ellentmondásos álláspont azt mutatja, hogy a tagországok eltérően gondolkodnak az orosz háborúról és az orosz politikáról, amit az Ukrajnát megsegítő fegyverszállítások nemzeti hatáskörbe utalása is kifejez. Viszont ez a kompromisszum stratégiai távon okos döntésnek is bizonyulhat, hiszen megőrzi a kooperáció lehetőségét egy Putyin utáni világban.²⁴ A biztonság oszthatatlan jellege ugyanis nemcsak az Atlanti-óceán két partjára érvényes, hanem az Atlanti-óceán és az Ural közötti térségre is. Stabilitásra és kiszámíthatóságra van szükség az euro-atlanti térségben, valamint Brüsszel és Moszkva között is. Ezért a NATO továbbra is hajlandó fenntartani a kommunikációs csatornákat a kockázatok mérséklése és kezelése, a fegyverzetcsökkentési, leszerelési és non-prolifációs tárgyalások folytatása érdekében.

A stratégiai koncepcióban *elsőként jelenik meg Kína, mint biztonsági kihívás a szövetség részére*. A dokumentum hangsúlyozza, hogy a Kínai Népköztársaság (KNK) hatalmi ambíciói és kényszerítő politikái *kihívást* jelentenek a NATO érdekeire, biztonságára és értékeire (13. pont). A Kínával kapcsolatos viszonyt is egyfajta „kettős beszéd” jellemzi a stratégiában.

A NATO egyrészt bírálja Pekinget erőszakos nagyhatalmi politikája (politikai hatalmának kivetítése, gazdasági stratégiai függőségek létrehozása, rosszindulatú hibrid- és kiberműveletek végrehajtása, a nemzetközi jogrend felforgatása a világűrben, a kibertérben és a tengeren, stb.) miatt, másrészt mégis konstruktív együttműködésre törekszik a Kínai Népköztársasággal. Azon munkálkodik, hogy kezelni tudja az euro-atlanti biztonságot ért rendszerszintű kínai kihívásokat, és biztosítsa a NATO tartós képességét a szövetségesek védelmének és biztonságának garantálása érdekében.

²⁴ Pszczel, Robert 2021.

A fenyegetettségi mátrix második helyén a stratégia a *terrorizmust* jelöli meg, amivel azt fejezi ki, hogy a déli stratégiai irányt ugyanolyan fontosnak tartja, mint a keletit.

A terrorizmus elleni harc előkelő helyezéseben nagy szerepe van Törökországnak, amely a júniusi madridi csúcstalálkozó előtti napon megállapodott a NATO-val és a két pályázó országgal (Finnország, Svédország) a bővítés támogatásáról.²⁵ Bár a globális terrorizmus elleni harc jelentősen meggyengítette az erőszakos extrém szervezetek pozícióit (az amerikai elnök nemrégben jelentette be Ajmán az-Zaváhíri, az al-Kaida vezetőjének likvidálását),²⁶ a transznacionalista terrorista hálózatoknak és az államok által támogatott terrorista szereplőknek továbbra is megvan a lehetőségük a működésre. Egyre inkább képesek új technológiák és modern fegyverek beszerzésére, amely nehezebbé teszi az ellenük való harcot. A stratégia be is azonosította a déli szomszédság miatt fontos régiókat (Közel-Kelet, Észak-Afrika, Száhel-övezet), ahol a politikai, biztonsági, gazdasági és demográfiai kihívásokat súlyosbítják az éghajlatváltozás hatásai, a törekeny intézmények, az egészségügyi válsághelyzetek és az élelmiszerellátás bizonytalansága.

A stratégia további újdonsága, hogy *fenyegetésként visszahozta az illegális migrációt*, amelyről a NATO 2030 jelentés nem tett említést. A vitában a déli országok, de Magyarország is, szorgalmazta az irreguláris migráció „beemelését” a fenyegetési listába, amit végül a koncepció a regionális instabilitásból, a konfliktusokból, a környezeti károkból vezetett le. Kiemelten jelenik meg a dokumentumban az *éghajlatváltozás* is (a klímabiztonság a Biden-adminisztráció egyik biztonságpolitikai prioritása), amely az új értelmezésben megsokszorozza a válságok és fenyegetések mennyiségét.²⁷ A kihívásból biztonsági kockázattá „erősödött” klímaváltozás képes súlyosítani konfliktusokat, az állami törekenységet és a geopolitikai versenyt. Az éghajlatváltozás hatással van fegyveres erők működésére, infrastruktúrájára, eszközeire, amit figyelembe kell venni az új haderőmodell építésénél. A haderőknek egyre szélsőségesebb éghajlati viszonyok között kell működniük, a katasztrófaelhárításban való részvételük szinte állandó feladattá vált.

A NATO új haderőmodellje

A madridi csúcson a NATO vezetés *új haderőmodellről* döntött, amely nagyságrendileg és készenlétiileg is eltér a jelenlegi NRF rendszertől. A NATO haderőstruktúra és készenléti rendszer folyamatosan változott a szövetség története során, legnagyobb átalakulás (alacsonyabb készenlét, kevesebb parancsnokság, kisebb erők) a hidegháború után, az 1990-es években következett be. A mostani új koncepció (1. ábra) a korábbiaknál nagyobb haderőt céloz meg (összesen 800 000 főt), magasabb készenléttel (ebből 100 000 fő 10 napos, 200 000 fő 30 napos, 500 000 fő 180 napos készenléttel) és olyan szerkezeti felépítéssel (haderónemi, fegyvernemi, harctámogató- és kiszolgáló), hogy képes legyen *öt műveleti térben* (szárazföld, légi, tengeri, kiber,

25 Trilateral memorandum between Türkyje, Finland and Sweeden. Madrid, 28.June 2022.

26 Amerikai dróntámadás végzett al-Kaida vezetőjével. MTI, 2022. 08. 2.

27 Climate Change & Security Impact Assesment. The Secretary General's Report 2022.

világúr) *többnemzeti, integrált műveletek* végrehajtására. A készenléti szint komoly kihívás elé állítja a tagállamokat, mert még a jelenlegi (gyorsreagáló erők 30–45 nap, reagáló erők 90 nap, alacsony készenlétű erők 180 nap) készenléti szintet sem tudják a nemzeti haderők többségében „megugrani”, ahogyan láttuk ezt a 2018. évi készenlét-fejlesztési kezdeményezés (NATO Readiness Initiative – NRI) elsődleges eredményei alapján. A varsói csúcson elhatározott 4x30-as követelményt (30 nehéz vagy közepesen nehéz manőverzáslóalj, 30 harci repülőszázad és 30 hadihajó 30 napos bevetetőséggel) nem sikerült 2020-ra teljesíteni, pedig ez szolgálta volna a NATO Reagáló Erők (NRF) megnövelt erőszükségletének stabil biztosítását. Az új haderőmodell – ahogy Jens Stoltenberg NATO főtitkár fogalmazott – a *NATO haderők legnagyobb átalakítását igényli a hidegháború óta*,²⁸ hiszen a jelenlegi NATO haderőstruktúra 30, 90 és 180 napos készenléti időkkel rendelkezik.

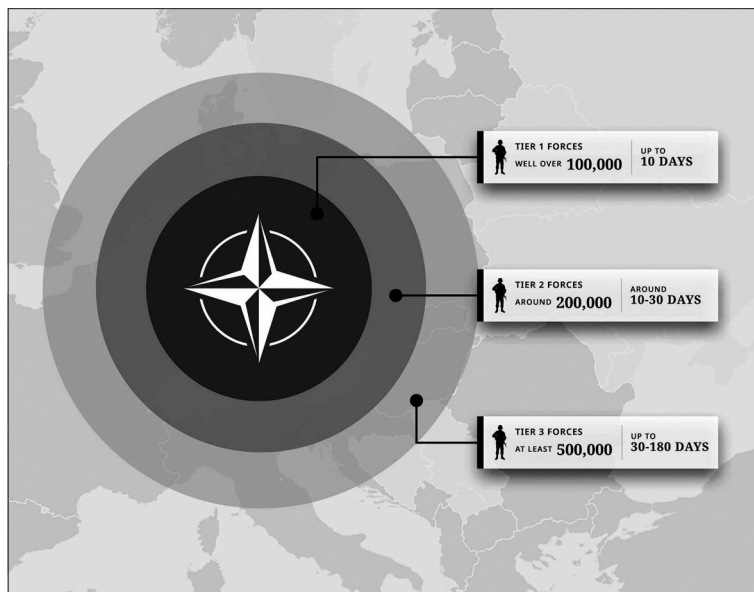
A csúcson bejelentett haderőszervezési koncepció a 100 000 fős azonnal reagáló haderőknél valószínűleg figyelembe veszi az NRF jelenlegi 40 000 fős létszámát (vagy a mélységből érkező dedikált erőket), megnöveli a nyolc – keleti szárnyországokban elhelyezett – harccsoport erejét országonként 5000 főre (ez összesen újabb 40 ezer fő), végül pedig kalkulálja a 20 ezer fős amerikai megerősítést. A 200 ezer fős 30 napos készenlétű erőkhöz pedig valószínűleg beszámítják a keleti „frontországok” rendelkezésre álló nemzeti haderőit, amelyek száma egy júniusi NATO kimutatás szerint 295 ezer fő.²⁹ A másik változat az lehet, hogy a tagországok által a NATO-nak felajánlott erőkből (pool) biztosítják a szükséges létszámot, amit valószínűleg összekapcsolnak a jelenleg folyó hadművelati elrettentési és védelmi tervezéssel (Concept of Deterrence and Defence for the Euro-Atlantic Era – DDA)³⁰ A hadművelati terveket már területi alapon dolgozzák ki SACEUR hadászati terve alapján, amit az összhaderőnemi hadművelési parancsnokságok (Brunssum, Nápoly, Norfolk) lebontanak regionális tervekre, amelyeken belül elkészülnek az egyes tagországok védelmi tervei. Valószínűleg, a hidegháborúhoz hasonlóan, meghatározzák az előretolt védelem területi határait/sávjait, amelyet a helyi (in place) erők (nemzeti és NATO), illetve a mélységből érkező megerősítő erők védenek.

Az új stratégiai koncepció számos elvi követelményt határozott meg, amelyet a haderőmodell fejlesztésénél iránymutatónak kell tekinteni: legyen integrált és arányos felépítésű, tükrözze a szövetség 360 fokos megközelítését; összetétele (nukleáris erők, hagyományos erők, rakétavédelmi erők, űr- és kibererők) feleljen meg az új stratégiai környezetnek; erősödjön a készenlét, reagálóképesség, bevetetőség; digitalizált vezetési és irányítás rendszerrel rendelkezzen, fogadja be és alkotóan alkalmazza az új korszakalkotó technológiákat (Emerging Disruptive Technologies – EDT). A madridi csúcson 22 tagország (köztük Magyarország is) létrehozta a *NATO Innovációs Alapot*, amely egy milliárd eurót fektet be a kettős felhasználású technológiák (mesterséges intelligencia, kvantum alapú technológiák, biotechnológia, autonóm

28 Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Heads of State and Government with Partners. 29 June 2022.)

29 NATO's Eastern Flank: Stronger Defence and Deterrence.

30 Gazdag Erika 2021. 4.

1. ábra.

A NATO új haderőmodellje (Elvi vázlat)

(Forrás: 220629-infographic-new-nato-force-model.pdf – Letöltés: 2022. 7. 2.)

rendszerek, stb.) fejlesztésébe az elkövetkező 15 évben.³¹ Az innovációs alapot összekapcsolják a NATO DIANA³² (Defence Innovation Accelerator for North Atlantic) civil-katonai fejlesztési programmal, amelyet még a 2021. évi brüsszeli csúcson hagytak jóvá. A NATO vezetői egyetértettek abban, hogy a két programot össze kell kapcsolni, a részvevő startup kutatócégeknek, intézeteknek és kutatóknak hozzáférést kell adni a DIANA intézményhálózatához (9 gyorsítási program, 63 vizsgálati központ Európában és Észak-Amerikában (köztük Magyarországon is), amelyet a humán innovációs szakpolitikával (Human Capital Innovation Policy – HCIP) együtt a NATO tudományos szervezetének kell koordinálni.

A szövetségnek jelenleg 9600 fős szárazföldi ereje van az előretolt jelenlétben,³³ a légteret állandóan mintegy 40 vadászgép felügyeli,³⁴ a tengeri reagálást pedig a NATO állandó haditengerészeti erőinek (Standing NATO Maritime Group – SNMG) hadihajói biztosítják. A hidegháború óta első alkalommal, a Harry S. Truman repülőhordozó vezette amerikai Hatodik Flottát alárendelték a NATO Haditengerészeti

31 Az aláírók között nem szerepel USA és Kanada, a haderővel nem rendelkező Izland, valamint a nyugat-balkáni tagállamok. Külön vizsgálatot érdemelne, hogy miért maradt ki az alából Albánia, Észak-Macedónia, Horvátország, Montenegró és Szlovénia.

32 NATO DIANA – Defence Innovation Accelerator for North Atlantic (NATO védelmi innovációs gyorsítási program)

33 NATO Forward Presence. Factsheet, June 2022.

34 NATO's Eastern Flank: Air Domain. 1 April 2022.

Parancsnokságának (Allied Maritime Command Northwood – MARCOM),³⁵ így összesen 20 hadihajó őrködik a tengerek biztonsága felett. Erre szükség is van, hiszen Vlagyimir Putyin orosz elnök július 31-én hagyta jóvá³⁶ az új haditengerészeti doktrínát, amely már nemcsak a NATO-t, hanem az Egyesült Államokat is legfőbb fenyegetésnek tekinti, mivel meg akarja akadályozni Oroszország világtengerekre történő kijutását.

2. táblázat.

A megerősített védelemre felajánlott erők

(Forrás: 2022 NATO Summit Programme, Madrid, Spain. 27. June 2022- 30. June 2022.)

Megnevezés	Szárazföldi erő	Légierő	Haditengerészet	Egyéb	Megjegyzés
Egyesült Államok	Egy gépesített dandár harccsoport (Románia)	2 repülőszázad (F-35) (Egyesült Királyság)	2 romboló (Rota, Spanyolország)	V. hdt. pság. (Poznan, Lengyelország) Légvédelmi és támogató erők (Németország, Olaszország) 800 M\$ újabb fegyverzet szállítása Ukrajnának	+20 ezer fő
Egyesült Királyság	1000 fő (Észtország)		2 repülőgéphordozó támogatás Észtországnak		
Németország	3500 fő (Litvánia)				
Kanada	1000 fő (Lettország)				

Az igazi kérdés persze az, hogyan és mikor lesz a tervezett haderőmodellből valóság? Stoltenberg szerint az új NATO haderőmodell meghatározott elveken alapuló keretrendszer, nagyságrendet kifejező aspirációkkal, amelynek tervezése 2023-ban megtörténik, de a megvalósítás akár 2028-ig elhúzódhat. Mindenesetre a NATO megkezdte az előretolt védelemhez szükséges dandár nagyságú erők „gyűjtését” (2. táblázat), az Egyesült Államok a csúcstalálkozón 20 000 fős általános európai megerősítést jelentett be, de jöttek felajánlások Balti-államok védelmét biztosító keretnemzetektől. Az elkövetkező időszakban további bejelentések várhatók, különösen a 2023. évi nyári NAC védelmi miniszteri stratégiai iránymutatás után.

35 MARCOM: Allied Maritime Command Northwood (Szövetségi Haditengerészeti Parancsnokság)

36 Russian Federation Naval Doctrine approved. July 31, 2022.

Következtetések

A sorrendben 32. madridi NATO csúcstalálkozót igen nagyra értékelték a résztvevők, nem fukarkodtak a pozitív jelzőkkel: történelmi jelentőségű, új lendületet adott a szövetségnek, a transzformáció folytatódik. Úgy tűnik, hogy az elmúlt évek bonyolult biztonsági kihívásaira (Covid-19-es világjárvány, orosz háború) jól reagált a NATO, népszerűsége látványosan emelkedett. Az amerikai Pew kutatóintézet júniusi felmérése szerint a szövetség európai vonzereje átlagosan 66%-ra emelkedett, az orosz fenyegetést közvetlenül érző északi és kelet-európai országokban még ennél is magasabbra (80% fölé) kúszott. A háború kitörése után Magyarországon is 72%-os volt a NATO támogatottsága. Nem meglepő tehát, hogy a szövetség Madridban úgy tűnt fel, mint amely visszanyerte életerejét, megerősítette stratégiai céljait és feladatait, egységet és szolidaritást mutatott Oroszország agresszív háborújának elítélésében. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a NATO vezetése olyan politikai témaköröket nem tűzött napirendre, amiben nem tudott volna konszenzust elérni (pl. hosszú távú orosz kapcsolatok, illiberális tagállami gyakorlatok, társadalmi ellenálló képesség problémái, globális hatalmi versenybe való bekapcsolódás ellentmondásai). Mindezek ellenére számos kiemelkedő eredménye van a vezetői találkozóknak: elfogadta a NATO új stratégiai koncepcióját, kinyilvánította, hogy folytatja Ukrajna támogatását Oroszország ellen vívott igazságos harcában, „szintet” lépett a partnerségi kapcsolatok terén (bővítés folytatása, indiai-csendes-óceáni partnerség).

Ez a kettős politikai megközelítés az *elrettenítés és védelem kérdéseinél is tetten érhető*, hiszen a megerősített védelmi szövetség koncepcióját mindenki támogatta, de az erőfelajánlások területén már kisebb volt a lelkesedés. A csúcstalálkozó megerősítette a korábbi döntéseket, hogy a NATO már öt műveleti térben (szárazföld, tenger, levegő, kiber, űr) készül fel többnemzeti, integrált összhaderőnemi és többdimenziós műveletekre, de készen áll az 5. cikk bevezetésére hibrid hadviselés esetén is. Erős üzenetet küldött a tekintetben is, hogy megvédi a szövetség teljes területét, megőrzi minden szövetséges tagállam szuverenitását és területi integritását, felülkerekedik bármely agresszoron. A határozott, már-már fenyegető nyilatkozatok „materiális” alapját a *NATO új haderőmodellje* hivatott alátámasztani. A NATO olyan új haderőmodellt javasol, amely képessé teszi a szövetséges fegyveres erőket magas intenzitású, több műveleti területre kiterjedő, atomfegyverrel rendelkező vetélytársak elleni háború megvívására. Azonban a madridi nyilatkozat, az új stratégiai koncepció, a NATO főtitkár nyilatkozatai az új katonai követelményekről is számos kérdést vetnek fel. Nem látható, hogy az ambiciózus célok, elvek és követelmények hogyan viszonyulnak a NATO 2019. évi katonai stratégiájához, a folyamatban lévő védelmi és műveleti tervezéshez. Milyen teherelosztást követ a NATO a 800 000 fős haderő biztosításában, hogyan oszlik meg a tagállamok között a gyorsreagálású erők felállítása. Csak remélni lehet, hogy e fontos részletek csak a tervek minősítése miatt nem ismertek, az egyetértés a megvalósításra már kialakult.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖNYVEK

Shirreff, Richard: 2017: *Háború Oroszországgal. Sürgető figyelmeztetés egy magas rangú katonai vezetőtől.* Budapest: Athenaeum.

Szenes Zoltán, Siposné Kecskeméthy Klára 2019: *NATO 4.0 és Magyarország. 20 év tagság, 30 év együttműködés.* Budapest: Zrínyi Kiadó.

FOLYÓIRATOK

Davis, Ian 2022. Summit prepares ground for „NATOisation of Europe” and continues collision course with China and high levels of military spending. *NATO Watch Briefing Paper* No.96. 6 July 2022. Summit prepares ground for ‘NATOisation of Europe’ and continues collision course with China and high levels of military spending | NATO Watch . (Letöltés ideje: 2022. 7. 14.)

Fried, Daniel 2022. Summit speed read: How the G7 and NATO pushed back on Putin. *New Atlanticist*, July 1, 2022. Summit speed read: How the G7 and NATO pushed back on Putin - Atlantic Council (Letöltés: 2022. 7. 14.)

Gazdag Erika 2021. NATO Arktisz politikája: elrettentés és védelem. *Hadtudomány*, XXXII. évfolyam, 2021. 1. szám. HU ISSN 1215-4121

Rose, Clive 1982. The 1982 Summit and after: A personal view. *NATO Review*, September 1982. NATO Review - The 1982 Summit and after: a personal view (Letöltés ideje: 2022. 7. 15.)

Ringsmose, Jens, Rynning, Sten Rynning 2017. The NATO Response Force: A qualified failure no more? *Contemporary Security Policy*, Volume 38. Issue 3. The NATO Response Force: A qualified failure no more?: Contemporary Security Policy: Vol 38, No 3 (tandfonline.com)

Shlapak, A. David, Johnson, Michael 2016. Reinforcing Deterrence on NATO Eastern Flank. Wargaming the Defence on the Baltics. *RAND Research Report*, 2016. Reinforcing Deterrence on NATO’s Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics | RAND (Letöltés ideje: 2022. 7. 27.)

INTERNETES PORTÁLOK

Alberts, Finn-Ole: Key Takeaways from the 2022 NATO Summit in Madrid. Warsaw Institute, 30 June 2022. Key Takeaways from the 2022 NATO-summit in Madrid | Warsaw Institute (Letöltés ideje: 2022. 7. 12.)

Csiki Varga Tamás, Tólas Péter: Megerősített elrettentés és védelem, a NATO új stratégiai koncepciójának és madridi csúcstalálkozójának értékelése. Stratégiai Védelmi Kutatóintézet, *Elemzések* 2022/8. 2022. július 12. SVKI_Elemzések_2022_8.pdf (uni-nke.hu) (Letöltés ideje: 2022. 7. 12.)

Dérer Miklós: Csúcsok évada. Dérer Miklós: Csúcsok évada – KMDSZ. 2022. július 12. (Letöltés ideje: 2022. 7. 26.)

Gyarmati István: Egy új biztonsági rendszertelenség felé a NATO: Szép új világ. Political Capital, 2022. június 29. Egy új biztonsági rendszertelenség felé a NATO: Szép új világ (politicalcapital.hu) (Letöltés ideje: 2022. 7. 22.)

Pszczel, Robert: Russia – NATO Relations: Crisis or Opportunity? Royal United Services Institute, London, 3. November 2021. Russia–NATO Relations: Crisis or Opportunity? | Royal United Services Institute (rusi.org) (Letöltés ideje: 2022. 7. 14.)

Stepper Péter: Az arányos teherviselés és alkalmazkodás kérdései a madridi csúcs előtt. KKI Elemzések, KE-2022/35. KE_2022_35_ES_teherviseles_alkalmazkodas_Nato_SP_0707.pdf (kki.hu) (Letöltés ideje: 2022. 7. 1.)

Wagner Péter: A madridi NATO-csúcs kérdései. KKI Elemzések, KE-2022/32. KKIElemzések.KE-2022.32.pdf (Letöltés ideje: 2022. 7. 1.)

NATO DOKUMENTUMOK

- Climate Change & Security Impact Assessment. The Secretary General's Report 2022.
280622-climate-impact-assessment.pdf (nato.int) (Letöltés ideje: 2022. 7. 2.)
- NATO Forward Presence. Factsheet, June 2022. 2206-factsheet_efp_en.pdf (nato.int) (Letöltés: 2022. július 4.)
2206-factsheet_efp_en.pdf (nato.int) (Letöltés ideje: 2022. 8. 1.)
- NATO's Eastern Flank: Air Domain. 1 April 2022.
2203-map-det-def-east.pdf (nato.int) (Letöltés: 2022. 7. 4.)
- NATO's Eastern Flank: Stronger Defence and Deterrence. 2203-map-det-def-east.pdf (nato.int)
(Letöltés ideje: 2022. 7. 15.)
- NATO: Policy for Peace and Freedom. 1984.
NATO. Policy for Peace and Freedom – NATO Archives Online (Letöltés ideje: 2022. 8. 12.)
- Madrid Summit Declaration Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid 29 June 2022.
NATO - Official text: Madrid Summit Declaration issued by NATO Heads of State and Government (2022), 29-Jun.-2022 (Letöltés ideje: 2022. 8. 29.)
- NATO 2022 Strategic Concept Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid. 29 June 2022. 20. pont
290622-strategic-concept.pdf (nato.int) (Letöltés ideje: 2022. 7. 3.)
- NATO 2030: United for a New Era. Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General. 25 November 2020.
201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (nato.int) (Letöltés ideje: 2022. 7. 2.)
- Special Meeting of Foreign and Defence Ministers. (The „Double Track” Decision on Theatre Nuclear Forces) 12 Dec.1979.
NATO - Official text: Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The “Double-Track” Decision on Theatre Nuclear Forces), 12-Dec.-1979
- Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's attack on Ukraine. 25 Feb. 2022.
NATO - News: Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's attack on Ukraine, 25-Feb.-2022 (Letöltés ideje: 2022. 2. 25)
- Statement by NATO Heads of State and Government, Brussels, 24 March 2022.
NATO - News: Statement by NATO Heads of State and Government (Brussels 2022), 24-Mar.-2022 (Letöltés ideje: 2022. 3. 26.)
- Trilateral memorandum between Türkiye, Finland and Sweden. Madrid, 28. June 2022.
220628-trilat-memo.pdf (nato.int) (Letöltés ideje: 2022. 7. 14.)
- On the Agenda. Madrid Summit, 29-30 June, 2022. NATO - On the Agenda - Madrid Summit, 29-30 June 2022, 29-Jun.-2022 (Letöltés ideje: 2022. 7. 1.)

EGYÉB FORRÁSOK

- Amerikai dróntámadás végzett al-Kaida vezetőjével. MTI, 2022. 08. 2.
Amerikai dróntámadás végzett az al-Kaida vezetőjével | hirado.hu (Letöltés ideje: 2022. 8. 2.)
- Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Heads of State and Government with Partners. 29 June 2022.
NATO - Opinion: Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Heads of State and Government with Partners (2022 NATO Summit), 29-Jun.-2022 (Letöltés ideje: 2022. 7. 4.)
- Russian Federation Naval Doctrine approved. July 31, 2022.
Russian Federation Naval Doctrine approved President of Russia (kremlin.ru)
(Letöltés ideje: 2022. 8. 1.)

Csepregi Zsolt[✦]

Az izraeli civil-katonai kapcsolatok sajátosságainak hatása az ország kül- és biztonságpolitikájára

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.18

Tanulmányomban bemutatom az izraeli civil-katonai kapcsolatok történetét, az izraeli haderő befolyását a politikai döntéshozatalra, annak fő intézményi vetületeit, ideológiai és szerkezeti okait. Elemzem Izrael történelmi-, társadalmi-, intézményi- és politikai sajátosságait, melyek kialakítják az ország, mint kül- és biztonságpolitikai szereplő jellemzőit és magatartását. Az ország katonai stratégiájának bemutatásával ismertetem mindazokat a visszatartó tényezőket, amelyek már a gondolkodási keretek meghatározásával csökkentik az izraeli vezetés döntési szabadságát kül- és biztonságpolitika téren, előre jelezve az ország várható magatartását.

KULCSSZAVAK: civil-katonai kapcsolatok, biztonságpolitika, Izrael, Közel-Kelet, katonai stratégia, aszimmetrikus fenyegetések

The Impact of Specificities of Civil-Military Relations in Israel on the Foreign and Security Policy of the Country

In this paper, the author presents the history of civil-military relations in Israel, the main institutional aspects and the influence of the Israeli armed forces on political decision-making, and the ideological and structural reasons. The way historical, societal, institutional, and political characteristics shape Israel's, a foreign and security policy actor's, features and behaviour are analysed. In addition, through presenting the military strategy employed by the Jewish state, the limiting factors restricting the freedom of choice of the Israeli leadership, especially in the area of foreign and security policy, which outline the state's behaviour, are highlighted.

KEYWORDS: *civil-military relations, security policy, Israel, Middle East, military strategy, asymmetric threats*

✦ NKE Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz –
NUPS Doctoral School of Military Science, PhD student;
e-mail: zsolt.jcpa@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3543-8961

Bevezető

A fegyveres erők civil ellenőrzésének gyakorlata kiemelt kérdés a huszonegyedik század első felének megváltozott globális biztonsági környezetében. Az euroatlanti szövetség parlamentáris demokráciái, így Magyarország számára is a hidegháborút követő korszak új típusú fegyveres konfliktusai komoly kihívást és alkalmazkodási feladatot jelentenek mind a mai napig. Ezekben a válságokban történő szerepvállalások, legyenek azok távoli missziós küldetések (Irak, Afganisztán, Mali), vagy közeli (Nyugat-Balkán), a hagyományos háborúktól eltérő kihívásokat jelentenek a megvívó haderő és az azt ellenőrző civil kormányzat számára. Az összetettség kiterjed az átfogó politikai cél meghatározására, a harci műveletek területén élő civilek helyzetére vagy a média és a nemzetközi legitimitás alakulására.

Az új típusú, ezen belül különösen az aszimmetrikus és alacsony intenzitású konfliktusok jelenségei még jó ideig a nemzetközi biztonsági környezet meghatározó ismérvei maradnak.¹ Ezeknek a jelenségeknek a tükrében így kiemelten fontos olyan államok civil-katonai viszonyának vizsgálata, mint Izrael. A közel-keleti ország fontos példát ad egy olyan államra, amely kiemelt geopolitikai helyzetben létezik Európa délkeleti szomszédságában, a fenyegetések állandóak, illetve a katonai cselekmények folyamatosak, igaz változó intenzitásúak. A vizsgálat következményeként széleskörű tudományos eredmények nyerhetők, megfelelő kritikai vizsgálattal, az eredmények betekintést nyújtanak a Közel-Kelet egyik meghatározó államának működésébe. Az elemzés időszerűségének második oka utóbbi tényezőből eredően, hogy Izrael fontos alakítója Európa délkeleti szomszédsága biztonsági környezetének. Ebből adódóan sajátos politikai és katonai döntéshozatali mechanizmusának megértése kulcsfontosságú a régió viszonyainak elemzése és a közel-keleti térség dinamikáinak előrejelzése szempontjából.

Történelmi háttér

Az Izraeli Védelmi Erőket, amelyek a zsidó állam fegyveres erejét adják, 1948-ban az első arab–izraeli (izraeli terminológiában függetlenségi) háborúban hozták létre. A haderőt a korábbi, brit palesztinai mandátum területén működő önvédelmi és paramilitáris zsidó fegyveres szervezetekből alakították ki.² Az egyes alkotóelemek közötti világnézeti és politikai ellentétek mellett a hadsereg integrációját lehetővé tette a közös biztonságpercepció, az állam és nép létében való veszélyeztetettsége és a közös ideológiai alap, a cionizmus. Erre a két pillérre épülhetett a zsidó állam reguláris hadserege, áthidalva minden egyéb megfontolást a különböző származású és világnézeti társadalmi csoportok között a zsidóságon belül is.

A függetlenségi háborút követően az Izraeli Védelmi Erők feladatát az ország civil vezetése fogalmazta meg, melyet a szomszédos arab államok hagyományos katonai fenyegetésével szemben fejlesztettek. Dávid Ben-Gúrión volt az első és egyben az utolsó izraeli politikai vezető, aki átfogó nagystratégiát alakított ki az ország számára,

1 Németh 2018, 35.

2 Kramer 2020, 17.

amely meghatározta a hadsereg feladatait is.³ A klasszikus izraeli értelmezésben az állam a „kevesek harca a sokak ellen”⁴ jegyében a környező arab államok Izrael megsemmisítésére vonatkozó szándékára reagálva építette ki militarizált társadalmi rendszerét és hadseregét. A biztonsági környezet jellege és az ország kedvezőtlen területi adottságai miatt a haderő működésének három pillére a korai előrejelzés, döntő győzelem és elretentés voltak.⁵ A hadsereg számára megfogalmazott politikai cél a függetlenségi háborút követően a hatnapos háborúig bezáróan a fenti pillérek alkalmazásával a preventív háborúkra való felkészülés és azok sikeres megvívása volt. Az 1967-es hatnapos háború teremtett új stratégiai helyzetet a bizonyos fokú stratégiai mélység és védelmezhető határok megszerzésével a Golán-fennsík, Ciszjordánia és különösen a Sínai-félsziget (átmeneti) meghódításával.⁶ Ezt követően a katonai stratégia kezdeti letisztultsága (ami természetesen nem jelenti azt, hogy könnyen megvalósítható lett volna), folyamatosan csökkent és egyre összetettebbé vált, mely folyamat mind a mai napig tart.

Fontos hangsúlyozni, hogy az izraeli civil politikai elit és a hadsereg közötti viszony és munkafolyamat a konvencionális fenyegetések közepette sem volt zavartalan és zökkenőmentes. Erre a legjobb példát az 1973-as jom kippuri háború esete szolgálta, amely mindkét oldalon hibák sorát jelenítette meg, mint azt az Agranat Bizottság jelentésében megállapította.⁷ A nagyobb kihívást azonban mindenképpen a hagyományos fenyegetések jelentőségének csökkenése és a nem hagyományos kihívások szerepének felértékelődése jelentette a politikai elit és a hadsereg vezetése közötti viszonyrendszerben, különösen a fegyveres erő civil ellenőrzésében.⁸ A biztonsági fenyegetések összetettebbé válásával párhuzamosan a politikai elit és a hadsereg közötti kommunikáció is komplexebbé vált. Természetesen az összetettség nem jelenti azt, hogy a veszélyeztetettség is növekedett volna, ugyanis a jelenkori kihívások nem képesek (potenciális iráni nukleáris fenyegetésen kívül) létében veszélyeztetni az államot. Az aszimmetrikus fenyegetések nem újkeletűek az Izraelt érintő fenyegetésekben, mert az irreguláris erőkkel való támadásokat már a nasszeri Egyiptom is alkalmazta az ötvenes és hatvanas években. Domináns kihívássá azonban Izrael libanoni beavatkozását, a Hezbollah megalakulását követően vált, mint ahogy az iráni fegyveres támogatás következményeként megjelenő rakétaarzenál kiépítése is.⁹ A fenyegetés átalakulása következtében, a hagyományos pillérek mellett, a 2004–2006 között működő Meridor Bizottság munkája nyomán megjelent a katonai stratégiában a védelem, mint kiegészítő, negyedik pillér.¹⁰ A kihívások és fenyegetésekre reagálva, a három plusz egy pillér mentén szükséges a politikai elitnek és a hadsereg vezetésének a nemzetbiztonsági szervek támogatásával meghatározni a katonai stratégiát, a haderőfejlesztés irányát és a konkrét esetekben a megfelelő katonai műveleteket.

3 Freilich 2018, 14.

4 Freilich 2018, 24–25.

5 Harvard Kennedy School 2016, 11–12.

6 Ben-Horin, Posen 1981, 26–28.

7 IDF & Defense Establishment Archives: The „Agranat Commission” Report.

8 Eiland 2007, 16–18.

9 Eisenkot, Siboni 2019, 19–21.

10 Rabinovich, Brun 2017, 59–60.

Civil ellenőrzés elmélete és az izraeli gyakorlat

A fegyveres erők feletti ellenőrzés évezredes politikai kérdést jelent, azonban a modernkori tudományos vizsgálódás két úttörője Samuel P. Huntington: A katona és az állam¹¹ és Morris Janowitz: A hivatásos katona (The Professional Soldier)¹² című műveikben felvázolt iskolái voltak, melyek eltérően közelítik meg a civil és katonai szféra egymáshoz való viszonyrendszerét.

Izrael szempontjából a dilemma különösen fontos, mivel egyszerre van jelen az igény a professzionális haderő meglétére és ezzel párhuzamosan a civil szektorral folytatott szoros dialógusra. Richard Kohn definíciója szerint a civil ellenőrzés legfontosabb szerepe, hogy a biztonság a tágabb nemzeti érdeket szolgálja, ne pedig ennek fordítottja legyen a logika.¹³ Mindez természetesen egyszerűbben megvalósítható az euroatlanti országokban, amelyek nem szembesülnek a politikai rendszereiket tekintve a folyamatos és potenciálisan az államukat léteben fenyegető biztonsági kihívásokkal, mint Izrael. A zsidó államban közjogi értelemben megvalósul a hadsereg civil ellenőrzése, ahol az 1976-os, a haderő helyzetét szabályozó alaptörvény lefekteti, hogy a fegyveres erő a mindenkori kormány fennhatósága alatt áll, azon belül is a védelmi miniszter utasításait követi, a vezérkari főnök irányítása alatt.¹⁴ A gyakorlatban ez az idealizált állapot természetesen nem minden esetben valósul meg. Szét kell azonban választani ennek alapvető társadalmi és ideológiai okait és a szerkezeti, intézményi kérdéseket. Utóbbiakat tekintve a kormányfő, a védelmi miniszter és a vezérkari főnök közötti kommunikáció nem volt tökéletes több fegyveres konfliktus során, vagy olyan katonai akcióknál, mint az iráni nukleáris programmal szembeni fellépés. Ennél is fontosabb azonban az átfogó dilemma, miszerint az izraeli haderő a civil-katonai kapcsolatokat alapvetően meghatározva a parlamentáris demokráciáktól szokatlan társadalmi szerepet tölt be.

A közjogi, intézményi struktúrával szemben ható alapvető kihívás a civil ellenőrzés terén kettős, az egyik állami berendezkedést, a másik a biztonsági percepciót érinti. Másrészt a civil-katonai kapcsolatok elméletei feltételezik, hogy az adott ország szerkezetében a professzionális katonai és a civil szektor különálló, egymással párbeszédben álló részekként konszolidálódtak, ez azonban Izraelben nem ment, nem mehetett végbe.¹⁵ A katonai szektor és annak értékei áthatják az izraeli társadalom minden szintjét, a legalapvetőbb közösségektől, az államalkotó ideológiáig és a politikai elit döntéshozataláig. Ezzel szorosan összefüggő tény, hogy az izraeli katonai vezetés abból a feltételezésből indul ki, hogy az állam léteben folyamatos fenyegetésnek van kitéve. Ez az alapfeltételezés megakadályozza a civil és katonai szektor szétválását, az állandó végveszély pedig biztonsági szempontok alapján szükségessé teszi a politikai szektor döntéshozatalának alárendelését. Mindennek következtében éppen a civil-katonai kapcsolatok kohni alapvetése, a biztonság

11 Huntington 1994, Budapest. Zrínyi Kiadó – Atlanti Kutató Kiadó.

12 Janowitz 1971, New York. Free Press.

13 Kohn 2017.

14 Knesset: Basic Law: The Military 1976.

15 Barak, Sheffer 2007, 1–27.

alárendelése, a tágabb nemzeti céloknak nem valósul meg. Izrael ennek következtében az euroatlanti államoktól tehát alapvetően eltérően működik, mint katonai-politikai szereplő. A tanulmány ezt objektív adottságként kezeli, nem pedig értékítéletként vagy az izraeli parlamentáris demokrácia kritikájaként. Így, amit vizsgálni szükséges az nem a belpolitikai rendszerre gyakorolt fenyegetés, hanem a katonai szektor (személyek, intézmények és értékek) befolyása az izraeli parlamentáris demokrácia keretei közt létező kül- és biztonságpolitikai tervezésre és gyakorlatra.¹⁶

Mielőtt tárgyalásra kerülne milyen módon hatja át a hadsereg az izraeli társadalmat, szükséges bemutatni, milyen szerepet szán magának hivatalosan az Izraeli Védelmi Erők a stratégiai dokumentumaiban. Le kell szögezni, hogy Izrael nem tartozik azon államok közé, amelyek jól áttekinthető stratégiai dokumentumokban fektetik le az aktuális nagystratégiát, katonai stratégiát vagy akár alacsonyabb szintű doktrínákat, mint teszi azt több ország között pl. Magyarország mellett az Egyesült Államok vagy az Egyesült Királyság. A már hivatkozott alaptörvényen kívül az izraeli haderő szerepe az izraeli politikai rendszerben, az azt vezérlő értékek nagymértékben informális módon kerülnek kidolgozásra és kinyilvánításra, amelyek természetes fejlődés eredményei. Az izraeli civil politikai elit és intézményrendszer fenti területen meglévő hiányosságaiból és elmaradásaiból következően nagy szerep hárul a haderőre, hogy meghatározza saját helyét és integratív szerepet töltsön be az izraeli kül- és biztonságpolitikai döntéshozatalban.¹⁷ Az első nyilvános dokumentum, amely ezt a hadsereg oldaláról megtette, a civil útmutatás hiányában, a 2015-ös Izraeli Védelmi Erők Stratégiája című anyag, amely Gadi Eizenkot korábbi vezérkari főnök aláírásával került hitelesítésére. Ez a dokumentum egyértelműen fenntartja a hadsereg és a civil politikai vezetés szétválasztását. Ezzel párhuzamosan azonban messze menő befolyást ad a fegyveres erők vezetése számára, hogy a fennálló veszélyhelyzet szintjének meghatározásával, a politikai elittel való párbeszéd fogalmainak rögzítésével, majd a lehetséges katonai opciók kidolgozásával uralja a biztonságpolitikai döntéshozatal sarokpontjait.¹⁸ A dokumentum kihirdetésének idején vezérkar főnöki tisztségben lévő Eizenkot által jegyzett stratégiai dokumentumból kiolvasható, hogy a hadsereg vezetésének autonómiáját mindenek feletti értéknek tartja, miközben a tágabb célok kialakítása érdekében konzultációs jogkört kíván.¹⁹ Önmagában természetesen logikus a hadsereg részéről az igény, hogy a politikai vezetéssel párbeszédben kerüljön kialakításra a nemzeti biztonsági gondolkodás, azonban a haderő befolyásának további tényezőivel együtt vizsgálva válik igazán kritikussá ez az elem.

Izraeli társadalom és hadsereg

A civil-katonai kapcsolatokat vizsgáló elméletek egy elkülönült, professzionális haderőt feltételeznek, ez azonban Izraelben nem valósul meg. Az állam és a társadalom szerkezetét minden ponton áthatják a fegyveres erők. Amit e tanulmányban vizsgálni

16 Ben-Meir 1995, 235.

17 Peri 2006, 59.

18 Harvard Kennedy School 2016, 11–12.

19 Michael, Even 2016, 15.

szükséges, az állam létének, értelmének meghatározása, a sorozás és a politikai kiválasztás szempontjai. A sorozási politikával nagyban összefüggő tény, hogy Izrael a világ leginkább militarizált társadalma.²⁰ Az izraeli polgárok jelentős többsége tizennyolcadik életévüket betöltve hadkötelesek így a szavazópolgárok nagy többsége több mint két évig sorkatona, mielőtt továbbtanulna. Az Izraeli Védelmi Erők ebből eredően a társadalmi és politikai szocializáció egyik legfontosabb terepe. A leszerelést követően a férfiak a tartalékos szolgálat során továbbra is megőrzik a kapcsolatot bajtársaikkal és a haderő intézményével. A sorkatonai szolgálat és az ahhoz kapcsolódó életszakaszok a legfontosabb terei a haderő értékeinek és általános ethosának átadására a polgárok számára. Erre az alapra épül a hadsereg vezetőinek társadalom számára megfogalmazott üzenetei, a katonai vezetők állandó és megbecsült szereplői az izraeli közbeszédnek.

A haderő ethosza Izrael tekintetében egyértelműen az állam létének értelme is. Izrael saját definíciója szerint zsidó és demokratikus állam, ennek megvédelmezése a haderő feladata. Az öndefiníció két oldala sajátos követelményeket ró a hadseregére.²¹ A demokratikus jelleg garantálja, hogy a haderő elkötelezett a civil ellenőrzés fenntartása irányában. A zsidó karakter ugyanakkor messzemenő világnézeti következményekkel jár az Izraeli Védelmi Erőkben uralkodó stratégiai szemléletet illetően is. A sajátos történelemszemléletből következően az izraeli biztonságpercepció különösen érzékeny.²² Az alapfeltételezése az állam biztonságát garantáló szervezeteknek, hogy a zsidó állam és a zsidó nép léte általában folyamatosan fenyegetve van. Egy olyan világban kell biztosítani Izrael létét, ahol vannak szereplők, amelyek rendelkeznek a képességgel, hogy megsemmisítsék az országot és vannak, amelyek a szándékkal rendelkeznek, hogy ezt megtegyék. Az izraeli fegyveres erők feladata, hogy ez a két halmaz ne érheszen egybe, amennyiben pedig mégis, a zsidó állam (és szövetségesei adott esetben) képesek legyenek sikerrel felvenni a harcot az ellenséggel szemben. A biztonságpercepció tehát már alapvetésében is az európai országoktól eltérően azzal a feltételezéssel él, hogy az ország megsemmisítésének fenyegetése folyamatos napirendi kérdés, ebből következően a civil-katonai kapcsolatok nyugati teóriája nem alkalmazható.²³ A haderő egyszerre érdekelt az együttműködésben a külső szereplőkkel, ugyanakkor arra törekszik, hogy képes legyen önerőből megvédelmezni az állam alapvető érdekeit.²⁴ Ennek eredménye a kettősség a világra való nyitottság és az azzal kapcsolatos bizalmatlanság, amelyet az izraeli haderő világnézete és értékrendszere táplál.

Végezetül az izraeli haderő közvetett módon a politikai vezetők kiválasztásán keresztül hat döntő mértékben az ország politikájára. Fontos hangsúlyozni, hogy a fegyveres testületek tagjai nem vehetnek részt az izraeli pártpolitikában. A katonai vezetők, különösen a vezérkari főnökök leszerelését követően bizonyos időnek el kell telnie, amíg választásokon indulhatnak. A politikai kiválasztás két szinten

20 Bonn International Center for Conversion: Global Militarisation Index 2021.

21 Harvard Kennedy School 2016, 3.

22 Freilich 2018, 259.

23 Sheffer, Barak 2010, 3.

24 Eizenkot 2019, 10.

jelentős, egyrészt a haderő élén álló vezérkari főnökök jelensége a politikai életben, másrészt a politikusok általános katonai háttere. Utóbbi nehezebben feldolgozható, hiszen kérdéses, hogy olyan esetekben, mint Benjámín Netanjáhu volt miniszterelnök politikai programjában, mit jelent, hogy fiatalon, hat éven keresztül kommandós egységben szolgált. Itt tehát azokra a politikusokra kell gondolni, akik az alap sorkatonai szolgálatnál többet, de a teljes katonai karriert nem elérő módon voltak a fegyveres testületek részei. A fegyveres szolgálat mindenestre alapvető eleme minden izraeli politikus imázsának, amit jól jelez, hogy a parlamenti honlapon a képviselő neve alatti ötödik információ a leszerelési katonai rang (születési idő és hely, lakhely, végzettség, katonai szolgálat a sorrend).²⁵ A vezérkari főnökök leszerelést követő politikai karrierje jelent sajtóságos kérdést az izraeli rendszerben. A hadsereg vezetőjeként a katonai szolgálatot befejező izraeli tábornokok gyakran a politikai életnek a társadalom széles körei bizalmát élvező kulcsszereplőivé váltak az ország történelme során.²⁶ Erre jó példa Ichák Rabin, Ehud Barak hajdani miniszterelnökök, vagy a tanulmány írásának idején is védelmi miniszterként szolgáló Beni Ganc és a 2020–2021-es kormány alatt külügyminiszter Gabi Askenázi, illetve az akkor ellenzékben ülő Móse Jaalon korábbi vezérkari főnökök példája, hogy az alacsonyabb rendfokozattal leszerelő katonai vezetőket ne is említsük. A korábbi vezérkari főnökök belépését egy adott választási ciklus előtt nagy várakozás övezi. Így volt ez 2019–2020-as három parlamenti választás esetében a Ganc–Askenázi–Jaalon trió esetében, illetve 2021-ben és a 2022. november 1-re kiírt előrehozott választások esetében Gadi Eizenkot belépésével kapcsolatos politikai kalkulációkban.

A katonai vezetők tapasztalatával és gyakorlatával együtt a sajátos katonai gondolkodásmódjuk is szerves részévé váltak, még szolgálati idejükben a politikai életnek, mind a közbeszéd tematizálása, mind a politikaalkotás befolyása terén.²⁷ Ebből kiindulva logikus, hogy a fent bemutatott biztonsági percepció alapján az ország fenyegetettsége a legfontosabb kérdés, ott a haderő visszavonult tagjait is a politikai közösség magas civil pozícióban kívánja tartani. Fontos tehát vizsgálni ennek mik a következményei és ugyanilyen fontos, hogy mik nem. Nem állítható, hogy a visszavonult katonai vezetők a politikai életben radikálisabbak lennének, mint a civil politikusok. Éppen ellenkezőleg, megvizsgálva a 2019–2021 időszakban lezajlott választásokat, a négy korábbi vezérkari főnök a centrumban kapott helyet és a mérsékelt baloldalt (Ehúd Barak) vezette, míg a szélsőséges pártok vezetői mind a bal, mind a jobboldalon civil múlttal rendelkeztek. Ehhez kapcsolódóan érdekes momentum, hogy az izraeli békemozgalom legmeghatározóbb vezetői is visszavonult nemzetbiztonsági katonatisztek. A katonai vezetők leszerelésüket követően a politikai életbe behozzák az Izraeli Védelmi Erők helyzetértékelését az ország képességeiről, helyzetéről, a regionális és globális fenyegetésekről és lehetőségekről és az ezekről való gondolkodás logikáját.

25 Knesset: Current Knesset Members of the Twenty-Fourth Knesset.

26 Peri 2020, 2.

27 Koplów 2016.

Politikaformálás és a hadsereg

Az Izraeli Védelmi Erők tehát több csatornán keresztül gyakorol hatást az izraeli társadalomra és politikai elite. Milyen gyakorlati következményei vannak az ország kül- és biztonságpolitikájára és ezen keresztül a közel-keleti régióra? A hatásokat jelen tanulmány az izraeli berendezkedés, a regionális és globális politika területén foglalja össze.

Az izraeli állam és társadalom militarizáltságának foka várhatóan nem fog csökkenni a közeljövőben. Az izraeli haderő közvetlen és közvetett hatása biztosítja, hogy a biztonsági percepció továbbra is az állam létében való fenyegetését fogja hangsúlyozni. Minden egyéb megfontolás, mint az aszimmetrikus fenyegetésekkel szembeni küzdelem természetesen része a társadalmi párbeszédnek is, azonban az alapvető önkép, a „kevesek harca a sokak ellen”, amelynek klasszikus katonai stratégia pillérei alapján kell biztosítani a védelmét offenzív katonai akciókkal. A védelmi pillér továbbra is kiegészítő szerepet játszik az izraeli biztonságpolitikai gondolkodásban. Az állam a fenti tényezők alapján tehát továbbra is meg fogja követelni a társadalom széles és egyre szélesebb rétegeitől, hogy a sorozási rendszeren keresztül vegyenek részt a katonai erő további építésében. Ezzel párhuzamosan a professzionális haderő léte mellett a szavazópolgárok döntő részének meghatározó élménye lesz a sorkatonai szolgálat és a haderő által vallott értékek és helyzetértékelések elsajátítása. Ennek megfelelően a haderő uralkodó biztonságpercepciója garantálja, hogy az azt képviselő politikai erők döntő részben képviselik magukat a Knesszetben. Igaz ez akkor is, hogy az izraeli haderő biztonságpercepciója az alapvető fenyegetettség mellett heterogén véleményekre ad lehetőséget többek között a palesztin állam megteremtése vagy az iráni fenyegetéssel szembeni fellépés területén. Az izraeli haderő tehát nem adott politikai döntéseket diktál, hanem részt vesz az intézmények közötti és azokon belüli párbeszédben, továbbá gondolkodási kereteket és alapvetéseket határoz meg. Az Izraeli Védelmi Erők, mint politikai rekrutációs bázis továbbra is kulcsfontosságú marad. A 2019–2020-as három parlamenti választás ugyan különleges volt abban a tekintetben, hogy egyszerre négy korábbi vezérkari főnök is indult a választásokon. Ilyen helyzet ugyan kevésbé valószínű a jövőben, azonban mint fent említett Jaalon–Ashkenázi–Ganc hármas politikai karrierje és az utánuk következő két vezérkari főnök pályája (Gadi Eizenkot, illetve leszerelését követően Aviv Kochavi) figyelmet igényel. Természetesen amellet, hogy a vezérkari főnökök politikai aktivitása különös figyelmet kap az izraeli politikai életben és közbeszédben, a tiszt múltú politikusok további alapot adnak a haderő közvetett hatásához.

Izrael nem csupán berendezkedésében marad meg nagymértékben militarizált államnak, hanem az uralkodó biztonsági percepcióból következően (amelynek létjogosultságát e tanulmány szerzője nem vonja kétségbe). Az izraeli haderő nem csupán az ország és társadalom militarizáltság szintjét tartja a lehető legmagasabb szinten, hanem tervezésében is az országot létében is fenyegető háborúra készül.²⁸ Az aszimmetrikus fenyegetések jelenlegi túlsúlya mellett az izraeli katonai stratégia

28 Meridor, Eldadi 2019, 22.

megváltoztatására alapjaiban nincs lehetőség, az arab tavasz jelensége is mutatja, hogy konvencionális katonai fenyegetés bármikor újra megjelenhet a zsidó állam viszonylatában.²⁹ Mindebből három következmény adódik: az ország védhető határaitól nem mond le, keresi a partnerségeket, de minimalizálja a külső erőkre való hagyatkozást. Biztonsági stratégiából következően (védelmi stratégia offenzív kivitelezéssel) asszertív módon fogja továbbra is bevetni katonai erejét a regionális fenyegetési forrásokkal szemben. Mindez azt jelenti, hogy a védelem pillérével szembeni bizalmatlanságból eredően Izrael nem a hagyományos passzív elrettentést választja katonai képességeinek megőrzésével, hanem folyamatos hadjáratot vív a háborúk között.³⁰ Ennek keretében az iráni hatalmi tengely³¹ elemeivel szemben a csapások, felőrlő katonai műveletek a közel-keleti biztonsági környezet alkotóelemei maradnak. Az izraeli-iráni szembenállás aszimmetrikus katonai aspektusai a tanulmányban bemutatott okokból következően csupán elkerülhetetlen mellékjelenségei a katonai elitet foglalkoztató valódi veszélynek, az országgal szembeni koalíció létrejöttének, amely képes megsemmisíteni az államot és népét. Az összetett aszimmetrikus fenyegetésekkel szemben és a gyorsan átalakuló közel-keleti hatalmi viszonyok között a civil politikai elitnek lehetetlen állandó politikai célt megfogalmazni a hadsereg felé, így a formális civil ellenőrzés fennmaradása mellett a hadsereg értelmezése és ajánlásai érvényesülhetnek.³² Ezért is maradt az Izraeli Védelmi Erők intézményére, hogy saját dokumentumban írják le részletesen feladatukat. A politikai cél meghatározását az is megnehezíti a jelenkorban, hogy 2019 és 2022 között a zsidó államot a szinte folyamatos belpolitikai válság jellemzi, gyorsan változó kormánykoalícióknak nincsen ideje hosszú távú tervezéssel és stratégiaalkotással foglalkozni.³³ Ennek következtében a hadsereg azt teszi, amihez a legjobban ért már évtizedek óta, háborút vív ellenségekkel szemben. Érdemes megjegyezni, hogy a fenti magatartásnak a következménye, hogy Izrael az elrettentés mellett biztonsági dilemmát is generál térségében, mivel a zsidó állam növekvő katonai erejét és annak offenzív alkalmazását a környező országok fenyegetésként érzékelhetik. Ezen első következtetést a katonai akciók a gyakorlatban igazolják, a második, az alfejezet tárgyát képező hipotézis nehezebben bizonyítható. Az izraeli haderő jellemezhető status quo erőként, különösen Izrael végső, védhető határainak szempontjából, már amennyiben a jelenlegi „határokat” az izraeli haderő szempontjából nézzük, azaz egységes Jeruzsálem mellett a bekebelezett Golán-fennsíkot és a Jordán-folyó völgyét is ideértjük.

Izraeli katonai gondolkodás hatása a nemzetközi együttműködésekre

Nem szabad lebecsülni annak jelentőségét, hogy a gyenge civil ellenőrzés keretében a hadsereg világképe nem csupán Izraelt befolyásolja, hanem közvetett módon ellenségeit és (potenciális) szövetségeseit is. Az első cél szándékos, az izraeli

29 Kis-Benedek 2019, 239–240.

30 Eisenkot, Siboni 2019.

31 N. Rózsa 2019, 184.

32 Michael 2010, 47-51.

33 Inbar 2021.

haderő alapvető doktrína eleme az elrettentés, amelyet a haderejének fejlesztése és működtetése megerősít. Ezzel szemben a partnerekre és szövetségesekre gyakorolt hatása kettős, pozitív és negatív hatású is lehet. Tagadhatatlan, hogy az izraeli regionális erő kivetítés képessége vonzó tényezőként hat azon államokra, amelyek más regionális szereplőkkel szemben ellensúlyozni kívánnak. Izrael partnerei számolhatnak a katonai stratégia alappilléreiként meghatározott korai előrejelzés, döntő győzelem és elrettentés képességeinek regionális alkalmazására a zsidó állammal közös érdekeik mentén.³⁴ Igaz ez a hellén államokra Törökországgal szemben vagy a szunita arab államokra Iránnal és szövetségesei, kliensei ellenében. Az izraeli fegyveres erők képességei utat nyitottak olyan nyílt biztonsági együttműködéseknek a Földközi-tenger keleti medencéjében³⁵ és az Öböl-államok viszonylatában, amelyek az arab tavaszt követő hatalmi rend új korszakához vezettek el.³⁶ Különösen az Egyesült Államok számára Izrael „horgonyállamot” jelent a Kelet-Mediterráneumban a regionális stabilizáció érdekében.³⁷

Fontos azonban megvizsgálni ennek az izraeli magatartásnak a negatív hatását, miszerint a militarizált zsidó állam, amelyben a gondolkodási sémákat messzemenően áthatják a hadsereg kultúrája limitáló tényező is a regionális hatalmi rend újra alkotásában. Eltávolodva a jelenkori dilemmától érdemes Ichák Rabin és Simon Peresz korábbi izraeli miniszterelnökök kilencvenes évekbeli regionális vízióit elemezni. Rabin korábbi vezérkari főnökként egy limitált, katonai erő által garantált új, békés regionális rendet vizionált, míg Peresz a gazdasági kapcsolatok által biztosított újjáalkotott térségi viszonyokat szorgalmazott.³⁸ A fegyveres erők logikájának konzervatívizmusa a jelenkorban is visszatartó tényezője a mély regionális kapcsolatoknak, amelynek kiváló példája az Izraeli Védelmi Erők nyílt kampánya az Egyesült Arab Emírségek számára F-35-ös amerikai harci repülőgépek eladásának megakadályozása érdekében. Ez a példa is szemlélteti, hogy nem objektív értelemben jó és rossz döntésekről van szó. A haderő logikája, amely mindenekelőtt az Izraeli Védelmi Erők minőségi fölényét kívánja fenntartani a térségi, akár partnerállamokkal szemben egy logikus következménye az alapvető világszemléletnek. A kérdés nem abban áll, hogy a gondolkodási sémákat uraló izraeli fegyveres erő helyesen látja-e a világ működését és az országot fenyegető veszélyeket, hanem az, hogy milyen mozgásteret biztosít a zsidó állam számára. Minden tartózkodása ellenére Izrael nem csupán az Egyesült Államoktól, de más regionális partnereitől is egyre inkább függ a biztonság dimenziójában is.³⁹ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a külső függés mellett az Izraeli Védelmi Erők teljes mértékben elutasítja a külföldi békefenntartókra való esetleges ráutaltságot.⁴⁰ Külön dilemmát jelent az Egyesült Államokkal fenntartott viszonyrendszer, ami egy paradoxont jelent Izrael számára. Ezen a területen a zsidó

34 Kis-Benedek 2019, 240-241.

35 Eiran 2020, 15-17.

36 Cordesman 2020, 90-96.

37 Alterman 2018.

38 Rabinovich 2013, 48-51.

39 Meridor, Eldadi 2019, 26.

40 Amidror 2014, 49-52.

állam egyszerre igyekszik csökkenteni ráutaltságát, ugyanakkor a támogatásról nem kíván lemondani, legyen az a tíz éves katonai segélycsomag és az ezen felül biztosított rakétavédelmi fejlesztési és beszerzési segítség.⁴¹

Következtetések

A tanulmányban bemutattam, hogy az izraeli katonai gondolkodás áthatja a politikai döntéshozatal és társadalmi viszonyok minden szintjét. A nem megfelelően megszilárdult civil intézményi struktúrák, a sajátos biztonságpercepció és a turbulens belpolitikai viszonyok, kiegészülve az állam külső fenyegetettségével és az állandó, ugyanakkor váltakozó intenzitású háború vívásával az izraeli fegyveres erőket meghatározó politikaformáló tényezővé tette. Izrael, amellet, hogy a civil-katonai kapcsolatok klasszikus, huntingtoni elmélete alapján formálisan civil ellenőrzés alatt működő fegyveres erőket tudhat magáénak, az ország sajátosságaiból eredően messzemenően militarizált. A társadalmat, intézményeket és politikai döntéshozatalt meghatározó katonai gondolkodás, az Izraeli Védelmi Erők döntő befolyása meghatározza az védelempolitika mellett a külpolitika teljes spektrumát, a zsidó állam magatartása kizárólag ezt szem előtt tartva vizsgálható és elemezhető. Ennek a jellemzőnek számos pozitív hatása van, mind katonai képességek, mind partneri szándék tekintetében, amelyek a közel-keleti régió értékes biztonságpolitikai szereplőjé teszik a zsidó államot. A katonai gondolkodás ugyanakkor be is határolja az izraeli politikai vezetés döntési szabadságát és számos kérdésben kényszerpályán tartják az országot, limitálva külpolitikai mozgásterét. Mindez különösen aktuális a belpolitikai válság miatt meggyengült civil ellenőrzés idején, mint a 2019–2022-es időszak.

Az izraeli civil-katonai kapcsolatok vizsgálatának további fontos nemzetközi tanulsága, hogy a folyamatos fenyegetettség, ezen belül is az alacsony intenzitású konfliktusok erodálják a civil ellenőrzés kereteit. A zsidó állam civil-katonai kapcsolatai terén mutatott gyakorlata elrettentő példát mutat a nemzetközi szereplők számára. A civil intézményrendszer gyengeségét ellensúlyozva a nemzeti identitás és az ország további egyedi vonásai tartották az állam működését mind a mai napig demokratikus politikai keretek között. Elemzésemben rámutattam, hogy összességében Izrael sajátosságainak figyelembevételével kiszámítható, komoly katonai képességekkel rendelkező szereplő, ami ugyanakkor folyamatos kockázatot is jelent a konfliktusok eskalációja felé mutató aktív elrettentést előtérbe helyező katonai magatartásával, ezzel együtt a közel-keleti hatalmi rend és együttműködési rendszerek meghatározó pillére.

41 Freilich 2018, 305.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alterman, John B. et. al. 2018. Restoring the Eastern Mediterranean as a U.S. Strategic Anchor. New York: Rowman & Littlefield Publishers/Center for Strategic & International Studies.
- Amidror, Yaakov 2014. The Risks of Foreign Peacekeeping Forces in the West Bank. In Dan Diker (szerk.): Israel's Critical Requirements for Defensible Borders: The Foundation for a Viable Peace. 80–89. Jeruzsálem: Jerusalem Center for Public Affairs.
- Barak, Oren, Sheffer, Gabriel 2007. The Study of Civil-Military Relations in Israel: A New Perspective. *Israel Studies*, 12. 1: 1–27.
- Ben-Horin, Yoav, Posen, Barry 1981. Israel's Strategic Doctrine. Santa Monica: RAND.
- Ben-Meir, Yehuda 1995. Civil-Military Relations in Israel. New York: Columbia University Press.
- Bonn International Center for Conversion: Global Militarisation Index. <https://gmi.bicc.de/ranking-table> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.).
- Cordesman, Anthony H. 2020. The Changing Security Dynamics of the Middle East and North Africa. *Center for Strategic and International Studies*. <https://ncusar.org/publications/Publications/2021-03-22-Changing-Security-Dynamics-of-the-MENA-Region.pdf> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Freilich D, Charles 2018. Israeli National Security: A New Strategy for an Era of Change. London: Oxford University Press.
- Eiland, Giora 2017. The Changing Nature of War: Six Challenges, Institute for National Security Studies, *INSS Strategic Assessment*. 10. 1. https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/AdkanEng10_1_Eiland.pdf (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.).
- Eiran, Ehud 2020. Structural Shifts and Regional Security: A View from Israel. Instituto Affari Internazionali, *IAI Papers*. (2020/7). <https://www.iai.it/sites/default/files/iaip2007.pdf> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.).
- Eisenkot, Gadi, Siboni, Gabi 2019. Guidelines for Israel's National Security Strategy. Washington D. C.: The Washington Institute for Near East Policy.
- Harvard Kennedy School 2016. Deterring Terror, How Israel Confronts the Next Generation of Threats, English Translation of the Official Strategy of the Israel Defense Forces. Cambridge: Belfer Center.
- Huntington, Samuel P 1994. A katona és az állam: a civil és a katonai szféra viszonyának elmélete és politikája. Budapest, *Zrínyi Kiadó – Atlanti Kutató és Kiadó*.
- IDF & Defense Establishment Archives: The „Agranat Commission” Report. <http://www.archives.mod.gov.il/sites/English/docs/agranat/Pages/AgranatReport.aspx> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Inbar, Efraim 2021. Israel's Protracted Political Crisis Harms National Security, *Jerusalem Institute for Strategy and Security Policy Paper*, 2021. április 13. <https://jiss.org.il/en/inbar-israels-protracted-political-crisis-harms-national-security/> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Janowitz, Morris 1971. The Professional Soldier: A Social and Political Portrait. New York, *Free Press*.
- Kis-Benedek József 2019. A katonai biztonság összefüggései az észak-afrikai és közel-keleti térségben az arab tavasz tükrében. MTA doktori értekezés. Budapest: *Magyar Tudományos Akadémia*.
- Knesset: Basic Law: The Military. https://knesset.gov.il/laws/special/eng/basic11_eng.htm (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Knesset: Current Knesset Members of the Twenty-Fourth Knesset. https://knesset.gov.il/mk/eng/mkindex_current_eng.asp (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Kohn, Richard H. 2017. An Essay on Civilian Control of the Military. *American Diplomacy*, 2017. március, <https://americandiplomacy.web.unc.edu/1997/03/an-essay-on-civilian-control-of-the-military/> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Koplow, Michael J. 2016. The Dangers if Israel's Complicated Civil-Military Relationship. *Israel Policy Forum In Koplow Column*, 2016. május 26, <https://israelpolicyforum.org/2016/05/26/the-dangers-of-israels-complicated-civil-military-relationship/> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)

- Kramer, Martin 2020. Ben-Gurion's Army: How the IDF Came Into Being (and Almost Didn't), *Mosaic*, 2020. február 3.
<https://mosaicmagazine.com/essay/israel-zionism/2020/02/ben-gurions-private-plan/>
(Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Meridor, Dan, Eldadi, Ron 2019. Israel's National Security Doctrine: The Report of the Committee on the Formulation of the National Security Doctrine (Meridor Committee), Ten Years Later. Institute for National Security Studies, *INSS Memorandum* (2019/187).
https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2019/02/Memo187_11.pdf
(Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Michael, Kobi 2010. Military Knowledge and Weak Civilian Control in the Reality of Low Intensity Conflict. In Sheffer, Gabriel – Barak, Oren (szerk.): *Militarism and Israeli Society*. 42–66. Bloomington: *Indiana University Press*.
- Michael, Kobi, Even, Shmuel 2016. Principles of the Israeli Political-Military Discourse Based on the Recent IDF Strategy Document. Institute for National Security Studies, *Military and Strategic Affairs*. 8. 1: <https://www.inss.org.il/publication/principles-of-the-israeli-political-military-discourse-based-on-the-recent-idf-strategy-document/> (Letöltés ideje: 2022. 07. 15.).
N. Rózsa Erzsébet 2019. Államiság modelljei a Közel-Keleten. Budapest: *Dialóg Campus*.
- Németh Gergely 2018. A katonai erő alkalmazását meghatározó stratégiai környezet és hadszíntér a 21. században. In Baranyi Tamás, Szarka E. Luca, Szálkai Kinga (szerk.): *Biztonságpolitikai Corvinák*. 27–46. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Peri, Yoram 2006. Generals in the Cabinet Room: How the Military Shapes Israeli Policy. Washington D.C.: *United States Institute of Peace Press*.
- Peri, Yoram 2020. The Widening Military-political Gap in Israel, German Institute for International and Security Affairs. *SWP Comment*. (2020/2).
https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2020C02_peri.pdf
(Letöltés ideje: 2022. 07. 15.)
- Rabinovich, Itamar 2013. *The Lingering Conflict*. Washington D.C.: *Brookings Institutions Press*.
- Rabinovich, Itamar, Brun, Itai 2017. *Israel Facing a New Middle East*. Stanford: *Hoover Institution Press*.
- Sheffer, Gabriel, Barak, Oren 2010. *Militarism and Israeli Society*. Bloomington: *Indiana University Press*.

Mező András[✦]

Multidomén műveletek városi környezetben

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.31

A NATO jövő műveleteinek legvalószínűbb és legveszélyesebb környezete a város lesz. A városi környezet három réteget tartalmaz, a fizikai, az információs és a humán rendszert, amelyek jelentősen módosíthatják a formálódó multidomén műveletek elveit. A jövő többdimenziós NATO erői képesek lesznek megérteni a városi környezetet és gyorsan alkalmazkodni a konfliktushoz, folyamatosan összehangolni a domén-közi csapatokat, és ezzel előnyt szereznek az ellenféllel szemben.

KULCSSZAVAK: multidomén, városi környezet, resilience

Multi Domain Operations in Urban Environment

The future most likely and most dangerous environment for NATO operations will be the urban environment. The urban environment, which includes three layers: the physical, the information and the human system, significantly modifies the principles of the emerging multi-domain operations. The multi-domain NATO forces of the future will be able to understand the urban environment and adapt quickly to the conflict, continuously coordinate cross-domain fires and gain an advantage over the adversary.

KEYWORDS: multi-domain, urban environment, resilience

A NATO Szövetségi Transzformációs Parancsnoksága (ACT) 2014 óta tanulmányozza az urbanizációt és annak katonai hatásait. Ez az írás a készülőben lévő Multidomén Műveletek Városi Környezetben koncepció¹ fontosabb gondolatait összegzi és mutatja be.

A NATO, és ezen belül a Magyar Honvédség, egyik legnagyobb kihívása lesz a jövőben megfelelni a multidomén műveletek (Multi Domain Operations, MDO) elveinek. A formálódó koncepció nem csak a felerősödött hibrid, aszimmetrikus, vagy szürke zónás kihívásokra keres választ, de igyekszik megfelelni a közel egyenrangú hadseregek közötti hagyományos hadviselés követelményeinek is azzal,

✦ NATO Szövetséges Transzformációs Parancsnokság, Norfolk –
NATO Allied Command Transformation Norfolk;
email: andras.mezo@act.nato.int; ORCID: 0000-0002-2932-7563

1 Multi Domain Operations in Urban Environment Initial Concept 2.0 2021.

hogy magasabb szintre emeli az összhaderónemi együttműködést és két újabb műveleti doménnel (kiber- és űr- domén) bővíti azt, valamint a katonai erő alkalmazását sokkal szigorúbban hangolja össze a diplomáciai, információs és gazdasági erő alkalmazásával. A címben említett koncepciófejlesztés célja, (és legnagyobb kihívása) hogy a még éppen csak formálódó MDO elvek alkalmazását tárja fel egy rendkívül speciális (városi) műveleti környezetre.

Korábbi írásaimban már tárgyaltam a MDO terminológiai alapjait² és leírtam a jövő városi környezetét,³ ezért ebben a tanulmányban kizárólag a MDO elveinek alkalmazását vizsgálom városi környezetben. A cikkben a NATO szabványos műveleti domén⁴ szakkifejezést szinonimaként használom a magyar hadtudományban elterjedtebb, de még nem egységesített „multitér” és „többdimenziós” vagy a kevésbé ismert „műveleti multitér” „összstartományi művelet” kifejezésekkel.

Mind a koncepció, mind a vonatkozó szakkifejezések, dacára a számos folyamatban lévő kutatásnak, egyelőre kiforratlanok és a szövetség tagállamainak egyetértése ezen a területen még nagyon távolinak látszik.⁵

A lehetséges különleges viszonyok (sivatag, erdős-hegyes körzetek, magashegység, dzsungel, sarkvidék) közül kiemelkedő jelentőségű a lakott településeken folytatott művelet. A városok politikai, stratégiai, információs és infrastrukturális jelentősége kétségbevonhatatlan, a Föld lakosságának több mint fele városokban él, a városok többnyire értékes természeti erőforrások, közlekedési csomópontok közelében fejlődtek, gazdasági jelentőségük hatalmas, és ezeken felül gyakran még szimbolikus értéket⁶ is hordoznak.

Elegendő a közelmúlt városi környezetben folytatott műveleteit felidézni ahhoz, hogy belássuk a lakott településeken folytatott katonai műveletek jelentőségét, illetve azok változatos méretei és jellegéből adódó összetettségét. Ezek a műveletek felölelték békeidőszaki katonai szerepvállalást (pl. nukleárisbaleset-elhárítás Fukushima-ban 2011-ben; Katrina hurrikán után természeti katasztrófa elhárítás New Orleansban 2005-ben), béketámogatást (Mogadishuban 1993) és biztonsági műveleteket (Kabulban 2001–2021), valamint magas intenzitású háborús tevékenységet (Mariupol 2022) egyaránt. A katonai műveletek ilyen széles skálája során a NATO és partner tagállamainak katonái kimenekítettek katonai missziókat, evakuáltak nem hadviselőket, segítséget nyújtottak stabilizáláshoz és újjáépítéshez, humanitárius támogatást biztosítottak, hozzájárultak béketámogatáshoz, harcoltak bűnözőkkel, terroristákkal, felkelőkkel és egy nagyhatalom összhaderónemi támadásával.

A NATO Szövetségi Transzformációs Parancsnokságán 2014 óta folyik urbanizációs koncepciófejlesztés, melynek célja egy átfogó (stratégiai, műveleti és harcászati) koncepció kidolgozása, mely egyszerre biztosít elméleti kereteket a katonai erők békeidőszaki alkalmazására és magas intenzitású háborús tevékenységekre egyaránt.

2 Mező András 2020, 69–78.

3 Mező András 2021, 3–20.

4 Műveleti domén: A képességek és tevékenységek különálló szférája, amelyek a harctéren bevetethetők. Megjegyzés: az öt műveleti domén: tengeri, szárazföldi, légi, világűr és kibertér, amelyek mindegyike a hadműveleti környezet jellemzőitől függ. (NATO egyezményes)

5 Hegedűs Ernő és Hennel Sándor 2020, 3–27. Vecsey Mariann 2021, 27–38.

6 Például Hitler szemében a Sztálinról elnevezett metropolis meghódítása a propaganda szempontjából is súlyos csapás lett volna a „generalisszimuszra” nézve. Tarján M. Tamás 2021.

A városi környezet

Tanulmányom készítését megelőzően igyekeztem körbejárni a lakott településekre vonatkozó alapvető fogalmakat, de kutatásaim nem vezettek eredményre. Nincsenek a városra vagy lakott településre vonatkozó elfogadott katonai szakkifejezések, a más tudományok (földrajzi, a polgári közjogi, vagy építészeti) által használt definícióknak pedig katonai szempontból nincs semmi relevanciája.⁷ Ezért meghatározás készítése helyett inkább csak a város fogalmának körbeírására szorítkozom. A város e tanulmány szempontjából a „rendszerek rendszerét” jelenti, olyan egymással kapcsolatban álló komplex rendszerek hálózatát, mely három rétegből tevődik össze:

- Fizikai rendszer;
- Információs rendszer;
- Humán rendszer.

Fizikai rendszer

A városok fizikai rendszere a földrajzi környezetből és a háromdimenziós építmények rendszeréből tevődik össze. A földrajzi környezet, a város domborzata, talaja, klímája és vízrajza alapvetően határozza meg a város szerkezetét, építészetét és veszélyeztetettségét, a természeti katasztrófák bekövetkezésének valószínűségét. Ezt a környezetet a lakott település mesterséges környezete nagymértékben felülírja: módosítja klímáját, megváltoztatja a terepviszonyokat, megszünteti az eredeti élővilágot, átalakítja a katasztrófa veszélyt, de az alapvető földrajzi adottságait nem képes teljesen megszüntetni.

A háromdimenziós mesterséges építmények: a föld alatti (pincék, alagutak, csatornák hálózata stb.), földfelszíni (egyszintes házak, utcák, utak, parkok, gátak, töltések, emlékművek stb.) és föld feletti építményekből (többszintes házak, elektromos vezetékek, felüljárók, hidak stb.) állnak, melyek együttese alakítja ki a város sajátos struktúráját, melyen belül a belátható és belőhető távolság öt méter és öt kilométer között váltakozik. Ez a mesterséges környezet alapvető kihívást jelent a felderítő rendszerek és az információelőállítás számára, mert a falak és tetőszerkezetek megakadályozzák a vizuális információszerezést, a technológiai hírszerzést megnehezítik, és képesek rejtani nagyméretű alakulatokat és kiterjedt manővereket egyaránt.

Problémát jelent a nehézségek árán megszerzett információk vizuális megjelenítése is, ugyanis az épített környezet hagyományos kétdimenziós ábrázolása nem tartalmaz elegendő információt a városi harc jellemzően háromdimenziós műveleteinek megtervezéséhez. A magas és nagykiterjedésű építmények belső helységei sem jeleníthetők meg és ezért a harc szervezése műveleti (pl. műveleti célok kijelölése) és harcászati szinten (pl. célmegjelölés) is alternatív vizuális segítséget (pl. fényképek, légi fényképek, videók, háromdimenziós modellek, google utcakép, kiterjesztett

⁷ A fogalmak egy része a lakosság számához köti a város definíciót. Az ENSZ meghatározása szerint 20 ezer fő az alsó határ de Dániában már 250 fős település is városnak számít más források közjogi aktustól teszik függővé a település megnevezését és meghatározását (pl. Magyarországon köztársasági elnöki döntés). Ezek a meghatározások nem hasznosak hadtudományi szempontból, mert ugyan a lakott település jogállása és lakosság száma valóban jelentős tényező, de ezek katonai szempontból csak részben módosítják a műveleti környezetet. Térport weblap 2002.

valóság, virtuális valóság) igényel. A föld alatti építmények még ilyen alternatív lehetőségekkel is nehezen vagy egyáltalán nem ábrázolhatók. A fenti nehézségeket tovább tetézi az, hogy a konfliktus a város fizikai rendszeréről rendelkezésre álló adatokat és információkat nagyon gyorsan elavulttá teheti.

Tovább nehezíti a műveletek vezetését, hogy a lehetséges öt műveleti térből háromban (levegő, kiber és űr domén) a tevékenységekről és a képességekről nehéz valós idejű információkat szerezni, feldolgozni és azok vizuális megjelenítésére is csak korlátozott lehetőségek vannak.

A legjelentősebb és legnépesebb városok elsősorban folyók vagy tenger partján, esetleg e kettő találkozásánál, hatalmas folyamtorkolatoknál épültek.⁸ Az ilyen városok hatalmas kikötői kiemelt jelentőségűvé teszik a várost, ami fontos közlekedési csomópontot jelent a tengeri és a szárazföldi szállítási útvonalak közt. A kikötők általában fontos ipari körzeteket kötnek össze a világkereskedelmi tengeri útvonalakkal, ezért ezek védelme, megszerzése, megtartása és kiberbiztonsága is kiemelt fontosságú adott ország szempontjából. A kikötők infrastruktúrája rendkívül sebezhető⁹ és fontos a műveleti erők partraszállása és a városi művelet utánpótlása szempontjából is. A vízi útvonalak ugyanakkor lehetőséget is hordoznak, ugyanis könnyen hozzáférhetővé teszik a város vízparton elhelyezkedő negyedeit, lehetővé válik csapatok partraszállása, a műveletek logisztikai fenntartása a víz felől és harcolók, sebesültek gyors kiemelése (kimentése) is.

A polgári építmények támadása a nemzetközi jog alapján csak akkor fogadható el, ha azok rendeltetése, jellege, elhelyezkedése katonai jelentőséggel bír és azok részleges vagy teljes megszerzése, rombolása vagy semlegesítése kézzel fogható katonai előnnyel jár. Bizonyos (vallási vagy kulturális értéket képviselő) építmények, illetve a lakosság ellátásához nélkülözhetetlen kritikus infrastruktúrák különleges védelmi státuszt élveznek és azokat védeni kell. Ez a téma már átvezet a város legfontosabb rendszeréhez, a humán rendszerhez.

A város közlekedési-, információs-, oktatási-, egészségügyi-, rendvédelmi-, ivóvíz-, szennyvíz- és hulladékgyűjtési, pénzügyi- és gazdasági stb. infrastruktúráis rendszerei is a fizikai rendszerhez tartoznak, ezek folyamatos üzemeltetése szintén nagy hatással van a város humán rendszerére és a lakosság befolyásolására. Az itt bekövetkező legkisebb károsodások is nagyon komoly hatással vannak a lakosság minden napi életére és ezáltal a NATO művelet támogatottságára egyaránt. Ezen a területen a katonai műveletek közvetlen hatásain túl azok másodlagos és harmadlagos hatásait is értékelni kell és figyelembe kell venni.

Információs rendszer

A városi információs rendszer az információs infrastruktúrát és az információt felhasználók tömegének interakcióit, viselkedését, illetve annak változását jelenti. A város jól fejlett információs rendszerének köszönhetően a NATO erők folyamatos

8 A világ húsz legnépesebb városából négy jelentős folyam mellett, tizenöt folyam tengeri torkolatánál, egyedül Mexikóváros épült a jelentéktelennek számító Lerma folyó közelében.

9 A legkisebb beavatkozás a szállítmányok berakását irányító szoftverbe és kód rendszerbe hónapokon át tartó káoszt okozhat a világkereskedelemben.

figyelem alatt állnak, tevékenységüket ezer szenzor követi és rögzíti. A széles körben rendelkezésre álló szociális média révén a legkisebb hiba, félremagyarázható tevékenység is szinte valós időben felkerül az internetre és azonnal kommentek ezreivel kiegészítve osztják meg a nemzetközi közvéleménnyel. Másfelől viszont ez a figyelem a NATO műveletek támogatására is fordítható, ha a művelet igazodik a NATO stratégiai üzenetéhez, ha azt alátámasztja és a világháló révén mi juttatjuk el először a saját narratívánkat a helyi lakossághoz és a szélesebb nemzetközi közvéleményhez. A legnagyobb veszély az, ha a NATO erők elveszítik kapcsolatukat a lakossággal és átengedik a kiberteret az ellenfél kezdeményezéseinek. A kiberteret nem szabad felügyeletlenül hagyni, mert az ellenfél azonnal „hídfoállást” épít a kiberdoménban és a virtuális dimenzió keresztül befolyásolja a helyi lakosságot (kognitív dimenzió). Egy-egy jól időzített, és tartalmilag kellőképpen kiélezett weboldallal vagy honlapcserével (deface)¹⁰, illetve álhírgyártással, hamis arc (DeepFake)¹¹ videókkal, vagy egyszerű álhírfolyamokkal.

Humán rendszer

A föld lakosságának egyre növekvő százaléka él lakott településeken, az ENSZ becslése szerint már ma is a világ lakosságának több mint a fele lakik városokban, és ez tovább fog emelkedni a jövőben.¹² A humán rendszer jelenléte az, ami alapvetően megkülönbözteti a városi környezetet a többi lehetséges (sivatag, hegy, dzsungel stb.) művelési környezettől. A város humán rendszere a szociális, politikai-közigazgatási és egyéb intézményi (gazdasági és kulturális) rendszerek együttesét jelenti. A humán környezet alakítja ki a város dinamikáját, magában foglalja az egyének és csoportok (etnikumok) kormányzati, önkormányzati, nem kormányzati, nemzetközi, fegyveres és rendvédelmi szervek, bűnszervezetek és politikai szervezetek formális és informális viszonyát, egymásra gyakorolt folyamatos hatását, emberek¹³, szolgáltatások¹⁴, áruk¹⁵, járművek¹⁶ áramlását a városon belül, az elővárosok, valamint a szoros kapcsolatban álló más városok között.

A NATO szempontjából alapvető fontosságú ennek a rendszernek a megértése és megóvása. Csak a legszükségesebb és legminimálisabb mértékben szabad beavatkozni ebbe a rendszerbe, mert a különféle alrendszerek közötti bonyolult kölcsönhatások beláthatatlan másodlagos és harmadlagos hatásokkal járhatnak.

10 Deface (honlapcsere): Internetes bűnözés egy formája, amikor a bűnöző feltöri a szervezet honlapját és saját maga által készített honlappal cseréli le. Ilyenkor az új weblap a szervezet nevében álhíreket közvetít vagy más módon alázza a szervezet hitelességét.

11 DeepFake (hamis arc): Internetes bűnözés egy formája, a bűnöző által létrehozott mozgóképes tartalom, amelyben a tartalom eredeti szereplőjének képmását és/vagy hangját egy tőle idegen személy képmásával és/vagy hangjával helyettesítik. Ilyenkor a hamis mozgóképes tartalom az eredeti szereplő nevében álhíreket közvetít vagy más módon alázza az eredeti szereplő hitelességét.

12 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2019.

13 Például: napi munkába járók vagy menekülők.

14 Például: közüzemi, kereskedelmi, rend-, élet- és katasztrófavédelmi szolgáltatások.

15 Például: élelem, víz, energiahordozók.

16 Például: tömegközlekedési eszközök, magán gépjárművek, tűzoltó-, mentő- és rendőrautók.

A városi környezetben a különféle kisebbségek és a nemek közötti egyenlőtlen- ségek gyakran tovább romlanak a válság és a konfliktus időszakában. Ezek a sérel- mek konzerválják a konfliktust és hosszú időre táptalajt nyújtanak további erőszak- nak.¹⁷ A humán rendszer emberjogi aspektusának megértéséhez részletesen elemezni és értékelni kell a társadalom emberjogi, nemi- és a kisebbségi helyzetét.

A különféle érzékelőkkel (pl. biztonsági kamerák felvételei) és kommunikációs rendszerekkel (internet és mobiltelefon hálózatokkal) sűrűn felszerelt városi környe- zet hatalmas mennyiségű információt biztosíthat, amelyek megfigyelése, értékelése és felderítési információvá alakítása jelenleg lehetetlennek tűnhet, de a jövő forra- dalmi technológiai változásai létrehozhatnak olyan algoritmusokat (mesterséges intelli- genciákat), melyek képesek lesznek feldolgozni, tárolni és elemezni a lakosság mozgá- sának mintázatait, megállapítani annak szokatlan megváltozását, új arcok, idegenek azonosítását, összevetését más adatbázisokkal, veszélyes elemek, folyamatok és ten- denciák azonosítását. Ugyanerre a mintára a szociális média tartalmak és kommentek folyamatos figyelése és elemzése alkalmas lesz arra, hogy a műveleti parancsnok érzékelje a lakosság hangulatának, percepcióinak megváltozását, időben és hatáso- san indíthasson információs műveletet és kommunikálhassa a NATO narratíváját.

A NATO műveletek szempontjából kiemelkedő jelentősége van a város ellenálló képessége (resilience) megértésének, értékelésének és felhasználásának. A város ellenálló képessége¹⁸ az egyének, a közösségek, az intézmények, az infrastruktúra, a gazdasági és pénzügyi vállalkozások azon képességét jelenti, hogy túléljenek, alkalmazkodjanak és tovább fejlődjenek egy krónikus stressz vagy akut sokk esetén. A városi műveletek hagyományos, ellenségcentrikus és területdomináns megközelí- tése figyelmen kívül hagyta, hogy a műveletek általában súlyosbítják a humán rend- szer helyzetét és számos olyan problémát okoznak, amelyet nem lehet kezelni hagyományos katonai gondolkodás keretében. A város biztonságához annak ellen- állóképességét fokozni és védeni kell, máskülönben a város sebezhetősége további konfliktusokat és problémákat okoz, melyeket hosszútávon a NATO erőknél kell megoldania. A reziliencia azonban nem csak probléma forrása lehet, hanem körülte- kintő tervezéssel még fel is lehet használni a művelet céljainak támogatására, de csak akkor, ha már a tervezés időszakában figyelembe vették azt.

A NATO ACT által korábban vezetett kísérlet¹⁹ azt bizonyította, hogy 12 szem- pontot kell figyelembe venni a reziliencia értékeléséhez:

- Kormányzat törvényessége;
- Kormányzat cselekvőképessége;
- Jogrend szilárdsága;
- Biztonsági- és rendvédelmi szervek hatékonysága;
- Civil szervezetek ereje;

17 Boszniában 34 „nemi erőszak” táborot azonosítottak, amelyekben nőket tartottak fogva és erőszakoltak meg hosszabb időn keresztül. A boszniai szekularizált muszlim társadalom kiközösítette az erőszak áldozatait, így a nemi erőszak a távozásra kényszerítés, az etnikai tisztogatás egyik formája volt. MTI 2013.

18 Ellenálló képesség (resilience): Egy formális egység képessége, hogy betöltsse megszabott feladatát hiba vagy tévedés esetén is. (NATOTerm)

19 Bodnár József és Collins Sue, 2019.

- Közműszolgáltatások megbízhatósága;
- Megélhetési és gazdasági biztonság;
- Munkaerő minősége;
- Szociális összetartás;
- Társadalmi megbékélés képessége;
- Biztonság percepció;
- Ökoszisztéma minősége.

A város és a különböző városrészek fenti szempontok szerinti értékeléséhez ki kell alakítani megfelelő szakértőkből álló külön törzselemet²⁰, amelyik kapcsolati hálózatán keresztül megszerzi az információkat és folyamatosan aktualizálja azt. A törzscsoport rendeltetése a műveleti jelentőséggel bíró polgári tényezők azonosítása,²¹ kapcsolatban áll a NATO CIMIC egységeivel, a helyi fegyveres- és rendvédelmi szervezetek vezetőivel, befolyásos gazdasági-, pénzügyi- és politikai vezetőkkel, a helyi társadalom és a menekültek reprezentánsaival, kormányzati-, nem kormányzati és nemzetközi szervezetek vezetőivel, újságírókkal és összekötőkön keresztül még az alvilággal is. Az így megszerzett információkkal folyamatosan tájékoztatják a műveleti törzset a NATO tervezett műveleteit zavaró vagy segítő polgári eseményekről, vagy tényezőkről és a művelet másodlagos vagy harmadlagos hatásairól. Fontos feladatuk, független és kritikus álláspontot képviseljenek és képesek legyenek arra, hogy a városi tényezők legvalószínűbb és legveszélyesebb reakcióit előre jelezzék a tervezés során. Tevékenységük nem merül ki a pusztán tájékoztatásban, hanem integrálódik a felderítési információelőállítás,²² a célkezelés,²³ és az információs tevékenységek összhaderőnemi funkcióiba.

A városi környezet hatásai a katonai műveletekre

A városi környezet különösen vonzó olyan ellenfelek számára, akik igyekeznek semlegesíteni a NATO technológiai fölényét,²⁴ bizonytalanságot idéznek elő saját szerepükre vonatkozóan, rejtetni igyekeznek saját részvételüket és érdekeiket, háborús küszöb alatt kívánnak maradni, kihasználják a szövetség idegenkedését katonai erő alkalmazásától és megakadályozzák a nemzetközi közösség döntéshozatali folyamatait

20 Ezt a törzselemet a koncepció „zöld törzscsoportnak” nevezte el.

21 A törzscsoport rendeltetésének ilyen kialakítása gyakorlatilag visszatükrözi az AJP-01-ben leírt PMESII (political, military, economic, social, information and infrastructure) tényezőket.

22 Felderítési információ (intelligence): Szereplők szándékaira, képességeire és környezetére vonatkozó információk irányított gyűjtésének és feldolgozásának eredménye, a döntéshozók számára a fenyegetések azonosítása és lehetőségek kihasználása céljából. Integrált Terminológiai Adatbázis.

23 Célkezelés (targeting): A célok kiválasztásának és fontossági sorrendbe állításának, valamint a célokra történő megfelelő reagálás kialakításának folyamata a műveleti követelmények és képességek figyelembevételével. Berkáné Danesch Marianne, 2015. *Katonai terminológiai értelmező szótár*, Budapest, Zrínyi Kiadó. 76.

24 2016-ban, Szíriában, al-Bab és Rakka városokért vívott harcban a török haderő tíz Leopard-2 harckocsit veszített. „Kétséges, hogy ... – több mint harminc évvel ezelőtt, ... kifejlesztett – 60 tonnás Leopard 2-es harckocsik kiegészítő páncélvédelem nélkül alkalmasak-e város harcra, amely egyre gyakoribb napjaink fegyveres konfliktusaiban.” Vincze Gyula, 2019.

és reakcióit.²⁵ Ezért az ilyen ellenfél proxy erőket, zsoldosokat,²⁶ bűnözőket, terroristákat, felkelőket, vallási fanatikusokat és szakadárokat pénzel, akik politikai és/vagy fegyveres küzdelmüket polgárháborús szint (ingerküszöb) alatt állíthatják be és ezzel blokkolják a nemzetközi segítséget, mindezt hatékony információs kampánnyal egészítik ki, mely elbizonytalanítja a hazai és a nemzetközi közvéleményt attól, hogy támogassa-e a NATO műveletét. Ebben a helyzetben megjelenő NATO-val rivális összhaderőnemi „békefenntartó” erők látszólag helyreállítják a biztonságot és a rendet, valójában pedig stratégiai hídfőállást építenek ki és megteremtik a lehetőséget további expanzióra és befolyásuk kiterjesztésére. Légvédelmi, rádióelektronikai és kibervédelmi burokkal veszik körbe a várost és ezzel megakadályozzák a NATO bármilyen hozzáférését a vitatott területhez.²⁷ Összefoglalva a városi környezet remek terepe a technológiailag, vagy erőhátrányban lévő (pl: háború Ukrajnában), vagy a kifejezetten aszimmetrikus és hibrid hadviselést folytató államoknak.

A városban kínálkozó lehetőségek nagyban segítik az irreguláris fegyveres erőket, megkönnyítik logisztikai ellátásukat, rejtik mozgásukat. A humán rendszer áramlásával együtt mozgó ellenséges erőket nem lehet megtámadni, mert nehéz azonosítani őket, a város kimeríthetetlen lehetőséget jelent számukra, hogy elrejtőzzenek, tevékenységüket álcázzák. Manővereik során nem viselnek megkülönböztető jelzéseket vagy egyenruhát, fegyverüket rejtve hordozzák, helyváltoztatáshoz tömegközlekedési eszközöket használnak, bázisként pedig védett épületeket, kórházat, iskolát, lakóépületet, melyek támadását tiltja a nemzetközi jog és a NATO bevetési szabályai egyaránt. Fegyvert,²⁸ robbanóanyagot (pl. rögtönzött robbanószerkezet előállítására műtrágyából) és egyéb (kettős felhasználású) technikai eszközöket (pl. UAV) pedig közvetlenül a polgári kereskedelemben is beszerezhetik.²⁹

A sűrűn beépített és lakott városokban a technológiai fölény nem érvényesül, illetve könnyen semlegesíthető: a harci technikai eszközök mozgását korlátozza a sűrűn lakott környezet, a felderítési rendszereket megbénítja a rengeteg fal és a hatalmas mennyiségű elektromágneses sugárzás, a leghatékonyabb fegyverrendszereket nem lehet alkalmazni a járulékos civil károk és veszteségek miatt és éppen emiatt a bevetés szabályai is rendkívül szigorúak.

A jövő NATO műveletei városi környezetben

Az írás korlátozott terjedelme miatt ebben a fejezetben elsősorban a város kihívásaira megfelelő multitér NATO műveletek elveit és vezetésével, irányításával kapcsolatos legfontosabb megállapításokat foglalom össze.

25 Somodi Zoltán és Kiss Álmos Péter, 2019. 26.

26 Hart Endre 2018, 54.

27 Ezt a fajta szisztematikus hozzáférést akadályozó eljárást Anti-access/area denial, A2/AD néven tárgyalja az angol szakirodalom.

28 A párizsi terrorista támadások során például korábban és a kereskedelemben beszerezhető hatástalantított lőfegyvereket alakítottak vissza éles tűzfegyverre. Európai Unió Tanácsa sajtóközlemény 2017.

29 Krajnc Zoltán 2018, 367.

Elvek

A NATO erők műveleteinek már a tervezésekor is alkalmazkodni kell a városi környezet kihívásaihoz. Ebben a környezetben a stratégiai, műveleti és harcászati szint közötti kapcsolat már szinte teljesen elmosódik, mert a *katonai műveleteket össze kell hangolni egyéb erőforrásokkal*³⁰ (diplomáciai, gazdasági, információs stb.), melyek nem műveleti szinten állnak rendelkezésre. Ezzel párhuzamosan lecsökken a döntések meghozatalára rendelkezésre álló idő mind stratégiai, mind a harcászati szinten. Miközben a harcérintkezésben álló erőknek továbbra is azonnali döntéseket kell hozniuk, tevékenységük támogatásához más doménben (pl. kibertérben), a stratégiai szinten rendelkezésre álló, nem halálos, nem kinetikus kapacitásokat is be kell vetni feladatuk teljesítéséhez. Ez a stratégiai döntésekre is rákényszeríti a harcászati szint sebességét.

A műveleti szintek közötti határok eltűnése komoly gondot jelent a műveletek tervezésében és irányításában, melyet csak a műveleti és a stratégiai szint közötti koordinációval, a stratégiai célok egységes értelmezésével, párhuzamos tervezéssel és a vezetés egységének koordinációs kialakításával, valamint feladatközpontos vezetés új, magasabb szintű megvalósításával lehet feloldani.

A városban zajló műveletek, természetüknél fogva szárazföldi műveletek lesznek, de mindkét fél törekedni fog a többi műveleti tér megszerzésére is. Bármelyik doménben elért ellenséges fölény megbéníthatja a tevékenységeket a többi doménben is (pl. a légi fölény elvesztése a szárazföldi és a tengeri műveleteket is negatívan érintené), ezért a NATO műveleteket *ki kell terjeszteni mind az öt műveleti térre* (szárazföldre, tengerre (vagy folyamra), légtérre, kibertérre és a világűrre) egyaránt. Kritikus a kibertér és ezen keresztül a város információs rétegének uralása, mert ez vezet el a döntő jelentőségű humán rendszer feletti befolyáshoz.

A NATO-nak fel kell készülnie és el kell fogadnia, hogy a MDO hosszantartó *folyamatos vetélkedés, versengés és küzdelem*, ami a békeidőszaki szerepvállalástól a háborús tevékenységig a konfliktus teljes spektrumára fog kiterjedni. A konfliktus jellege időben és térben, a városi környezetben belül kerületenként is változó természetű lehet, békés egymás mellett éléstől kezdve, irreguláris hadviselésen át, az államok közötti hagyományos háborúig terjedhet és átmenet nélkül léphet magasabb szintre, majd visszatér alacsonyabb szintre. Mindez nehezen előre jelezhető módon változik és a város egyes kerületeiben is különböző lehet, ezért a NATO erők kénytelenek olyan erőket alkalmazni, amelyek reakciója finoman hangolható a krízis erőszak-szintjének megfelelően.

A MDO vezetésének kulcsa az automatizált összeköttetés és információk megosztása, méghozzá a lehető legnagyobb sebességgel, valós időben, ami összeköti az öt doménben rendelkezésre álló szenzorokat és fegyverrendszereket és ezzel valóra válik a *doménközi csapások összehangolása*.

30 A nemzeti erő hagyományos összetevőit (diplomáciai, információs, katonai, gazdasági, angol akronímával DIME) egyre gyakrabban egészítik ki a pénzügyi, hírszerzési, bűnüldözési és igazságszolgáltatási (Financial, Intelligence, Legal and Law Enforcement, FIL) összetevővel. (Forrás: McDonnell, John P. 2019.)

A MDO műveletek hatékony döntéshozatalt igényelnek, melyhez a NATO erőknek pontosan *értenie kell a városi környezet* mindhárom rétegét, valamint a konfliktust és az ellenfelet egyaránt. Ez nem csekély kihívás, hiszen a konfliktus nyomán a város rendszerei állandóan változnak, ugyanakkor mégis nélkülözhetetlen az aktuális helyzet átlátása, megértése és változásainak előrejelzése érdekében.

A NATO MDO *erők agilisak*, ami lehetővé teszi számukra a hatékony működést a dinamikus és összetett városi műveleti környezetben. Szervezetük, felszerelésük és fegyverzetük rugalmasan változtatható, beállítható a konfliktus szintjéhez és alkalmazkodik a (harc)feladathoz, képesek nagy intenzitású harcra, rendfenntartásra, humanitárius műveletre, katonai tanácsadó műveletre egyaránt.

A jövő műveleteiben a NATO erők *folyamatos kölcsönhatásban* maradnak³¹ a város információs és humán rendszerével, jelenlétük folyamatossága elősegíti a városi környezet megértését, a lakosság befolyásolását. A művelet sikeréhez nélkülözhetetlen a városi lakosság támogatása, a humán rendszer befolyásolása, a befolyás megszerzéséhez folyamatosan kapcsolatban kell lenni a város közigazgatása és működése szempontjából kulcsfontosságú szereplőkkel és szervezetekkel. Segíteni kell működésüket, és úgy befolyásolni, hogy az a törvényes rend és stabilitás irányába hasson. A NATO erők nem engedhetik meg maguknak, hogy elszigetelődjenek a lakosságtól, meg kell ragadni minden lehetőséget a lakossággal való érintkezés során, hogy a NATO stratégiai üzenetét megértessük, illetve a városi környezet megértéséhez szükséges ismereteket gyarapítsuk.

Összegezve: a jövő NATO MDO erői képesek megérteni a városi környezetet és gyorsan alkalmazkodni a konfliktushoz, képesek folyamatosan összehangolni a különböző műveleti terek közötti csapásokat és ezzel előnyt szerezni az ellenféllel szemben.

Multidomén művelet városi környezetben elvei:

- Tevékenység az öt műveleti doménben,
- Folyamatos küzdelem és versengés,
- Doménközi csapások összehangolása,
- Városi környezet megértése,
- Agilis erők bevetése,
- Folyamatos kölcsönhatás a városi környezettel.

Vezetés és irányítás

A legfontosabb tényező a MDO erők gyorsasága, azaz a döntési ciklus lerövidítése és az összeköttetés és az információk megosztása, méghozzá a lehető legnagyobb sebességgel, ez fogja eldönteni az információs és vezetési főlényt. Így tehát a vezetés kulcsa a városi környezetben a felderítő-információszerző, valamint a vezetési és irányítási rendszerek integrációja, a felderítési információval támogatott számítógépes vezetési és irányítási C4ISTAR³² rendszer. Ez a hálózati rendszer biztosítja, hogy a vezetés egy

31 Ellentétben a korábbi NATO gyakorlattal, amikor az erők biztonságos bázisokról indították műveleteiket és utána odatértek vissza.

32 C4: Command, Control, Communications and Computers – vezetés, irányítás, híradás és számítástechnika ISTAR: Intelligence, Surveillance, Target Acquisition, and Reconnaissance – információ-előállítás, megfigyelés, célmeghatározás és felderítés.

számítógépes hálózaton keresztül közvetlenül hozzáférjen az egységes felderítő-információs szerző rendszerek által szolgáltatott felderítési információkhoz, és azokat felhasználja a tervezés, irányítás, végrehajtás során, lehetővé téve a folyamatos információfeldolgozást és továbbítást, így a parancsnoki döntéshozatal támogatását.³³ További feltétel, hogy a jelenleg nemzeti hatáskörben lévő C4ISTAR rendszerek közös hálózatban kapcsolódjanak össze létrehozva az új generációs koalíciós C5ISR³⁴-rendszert.³⁵

A MDO vezetése során meg kell birkózni továbbá a hatalmas mennyiségű adat feldolgozásával, a törzsek kognitív túlterhelésével is, ehhez a jövő forradalmi technológiai fejlesztései fogják nyújtani a megoldást: a mesterséges intelligencia, gépi tanulás fogja megkönnyíteni a beérkező hatalmas mennyiségű adat elemzését és kivonatolását, értelmezését, elemzésekkel, mintázatok felismerésével és bizonyos mértékű előrejelzésekkel támogatni fogja a döntéshozatali folyamatokat.

Decentralizált vezetés. Az ellenfél korszerű felderítő és csapásmérő rendszerei súlyos fenyegetést jelentenek a NATO vezetési rendszere számára városban. A jövő vezetési pontja több apró, állandó mozgásban lévő decentralizált sejt lesz, melyek több műveleti térben (szárazföldön, vízen vagy levegőben) helyezkednek el, mindig kapcsolatban állnak egymással, de mindig a lehető legkevesebb fizikai és elektromágneses kisugárzással járnak. Az új kommunikációs technológia segítségével a vezetési pont, sejtek nem összpontosulnak egy adott területen, nem mutatnak célpontot az ellenségnek, beleolvadnak a környezetbe.³⁶

Híradás. A városi környezet (beton épületek, föld alatti létesítmények) rengeteg, a híradó és informatikai rendszer szempontjából holteret hoz létre a városban. A NATO erők tevékenységének irányításához, koordinálásához szükséges híradás nem támaszkodhat a hagyományos eljárásokra és eszközökre, hanem gondoskodni kell alternatív eljárásokról, illetve eszközökről. Ilyen lehet a létező polgári használatú rendszerek és infrastruktúrák (vezetékes telefonrendszer és a mobiltelefon rendszer) felhasználása, rendőri, mentő vagy tűzoltó irányítási rendszerek másodlagos igénybevétele.

Eszközök tekintetében a NATO tagállamok számára rendelkezésre álló műholdas kommunikáció mellett az alacsonyabb költségű földi és légi telepítésű (pl. ballonok) kommunikációs átjátszó pontokat (reléket) is rendszeresíteni kell. Érdekes kezdeményezés az autonóm, robotizált, sztratoszférikus léggömbök és léghajók fejlesztése, ami egyszerre szolgálhat ISR szenzorok (elsődlegesen kamerák) és rádió átjátszó pontok elhelyezésére egyaránt.³⁷

Városi környezetben a teljes népesség túlnyomó többsége mobiltelefont használ, ami lehetőséget biztosít a NATO erők számára veszélyhelyzeti tájékoztatásra.³⁸ További lehetőséget jelent a polgári GSM hálózatok katonai felhasználására, hogy már

33 Winkler, Michael és Street, Michael és Tuchs, Klaus-Dieter és Wrona, Konrad 2013, 365–394. (Idézi Bognár Eszter Katalin 2018.)

34 C5: Coalition, Command, Control, Communication, Computers – koalíció, vezetés, irányítás, híradás és számítástechnika.

35 Bognár Eszter Katalin 2018, 106.

36 Mező 2021, 13.

37 Károly Krisztián 2019, 144.

38 2006. júliusában Izrael által Libanon ellen indított offenzíva során az érintett területek lakosait a hatóságok SMS-ben tájékoztatták várható csapások helyéről, idejéről és a menekülési útvonalokról.

Összefoglalás

Ebben az írásban bemutattam a jövő multidomén műveleteinek legfontosabb jellemzőit, a legnagyobb kihívást jelentő városi környezetben. Rámutattam arra, hogy a város, mint politikai stratégiai cél, megkerülhetetlen lesz a jövő multitér műveletei során, melyek alapvetően különbözni fognak napjaink összhaderőnemi műveleteitől. Ezért a legfontosabb követelmény a parancsnoki kultúraváltás lesz. A jövő parancsnokainak szakítaniuk kell a korábbi haderőnem specifikus gondolkodástól, a hagyományos támogató és támogatott szereposztástól, a műveletek előre meghatározott idő- és sorrendjétől. A jövőben még a hadműveleti szintű parancsnokoknak is rutinszerűen kell összehangolniuk műveleteiket a nemzeti erő egyéb komponenseivel, készen kell állniuk a műveletek eskalációjára, önálló tevékenységre és koordinációra valamennyi műveleti doménben, össze kell hangolniuk a doménközi csapásokat, meg kell érteniük a rendkívül komplex városi környezetet és gyorsan alkalmazkodniuk kell hozzá.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Atkins, Sean A. 2018. Multidomain Observing and Orienting: ISR to Meet the Emerging Battlespace <https://othjournal.com/2018/09/12/multidomain-observing-and-orienting-isr-to-meet-the-emerging-battlespace/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
- Berkáné Danesch, Marianne, (szerk.) 2015. *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Bodnár József, és Collins, Sue, 2019. NATO Joint Military Operations in an Urban Environment, A Capstone Concept. https://www.jwc.nato.int/images/stories/_news_items/_/2019/three-swords/NATOURbanization_2035.pdf (Letöltés ideje: 2021. 10. 23.)
- Bognár Eszter Katalin, 2018. Új Technológiák A Felderítésben: A Modern Hálózatközpontú Hadviselés Eszközei És Eéjárásai (Sic!) *Felderítő Szemle*, XVII. évf., 2018. <https://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2018-1.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 11. 07. 98–115.)
- EU Tanácsa sajtóközlemény 2017. Az Unió szigorítja a tűzfegyverek megszerzésének és tartásának ellenőrzését. <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2017/04/25/control-acquisition-possession-weapons/#> (Letöltés ideje: 2021. 11. 06.)
- Hegedűs, Ernő – Hennel, Sándor 2020. Többdimenziós (multidomain) hadműveletek, *Hadtudomány*, XXX évf./2 sz., 3–27. HU ISSN 1215-4121
- Hart Endre, 2018. Az orosz katonai magánvállalatok és a Wagner Csoport szerepe, illetve működése. *Nemzet és Biztonság* 2018/2. szám, 44–56.
- Hill Jeffrey, 2018. Hispasat, Thales to show off new 4G/5G Stratospheric Balloon. <https://www.satellitetoday.com/innovation/2018/09/12/hispasat-thales-to-show-off-new-4g-5g-stratospheric-balloon/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
- Károly Krisztián, 2019. Automatizált erőkövetési képesség megvalósításának lehetőségei a Magyar Honvédség híradó-informatikai rendszerében. *Doktori (PhD) értekezés* https://nkrepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/13724/karoly_krisztian_doktori_ertekezés.pdf;jsessionid=888FC6860CE7C8906926D2E98F1BECCÉ?sequence=10 (Letöltés ideje: 2021. 11. 13.)
- Kéri András, 1988. Egy világváros önpusztító fejlődése: Mexikóváros, *Tér és Társadalom*, 2. 90–105.
- Kiss Álmos Péter, 2005. Évi francia intifáda rendészeti tapasztalatai. *Tanulmányok a „Rendészeti kutatások – a rendvédelem fejlesztése” című tudományos konferenciáról*, XII. kötet, 2011. 75–88.
- Kovács, László és Krasznay Csaba, 2010. Digitális Mohács, Egy kibertámadási forgatókönyv Magyarország ellen. *Nemzet és Biztonság*, 2010 február. 44–56.
- Krajnc Zoltán, 2018. Drónok, hibrid fenyegetés, terrorizmus a légtérből: a légi hadviselés privatizálása. *Hadmérnök*, XIII évf. 2018. december. 358–369.

- McDonnell John P., 2019. National Strategic Planning: Linking DIMEFIL/PMESII to a Theory of Victory. Norfolk: Joint Forces Staff College, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA530210.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 11. 06.)
- Mező András, 2021. Multidomén műveletek vezetése és irányítása. *Hadtudomány* XXXI évf. /1 sz. 3–20. HU ISSN 1215-4121
- Mező András, LtCol 2020. Report on JAPCC Multi-Domain Conference. *Hungarian Defence Review*. Special Issue 2020, vol. 148. nr. 1., <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/index.php/honvszemle/issue/view/11/13> (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
- MTI hír 2013. Több tízezer nőt erőszakolhattak meg a délszláv háborúban. https://index.hu/kulfold/2013/10/04/cia_tobb_tizezer_not_eroszakolhattak_meg_a_delszlav_haboruan (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
- MTI hír 2021. Az Egyesült Államok keleti partvidékének felét ellátó üzemanyag-hálózatot kellett egy támadás miatt lekapcsolni https://hvg.hu/tudomany/20210508_zsarolovirusos_tamadas_uzemanyagvezetek, (Letöltés ideje: 2021. 11. 04.)
- Németh András, 2006. A katasztrófavédelmi kommunikáció alternatív megoldásai. *In Kommunikáció 2006*, Budapest: ZMNE. https://www.puskashirbaje.hu/index_html_files/Kommunikacio_2006-NSZTK.pdf (Letöltés ideje: 2021. 11. 13. 227–256.)
- Somkuti Bálint, 2021. Megállíthatatlanul süllyed Mexikóváros, <https://index.hu/techtud/2021/05/16/megallithathatlanul-sullyed-mexikovaros/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 16.)
- Somodi Zoltán és Kiss Álmos Péter, 2019. A hibrid hadviselés fogalmának értelmezése a nemzetközi szakirodalomban. *Honvédségi Szemle* 2019/6. 23. 22–28. HU ISSN 2060-1506
2013. *Red Teaming Guide*, 2nd Edition, The Development, Concepts and Doctrine Centre, Shrivenham, Swindon, Wiltshire SN6 8RF, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachm ent_data/file/142533/20130301_red_teaching_ed2.pdf (Letöltés ideje: 2018. 08. 11.)
2018. Future threat understanding and disruption programme. <https://www.gov.uk/guidance/future-threat-understanding-and-disruption-programme> (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
2019. *World Urbanization Prospects The 2018 Revision*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York, <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 05. 05.)
2020. Forecasting the future operating environment. <https://news.defence.gov.au/technology/forecasting-future-operating-environment> (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
2021. Multi Domain Operations in Urban Environment Initial Concept 2.0 (MDO in UE 2.0). Norfolk, NATO Allied Command for Transformation.
- Térport weblap 2002. <http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok/varos/varos-fogalmak> (Letöltés ideje: 2021. 10. 11.)
- Tarján M. Tamás, A német erők kapitulálnak Sztálingrádnál. *Rubicon Online*, <https://rubicon.hu/kalendarium/1943-februar-2-a-nemet-erok-kapitulalnak-sztalingradnal> (Letöltés ideje: 2021. 11. 25.)
- Vécsey Mariann 2021. A multidomén integráció lehetőségei és kihívásai. *Hadtudomány*, XXXI évf./4. (2021/4) 27–38.
- Vincze Gyula, 2019. Török harcokcsvezetések Észak-Szíriában. *Haditechnika*, LIII. évf. 24–27.
- Winkler Michael – Street Michael – Tuchs, Klaus-Dieter és Wrona, Konrad 2013. Wireless Sensor Networks for Military Purposes. In: *Autonomous Sensor Networks – Collective Sensing Strategies for Analytical Purposes*, (szerk.) Filippine, Daniel, Springer, Berlin

Kiss Tibor[✦]

A városi felkelések elmélete napjaink tükrében

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.45

A 19. és a 20. századi történelem gyakran megjelenő eseményei a városokban kirobbanó felkelések, amelyek rendszerint a társadalmi egyenlőtlenségek ellen lángoltak fel és igyekeztek a fennálló politikai rendszerre nyomást gyakorolni. Jelentős gondolkodók, akik rendszerint aktív szereplői voltak ezen eseményeknek, foglalták össze és írták meg tapasztalataikat a felkelések elméletével kapcsolatban. Részletesen elemezték a kudarcok okait és megfogalmazták azt, hogy „mit kell tenni” a siker érdekében. Tanulmányomban ezen gondolkodók munkáit áttekintve mutatom be a városi felkelések elméletét, rámutatva arra, hogy ezen alapelvek ma is érvényesek lehetnek, mivel a világ számos nagyvárosában kialakult nyomornegyedek, „no-go” zónák különböző alapokon ugyan, de ma is magukban hordozzák egy városi felkelés lehetőségét, háttérét és az esetleges összefonódást a terrorizmussal.

KULCSSZAVAK: városi felkelések, nyomornegyedek, „no-go” zónák, terrorizmus

Theory of Urban Uprisings in Light of Present

The frequent events of the history of the 19th and 20th century, the insurgencies in cities, witch usually erupted as a result of social inequalities and sought to put pressure on the existing political system. Significant theorists, who were active participants in these occurrences, summarized and wrote their experiences on the theory of insurgencies. They analyzed in detail the causes of failures and explicated „what one has to do” to achieve success. I present in my essay the theory of urban insurgencies by reviewing the works of these theorists and I would like to point out that the principles still apply today, since in many parts of the world slums and „no-go” zones, for various reasons, include the probability, background of urban insurgencies and their possible contact with terrorism.

KEYWORDS: urban insurgencies, slums, „no-go” zones, terrorism

A 19. század nagy forradalmainak helyszínei Európa nagyvárosaiban, valamint a század elejének munkásfelkelései, melyek régóta fennálló rendszereket döntöttek meg vagy komolyan veszélyeztették azok létét. A 2. világháború megszállt városaiban kitört felkelések vagy 1960-as évek diáklázadásai, de a teljesség igénye nélküli felsorolásban,

✦ Terorellhárítási Központ Műveleti Igazgatóság, Kiképzési Főosztály, műveleti tiszt – Counter Terrorism Centre Operations Directorate Training Departement operations officer I. e-mail: kiss.tibor@tek.gov.hu, ORCID 0000-0003-0191-5328

említhetők még az etnikai alapokon kirobbanó, egyesült államokbeli vagy nyugat európai „gettóházadások”. Kisebb-nagyobb fellángolások vagy valós veszélyek? Kezeldhető problémák vagy elhúzódó konfliktusok, melyek okai sokszor a társadalmak mélyén gyökereznek? Túlhaladott gondolatok vagy valós veszélyek? Ha létező veszély, fel vagyunk-e készülve a megfelelő reakcióra? Valamint a napjainkra kialakult és új értelmezést nyert „no-go zónáknak”¹ milyen szerepe lehet ebben?

Rövid tanulmányomban a fenti kérdésekre szeretnék válaszokat megfogalmazni. A kérdéskör vizsgálatát egy történeti áttekintéssel kezdem, amely során a nyomornegyedek, a „no-go zónák” jelenségéről és érintettségéről teszek említést, majd megfogalmazom a városi felkelések lényegét, jellemző stratégiáját, végül a sikerhez szükséges elemeket. Ezt összevetem napjaink lehetőségeivel az „alkalmazhatóság” szempontjából, annak érdekében, hogy bebizonyítsam, ez egy ma is létező és működő „eszköz”, amely szakértő kezekben komoly fenyegetést, veszélyt jelent az államokra, társadalmakra nézve, és amelyhez a „no-go zónák” megfelelő háttérbázist nyújthatnak, így szerepük a témakör vizsgálata során megkérdőjelezhetetlen. Fontos megjegyezni azonban, hogy az említett zónák, vagy nyomornegyedek nem törvényszerűen és kizárólagosan képezik alapját egy városi felkelésnek, de a későbbiekben látható lesz, hogy a köztük felmerülő összefüggésnek a jelentősége nagy. A téma vizsgálatát a különleges műveleti egység aktív állományú tisztjeként különösen fontosnak tartom, tekintettel arra, hogy a városi felkelések elméletének alapos ismerete elengedhetetlen a felkelés ellenes műveletek hatékony tervezése, szervezése, előkészítése és végrehajtása szempontjából. Ehhez a folyamathoz sorolnám még a végrehajtást követő értékelést is, tekintettel arra, hogy a szerzett tapasztalatok feldolgozása és az érvényes hadászati, harcászati rendszerhez, eljárásrendekhez való adaptálása kiemelt jelentőséggel bír.

A város, mint a felkelések optimális terepe

A városi felkelések hátterének és elméletének megértéséhez röviden át kell tekintelnünk azokat a történelmi folyamatokat és változásokat, amelyek a nagyvárosok kialakulásához, ezzel együtt jelentős társadalmi változások létrejöttéhez vezettek. Az ipari forradalom egyik hatása a városok lakosságának ugrásszerű növekedése volt. A városiasodás jelensége sok esetben magával hozta egyrészt a városkép jelentős megváltozását, amely során a régi, zömében középkori jellegű elrendezést modernizálták. Ezzel együtt járt egy bonyolultabb infrastruktúra megjelenése is. Másrészt a városiasodás folyamata erőteljes társadalmi hatást is gyakorolt, melynek eredménye egy új osztály, a munkásosztály kialakulása lett.

1 Kutatók szerint megállapítható, hogy a „no-go zóna” kifejezést már az 1970-es évektől az ezredfordulóig több tucat cikk és könyv alkalmazta, jellemzően Latin Amerika, Dél-Afrika és Írország vonatkozásában, ahol a bűnözői csoportok vagy fegyveres szervezetek által ellenőrzött városrészeket nevezték így. Az említett időszakban a „no-go zóna” kifejezést nem kapcsolták a tömeges bevándorlás fogalmához. Elemzések szerint, a kifejezést Európában az ezredfordulót követő években kezdték el használni a bevándorlók által lakott negyedekben kitört zavargások, valamint a szélsőséges szervezetek terrortámadásai kapcsán. A kifejezés elterjedését és népszerűségét tovább növelték a párizsi terrortámadások és a 2015-ös migrációs hullám.

A gazdasági, ipari fejlődés hatására jelentős tömegek vándoroltak vidékről a városokba, egy jobb élet reményében, amely azonban a legtöbb esetben nem váltotta be a hozzá fűzött elképzeléseket. Európa nagyvárosaiban rövidesen jelentős nyomornegyedek alakultak ki, amely a perifériára szorult munkáscsaládok lakhelyévé vált. A körülmények elviselhetetlensége, a köztisztaság, közegészségügy hiánya, a lakhatás rendezetlensége, de akár a vízellátás megoldatlansága, mind egyre nagyobb elégedetlenséget szült, amely egy egyre erősödő politikai baloldalt épített Európában, amely a 19. századtól további ellentétekhez vezetett a fennálló társadalmi osztályok között.

Láthatóvá és egyértelművé vált, hogy a városiasodás nem a városiasodást jelentette. A városok lakosságának alakulása meglehetősen jól érzékelteti azt az ugrásszerű növekedést, amelyet – megítélésem szerint – adott történelmi korban nem tudtak megfelelően kezelni, így a változások több esetben nemkívánatos jelenségeket szültek. Ezek a jelenségek, azonban néhány ismétlődő körülmény (ilyen például a városok túlnépesedése) miatt megismétlődnek, vagy akár folyamatosan jelen vannak. 1800 körül a világ népességének mindössze 3%-a lakott városokban, amely 1900 körül már 14% volt. Egyes felmérések szerint ez az arány a 20. század végére már 47%-ra nőtt. Ehhez feltétlenül hozzá kell vennünk a világ népességének drasztikus növekedését is, így ez a szám az ezredforduló tájékán már létszámban sem ugyanazt jelenti, mint 150–200 évvel korábban.

Az ENSZ előrejelzései szerint 2030-ra bolygónk lakosságának kb. 60%-a fog városokban élni, ami számszerűen közel 5 milliárd embert jelent, amely további hatalmas megapoliszok² létrejöttét, valamint a meglévők további növekedését eredményezi. Egyes becslések szerint az elkövetkezendő években csak Ázsiában megközelítőleg 30 megaváros jön létre. Ez a napjainkban végbemenő, elképesztő ütemű, növekedés drámai következményeket hoz létre Ázsiában és Afrikában, amely globalizált világunkban nemkívánatos hatásaival a Föld távolabbi pontjaira is hatást gyakorolhat. Egyes előrejelzések szerint ez az elkövetkezendő évtizedekben végbemenő további városi növekedés jellemzően a fejlődő országokban fog végbemenni.³ 2030-ra már több, mint egymilliárd ember, amely a föld teljes népességének több, mint egyhetede, nyomornegyedekben él majd.⁴

A 19. század első évtizedeinek ezen változásai sok szegény ország túlnépesedett nyomornegyedeiben – miként ez a korábbi évszázadokban is történt – az egészségtelen körülményeket, az alultápláltságot, az egészségügyi alapellátás hiányát hozzák magukkal, amely különböző betegségek, járványok kialakulásához, bűnözés jelentős

2 A „megapolis”, „megaváros” kifejezés a köztudatban a 19. század végén, 20. század elején jelent meg. Első hivatalos megjelenése 1904-ben a Texasi Egyetem által történt. Kezdetben az Egyesült Nemzetek Szervezete a 8 milliónál nagyobb népességű városok leírására használta a kifejezést, azonban napjainkban már a tízmilliónál több lakosú településekre használatos.

3 Az Energypublisher Nigeria: Lagos the mega-city of slums cikke alapján.
Link: <http://www.energypublisher.com/article.asp?id=5307> (Letöltés ideje: 2021. május 21.)

4 UNFPA (United Nations Population Fund): State of world population 2007. Unleashing the Potential of Urban Growth alapján.
Link: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/695_filename_sowp2007_eng.pdf (Letöltés ideje: 2021. május 21.)

megnövekedéséhez, társadalmi feszültségek mélyüléséhez vezet. Ezzel együtt a nyugati világ nagyvárosaiban egy másik veszélyes jelenség alakult ki, amely okai a fentiekben tárgyaltakkal együtt, faji, kulturális és vallási alapokra vezethetők vissza. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a világ más kontinensein ez a probléma nem létezik, azonban – véleményem szerint – napjainkban a nyugati világban hatványozottan érvényesül.

Az etnikai, kulturális, vallási alapokon nyugvó közösségek létrejötte a városokban, így különösen a megapoliszokban nem újkeletű jelenség, hiszen a történelem során számos példát találunk erre, valamint arra is, hogy ezek a közösségek egymással békésen megférve, egymást segítve éltek. De találunk példát kisebb-nagyobb konfliktusokra is, amelyek jellemzően a kulturális vagy vallási különbözőségekből fakadtak. A nyugati világban számos intézkedés született a nyomornegyedek felszámolására, de sajnálatos módon ezek nem oldották meg maradéktalanul a kialakult problémát, amely összetett és mélyen gyökerező ok-okozati rendszer terméke. Szintén több intézkedés irányult a faji, a kulturális és a vallási alapokon kialakult diaszpórák integrációjára, amely szintén egy bonyolult összefüggésrendszerben értelmezendő. Ezek elemzése azonban nem feladata jelen tanulmánynak, azonban a jelenség és annak jelentősége szoros összefüggésben van a vizsgált témával.

Az alfejezet ezen pontján érkeztünk el a „no-go zónák” létrejöttének és létének kérdéséhez. Ezek a zónák jellemzően magukon viselik a nyomornegyedek jellemzőit és az etnikai, vallási és kulturális alapokon nyugvó, sok esetben zárt közösségek vonásait. Megítélésem szerint, különbséget kell tenni a nyomornegyedek, nagyvárosi szegénynyegyedek és a „no-go zónák” között, tekintettel a két fogalom tartalmára.⁵ Elemzők a „no-go zónák” három alapvető jellemzőjét határozzák meg, amelyek a közigazgatás és az állami jogrend érvényesítésének hiánya vagy gyengesége, a befogadó társadalom normáinak elutasítása vagy csupán minimális alkalmazása, valamint a lakosság összetételének többségében bevándorló jellege. A felsorolt elemek léte tényszerű, hiszen francia, illetve svéd rendvédelmi források is több száz olyan területet határoznak meg, amelyet a rendfenntartó erők egyáltalán nem, vagy csak részlegesen tudnak ellenőrzésük alatt tartani. Ezen területeken további jellemző a vallási szélsőségek jelenléte, így – a bűnözés mellett – a radikalizáció melegágyának is tekinthetők. Az érintett kormányok helyzet megoldására irányuló törekvései, valamint radikalizáció ellenes programjai nem oldották meg a helyzetet, mindamellett, hogy nem voltak teljesen sikertelenek. Ezekben a negyedekben az iszlámisták arányának növekedése is egyértelmű tény, amely elsősorban a fiatalok körében jellemző. A fundamentalista iszlám előírásait és törvényeit az itt élőkre akár erőszakkal is rákényszerítik, ezzel végleg elszakítva őket a többségi társadalomtól, továbbá meggátolva a társadalmi felzárkózást, valamint a kulturális integrációt. Az őshonos lakosság és a bevándorlók közötti erőteljes feszültség a szegregációt tovább növeli.

A feszültséget fokozza továbbá, hogy a jelenség óriási terhet ró a szociális ellátórendszerre és a biztonsági erőkre, ezzel együtt – mint említettem – potenciális forrásai

5 A két fogalmat külön értelmezi a Migrációkutató Intézet „A no-go zónák valósága” című elemzése is. (2018. március 8.) Link: <https://www.migraciokutato.hu/2018/03/08/a-no-go-zonak-valosaga/> (Létöltés ideje: 2021. május 21.)

a zavargásoknak, melyek eskalálódhatnak, valamint kapcsolódhat a terrorizmus-hoz is, komoly háttérbázist nyújtva annak. Fontos megjegyezni, hogy a bekezdésben említett zavargások, esetleges lázadások önmagukban nem terrorcselekmények, bár azokkal összefüggést mutathatnak, amelyeket figyelembe kell venni, de külön fogalmkörbe tartoznak.

„Összefoglalásként megállapítható, hogy a bevándorlók által lakott városrészek komoly veszélyt jelentenek a többségi társadalomra, ezek az integráció elsődleges akadályozói, a bűnözés és a radikalizálódás központjai. E területek – elnevezésüktől függetlenül – olyan társadalmi, gazdasági és biztonsági kihívást jelentenek, amelyek együttes jelenléte a tömeges bevándorlás következménye, és a többségi társadalom széttzilálását eredményezi.”⁶

A városi felkelések elmélete

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy egy, a történelem során klasszikusnak tekinthető városi felkelés sikerének melyek a nélkülözhetetlen elemei és ezt tegyük meg annak összefüggésében, hogy ezeknek az elemeknek a megléte napjainkban elképzelhető-e valamely no-go zónában. Ez a vizsgálat kiemelt fontossággal bírhat, tekintettel arra, hogy meg kell találnunk a választ arra, hogy reális veszélye lehet-e egy zavargás városi felkeléssé történő eskalációjának, adott esetben Európa valamely nagyvárosában. A felkelésekkel, a gerillaháborúval számos szakirodalom foglalkozik, melyet a tanulmány terjedelme miatt nem tekintek át részletesen, jelen írásban alapvetően a városi gerillaharc elemzésére szorítkozom. Azt azonban mindenképpen tisztázni szükséges, hogy mit tekintünk felkelésnek? Mi lehet egy általánosan elfogadható definíció?

Az AAP-06(2014) NATO-doktrína a felkelést egy szervezett, gyakran ideológiailag motivált csoport vagy mozgalom tevékenységeként jellemzi, amely politikai változások befolyásolására vagy megelőzésére, továbbá egy adott országban vagy régióban a regnáló hatalom megdöntésére, destabilizálására irányul. Célja eléréséhez rendszerint a lakosság meggyőzését vagy kényszerítését, erőszak vagy zavargások alkalmazását használja. A brit hadsereg felkelés elleni szabályzata hasonlóan jellemzi a felkelést, miszerint szervezett, fegyveres politikai küzdelem – egy olyan kisebbségi csoport tevékenysége, amely politikai változásokat akar kieroszakolni; felforgató tevékenység, propaganda és katonai nyomás útján széles tömegeket akar meggyőzni vagy megfélemlíteni, hogy azok elfogadják a változásokat. Megítélésem szerint a fenti fogalom elfogadható alapként a történelmi háttér eseményeinek áttekintéséhez és teoretikusainak megértéséhez.

Az 1800-as évek első felében számos felkelés zajlott le Európában, ahol az irreguláris harc elmélete egyre szilárdabb alapokat kapott, továbbá körvonalazták azt az elképzelést, hogy egy felfegyverzett, kellően motivált emberekből – legyenek azok a katonai képzettség eltérő szintjein – álló csoport, szervezet vagy sereg, megfelelő irányítás mellett képes jelentős ellenállást tanúsítani képzett haderővel szemben.

6 Migrációkutató Intézet „A no-go zónák valósága” című elemzése. (2018. március 8.)
Link: <https://www.migraciokutato.hu/2018/03/08/a-no-go-zonak-valosaga/>
(Letöltés ideje: 2021. május 21.)

Ebben az időszakban, a már említett városiasodás folyamata miatt, a harcok színtere egyre gyakrabban tevődött át a nagyvárosokba, amelynek kiterjedése, szerkezete, infrastruktúrája és lakosságának száma is komoly befolyással bírt a küzdelem kimenetelére. A 19. század európai forradalmi számos tapasztalatot eredményeztek ezen a területen, amelyeket már a kor neves forradalmárai, gondolkodói írásban is megjelenítettek. A tapasztalatok írott formában történő megjelenése és terjesztése komoly jelentőségre tett szert hamarosan, a harc hatékonyságának növelése szempontjából. De erről, később a propaganda szerepénél, külön is szót kell ejtenünk. A forradalmak szervezői, vezetői már ezekben az években elkezdtek gondolkodni a felkelések sikertelenségének okain és ezzel együtt azon, hogy melyek lehetnek azok a kulcsfontosságú elemek, melyekkel a központi hatalom legyőzhető, tehát a felkelők akarataukat rá tudják kényszeríteni a legyőzött félre.⁷

Egyik kiemelkedő alak, ezen személyek közül, Auguste Blanqui,⁸ aki az „Útmutató a fegyverforgatáshoz” című művében részletesen foglalkozik a kérdéssel. Tanulmányában rámutat, hogy a véletlenül összeverődött emberek csoportjainak tevékenysége összhang és irányítás nélkül, egyéni elképzelés szerint, nem fogja elérni a kívánt hatást, a kitűzött célt. *„Nincs semmilyen főparancsnokság, ennél fogva irányítás sincs; még a harcolók közötti összhang is hiányzik. Minden barikádnak megvan a maga külön csoportja, mely kisebb vagy nagyobb létszámú, de mindig elszigetelt. Akár tíz, akár száz főből áll, nem tart fenn semmiféle összeköttetést a többi poszttal.”*⁹ Eképpen határozza meg az összhang és az irányítás fontosságát és tapasztalatai szerint, ennek hiányában *„a vereség nem maradhat el”*.¹⁰ Blanqui írásában elemzi a város szerkezetének hatásait, valamint a haditechnikai eszközök fontosságát a harcokban, továbbá a városi harcra alkalmas fegyvereket, valamint a morál jelentőségét és hatását mindkét oldalon. Véleménye alapján a *„hadseregnek csak két előnye van a néppel szemben, a Chassepot-puska és a szervezettség. Különösen ez utóbbi hatalmas, ellenállhatatlan. Szerencsére ettől meg lehet fosztani, s ebben az esetben a felkelők csillaga van emelkedőben.”*¹¹

Blanqui a korszakban igen fejlett technikának számító Chassepot puska példájával az ellenfél haditechnikai fölényét érzékeltette, de mint az idézet rámutat, a szervezettség ettől lényegesebb elem. Mint hivatkozott művének további soraiban egyértelműen kimondja: *„A szervezettség a győzelem; a szétforgácsolttság a halál.”*¹² A szervezettség fogalomkörébe az együttműködés és az irányítás, valamint a vezetés, a képzett katonai, vagy politikai vezető személye, valamint köre tartozik, amelyek összefogják

7 Carl von Clausewitz által megfogalmazott „háború” definíció alapján.

8 Louis Auguste Blanqui (Puget-Théniers, 1805. február 7. Párizs, 1881. január 2.): francia forradalmár, politikus, a blanquizmus irányzatának kidolgozója és egyben névadója. A „megrögzött lázadó”, aki életének jelentős részét börtönben töltötte. Hadtudományi munkásságát és műveit szélesebb körben csak jóval halála után, az 1930-as évektől kezdték megismerni.

9 Blanqui Auguste: Útmutató a fegyverforgatáshoz. (1868) In: Auguste Blanqui válogatott művei. Budapest, Gondolat Kiadó, 1968, 214–215.

10 Blanqui Auguste: Útmutató a fegyverforgatáshoz. (1868) In: Auguste Blanqui válogatott művei. Budapest, Gondolat Kiadó, 1968, 215.

11 Blanqui Auguste: Útmutató a fegyverforgatáshoz. (1868) In: Auguste Blanqui válogatott művei. Budapest, Gondolat Kiadó, 1968, 217.

12 Blanqui Auguste: Útmutató a fegyverforgatáshoz. (1868) In: Auguste Blanqui válogatott művei. Budapest, Gondolat Kiadó, 1968, 217.

és működtetik a felkelő erőket. Blanqui művében utal annak szükségességére, hogy a tollforgató forradalmároknak gondolni kell arra, hogy olyan írásokat jelentessenek meg, amelyből a manőverezést, a taktikát, a stratégiát lehet elsajátítani, vagy amely az ilyen irányú gondolkodást serkenti, fejleszti. Tanulmányom témakörének szempontjából, Blanqui jelentőségét alapvetően abban látom, hogy az elsők között foglalkozott a városi környezetben vívott irreguláris harc tapasztalatainak lejegyzésével és ismerte fel azok felhasználásának fontosságát a további forradalmak sikereinek érdekében. Gondolatai a gerilla-hadviselés későbbi teoretikusaira is jelentős hatást gyakoroltak.

A korszak gondolkodói közül mindenképpen ki kell emelni Karl Marx¹³ és Friedrich Engels¹⁴ hadtudományi munkásságát, amely a nagyközönség előtt még ma is kevésbé ismert, azonban a fegyveres felkelések elmélete szempontjából jelentős hatással bírnak. Írásaik elsősorban az 1848–1849 évi forradalmak, valamint az 1871-es párizsi forradalom tapasztalataiból merítenek, amelynek lényege, hogy a városi felkelések sajátos harcmodorát, mint hatékony eszközt, saját forradalmi nézeteikkel, osztályharc elméletükkel ötvöznék. Engels, aki korábban maga is szolgált katonaként, a *„Forradalom és ellenforradalom Németországban”* című művében rámutatott mind arra, amit lényegesnek tartott a felkelések sikerét illetően. Elsőként a szabályokra és azok maradéktalan betartására, miszerint a *„felkelés művészet, akárcsak a hadviselés vagy bármely más mesterség, és bizonyos cselekvési szabályoknak van alávetve, s ezek, mellőzésük esetén, a romlását okozzák annak a félnek, amely mellőzte őket.”*¹⁵ A felkészültségről, tervezésről (számításról) és időzítésről azt írja, hogy *„...sohase játszsz a felkeléssel, hacsak nem vagy teljesen felkészülve arra, hogy vállald játékod következményeit.”*¹⁶ Szól továbbá a határozott kezdeményezőkézségről, az ellenség állandó zaklatásáról és nem utolsósorban az erkölcsi fölényről: *„...ha már ráléptél a felkelés útjára, cselekedj a legnagyobb határozottsággal, s mindig támadóan. A védekezés minden fegyveres felkelés halála; elveszejtí a felkelést, még mielőtt az összemérné erejét ellenségeivel. Üss rajta ellenfeleiden, amíg erők szétszórtak, biztosíts új sikereket, ha mégoly csekélyeket is, de naponta; őrizd meg az erkölcsi fölényt, amelyet az első sikeres megmozdulással elértél, gyűjtsd ily módon a te oldaladra azokat az ingadozó elemeket, akik mindig az erősebb lökést követik, és akik mindig a biztonságosabb oldalt keresik, kényszerítsd ellenségeidet visszavonulásra, mielőtt összevonhatnák erőiket ellened...”*¹⁷

13 Karl Marx (magyaros formában Marx Károly) (Trier, 1818. május 5. – London, 1883. március 14.): német filozófus, szociológus és közgazdász. A kommunista munkásmozgalom teoretikusa, egyben a marxizmus, mint irányzat ihletője. A történelem egyik legnagyobb befolyást elérő gondolkodója, mivel nézetei jelentős hatást gyakoroltak a baloldali munkásmozgalom egészére. Legjelentősebb művei: a „Kommunista kiáltvány” és „A tőke”, melyek a történelem legjelentősebb hatású művei közé sorolhatók.

14 Friedrich Engels (magyaros formában Engels Frigyes) (Barmen, 1820. november 28. – London, 1895. augusztus 5.): német társadalomtudós, író, filozófus, gondolkodó, politikai teoretikus. A „Kommunista kiáltvány” társszerzője, Karl Marx-al, egyben a marxizmus tudományos elméletének megalapozója. Egykori katonaként hadtudományi művek szerzője is, melyek azonban kevésbé ismertek a nagyközönség előtt.

15 Engels Friedrich: *Forradalom és ellenforradalom Németországban.*

In: Marx – Engels Művei (MEM). 20. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962, 87.

16 Engels Friedrich: *Forradalom és ellenforradalom Németországban.*

In: Marx – Engels Művei (MEM). 20. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962, 87.

17 Engels Friedrich: *Forradalom és ellenforradalom Németországban.*

In: Marx – Engels Művei (MEM). 20. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962, 88.

Marx hadtudományi jellegű munkásságában alapvetően csak az általa legfontosabbnak vélt kérdéseket tárgyalta, így a hadsereggel és annak lehetséges alkalmazási irányával kapcsolatos témákat, valamint a főbb hadtörténelmi eseményeket. Azonban nem merült el olyan mélységben, mint barátja, Engels, akinek írásai konkrét útmutatónak is tekinthetők az irreguláris szervezését és irányítását illetően. Érdekeség, hogy az Engels által megfogalmazott szabályok rövidesen visszatükröződnek Vlagyimir Iljics Lenin¹⁸ műveiben, aki tévesen Marx-ot nevezte meg az alkotónak. Lenin tovább fejlesztette Marx és Engels gondolatait, valamint részletesen tanulmányozta a 19. század és az 1905-ös oroszországi forradalom tapasztalatait, mely során arra a következtetésre jutott, hogy a forradalmak és a városi felkelések sikeréhez hivatásos forradalmárok, képzett harcosok (itt átvált katonákra gondolt elsősorban), elegendő mennyiségű és minőségű fegyverzet, valamint magas szintű szervezettség kell. Írásaiban ő fogalmazza meg a kis létszámú, gyakorlatilag néhány főből álló felkelő csoportok alkalmazásának előnyeit, amely a mozgékonyt és a tömeges bevethetőséget jelenti. Lenin megfogalmazta továbbá, hogy a felkelés sikeréhez szükség van a terrorra, mint eszközre, elsősorban az ellenséges katonai és polgári vezetők ellen. Úgy gondolta, hogy a terror eszközeivel jelentős hatást lehet elérni az ellenség és háttérbázisa akarátának megtörésére, valamint moráljának szétzúzására. Ezzel kapcsolatban felhívta a figyelmet az ideológiai harcra, a propaganda kiemelt szerepére, amely az elhúzódó jellegű konfliktusokban fokozottan érezteti hatását és szélesítheti a felkelők tömegbázisát. Megkülönböztet katonai és nem katonai feladatokat és egyértelműen kiemeli a népi háttérbázis fontosságát. Lenin megfogalmazta még azt a folyamatot, amely során egy népi elégedetlenség fegyveres felkeléssé eskalálódik. Műveiből egyértelműen érződik egy nagyon erős tudatosság, amellyel egy sikeres forradalom megvívására készül és összegzi „*Mi a teendő?*”¹⁹

Az áttekintést néhány évtizeden átívelő ugrással folytatnám, mely során a 2. világháborút követő időszakba, egy másik földrészre, Közép- és Dél-Amerikába érkezünk. A baloldali eszmék erőteljes terjedése ezen a kontinensen számos ellenállási mozgalmat és gerillaháborút eredményezett, amely események több baloldali forradalmár nevét tették ismertté világszerte. Ezek közül talán a legismertebb Ernesto Che Guevara,²⁰ aki írásában rámutat, hogy egy háború, különösen a gerillaháború kizárólag katonai eszközökkel nem nyerhető meg. Ebben a harcban a siker legfőképpen nem a megsemmisített élőerő vagy technika mennyiségében és minőségében keresendő, hanem a lakosság támogatottságában. A civilekkel való bánásmód kulcsfontosságú a végső győzelem szempontjából. A legendás gerillavezér és ikonikus forradalmár „*A gerillaharcos kézikönyve*” című írásában így fejt ki ezt: „*Alapvető része*

18 Vlagyimir Iljics Lenin (születési nevén: Vlagyimir Iljics Uljanov) (Szimbirszk, 1870. április 22. – Gorki, 1924. április 10.): orosz kommunista forradalmár, marxista gondolkodó, ügyvéd. A Szovjetunió első vezetője, a leninizmus ihletője és névadója. A 20. század egyik legnagyobb hatású történelmi alakja.

19 Lenin 1901 és 1902 között írta „Mi a teendő?” címmel broszúráját, amely egy korábban megjelent cikkében megfogalmazott kérdésekre hivatott válaszokat adni. A mű kimondottan radikális, forradalmi és a szélesebb körben történő terjesztés okán könnyen érthető olvasmány.

20 Ernesto Rafael Guevara de la Serna (Rosario, Argentína, 1928. június 14. – La Higuera, Bolívia, 1967. október 9.): ismertebb nevén Che Guevara. Eredetileg orvos, majd politikus, marxista forradalmár, gerillavezér, Kuba ipari minisztere 1959 és 1965 között.

a gerillataktikának, hogyan bánjunk a körzet valamennyi lakosával. Hasonlóan fontos az is, hogyan bánjunk az ellenséggel; a norma az abszolút hajthatatlanság támadás idején és abszolút hajthatatlanság azokkal a megvetésre méltó elemekkel szemben, akik besúgáshoz és gyilkosság-hoz folyamodnak, és a lehető legnagyobb irgalom azokkal az ellenséges katonákkal szemben, akik úgy mennek ütközetbe, hogy katonai kötelezettségüket teljesítik - vagy azt hiszik, hogy azt teljesítik.”²¹ Véleményem szerint az idézet, amely valójában egyfajta erkölcsi útmutatást fogalmaz meg, jól érzékelteti ennek a hadviselésnek a lényegét, miszerint a gerillák a lakosság megnyerése által szerezzenek teljes támogatottságot a győzelem kivívásához. Che Guevara az említett művében így folytatja gondolatsorát: „A civil lakossággal szembeni viselkedésben a lehető legnagyobb tiszteletnek kell megnyilvánulnia a vidék lakosságának szokásai és hagyományai iránt, hogy hatékonyan, tettekkel bizonyítsuk a gerillaharcos erkölcsi fölényét az elnyomó katonával szemben.”²² Azonban Che Guevara a felkelés támogatottságát a vidékben látta biztosítotttnak. A *foco* elvének megfelelően alapvetően népfelkelő tűzfészekre alapozta a sikert, valamint arra a háttérbázisra, amelyet a vidék földrajzi adottsága és a lakosság támogatása biztosít. Írásában utal rá, hogy a gerilla hadviselés módszereit erőteljesen meghatározza az adott ország földrajza és társadalmi feltételei. Mint arra a fenti idézetekkel is utaltam, Che Guevara elődjeihez hasonlóan a nép megnyerésében látta a siker zálogát. A gerillaháború elsődleges színterének a vidéket tartotta és csak a harc egy későbbi, döntő szakaszában javasolta annak áttételét a városokba. Elméletében elismeri, hogy a városi környezet is képes a felkelések háttereként funkcionálni.

A városi felkelések elméletének két nagy teoretikusa Abraham Guillén²³ és Carlos Marighella²⁴, akiknek munkásságával zárom a történelmi fejlődés áttekintését. Guillén, aki a spanyol polgárháború egykori harcosa és elismert teoretikusa, komoly gyakorlati tapasztalatra tette szert a spanyol polgárháború alatt a köztársaságiak oldalán a madridi utcai harcok során, amelyek nagy hatást gyakoroltak ezirányú nézeteire. 1948-tól Dél-Amerikában él és a térség baloldali mozgalmainak támogatója, tanácsadója. „A városi gerilla stratégiája” című műve komoly hatást gyakorolt több dél-amerikai gerillaszervezetre. Művében Guillén alfejezetenként a sikeres városi gerillastratégia különböző pontjaira, elemeire mutat rá. Ezek szerint a városok azért is ideálisabbak a vidéknél, mert a hadsereg, vagy a rendfenntartó erők nem tudnak nehézfegyverzetet bevetni a felkelők ellen, vagy legalább is nem tudják azok hatékonyságát érvényesíteni a városi környezetben, mivel a járulékos pusztítással saját maguk ellen hangolnák a környezetet. Dél-Amerikában a városokban él a lakosság jelentős része (az 1960-as években a kontinensen ez több, mint 70%-ot jelentett), amelyek támogatását meg kell nyerni az ügy sikere érdekében. Úgy gondolták, hogy ha a városlakókat megnyerték, akkor az ország lakosságának megnyeréséhez is

21 Che Guevara Ernesto: A Gerillaharcos kézikönyve Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó, 2007, 58.

22 Che Guevara Ernesto: A Gerillaharcos kézikönyve Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó, 2007, 59.

23 Abraham Guillén (Guadalajara, Spanyolország, 1913. március 13. – Madrid, Spanyolország, 1993. augusztus 1.): spanyol író, közgazdász, tanár. A spanyol polgárháború veteránja. Dél-Amerika legtermékenyebb forradalmi írója, teoretikusa.

24 Carlos Marighella (Salvador da Bahia, Brazília, 1911. december 5. – Sao Paulo, Brazília, 1969. november 4.): brazil politikus, író, baloldali gerillavezér.

közelebb jutottak. Guillén továbbá azt is ajánlja, hogy tevékenység leplezése érdekében, a gerillák éljenek külön, harcoljanak együtt, amely alapelv megvalósításához a város sokkal ideálisabb környezet, mind a vidék, ahol nagyobb távolságokat kell megtenni és sok esetben a terep is alkalmatlanabb a rejtőzködésre. Javaslata szerint, a harc eszközei mindenképpen a mobilitás és a rejthetőség szempontjából optimálisabb könnyűfegyverek legyenek, továbbá mindenképpen az elhúzódozó konfliktus, kifárasztás, kivéreztetés stratégiáját kell alkalmazni. Az apró, de mind taktikai, mind stratégiai szempontból lényeges győzelmek a gerillák támogatottságát tovább növelhetik, amely egyértelműen a háttérbázis növekedését jelenti. A háttérbázis, valamint a személyi állomány szempontjából kiemelt figyelmet fordít a radikalizációra hajlamos diákságra, a felsőoktatásban részt vevő hallgatókra, akik jellemzően a forradalmak, a radikális változások támogatói, legtöbb esetben tevékeny résztvevői is voltak. Hatékonyságukat egyebek mellett, az 1968-as párizsi diáklázadásokkal példázza.

A városi felkelések elméletének és gyakorlatának fejlődésében kiemelkedő Carlos Marighella munkássága. Marighella ellentétben neves elődeivel, inkább tekinthető a téma gyakorlati mesterének. Ezzel együtt viszont gyakorlati tapasztalatait írásban is kiválóan megjelenítette, oly módon, hogy az a lehető legszélesebb tömegek körében érthetővé váljon. „*A városi gerilla kis kézikönyve*”²⁵ című munkájában egyértelműen az mellett foglal állás, hogy a felkelések hadszíntere a városokba kell, hogy áttevődjön. Ez különösen igaz Dél-Amerika esetében. Ennek egyik oka, a már előzőekben, más teoretikusoknál is említett ideális terep kérdésköre, valamint az, hogy a városokban jobban koncentrálódik az adott ország irányítása, így közvetlenül a központra mérhető csapások, zavarható működésük. Marighella könyvének 39 rövid fejezetében egy kiváló elméleti háttérrel ad az aktív és új, vagy leendő városi gerilláknak. Roppant gyakorlatias, teljes mértékben érezhető, hogy hiteles harcos tapasztalatainak összegzése, amely a felkészítés hatékony tudásbázisát adhatja. Bár írásában alapvetően a braziliai helyzetre és harcra koncentrál, a kézikönyv egyértelműen jól használható bármely környezetben. Továbbá radikálisan állást foglal a terror, mint eszköz alkalmazása mellett, hiszen a harc eredményes végkimeneteléhez szükséges eszköznek tartja, de hasonlóan elfogadhatónak tekinti a tevékenység finanszírozására a bankrablások elkövetését. A városi felkelések eszköztára Marighella esetében is roppant széles, viszont még a bűncselekmények esetében is külön hangsúlyt szentel annak, hogy a lakosság bizalmát élvezni kell, mert biztos háttérrel ők adhatnak a gerillaharc működéséhez. A városi felkelések elméletének jeles, napjainkra már történelminek nevezhető teoretikusait követően, az általuk felvázolt irányok és jellemzők alapján szeretném a felkelések általános jellemzőit összefoglalni. Az alfejezet elején említett két „felkelés” meghatározás lényeges tartalmi elemeit kiragadva felsorolhatjuk a felkelés, lázadás ismérveit:

- szervezett, fegyveres, politikai tevékenység;
- kisebbségi csoport küzdelme;
- a felkelők, a lakosság befolyásolására törekszenek, akár meggyőzés, akár megfélemlítés módszerével;

25 Eredeti címe: Mini-Manual do Guerillheiro Urbano. (Könyvészeti adatokat lásd: 58. o.)

- a felkelők célja politikai változások előidézése, a fennálló hatalom megdöntése, de legalább destabilizálása.

További jellemzők, melyet a teoretikusok megfogalmaznak vagy utalnak rá:

- a gerilla hadviselés általánosságban elhúzódó jellegű, amely teljesen ráfed a gerilla hadászat kifárasztásra törekvésére;
- a gerilla harcászat az ellenség állandó zaklatása, több kisebb győzelem elérése, „odacsapni és elfutni” típusú műveletek, amely teljes összhangban áll a stratégiával;
- eszköztárában, szükségszerűen mind katonai, mind nem katonai eszközök találhatók, ezeket párhuzamosan alkalmazzák.

Ehhez adjuk hozzá a téma jeles gondolkodóinak tapasztalatait és meglátásait a siker érdekében:

- bázisterület, háttértámogatás szükségessége (bár ez, egyes felfogások szerint a városi felkeléseknél nem bír olyan jelentőséggel, mint a vidéki hadszíntér esetében);
- szükséges egy politikai, katonai vezető, aki olyan karizmatikus személy, hogy az élére tud állni a felkelésnek, amelyben kritikus fontosságú a körülötte lévő parancsnoki törzs és az irányítás egysége;
- kiemelt jelentőséggel bírhat egy külső támogató segítsége, amely nagyban segítheti a felkelés gyors sikerét. (Itt megjegyezném, hogy megítélésem szerint, ez esetben nem csak államokra kell gondolni).

Mint látható, a felkeléseknek, mint az irreguláris harc formájának megvannak a maga szabályai, jellemzői. Korántsem jelenti az irreguláris a szabálytalant. Sőt, véleményem szerint, nagyon is szabályosnak kell lennie, de a szabályai nem a bevett szabályok. A felkelések esetében indirekt hadviselésről van szó, irreguláris formában.

A helyzet napjainkban

A gerillaháborúk tanulmányozása során, mint azt a fentiekben is tárgyaltam, látható, hogy a gerillaharc a 20. századig jellemzően olyan területekre korlátozódott, amelyek remek lehetőséget biztosítottak menekülésre és rejtőzködésre, valamint az „odacsapni és elfutni” alapelvnek maximálisan megfeleltek, ezzel együtt ugyanezen elv mentén kijelenthető, hogy a helyszín napjainkra a városi környezetbe tevődött át. Ennek oka egyfelől, hogy a világ népességének már valamivel több, mint a fele él városokban és ez a tendencia várhatóan folytatódni fog. Másfelől, miként erről is említést tettem, a városi felkelők kevésbé függenek a lakosságtól, mint a vidéki területek gerillái. Gyakorlatilag önellátókká válva nincs szükségük nagymértékű támogatásra. A városi környezet jól rejtja őket, ezzel együtt számos célpontot nyújt, melyek viszonylag könnyen feltérképezhetők és támadhatók. Korábbi évek kutatásai azt jósolták, hogy a városi felkelések veszélyeivel leginkább a fejlődő országokban kell számolni. Azokon a helyeken, ahol a közbiztonság nem megfelelő, az államhatalom gyenge. Ez a megállapítás azonban már napjainkra változott.

A nyugat-európai vagy egyesült államokbeli gettóknak uralkodó állapotok, ahol jelentős etnikai vagy vallási kisebbség él, már több esetben harapóztak el erőszakos események, csaptak át gettólázadásba. A 2005-ös párizsi, a 2011-es londoni események,

valamint az USA számos városában történt, akár a közelmúltbeli erőszakos cselekmények mind arra utalnak, hogy a városi felkelés kirobbanásának reális esélye van ezekben a térségekben is, így a probléma nem marad meg a fejlődő országok szintjén. Ennek a gondolatmenetnek a mentén újra kell értékelni a lázadás ellenes műveleteket is és fel kell készülni arra, hogy ilyen jellegű feladatokra már közvetlenül a saját területen, saját környezetünkben kell számítanunk. A lázadás ellenes műveletek általában a különleges műveleti erők alapfeladatai²⁶ között szerepelnek, de vajon milyen nehézséget okozna, ha gyorsan kellene olyan feladatra reagálni, amelyben egy európai főváros egy viszonylag frekvenciát negyedében kellene felszámolni lázadó csoportokat. A brüsszeli Molenbeek-Saint-Jean negyed a belga muszlim kisebbség egyik központja. A negyed 5,89 négyzetkilométer és 88 181 lakosa van. Ez kb. 14 500 fő/négyzetkilométer népsűrűséget jelent. A városrész nem ismeretlen a biztonsági erők előtt. Korábban a 2004-es madridi merénylet, majd a brüsszeli zsidó múzeumnál történt 2014-es lövöldözés, a 2015. januári párizsi támadások elkövetői is itt szereztek be a fegyvereiket és az ugyanezen év augusztusában az Amszterdam–Párizs vonaton merényletet elkövető férfi is itt lakott. Ehhez a hírhedt negyedhez kapcsolódott az a terroristasejt is, amelyiket 2015 januárjában számolt fel a belga rendőrség Verviersben pár nappal a Charlie Hebdo elleni támadás után.

Egy ilyen városrész alapvetően komoly támogatást, háttérrel tudott nyújtani a terrorista sejteknek, de akár lázadó csoportoknak is. Megítélésem szerint ez jelenleg is így van. Egy ilyen közeg könnyen manipulálható és az állami szervek ellen fordítható. Ezzel együtt belátható, hogy a negyed összlakossága nem ellenség és a terület teljes elpusztítása nem lehet opció, így a lakosság szerepe láthatóan kiemelkedően fontos. Egy ilyen területen végrehajtott műveletben kiemelkedő fontossággal bír a városi harcban, épületharcászatban való jártasság, az ezekre a műveletekre és helyszínekre kidolgozott taktikai eljárások összessége. Ezekben az eljárásokban mindenképpen figyelembe kell venni a korábban említett járulékos veszteségek kérdéskörét. Ezt a lehető legminimálisabb szintre kell szorítani, ezzel párhuzamban a lázadó erőkre a lehető legnagyobb, lekoncentráltabb támadások sorozatát mérni, olyan módon, hogy az jelentősen haladja meg a regenerációs képességeiket. A folyamatos aktív harctevékenység a biztonsági erők részéről relatív magas létszámú, jól felkészített és jól felszerelt állományt feltételez. Az általam vizionált művelet olyan további kérdéseket is felvet, hogy amennyiben a rendfenntartó erők nem képesek ellátni feladataikat vagy azok meghaladják erejüket, képességeiket, akkor a fegyveres erők országhatáron belüli alkalmazásának jogi akadályai elháruljanak. Ezt különösen indokoltnak ítélem az általam vizsgált különleges műveleti területen. Egy ilyen jellegű műveletben szoros, jól koordinált együttműködésre van szükség a gyors és hatékony válaszlépések megtételére. Az előzetes étékelések, elemzések eredményeinek függvényében történő eljárások kidolgozása, begyakorlása és szinten irányítói és végrehajtoi szinten is kiemelt jelentőséggel bír. Ez adott esetben új felkészülési és képzési irányokat szabhat meg. Megítélésem szerint ilyen jellegű művelet végrehajtásának hazai

26 A tanulmány szerzőjének érintett kutatási területe a Hadtudományi Doktori Iskolán a 21. század biztonsági körülményeinek hatásai a különleges műveleti feladatrendszerre, különös tekintettel a terrorizmus ellenes harc és felkelések elleni műveletek területén.

vagy regionális szinten is komoly esélye van. Véleményemet az elmúlt időszak külpolitikai eseményeire, a közel-keleti térségből kiinduló biztonsági fenyegetések, kockázatok hatásaira, a terrrorszervezetek aktivitásaira, vallási és etnikai feszültségek kiéleződésének jelenlétére alapozom.

Az események bekövetkezésének valószínűségén túl arra az összefüggésrendszerre is szeretnék rámutatni, amely a lázadások, gerillamozgalmak vagy adott esetben terrrorszervezetek között, továbbá szervezett bűnözői csoportok, radikalizálódó szervezetek, személyek között kialakulhatnak és létezhetnek. Mint ismeretes a felkelőcsoportok, terrrorszervezetek sok esetben maguk is bűncselekményekből származó anyagi javakkal finanszírozzák saját működésüket. Ilyenek jellemzően a kábítószerek-kereskedelem, illegális fegyver és robbanóanyag kereskedelem, valamint az emberkereskedelem, vagy csempészet. Ezek a széles spektrumon megjelenő kihívások jelentős feladatokat rónak a katonai és rendfenntartó erőkre, valamint azon belül különleges műveleti erő alap és járulékos feladatrendszerére. Szakmai véleményem összességében, hogy a felkelések elmélete, valamint a felkelés ellenes műveletek elmélete és gyakorlata napjainkban semmiképpen nem elhanyagolható kérdés, sőt – mint azt említettem – jelentős aktualitással bír és ez várhatóan az elkövetkező évtizedekben inkább erősödhet. Maga a „felkelés” jellegéből, jellemzőiből fakadóan, roppant hatásos eszköz egy ország, egy államhatalom destabilizálására, a regnáló államhatalom megdöntésére. Ilyen formán várhatóan erősebb formában is megjelenhet az európai térségben is, eszkalálódott utcai zavargásokból kiindulva, akár ellenérdekelt hatalom hibrid művelete részeként, de különböző vallási, etnikai alapokból kiindulva, zárt csoportok erőszakos mozgalmaihoz köthetően.

A megelőzés és a kialakult helyzet felszámolása komplex, sok összetevős jelenség, amely hatékonysága jelentős mértékben függ a gyors helyzetfelismeréstől, döntéshozataltól és a célirányos, határozott cselekvéstől, semlegesítve a felkelések egyik alapjellemzőjét, az elhúzódó jellegét. A megelőzésben szintén kritikus fontossággal bír a lakosság szerepe, tekintettel arra, hogy ezzel a gerillák életterére gyakorolható jelentős befolyás. Rövid áttekintésem egyik legfontosabb megállapítása, hogy a témakör átfogó, folyamatos tanulmányozása és összefüggéseinek, jellemzőinek mély ismerete, továbbá az új trendek figyelemmel kísérése a siker záloga, hiszen *„Aki ismeri az ellenséget és ismeri önmagát, száz csatában sem kerül veszélybe. Aki nem ismeri az ellenséget, ám ismeri önmagát, egyszer győz, másszor kudarcot vall. Aki sem az ellenséget, sem önmagát nem ismeri, minden csatában vereséget szenved.”*²⁷

27 Szun-ce: A háború művészete. Budapest, Cartaphilius Kiadó Kft., 2006, 20.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágh Attila: Konfliktusok, háborúk. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 1989.
- Blanqui Auguste: Útmutató a fegyverforgatáshoz. (1868) In: Auguste Blanqui válogatott művei. Budapest, Gondolat Kiadó. 1968.
- Che Guevara Ernesto: A Gerillaharcos kézikönyve. Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó. 2007.
- Clausewitz Carl von: A háborúról. Budapest, Zrínyi Kiadó. 2013.
- Carlos Marighella: Minimanual do Guerillheiro Urbano. June 1969. ISBN 1-894925-02-5
- Engels Friedrich: Forradalom és ellenforradalom Németországban.
In: Marx – Engels Művei (MEM). 20. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962.
- Forgács Balázs: Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020.
- Jobbágy Zoltán: A lakosság szerepe a 20. század második felének felkelésellenes műveleteiben: a francia megközelítés.
- Kiss Álmos Péter: A negyedik dimenziós hadviselés kérdései: A felkelés elleni műveletek alapelvei. Honvédségi Szemle, 142. 2, 2014.
- Porch Douglas: Counterinsurgency – Exposing the Myths of the New Way of War. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Resperger István – Kiss Álmos Péter – Somkuti Bálint: Aszimmetrikus hadviselés a modern korban – Kis háborúk nagy hatással. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2013.
- Szun-Ce: A háború művészete. Budapest, Cartaphilius Kiadó Kft, 2006.

EGYÉB FORRÁSOK

- AAP-06 NATO Glossary of Terms and Definitions (English and French)
- UNFPA (United Nations Population Fund): State of world population 2007.
Unleashing the Potential of Urban Growth
Link: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/695_filename_sowp2007_eng.pdf
(Letöltés ideje: 2021. május 21.)
- Energypublisher Nigeria: Lagos the mega-city of slums
Link: <http://www.energypublisher.com/article.asp?id=5307> (Letöltés ideje: 2021. május 21.)
- Migrációkutató Intézet „A no-go zónák valósága” című elemzése. (2018. március 8.)
Link: <https://www.migraciokutato.hu/2018/03/08/a-no-go-zonak-valosaga/>
(Letöltés ideje: 2021. május 21.)

Fazekas Ferenc[✦]

A multitér (multi-domain) műveletek kialakulása és szükségessége

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.59

A multi-domain műveletek az Amerikai Egyesült Államok aktuális, összhaderőnemi alkalmazási koncepciója, amely 2016 óta folyamatos fejlesztés és tesztelés alatt áll. A korábbi trendek figyelembevételével prognosztizálható a koncepció NATO-n belüli térnyerése. Ezen tanulmány áttekinti a multi-domain megnevezés magyar fordításainak helytállóságát, a fogalomrendszer megjelenését és szerepét a hadviselés alakulásában.

KULCSSZAVAK: multi-domain, multidomain, tartomány, dimenzió, többdimenziós

The Development and Necessity of Multi-domain Operations

Multi-Domain Operations are the actual concept of the United States military for the application of the joint force. It's under development since 2016 and having been tested continuously. According to previous trends the concept's proliferation among NATO members is highly likely. This study reviews the Hungarian terms already in use to describe multi-domain, and provides a brief outlook on the concept's emergence and role in the future warfare.

KEYWORDS: multi-domain, multidomain, domain, dimension, multidimension

Bevezetés

A katonai szakirodalomban időről-időre felbukkannak olyan forradalminak kikiáltott gondolatok, koncepciók, kifejezések, amelyeket a kortárs katonai gondolkodás felkapott, ennek következtében a szaklapok és konferenciák egy időre telítődnek ezekkel az aktuálisan „divatos” gondolatokkal. Egy ilyen trend sem tartott eddig örökké: a kezdeti lelkesedés lecsengése, a koncepció megvalósíthatóságával, alkalmazhatóságával szembeni kétségek megerősödése, esetlegesen új, még forradalmibb elképzelések megjelenése után a „divatok” rosszabb esetben a feledés homályába

✦ Doktorandusz. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadászati Tanszék, tanársegéd – *Doctoral Student. NÜPS FOMSOT, Department of Military Strategy, Assistant Lecturer*
e-mail: fazekas.ferenc@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0001-7409-1054

merültek, jobb esetben pedig módosított, kiforrott, megvalósítható koncepcióként élnek tovább. Az 1990-es évek közepe óta több ilyen trend indult hódító útjára, néhány a megvalósíthatóság technikai korlátai miatt nem hozott még átütő sikert, mint például a rajzás (swarming) korai koncepciója, néhány pedig átdolgozva és átgondolva beépült az új koncepciókba, ahogy például a hatásalapú műveletek (effects-based operations) elgondolása többszörös áttételen keresztül adta a NATO átfogó művelettervezésének (comprehensive operations planning) elméleti alapját.

Napjaink egyik ilyen divatos kifejezése a multi-domain műveletek, amely az Amerikai Egyesült Államok Szárazföldi Haderőnének¹ új koncepciója a jövő háborújának megvívására. Ez az elgondolás egy, a hazánkétól eltérő adottságokkal, lehetőségekkel és kötelezettségekkel rendelkező ország nagyméretű szárazföldi haderejének alkalmazásával foglalkozik. Akkor miért kell Magyarországon foglalkozni vele? Az ismeretterjesztésen kívül van-e bármi értelme a téma körüljárásának sokadik alkalommal is? Véleményem szerint igen, szükséges a folyamatosan fejlődő és alakuló koncepció változásainak nyomon követése. Egyrészt azért, mert a NATO legerősebb tagjának legnagyobb létszámú haderőneve már 2016 óta ezt a megközelítést mondja magáénak, azóta teszteli és fejleszti azt. Másrészt azért, mert a haderőnemi sovinizmustól átítatott katonai gondolkodás évtizedes mocsarát elkerülni akarván ennek kidolgozása kezdetektől összhaderőnemi felhangot kapott. A multi-domain műveletek az a koncepció, amely a szárazföldi haderőnem jövőbeli fejlesztéseinek, illetve a kidolgozás alatt álló új alkalmazási elveinek alapjául szolgál, és amely az Egyesült Államok összhaderőnemi doktrínájának alapját is képezheti a közeljövőben. Ezek tükrében úgy vélem, hogy az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi erőivel való megfelelő szintű együttműködés eléréséhez szükséges legalább fő pontjaiban ismerni a multi-domain műveletek elvi hátterét és megvalósításának elgondolásait. Emellett – ahogy a NATO doktrínák fejlődésének elemzésével kimutatható – az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erőinek tervezési és alkalmazási elveivel gyakran előfordul, hogy idővel beszivárognak a NATO doktrínákba is, azaz a közeljövőben akár elfogadott NATO irányelvként is találkozhatunk a multi-domain koncepció alapfogalmaival.

Munkámban elsősorban azt tervezem tisztázni, hogy a „domain” fogalma miként értelmezhető, valamint bemutatom és értékelem a multi-domain kifejezés eddig használt magyar fordításait. Ezek után röviden be fogom mutatni, hogy a szárazföldi haderőnem műveleti alkalmazási koncepciója milyen fejlődési ívet járt be, amíg jelenlegi állomásához érkezett. Végül a multi-domain műveletek szükségességének és alkalmazhatóságának kérdéseit vizsgálom meg.

A „domain” fogalmi értelmezése

A multi-domain műveletek angol eredetiben „Multi-Domain Operations”. A kifejezésre a magyar katonai szakirodalomban elsősorban a többdimenziós műveletek fordítás használatos, de helyenként az eredeti multi-domain, illetve a magyarosított multitér kifejezések is feltűnnek. A hadtudomány tekintetében, a szabatsóság és

1 A „US Army” fordításaként az „Egyesült Államok Szárazföldi Haderőneve” kifejezést fogom használni.

egyértelműség követelményeinek megfelelően elsődleges elv a közérthető, magyar nyelvű kifejezések használata. Jelen esetben ez korántsem olyan egyszerű, hiszen a multi-domain kifejezést tekintve esetenként még az angol anyanyelvű szakemberek is megosztottak, hogy milyen értelemben is használatos pontosan a „domain”, milyen magában hordozott tartalma van, és hogy szerencsés-e egyáltalán a használata.²

A „domain” fogalom az amerikai katonai szakirodalomban a maihoz hasonló jelentésben 2000-ben jelent meg és a „dimension” szót váltotta fel. A harc hagyományos színterei, a szárazföld, a tenger, a levegő és az űr térségei, amelyeket addig dimenzióknak hívtak, mind „domain-ek” lettek.³ Ez a felosztás a haderőnemek kialakulásának történetével analóg, hiszen először a szárazföldi, majd a tengeri erők jelentek meg, aztán a légierő megjelenése és az űr meghódítása következett. Ahogy a számítástechnika fejlődése magával hozta az összekapcsolódó számítógépes hálózatokat és ezáltal megszületett a kibertér fogalma, nemsokára már nem csak a fizikai színterek, hanem a kibertér is teljes értékű „domain-é” vált. Látható, hogy a felsorolás első négy eleme fizikai, valós teret, területet jelent, amelyek egymástól elsősorban alkalmazási közegük alapján különböztethetők meg. A kibertér, mint „domain” azonban fizikailag nem behatárolható, az információs környezet egy szegmensét alkotja, és a fizikai környezet mindegyik tartományában megtalálhatók lehetnek részei. Látható tehát, hogy négy egymáshoz hasonló behatárolható területre, illetve egy tőlük lényegileg eltérő, megfoghatatlan, absztrakt rendszerre is ugyanazzal a gyűjtőnévvel, a „domain-nel” hivatkoznak.

Ahhoz, hogy a „többdimenziós” és a „multitér” kifejezések helytállóságát megvizsgáljuk, esetleg egy újabb, jobban illeszkedő fordítást találjunk, szükséges az eredeti angol szónak a fogalomrendszer megalkotói által szándékolt jelentéstartalmának vizsgálata. Miért cserélték a „domain” szóra a 2000-ig használt dimenziót? Miben ad többet a „domain”, mint a dimenzió, milyen extra jelentéstartalmat hordoz magában?

A dimenzió, illetve angol megfelelője, a „dimension” szó szintén latin eredetű: gyöke a „metiri”, azaz a „mérni” ige, amiből többszörös képzéssel alakult ki. Ebből következik, hogy elsődleges jelentései főleg matematikai jellegűek, a mérettel és kiterjedéssel kapcsolatosak. Az egynyelvű szótárak szerinti gyakoribb jelentései: a „kiterjedés valamely irányba”, vagy a „térbeli kiterjedés”.⁴ Az angol–magyar szótár szerint a „dimension” magyar megfelelői a „kiterjedés, dimenzió, méret”.⁵ A magyar értelmező szótár szerint a „dimenzió” szó jelentése elsődlegesen „térbeli kiterjedés”, illetve „méret, nagyság, távlat, eshetőség”.⁶

A „dimenzió” elsődleges magyar jelentésének további értelmezéséhez, illetve a magyar „multitér” kifejezés vizsgálatához a „tér” fogalmát kell megvizsgálni. A „tér” főnév definíciója szerint „az anyag létezésének az a formája, amelyet a háromirányú kiterjedés jellemez”. A Magyar Értelmező Kéziszótárban szereplő további négy jelentése is ehhez a fizikai kiterjedéshez kapcsolódik, melyek közül

2 Heftye 2017.

3 Joint Vision 2020.

4 Webster’s Third New International Dictionary, 634. The New Shorter Oxford English Dictionary, 673.

5 Magyar–Ország (szerk.): Angol–magyar szótár, 252.

6 Pusztai (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár, 221.

az egyik a „terület, térség”. A szótár szerinti hatodik jelentés azonban már átvitt értelmű: „tevékenységre való alkalom, lehetőség”.⁷

Ha a „domain” szó etimológiáját vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy egy francia közvetítéssel az angolba jutott latin eredetű szóról van szó.⁸ A latin eredetű szó a „dominium”, amely „tulajdonjog”, „fennhatóság”, illetve „hatalom valami felett” jelentéssel áll. A „dominium” a „dominus” szóból lett képezve, amely az „úr”, „uralkodó”, „tulajdonos” jelentést hordozza. Ezekből az olvasható ki, hogy a „domain” mint olyan, valamiféle függőséget, uralmi viszonyt sugalmaz. Van, aki ezt a szóhasználatot egyenesen annak tulajdonítja, hogy az amerikai gondolkodás szerint ez fejezi ki legjobban az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erejének megkérdőjelezhetetlen világelsőségét.⁹ A szónak az amerikai Merriam-Webster értelmező szótár szerint speciális jogi, matematikai, fizikai, biológiai, biokémiai és számítógéptudományi jelentései is vannak. Ezek közül a leggyakrabban használtak szerint a „domain” jelentheti „egy terület teljes és kizárólagos tulajdonjogát”, „egy fizikai jellemzői által megkülönböztetett térséget”, illetve „a tudás, valamint az intellektuális, intézményi vagy kulturális tevékenység egy megkülönböztethetően körülhatárolható területét”.¹⁰ Az angol–magyar szótár szerint a „domain” szó magyarra fordítva lehet „(tárgy)kör, kutatási terület, szakterület, [...] birtok, [...] tartomány”.¹¹

A szavak ilyen alapos vizsgálata és elemzése nem csak a magyar fordítás és értelmezés viszonyában fontos, a „domain” használatának bevezetése óta az Amerikai Egyesült Államokban is többször felmerült a fogalom tisztázásának fontossága. Ha egy általánosan ismert és használt szó – mint amilyen az angolban a „domain” – több jelentéssel is rendelkezik, akkor szakirodalmi használata esetén célszerű és kívánatos annak definiálása, hogy melyik értelmezését használja az alkotó. Számos amerikai kutató szerint az értelmező szótárakban megtalálható értelmezések egyike sem fejezi ki a multi-domain kifejezés esetében szándékolt jelentést. Több javasolt megfogalmazás létezik, de az Amerikai Egyesült Államok, vagy akár a NATO viszonylatában általánosan elfogadott és rendszeresített definíció a cikk írásának időpontjában még nincsen.¹²

Nem angol anyanyelvi környezetben írt, de angol nyelvű szövegek esetén a „domain” szó használata több esetben annak első szaknyelvi jelentéstartalma szerint, azaz „dimenzió” értelemben történik. A német haderő 2021. május 18-án bejelentett szervezeti korrekciói értelmében a jövőben a Bundeswehr meglévő haderőnemi parancsnokságait átszervezik. A kialakítandó, az angol fordításban szereplő „domain” parancsnokságok német eredetije „dimensionskommando”, azaz a német haderő is a „dimension”/„dimenzió” szót használja a „domain” szó fordítására.¹³

A szavak jelentéstani elemzésének tükrében kijelenthető, hogy a magyar „többdimenziós” kifejezés – amely „multidimensional” formában szintén többször feltűnik

7 Puzstai (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*, 1329.

8 *Webster's Third New International Dictionary*, 670.

9 Heftye 2017.

10 *Webster's Third New International Dictionary*, 670.

11 *Angol–magyar szótár*, 270.

12 Donnelly – Farley 2019.

13 Klemann 2021.

az 1990-es évek második felének amerikai szakirodalmában¹⁴ – a harc megvívásának színteréül szolgáló fizikai tér korábban felsorolt négy területére – a tradicionális haderőnemek működési területére – tökéletesen használható, hiszen jelentésileg fizikai kiterjedést foglal magába. A többdimenziós és a multitér szavak esetében tehát elmondható, hogy ezek a fordításként használt magyar szavak az öt „domainből” négyet, a fizikailag megfogható térségeket lefedik. Az ötödik, a nem fizikailag megfogható kibetér területe viszont nem feltétlenül illeszkedik a „dimenzió” és a „tér” fizikai kiterjedést feltételező jelentéseihez. Ha a „terület” vagy „tartomány” szót használjuk a „domain” fordítására, akkor az átvitt értelmek miatt a kibetér is belefér a jelentéstartalomba. A leginkább helytálló, és a magyar katonai szakirodalomban is gyakran használt¹⁵, legmegfelelőbb fordítás szerint tehát a „domainek” magyarul tartományok, azaz vagy a fizikai valóság bizonyos – szárazföldi, vízi, légi és kozmikus – szegmensei, vagy valamilyen absztrakt, kézzel nem fogható környezet részei. Ami a „domain” szó „dimenzióként” való fordítása ellen szól az a tény, hogy az amerikai dokumentumokban pont a dimenziót lecsereendő vezették be használatát.

Amennyiben azonban a „multi-domain” kifejezést a „tartomány” jelentéssel szeretnénk magyarra fordítani, akkor a „multi” szó idegen hangzása miatt a fordítás nem lesz kellően magyaros. A „multi” szintén latin eredetű, azt jelzi, hogy valamiből több van, sok van. Az így alkotható „többtartományi”, „soktartományi”, esetleg a „multitartomány” kifejezések sajnálatos módon nem csengenek jól, bármennyire is jobban megközelítenék az eredeti jelentéstartalmat. A fenti nyelvi elemzést követően úgy vélem, hogy a „multi-domain” egy olyan kifejezés, amelyet tökéletesen, a jelentés, illetve az implikált gondolatok torzítása nélkül nem lehet magyarra fordítani, ezért bár a „domain” szót következetesen „tartományként” alkalmazom, a multi-domain kifejezést eredeti formájában tartom meg, és nem fogom a kifejezés egyik lehetséges magyar fordítását sem alkalmazni.

A tartomány fogalmának szerepe az összhaderőnemi doktrínákban

A tartomány (azaz a „domain”) fogalom használata elsődlegesen az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erőinek összhaderőnemi doktrínáiban gyökerezik, de mint minden életképes amerikai újítás, a későbbiekben megjelent a NATO doktrínák szövegezésében is.

A szó ilyen értelmű felbukkanása az amerikai doktrinális irodalomban – mint azt már fentebb említettem – 2000-re tehető, amikor is a Joint Vision 2020 dokumentumban átvette a korábban használt dimenzió („dimension”) szó helyét.¹⁶ A 2001-es kiadású JP 3-0 összhaderőnemi műveleti doktrínában – a Joint Vision 2020 anyaggal összhangban – a tartomány fogalma az űr, a tenger, a szárazföld, a légi és az információs tartományok jelölésére volt használatos.¹⁷ Mindazonáltal megjegyzendő, hogy

14 Joint Vision 2010, 20. és 23.

15 V. ö. Munk Sándor: A kibetér fogalmának egyes, az egységes értelmezést biztosító kérdései.

16 Joint Vision 2020.

17 JP 3-0 Doctrine for Joint Operations 2001.

semmilyen – általam ismert és megvizsgált – amerikai doktrinális kiadvány nem írja le, hogy konkrétan mit ért a tartomány elnevezés alatt.

A Joint Vision 2020 által előrevetített összhaderónemi jövőkép a terrorizmus elleni műveletek növekvő hangsúlyának köszönhetően módosult, a koncepciót folyamatos felülvizsgálat kísérte. 2005-ben készült el az összhaderónemi műveletek elgondolásának második verziója,¹⁸ amelyben megsokszorozódott a tartomány kifejezés használata, de az összhaderónemi jövőképpel ellentétben már nem csak öt tartományt tartalmaz, hanem egy egész tartományrendszert. Tartomány alatt minden olyan „műveleti teret” („operating space”)¹⁹ ért, amelyen keresztül az ellenfél rendszerei befolyásolhatók. A „műveleti tér” nem feltétlenül csak a fizikai valóság négy tartományát, a szárazföldi, a vízi, a légi és a kozmikus tartományokat jelentheti, hanem a virtuális és a humán kiterjedéshez („reach”)²⁰ tartozó tartományokat is. A koncepció szerint a virtuális kiterjedés a kiber és az információs tartományt, a humán kiterjedés pedig a társadalmi, morális és gondolati tartományokat foglalja magába. Az ilyen körülmények között vívott hatékony művelet többirányú, azaz az ellenfél rendszereit minél több különböző tartományon keresztül éri hatás, így csökkentve ellenállóképességét. Az összhaderónemi műveleti koncepció második verziója tehát az összhaderónemi jövőképhez képest az elismert tartományok számát ötről kilencre emelte.²¹

Azonban a növekedés megmaradt csupán a koncepciók szintjén. A 2006-ban kiadásra került összhaderónemi műveleti doktrína, a JP 3-0 kiadvány már csak négy tartományt, a hagyományos légi, szárazföldi, tengerészeti és kozmikus tartományokat veszi számba. Az összhaderónemi műveleti elgondolás második verziójának fizikai, virtuális és humán kiterjedés koncepcióit teljesen elvetve bevezeti az információs környezet fogalmát, amelyet három dimenzióra, a fizikai, az információs és a gondolati dimenziókra bont. Eszerint a fizikai dimenzió tartalmazza a kézzel fogható rendszereket és a hozzájuk tartozó infrastruktúrát. A gondolati dimenzió az, ahol a döntéshozó és a törzse feldolgozza az információkat, az információs dimenzió pedig összeköti a fizikai és gondolati dimenziót, és az információk továbbítását végzi.²²

Az információs környezet fent bemutatott elméleti felbontásából látható, hogy a kiber műveleteknek nincs elkülönült, dedikált helye, azok az információs környezet bármelyik dimenziójában megjelenhetnek. Az információs környezetben zajló, számítástechnikai eszközökkel végrehajtott kiberműveletek a kibertérben folynak, amelyet 2008-ig bezárólag úgy határozott meg az összhaderónemi doktrína, mint egy „képzeletbeli környezet, amelyben digitalizált információt továbbítanak számítógéphálózatokon keresztül”.²³ A kibertér szerepének megváltozása, a műveleti környezet részévé válása miatt 2008-ban a fogalom újradefiniálásra került, és így lett „az információs környezet egy globális tartománya, amely információs technológiai

18 Capstone Concept for Joint Operations, version 2.0.

19 Ibid, 16.

20 Ibid, 13.

21 Ibid, 16.

22 JP 3-0, 2006.

23 JP 1-02. 2007, 138.

infrastruktúrák egymástól kölcsönösen függő hálózatoként értelmezhető”²⁴ A kibertér tehát tartománnyá előlélve 2010-ben bekerült az összhaderőnemi műveleti doktrínába is. A tartományi struktúra változtatása, és a kibertér tartománnyá tétele nem nyert osztatlan egyetértést az amerikai szakemberek körében. Az egyik álláspontonról egy 2011-ben írt cikk ad tanúbizonyságot, ami így fogalmaz: „Hogy a kiber az valóban domain-e? Mint mindenki más, aki amerikai egyenruhát hord, vagy valaha is hordott, én is úgy gondolok a kiberre, mint domain-re. Bele van vésve a doktrínába: szárazföld, tenger, levegő, űr, kiber.”²⁵ (Megjegyzendő, hogy bár a 2010-ben kiadott összhaderőnemi műveleti doktrínában már szerepel a kibertér fogalma, a szerző által említett felsorolás ilyen formában nincsen benne, sőt, a „kiber”/„cyber” szót önállóan sehol sem használja, csak „kibertér”/„cyberspace” alakban.) Egy másik álláspont szerint bár fontos a kibertér és a kiberműveletek is, de nem feltétlenül annyira fontos, hogy egy külön, meg nem fogható, csak elvontan értelmezhető és ábrázolható tartomány legyen belőle. Egy másik szerző cikkében érveket hoz fel ez ellen, és felteszi a kérdést, hogy ha a kibertér külön tartomány, akkor az elektromágneses spektrum miért nem az.²⁶

Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok katonai nyelvhasználatában a tartományok száma nőtt, hivatalos katonai definíció továbbra sem született a „domain” szóra. Az Amerikai Egyesült Államok védelmi minisztériuma által készített katonai értelmező szótár 2021-es verziója szerint van külön definíció a szárazföldi, légi, tengeri és űr tartományokra, de arra vonatkozóan, hogy általánosságban mitől és meddig tartomány egy tartomány, nincs támpont.²⁷

Van még egy tényező, ami tovább bonyolítja a „domain” fogalmának helyzetét. Az amerikai szakemberek és a szakirodalom a tartományok említésénél két értelmező szókapcsolatot használnak, a műveleti tartományok („operational domain”) és a hadviselési tartományok („warfighting domain”) fogalmait. A doktrinális irodalom – hasonlóan ahhoz, ahogy a „domain” fogalmát nem tisztázza – nem tárgyalja azt, hogy mitől lesz egy tartomány műveleti, és mitől lesz hadviselési. Mindazonáltal a rendelkezésre álló források alapján a fő különbséget a tartomány használatának jellege adja: a műveleti tartományt felhasználják az erők és eszközök manőverezésére, különböző harctámogató – felderítő, kommunikációs – eszközök működtetésére, míg egy hadviselési tartomány esetében arra törekednek, hogy a szemben álló fél tartományhoz való hozzáférést megakadályozzák vagy zavarják.²⁸

A tartomány, mint alkotóelem elsősorban a műveleti környezet definícióiban található. Az amerikai összhaderőnemi doktrína fejlődésével a műveleti környezet definíciója folyamatosan változik és fejlődik. Az alapok, a négy fizikai tartomány állandó résztvevői a meghatározásnak, míg az évek során az információs környezet és a kibertér különböző módokon került meghatározásra. A műveleti környezet a 2018-as, a legfrissebb összhaderőnemi műveleti doktrína szerinti meghatározása

24 JP 1-02 2008. 08. 26. 141.

25 Hayden 2011, 4.

26 V. ö. Libicki, Martin C.: Cyberspace Is Not a Warfighting Domain.

27 DOD Dictionary of Military and Associated Terms, 2021.

28 Stickings 2020.

a következő: „Az összhaderőnemi parancsnokság műveleti környezete azon feltételek, körülmények és hatások elegye, amelyek kihatnak a képességek alkalmazására és a parancsnok döntésére. Magába foglalja a légi, szárazföldi, tengerészeti és kozmikus tartományok fizikai területeit, az információs környezetet (beleértve a kibertér), az elektromágneses spektrumot és más tényezőket.”²⁹ Ebből tökéletesen látszik az, hogy ebben a definícióban a fizikailag megfogható tartományokat tartomány néven említi, a kibertér esetében – amiről fentebb bemutattam, hogy globális tartományként definiálja – nem történik ez meg, pusztán csak az információs környezet részeként kerül említésre. Tehát bár a doktrína ténylegesen öt tartományt tart számon, a négy fizikai és az egy elvont tartományt a közös definícióban is élesen elkülöníti egymástól.

A hivatalos doktrínák mellett az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi haderejének Kiképzési és Doktrinális Parancsnoksága (TRADOC) által készített kiadványokban, köztük a multi-domain műveletek leírására szolgáló TRADOC Pamphlet 525-3-1 dokumentum 2018. december 6-ai verziójában is említésre kerül a „domain”. A kiadvány a „domain” definícióját a következőképpen javasolja meghatározni: „a műveleti környezet olyan tevékenységi területe (szárazföldi, légi, tengeri, kozmikus és kibertér), amin belül a műveleteket megszervezik és végrehajtják”.³⁰ Ez a definíció jól láthatóan a fenti műveleti környezet definíciójából vezeti le a tartomány fogalmát, hiszen a definíciója szerint tartományokból áll. A 525-3-1 emellett kitér arra, hogy mit ért a „tartományközi” („cross-domain”) jelző alatt: „egyik tartományból a másikba ható hatás”.³¹ Ugyanez a dokumentum meghatározza a multi-domain jelző jelentését is: „egy időben egynél több tartománnyal foglalkozó”.³² A multi-domain műveletek fogalmi meghatározása szerint pedig nem más, mint „több tartományon és vitatott téren keresztül végrehajtott műveletek, amelyek célja hogy felülkerekedjenek a szemben álló fél (az ellenség) erős pontjain azáltal, hogy több hadműveleti és/vagy harcászati dilemmával szembesítik őt a megfelelően kialakított erőelhelyezéssel, a multi-domain kötelek alkalmazásával, illetve a képességek tartományokon, környezeteken és funkciókon keresztül történő, időbeli és térbeli összetartásával, a hadműveleti és harcászati célok elérése érdekében.”³³

Az amerikai doktrínákban fizikai tartományokként említett szárazföldi, tengeri, légi tartományok a NATO fogalomrendszerében környezetek. A 2011-ben kiadott AJP-3(B) Szövetséges Szárazföldi Műveleti Doktrína kísérletet tesz arra, hogy elmagyarázza, mi is a tartomány: a környezet és a tartomány közti különbséget úgy definiálja, hogy míg a környezet lehet végtelen, ezzel szemben a tartományoknak minden esetben vannak határai.³⁴ Megjegyzendő azonban, hogy míg a doktrína az egyik oldalon a szárazföldi, tengeri, valamint a légi és kozmikus környezetekről beszél, addig a következő oldalon már azt mondja, hogy a műveleti környezet tradicionálisan szárazföldi, tengeri, légi, kozmikus, információs és elektromágneses

29 JP 3-0 2018, V-1.

30 Ibid, GL-4.

31 Ibid, GL-3.

32 Ibid, GL-6.

33 Ibid, GL-7.

34 AJP-3(B), 4-3.

környezetre osztható fel, azaz a doktrína sem koherensen ugyanarra az elméleti alapra épít.³⁵

A NATO 2016 júliusi Varsói Csúcsértekezletének zárókommunikéje elismerte a kibertert, mint „műveleti tartományt”.³⁶ Az úr, mint „műveleti tartomány” 2019 decemberében foglalta el helyét a NATO rendszerében.³⁷ Bár a hivatalos kommunikék „műveleti tartománynak” („operational domain”) nevezik ezeket, az Amerikai Egyesült Államok doktrínáiban is tartományként megnevezett fogalmakat, ezek inkább „műveleti terület” jelentésben állnak az adott nyilatkozatokban, amelyeket ráadásul nem katonai, hanem politikai vezetők tettek. Ezt alátámasztja az, hogy a NATO összhaderőnemi doktrínái általában nem használják a „tartomány” szót. Olyannyira, hogy a 2017-es kiadású AJP-01 Szövetséges Összhaderőnemi Doktrína egyetlen egyszer sem tartalmazza. (A világúrt természetesen a műveleti környezet részeként tartották számon azelőtt is, hogy hivatalosan műveleti tartománnyá lett volna nyilvánítva.) A 2019-ben kiadott AJP-3(C) a harcterületet fizikai és nem-fizikai részre osztja. A nem-fizikai alkotórészek lehetnek környezetek, vagy tartományok, ide érti többek között az információs környezetet és a kibertér tartományát. A fizikai alkotórészek „környezetek”, amelyekből három van: a szárazföldi, a tengeri, valamint a légi és kozmikus. Ez a „légi és kozmikus” közös meghatározás azt sugallja, hogy a légi tevékenységek az űrbéli tevékenységektől élesen nem különülnek el.³⁸

Az AJP-3.20 Összhaderőnemi Kiberműveleti Doktrína 2020-as kiadása – a korábbi doktrínákkal ellentétben kifejezetten sokat használja a „domain” szót, az egyik lábjegyzetben ezt a következőképpen indokolja: „A NATO csak a kibertert ismerte el tartományként, a tengeri, a szárazföldi, a légi és kozmikus pedig környezet. Jelen dokumentumban a következetesség miatt a tengeri, a szárazföldi, a légi és kozmikus; illetve a kibertér tartományokként fognak szerepelni.”³⁹ Mindezek mellett az AJP-3.20 sem tesz kísérletet a „domain” fogalmának tisztázására. A tengeri, szárazföldi, légi és kozmikus környezetet a „hagyományos tartományok” („traditional domains”) és a „fizikai tartományok” („physical domains”) megnevezésekkel használja, míg a kibertérrel együtt „a négy tartomány” („the four domains”) gyűjtőfogalom alatt. Az Amerikai Egyesült Államok több fenntartással élt a dokumentummal kapcsolatban. Ezek közül az egyikben javasolják az Egyesült Államok rendszerének átvételét, azaz egységesen tartományként kezelni a NATO szabályozás három környezetét és az egy tartományát, figyelembe véve, hogy az Egyesült Államok öt tartományt ismer el.⁴⁰

A NATO parancsnokságok belső művelettervezési eljárását szabályozó Átfogó Művelettervezési Útmutató (COPD) 2021-ben megjelent harmadik verziója az előző kiadásokhoz hasonlóan „domain” alatt – az Egyesült Államokban használt fogalomtól eltérően – nem a műveleti környezet azon részterületeit érti, amelyek a végrehajtandó

35 AJP-3(B), 4-3 – 4-4.

36 NATO Warsaw Summit Communiqué 2016.

37 NATO London Declaration 2019.

38 AJP-3(C), C-2 – C-3.

39 AJP-3.20, 5.

40 Ibid., v.

műveletek logikai kereteit adják, hanem az alkalmazási terület egyik fajta rendszer-
elemzésének részterületeit.⁴¹

A magyar doktrinális irodalom tekintetében az Ált/44. Összhaderőnemi Doktrína
4. kiadás a NATO összhaderőnemi doktrinája alapján készült, ezért nem meglepő,
hogy szintén nem tartalmazza gyakran a „tartomány” kifejezést, viszont a műveleti
környezet definícióját a fizikai és nem fizikai tartományok és tényezők együtteseként
határozza meg.

Összességében kijelenthető tehát, hogy az Egyesült Államok doktrináinak fejlő-
dése következtében a műveleti környezet minél használhatóbb meghatározásához
és leírásához volt szükséges a tartományok kifejezésének használata. Ez később, ha
nem is szóhasználatban, de lényegileg mindenképpen próbál utat találni a NATO és
tagországai összhaderőnemi doktrináiba is. Bár a NATO doktrinális kiadványainak
„tartomány” fogalma bizonyíthatóan nem egyezik a NATO főtitkár „műveleti tarto-
mányként” használt fogalmával, a NATO új kiberműveleti doktrinája már megpró-
bálja bevezetni a tartományok használatát. Mindazonáltal a NATO korábbi katonai
doktrináiban a „domain” szó használata nem preferált, az Átfogó Művelettervezési
Útmutató szóhasználatában pedig teljesen eltérő fogalomrendszert takar, mint az
Egyesült Államok doktrinarendszerében.

A multi-domain műveletek megjelenése

Az Amerikai Egyesült Államok 2018-ban új nemzetbiztonsági stratégiát fogadott el,
amelyben egyértelműen leszögezi, hogy a terrorista fenyegetés helyett a nagyha-
talmi versengés lett az elsődleges veszélyforrás az ország biztonságára nézve. A stra-
tégia által megnevezett fenyegető riválisok az Orosz Föderáció és a Kínai Népköztár-
saság. Az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi haderőneme 2018-ban megkezdte
a „Multi-Domain Battle” koncepciójának adaptálását az új stratégiához, amely már
kimondta, ki a fő ellenfél.⁴² Ezzel egy olyan helyzet alakult ki, amely hasonlított az
„AirLand Battle” kidolgozásának éveire: egy világosan meghatározott ellenfél, aki-
nek jórészt ismert az ereje, képességei és eljárásai, illetve egy látványosan fejlődő
technológiai környezet, amely számtalan perspektivikus lehetőséget ígér az előny
megszerzésére és megtartására. De míg az „AirLand Battle” alapvetően fizikailag az
európai hadszíntéren vívott döntő ütközet megnyerésére volt hivatott, addig az új
koncepciónak egy nagyhatalmi versengési helyzetben kell megfelelő elrettentő erőt
biztosítani mind az orosz, mind a kínai irányban. A szárazföldi haderőnem
a „Multi-Domain Battle” alapjainak továbbfejlesztése és specifikussá tétele mentén
kezdte el a szárazföldi haderő a „Multi-Domain Operations” koncepciójának kidol-
gozását.

Az Amerikai Egyesült Államok légierije – a haderőnemi sajátosságáikból faka-
dóan – már a kidolgozás kezdeti szakaszától multi-domain műveletek néven
hivatkozott a koncepcióra. Az már elég korán világossá vált, hogy ez egy olyan
összhaderőnemi koncepció, amely valóban minden haderőnem egy irányba tartó

41 COPD, 1–13.

42 Fawcett 2019, 24.

együttműködését feltételezi. A korábbi „Multi-Domain Battle” elnevezés „Battle” („csata”) szavának cseréje „műveletekre” nem csupán az összhaderónemi együttes erőfeszítés kifejezése miatt volt szükséges és kívánatos. Ezzel is hangsúlyozzák, hogy a multi-domain műveletek központi eleme nem elsősorban a fegyveres küzdelem, nem a konfliktus fegyveres összecsapásokban történő kulminációja, hanem a versengés időszakában biztosított, minden tartományon átívelő elrettentés és a fegyveres konfliktus utáni visszarendeződés is ugyanolyan fontossággal bír.⁴³

A multi-domain műveletek koncepció 2018 óta folyamatos fejlesztés alatt áll. A koncepció elemeit folyamatosan vizsgálják, hadijátékokkal elemzik, és a megvalósítható részeket gyakorlati próba alá vetik. A kidolgozás továbbra is a többi haderónem, a tengerészgyalogság, a légierő és a haditengerészet bevonásával folyik, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az összhaderónemi kidolgozó munka végén egy valódi, modern összhaderónemi doktrína születhessen meg a szárazföldi haderő koncepciójának bázisán.⁴⁴

A multi-domain műveletek központi gondolata az elrettentés, így tehát az összhaderónemi erő képességeinek arra kell irányulnia, hogy a versengés időszakában a szemben álló fél semelyik fizikai vagy nem fizikai tartományban se gondoljon arra, hogy konfliktust kezdeményezzen. Amennyiben azonban ez az elrettentés nem jár sikerrel, akkor a kialakított multi-domain képességekkel rendelkező harccsoportok áttörik az ellenség védelmi rendszereit, ezáltal megteremtik a hadászati és hadművelleti manőverek lehetőségét. A hadművelleti kötelékek megsemmisítik vagy működésképtelenné teszik az ellenség behatolásvédelmi és területvédelmi⁴⁵ rendszereit, és kihasználva az így keletkezett lehetőséget, legyőzik az ellenséget. Ezek után a különböző tartományokban elért eredményeket megszilárdítva várják azt, hogy a helyzet visszatérjen a versengés állapotába. A szárazföldi haderő tekintetében ilyen komplex feladatrendszert dandár-harccsoport szinten nem lehet végrehajtani, ezért újra a hadosztályok és hadtestek veszik majd át a harc vezetését. A hadszíntérparancsnokságok mellett visszatérhet a rendszerbe a tábori hadseregek vezetési szintje is.⁴⁶

A fegyveres küzdelem tekintetében az, hogy a különböző haderónemek összhaderónemi keretek közt hajtanak végre műveleteket, egyáltalán nem számít újdonságnak. Ez a kitétel nem különböztetné meg a multi-domain műveleteket az összhaderónemi műveletektől. A fő különbség a haderónemi eszközök alkalmazásának módjában van. Míg az összhaderónemi műveletek az „AirLand Battle” ideje óta általános elvek szerint a légierő és a haditengerészet előkészítő csapásaival kezdődnek, majd a szárazföldi erők kihasználva a csapások eredményeit, előretörnek, addig a multi-domain műveletek esetében ez a „szabály” nem feltétlenül lesz igaz. A multi-domain képeségekkel felvértezett szárazföldi kötelékek harca biztosíthatja a tengeri vagy légi erők alkalmazásának lehetőségét, azaz egy vagy több haderónem képességeinek megfelelő kihasználása teremtheti meg más haderónemek képességei alkalmazásának feltételét. A haderónemek a tradicionális szerepeikből kilépve kell

43 Townsend 2018, 6–7.

44 Feickert 2021.

45 Behatolásvédelem és területvédelem: anti-access/area denial (A2/AD)

46 Feickert 2021.

tevékenykedjenek, a szárazföldi haderő hadműveleti szintű kötelékeinek például kiberműveleti képességekkel, valamint az úreszközökhöz való hozzáféréssel is rendelkezniük kell.

A tűzcsapások műveleti területéhez, harctevékenységi körzethez kötött tervezése kilép a globális térbe, és a tüzek koordinálását egy olyan tűzvezető központ fogja végezni, amelyben a műveleti területen és a különböző tartományokban elérhető összes rendelkezésre álló csapásmérő eszköz képességeit figyelembe véve, a kiváltandó hatás és a cél jellegének függvényében mesterséges intelligenciával támogatott döntéshozatali rendszer működik. Így, elméletben, lehetővé válhat az, hogy ha egy szárazföldi kötelék támogatás érdekében a szükséges hatást egy úrbe telepített eszköz képes kiváltani, akkor azt fogják erre alkalmazni.

Technikai oldalról számos kihívás áll még a rendszer előtt: a megsokasodott érzékelők és egyéb adatforrások által nyert hatalmas mennyiségű információhoz – elsősorban a hírközlési eszközök korlátozott sáv szélessége és kapacitása miatt – nem tud mindenki azonnal hozzáférni. Viszont, ha az információ központokban kerül tárolása, és a felhasználó le tudja kérni a számára releváns adatokat akkor, amikor szüksége van rá, úgy az eddig ismert összefegyvernemi és összhaderőnemi együttműködés egy magasabb szintre léphet – ennek azonban jelenleg még vannak korlátai.⁴⁷

A multi-domain koncepcióját a TRADOC 525-3-1 dokumentum mutatja be, hatályos – nyilvános – kiadása 2018 decemberében került publikálásra. Kidolgozása alatt felkérték az „AirLand Battle” egyik vezető kidolgozóját, Huba Wass de Czege nyugállományú tábornokot, hogy mondjon bírálatot az elképzelésről. Wass alapvető meglátása az, hogy nem helyes az új technológiát a régi harcászati és hadműveleti elvek alapján alkalmazni, amelyek a szárazföld-víz-levegő tartományok által meghatározott és egymástól élesen elválasztható haderőnemi rendszeren alapulnak. Ehelyett egy új, integrált többdimenziós megközelítésre van szükség, amely új harcászati és hadműveleti elvekkel is jár. A kidolgozott multi-domain műveletek koncepcióról viszont nem volt jó véleménnyel. Szerinte logikailag nem elég jól levezetett, nem megfelelő a probléma azonosítása, és ebből következően a probléma megoldására javasolt intézkedések sem lehetnek megfelelők. Problémásnak értékeli a nem megfelelő szóhasználatot, amelynek köszönhetően nem egyértelműek bizonyos kijelentések és meghatározások. Összességében tehát, bár egyetért egy új koncepció szükségességével, Wass nem tartja elég jól kidolgozottnak a jelenlegi elképzelést ahhoz, hogy sikeres és működőképes doktrína válhasson belőle.⁴⁸

Szükségesség

A biztonsági környezet a 2000-es években korábban el sem képzelhető, előre nem látott változásokon ment át. A hagyományos elveken alapuló haderőszervezetek korunk komplex, folytonosan változó stratégiai környezetének és kihívásainak egyre nehezebben tudnak megfelelni. A hagyományos, direkt, évszázados törvényszerűségeken és szabályokon alapuló hadviselés mellett egyre nagyobb szerepet kap az indirekt

47 South 2019.

48 Wass 2020.

megközelítéssel operáló hibrid hadviselés. Ez – jellegéből fakadóan – a komplex környezethez jobban tud idomulni, annak változékonyságát kihasználva a politikai célokat a szemben álló fél fizikai elpusztítása nélkül is képes lehet elérni.⁴⁹

A hibrid hadviselés egyik leggazdaságosabb, és talán leghatékonyabb eleme az informatikai technológia. Különböző szereplők – nem csupán kormányok, de akár hírcsatornák is – képesek a közvélemény befolyásolására, akár a saját országukról, akár egy célországról legyen szó. A hibrid hadviselés keretében a célpontok szokásainak, irányultságának, ideológiájának felmérése segíthet azok megfelelő módszerekkel történő befolyásolásában, ezáltal változás indukálásában a szemben álló fél rendszerében. A rosszindulatú tartalmak, kémprogramok, zsarolóvírusok is egy fontos szegmensét jelenthetik a modern háborúnak, amellyel nem csupán a civil lakosság és kormányzati intézmények, hanem a digitális korunkban akár katonai kötelékek működését is megbéníthatják.⁵⁰

Ilyen környezetben, ilyen fenyegetésekkel szemben kell tehát egy eljárásrendszert kidolgozni, amely egymástól sarkosan eltérő kihívásokkal szemben, a megszokott, hagyományos kereteket feszegetve is hatékonyan megállja a helyét, képes a megfelelő visszatartó erőt biztosítani. A „multi-domain” műveletek koncepciója egy a lehetséges amerikai válaszok közül, és mint ilyen, az amerikai realitások szülötte. Hogy ezek a realitások mennyire alkalmazhatók más nemzetek esetében, az kérdéses. Sem gazdaságilag, sem hadelméleti gondolkodás tekintetében nem azonos bázisról indul az Egyesült Államok és Magyarország. A gazdasági realitásokat magyarázni, úgy gondolom, nem szükséges. A hadelméleti gondolkodás különbségei az eltérő geopolitikai és geostratégiai realitásokból, illetve az ezekből fakadó eltérő történelmi fejlődésből adódóan jelentkeznek, ezáltal nem összemérhetők. Bár történtek kísérletek különböző általánosan érvényes megkülönböztető elméletek kialakítására – mint például a hadikultúrák – de ezek önnön magukban nem adnak pontos válaszokat, általában csak egymással kölcsönhatásban, más elméletekkel összemosódva adnak valós képet.⁵¹

A felsorolt különbözőségek miatt nem mérhető fel, hogy az amerikai „multi-domain” koncepció a mi kelet-közép-európai realitásaink között mennyire lehet működőképes, vagy mennyire nem. Mindazonáltal, a multi-domain műveletek az összhaderőnemi műveletek logikus tovább gondolásának tekinthető, amely – a technikai fejlődés következtében létrejött új eszközök és lehetőségek integrálásával – a jelen és a közeljövő hatékony alkalmazási elvévé válhat. A multi-domain műveletek egy folyamatosan fejlődő koncepció, amelyet alkotói elméleti és gyakorlati tesztek eredményei alapján alakítanak. Jelenleg a szárazföldi haderőnem olyan kötelékek létrehozásán dolgozik, amelyek minden tartományban képesek hatást kifejteni. Egyesek szerint ennek a most megindult folyamatnak akár az is lehet a vége, hogy a hagyományos, fizikai tartományokon alapuló felosztás mentén szerveződött haderőnemek összemosódnak, a távoli jövőben akár el is tűnnek, és tisztán, organikus módon összhaderőnemi kötelékek jönnek létre.⁵² Az bizonyos, hogy a multi-domain

49 Holecz 2020.

50 Kocsi 2018.

51 Forgács 2017.

52 Palazzo 2016.

műveletekhez szükséges képességek elérése a különböző haderőnemek meglévő technikai eszközeinek jelentős mértékű fejlesztését igényli, és azt is többen bizonyították már, hogy a modernebb eszközök és a hozzájuk kapcsolódó modern módszerek a feladatvégrehajtást mind magasabb szintre emelik.⁵³

Kijelenthető tehát, hogy a multi-domain műveletek, mint a megváltozott műveleti környezethez való alkalmazkodás egyik lehetséges módja, az összhaderőnemi műveletek alapvetően logikus és szükséges továbbfejlesztése. Propagálói szerint egy forradalmi jellegű újítás, amely új alapokra helyezi a jövő műveleteinek tervezését és végrehajtását. Kritikusai úgy vélik, hogy egy elnagyolt, nem egyértelmű és nem tisztázott fogalmakat használó koncepció, amelynek már az elnevezése is többértelmű, a benne szereplő elvek gyakorlati megvalósítása pedig igencsak kétséges.⁵⁴ Mindezek mellett azonban az bizonyos, hogy a folyamatosan alakuló multi-domain műveletek lehet az a „valami”, az a szükséges új, amely korunk hidegháborús alapokon nyugvó hadviselését és gondolkodását átvezeti egy új korszakba.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Brown, Lesley (szerk): *The New Shorter Oxford English Dictionary*. Clarendon Press, Oxford, 1993. ISBN 0-19-861134-X
- Donnelly, Jared – Farley, Jon: Defining the „Domain” in Multi-Domain. <https://www.japcc.org/defining-the-domain-in-multi-domain/> (Letöltés ideje: 2021. 02. 25.)
- Fawcett, Grant S.: *History of US Army Operating Concepts and Implications for Multi-Domain Operations*. US Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, 2019.
- Feickert, Andrew: *Defense Primer: Army Multi-Domain Operations (MDO)*. <https://sgp.fas.org/crs/natsec/IF11409.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- Forgács Balázs: *Hadelmélet. Dialóg Campus*, Budapest, 2017.
- Gove, Philip B. (szerk): *Webster’s Third New International Dictionary*. Encyclopedia, Chicago, 1986. ISBN 0-85229-503-0.
- Hayden, Michael V.: The Future of Things „Cyber”. In: *Strategic Studies Quarterly*, 2011. 5. évf. 1. 3–7.
- Hefty, Erik: Multi-Domain Confusion: All Domains Are Not Created Equal. <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2017/5/26/multi-domain-confusion-all-domains-are-not-created-equal> (Letöltés ideje: 2020. 12. 20.)
- Holecz József: *Komplex környezet – Indirekt hadviselési megoldások. A hadtudomány és a 21. század konferenciakötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége*, Budapest, 2020, 123–135.
- Klemann, Kevin: *Restructuring of the German Armed Forces*. <https://dfnc.ru/en/expert-opinion/restructuring-of-the-german-armed-forces/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 15)
- Kocsi János Gyula: A hibrid hadviselés elemeinek megjelenése Kína és Tajvan konfliktusában. In.: *Hadtudományi Szemle*, 2018, 11. évf. 3. sz. 86–94. HU ISSN 2676-9816.
- Libicki, Martin C.: *Cyberspace Is Not a Warfighting Domain*. In.: *I/S: A Journal Of Law And Policy*, 2012, 8. évf. 2. sz. 321–336.
- Magay Tamás – Ország László (szerk): *Angol–magyar szótár*. Akadémiai, Budapest, 2018, ISBN 978-963-0584883.
- Munk Sándor: A kibertér fogalmának egyes, az egységes értelmezést biztosító kérdései. In.: *Hadtudomány*, 2018, XXVIII. évf. 1. szám, 113–131. HU ISSN 1215-4121.

53 Szatai–Horváth 2021.

54 Vesd össze. Palazzo 2016, és Wass 2020.

- Palazzo, Albert: When Joint is Not Enough, Is Multi-Domain the Answer?
<https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/when-joint-is-not-enough-is-multi-domain-the-answer>
(Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- Pusztai Ferenc (szerk): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai, Budapest, 2008, ISBN 9789630584883
- South, Todd: This 3-star Army general explains what multi-domain operations mean for you.
<https://www.armytimes.com/news/your-army/2019/08/11/this-3-star-army-general-explains-what-multi-domain-operations-mean-for-you/> (Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- Stickings, Alexandra: Space as an Operational Domain: What Next for NATO?
In.: *RUSI Newsbrief*, 2020, 40. évf. 9. sz. https://static.rusi.org/stickings_web_0.pdf
(Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- Szatai Zsolt – Horváth Tibor: A robbanószerkezetek felderítésének története 2. (1951-től napjainkig).
In.: *Honvédségi Szemle*, 2021, 149. évf.: 1. sz. 101–115. HU ISSN 2060-1506
- SZ. N.: AJP-3(B) Allied Joint Doctrine For The Conduct Of Operations.
NATO Standardization Agency, 2011.
- SZ. N.: AJP-3(C) Allied Joint Doctrine For The Conduct Of Operations.
NATO Standardization Agency, 2019.
- SZ. N.: AJP-3.20 Allied Joint Doctrine for Cyberspace Operations. NATO Standardization Agency, 2020.
- SZ. N.: Capstone Concept for Joint Operations, version 2.0.
<https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA476464> (Letöltés ideje: 2021. 05. 21.)
- SZ. N.: Comprehensive Operations Planning Directive Version 3.0.
Supreme Headquarters Allied Powers Europe, 2021.
- SZ. N.: DoD Dictionary of Military and Associated Terms, 2021
<https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>
(Letöltés ideje: 2021. 08. 04.)
- SZ. N.: Eckpunkte für die Bundeswehr der Zukunft.
<https://www.bmvg.de/resource/blob/5083294/2841bc319369f8c88ffebbb6b052fdde/eckpunktepapier-data.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 06. 15.)
- SZ. N.: Joint Vision 2020
https://rdl.train.army.mil/catalog-ws/view/100.ATSC/CE5F5937-49EC-44EF-83F3-FC25CB0CB942-1274110898250/aledc_ref/joint_vision_2020.pdf (Letöltés ideje: 2021. 06. 14.)
- SZ. N.: Joint Vision 2010.
https://www.airforcemag.com/PDF/DocumentFile/Documents/2005/jv_2010_071696.pdf
(Letöltés ideje: 2019. 02. 12.)
- SZ. N.: JP 1-02 Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms 2007.
http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1_02%280307%29.pdf
(Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)
- SZ. N.: JP 1-02 2008. 08. 26. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms.
http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1_02%288-08%29.pdf (Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)
- SZ. N.: JP 3-0 Joint Operations (2006) http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp3_0-170906.pdf
(Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)
- SZ. N.: JP 3-0 Joint Operations.
http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp3_0ch1%282018%29.pdf
(Letöltés ideje: 2021. 06. 15.)
- SZ. N.: NATO Warsaw Summit Communiqué 2016
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=en
(Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- SZ. N.: NATO London Declaration 2019, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm
(Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- SZ. N.: TRADOC Pamphlet 525-3-1 The U.S. Army in Multi-Domain Operations 2028, 2018. 12. 06.
<https://adminpubs.tradoc.army.mil/pamphlets/TP525-3-1.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 07. 01.)
- Townsend, Stephen J.: Accelerating Multi-Domain Operations: Evolution of an Idea.
In.: *Military Review Special Edition*, 2018, September-October 4–7.
- Wass De Czege, Huba: Commentary on „The US Army in Multi-Domain Operations 2028”.
US Army War College Press, 2020. ISBN 1-58487-823-1

Négyesi Imre[✦]

A mesterséges intelligencia katonai alkalmazásának hatása a demokráciákra*

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.74

Ebben a cikkben a mesterséges intelligencia alkalmazása, azon belül elsősorban katonai célú felhasználása került összefoglalásra abból a szempontból, hogyan befolyásolhatja az a demokráciát. Miután a demokráciának többféle megjelenési típusát és megjelenési formáját ismerjük, ezért ezt tekintjük a vizsgálat kiindulási pontjának. A cikk további fejezeteiben elemzésre került néhány amerikai DoD¹ dokumentum, hogy képet kapjunk az állam, a hadsereg és a demokrácia egymáshoz fűződő viszonyáról. Az elemzés során természetesen kiemelt figyelem fordul a katonai célú mesterséges intelligenciákra.

KULCSSZAVAK: mesterséges intelligencia, demokrácia, társadalom, morál

The Impact of the Military Application of Artificial Intelligence on Democracies

This article is an attempt to summarize how the use of artificial intelligence, including its use primarily for military purposes, can affect democracy. Since there are various known types and manifestations of democracy, this fact is considered as the starting point for the study. In the subsequent sections of the article, some U.S. DoD documents are analysed to help understand the relationships between the state, the military, and democracy. In the analysis, of course, special attention is paid to artificial intelligence designed for military purposes.

KEYWORDS: artificial intelligence, democracy, society, moral

✦ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Informatikai Tanszék, tanszékvezető, egyetemi docens – Associate Professor, Head of Department, National University of Public Service, FOMSOT, Department of Information Technology
e-mail: negyesi.imre@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0003-1144-1912

* A TKP2021-NVA-16 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a KKT4 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Project no. TKP2021-NVA-16 has been implemented with the support provided by the Ministry of Innovation and Technology of Hungary from the National Research, Development and Innovation Fund, financed under the KKT4 funding scheme.

1 Department of Defense's

Bevezetés

A cikk a mesterséges intelligencia és a demokrácia egymáshoz való viszonyának elemzését tekintette elsődleges céljának. A kiindulási alapot a demokrácia, mint politikai rendszer fogalma jelenti, azonban ennek sokszínűsége megkerülhetetlenné tette, hogy a cikk ennek a fogalomnak a rövid elemzésével kezdődjön, és csak ezután tér át a katonai mesterséges intelligenciák szabályozására. Az elemzés ugyanakkor jó kiegészítése lesz a szerző egy korábbi publikációjához, amelyben a mesterséges intelligencia általános (jogi, etikai) társadalmi hatásaival foglalkozott.² A katonai mesterséges intelligenciákhoz fűződő kapcsolat vizsgálata pedig továbbfejleszti azt a kutatási folyamatot, amelyet a szerző egy szerzőtársával együtt már a Honvédségi Szemle szintén egyik korábbi számában megjelentetett.³

A demokrácia fogalma, típusai

A demokráciának számtalan megfogalmazása létezik, amelyek alapjaiban nem térnek el lényegesen egymástól. Népszerű meghatározása a demokráciának a népuralom, egyenjogúság, vagyis az a politikai rendszer, mely szerint a nép a hatalom.⁴ (Ezt az egyszerűsített fogalom-meghatározást alátámasztja a szó eredeti, a nép uralma, ógörög jelentése is. A legtöbb közismert „demokrácia” közös jellegzetessége ugyanakkor nem a közvetlen néphatalom, hanem a közhatalom választásának a legitimitációja.) Azonban a lényeg általában a részletekben rejtőzik, ezért nézzünk meg további meghatározásokat és áttekintjük azt is, hogy milyen felosztások léteznek. Először a fogalom meghatározásai:

- „A demokrácia egy szabad társadalom jelentős számú, szavazati joggal rendelkező tagjainak hatalmából eredő politikai rendszer, egy közös területen, ahol hatalmi fékekkel és ellensúlyokkal biztosítják a társadalom jól szabályozott működését, mint például a közhatalom gyakorlóinak kizárólagos hatalomra törésének a megakadályozását, a társadalmi igazságosságot és a jóléti társadalom megvalósulását.”⁵ (Ez akár lehetne az alap meghatározás, hiszen az ókori görögöktől származik, de...)
- „A demokrácia olyan politikai rendszer, amely a népnek a közügyekben való részvételére épül.”⁶

2 Négyesi Imre: A mesterséges intelligencia katonai felhasználásának társadalmi kérdései. Honvédségi Szemle 2021/1., Magyar Honvédség, Budapest, HU ISSN 2060–1506, illetve

Négyesi Imre: A mesterséges intelligencia és az etika. Hadtudomány 2020/1.,

Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, HU ISSN 1215–4121.

3 Porkoláb Imre – Négyesi Imre: A mesterséges intelligencia alkalmazási lehetőségeinek kutatása a haderőben. Honvédségi Szemle 2019/5., Magyar Honvédség, Budapest, HU ISSN 2060–1506.

4 Idegen szavak gyűjteménye. <https://idegen-szavak.hu/demokr%C3%A1cia> (Letöltés: 2022. 02. 28.)

5 Harmat Árpád Péter: Az athéni demokrácia kialakulása, jellemzői.

<https://web.archive.org/web/20140413131554/http://tortenelemklub.com/okor/99-az-atheni-demokracia-kialakulasa-jellemzi-tanulmany?catid=3%3Aokori-goeroegoek#>, (Letöltés: 2022. 02. 28.)

6 Magyar Nagylexikon 6. kötet 467. oldal. Magyar Nagylexikon Kiadó, 1993–2004. Szerkesztő: Vizi E. Szilveszter.

- „Olyan politikai rendszer, melyben a szuverén „nép”, tehát a társadalom összes, teljes jogú tagja – nem egyén, kis csoport vagy a hatalom bizonyos csoportja – igazgatja a közügyeket, beleértve a kormányzást is.”⁷

Még érdekesebb összefüggéseket láthatunk, ha megvizsgáljuk a demokrácia felosztási lehetőségeit. Kezdjük a döntéshozatal feltételei szerinti felosztással. Itt a két alapvető típus a közvetlen és a közvetett (képviseleti) demokrácia, attól függően, hogy az állampolgárok (közösség, a „nép”) részvétele, hogyan érvényesül a döntéshozatalban.⁸ Nézzünk egy-két lehetőséget:

- „*Deliberatív demokrácia vagy diskurzív demokrácia* a demokrácia egyik fajtája, ahol a döntéshozatalban központi szerepe van a nyilvános vitáknak.” A konszenzusos döntéshozatalból és a többségi elvből is alkalmaz elemeket. Konkrétan a deliberatív demokrácia szerint ahhoz, hogy egy demokratikus döntés legitim legyen, meg kell, hogy előzze egy hiteles tanácskozás, nem csupán a szavazás során felmerülő preferenciák összesítése.⁹ (Deliberatív demokrácia gyakorolható a képviseleti demokráciákban és a közvetlen demokrácia esetében.)
- „*A félig közvetlen demokrácia* lényege, hogy a közösség minden választójoggal rendelkező tagja részt vehet a közügyek eldöntésében, vagyis az önkormányzásban az adott térségben.” A döntéshozatal módszerei a közvetlen, a félig közvetlen és a közvetett. A közvetett döntéseket a jogszabályok alkotói és/vagy a kormányzatok hozzák. A közvetett döntések általában felülbíráhatók közvetlen, illetve félig közvetlen döntésekkel.¹⁰ (Tipikus előfordulása 1848 óta a Svájci Államszövetségben.)
- „A demokrácia egy „szélsőséges” megnyilvánulási formája az úgynevezett *irányított demokrácia*, ami egy korlátozott demokrácia, mely igyekszik elhíttetni az állampolgárokkal annak a tudatát, hogy az állam működése demokratikus keretek között, demokratikus döntések alapján történik.” Ez azonban egy eszköz a kormányzat kezében, ami valójában egy érdekkörnek, egy kisebbség uralmának megnyilvánulása.¹¹ (Tipikus példa: Fehéroroszország.)
- „Az *illiberális demokrácia* egy olyan kormányzati rendszer, melyben ugyan szabad választásokat tartanak, de a polgári szabadságjogok hiányosságai miatt a nép hatalma korlátozott.”¹² (Tipikus példa: Szingapúr.)
- „*Közvetett, képviseleti demokrácia* esetén a nép által közvetlen vagy közvetve választott képviselők hozzák meg bizonyos közügyekkel kapcsolatos döntéseiket, melyeket az alapszabály (alkotmány, törvény, szerződés) behatárol.”¹³

7 Svájci történelmi lexikon, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009926/2021-02-17/> (Letöltés: 2022. 02. 28.)

8 Magyar Virtuális Enciklopédia, https://web.archive.org/web/20070624175052/http://www.enc.hu/1enciklopedia/mindennapi/kozvetlen_demokracia.htm (Letöltés: 2022. 02. 28.)

9 https://hu.wikipedia.org/wiki/Deliberat%C3%ADv_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

10 https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9lig_k%C3%B6zvetlen_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

11 https://hu.wikipedia.org/wiki/Ir%C3%A1ny%C3%ADtott_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

12 <http://illiberalism.askdefine.com/> (Letöltés: 2022. 02. 28.)

13 https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9pviseleti_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

- „A megegyezéses, konszenzusos demokráciában közmegegyezésen alapuló, a harmóniára törekvő, nagy társadalmi egyetértés alapján, a különböző csoportok együttműködésével hozzák meg a döntésüket, így megelőzik a későbbi ellentéteket.” A megegyezésre ösztönző eszközei: a társadalmi csoportok képviselőinek vétőjoga, kétkamarás azonos jogkörű és más összetételű képviselői testületek, a még nem hatályos döntés előzetes, vagy a hatályos döntés utólagos törvényességi felülvizsgálat a bíróság által, vagy a döntést felülbíráló népszavazás. Egy olyan alkotmányos politikai rendszer keretein belül működik, amely hatalmi fékek és ellensúlyok segítségével korlátozza a többség hatalmát és egyeztetésre kényszeríti őket a kisebbségbe szorultakkal.¹⁴
- „A konszociális demokrácia (konszociációs, társulós, csoportarányos, érdekcsoportos demokrácia) a képviselői demokrácia egyik típusa, amely különböző társadalmi csoportok arányos képviselőit alapul. Megkülönböztetünk területi, kulturális (nyelvi, etnikai) és ideológiai (politikai, vallási) alapot.”¹⁵
- „Direkt vagy közvetlen részvételen alapuló demokráciában a közösség minden tagja személyesen részt vehet a közügyek közvetlen eldöntésében.” Ennek gyakorlásához szükséges egy kis létszámú tevékeny közösség, vagy a népszavazás jogintézménye. A népszavazás jogintézménye számos esetben lehetőséget biztosít a képviselői demokrácia hibáinak ellensúlyozására vagy egy újabb politikai döntéshozatal folyamatát indíthatják el.¹⁶
- „A részvételi (participációs) demokrácia a nép közügyekben való részvételének egy olyan megoldása, amikor a választásra jogosultak az eldöntendő ügyekben közvetlenül tudnak véleményt nyilvánítani, illetve részt venni a döntésekben. A döntéshozók ugyanakkor nem kötelesek figyelembe venni a döntéshozatalok során a választópolgárok többségének a véleményét.”¹⁷
- „A parlamentáris demokrácia, amelyben a törvényhozó és a végrehajtó hatalmi ágak nem különülnek el egyértelműen, a végrehajtó hatalom fölötti ellenőrzést is a törvényhozás látja el (a tényleges végrehajtói hatalommal rendelkező kormányfőt nem közvetlenül választják a választók, hanem a parlament szavaz neki bizalmat).”
- „A pártmentes demokrácia (vagy pártok nélküli demokrácia) a képviselői kormányzás egyik lehetséges változata, ahol az általános és időszakosan tartott választások a politikai pártok részvétele, vagy azokra való utalás nélkül zajlanak.”¹⁸
- „A liberális vagy szabadelvű demokráciában a működési szabályok értékrendjére a liberalizmus eszmerendszere a jellemző, vagyis az egyén szabadságát jelölik meg, mint legfontosabb politikai célt.”¹⁹

Látható tehát, hogy a demokráciának rendkívül sok típusa létezik, amelyek megjelenhetnek a világ bármely országában. A technikai fejlődés magában hordozza

14 https://hu.wikipedia.org/wiki/Konszenzusos_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

15 https://hu.wikipedia.org/wiki/Konszoci%C3%A1lis_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

16 https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zvetlen_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

17 https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9szv%C3%A9teli_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

18 https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A1rtmentes_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

19 https://hu.wikipedia.org/wiki/Liber%C3%A1lis_demokr%C3%A1cia (Letöltés: 2022. 02. 28.)

a lehetőségét annak, hogy a mesterséges intelligencia és a demokrácia összehangolási kérdései bárhol, bármikor megjelenjenek. Ezeket a lehetőségeket is figyelembe vettük, amikor a típusok közül kiválasztottuk az amerikai demokráciát, hogy megvizsgáljuk miként viszonyulnak az amerikaiak a mesterséges intelligenciák használatának alapelveihez.

A demokrácia kérdései a szabályozásokban

Ebben a fejezetben először röviden megnézzük az amerikai demokrácia születésének körülményeit, majd rátérünk a cikk fő témájára és elemezzük, hogy miként érvényesülnek az amerikai alapelvek a mesterséges intelligenciák létrehozása és használata során. Nem kívánjuk mélyrehatóan elemezni az amerikai demokráciát, csak bemutatjuk, hogy miként jelennek meg az elvek a különböző mesterséges intelligenciát szabályozó dokumentumokban.

Az első írott formájú alkotmányt 1787-ben az Amerikai Egyesült Államokban fogadták el és azt mondjuk, hogy ez az alkotmány mintaként szolgálhat a modern demokráciák számára. Az alkotmány alapján közösen egy szövetségi államot alkottak, számos jogot megosztottak a hatalom négy szintje között. A hadsereg és diplomácia, a pénzügyek, a kereskedelem szervezése és az adók nagy része szövetségi ellenőrzés alá került. Az 1783-as Versailles-i békekötés után az Amerikai Egyesült Államok területén szabadon épült a felvilágosodás eszméinek megfelelő társadalmi (politikai) rendszer. Kétkamarás közös törvényhozással és közvetetten (elektorokkal) négy évre megválasztott elnökkel (kormányfővel) rendelkeztek. Az elnök a törvényhozást is befolyásolhatta, mert ha egy törvényt, legfeljebb három alkalommal, nem fogadott el (megvétőzött), akkor a kongresszus mindkét házának kétharmados többséggel kellett azt újra megszavaznia ahhoz, hogy törvényerőre emelkedjen. Negyedik alkalomnál a vétőjog megszűnik. Az elnök csak az alkotmány megsértése esetén felel a kongresszusnak. A hatalmi ágakat a választási rendszerrel és a passzív választójog korlátozásával szétválasztották, ugyanis az elnök, a miniszterek és bármelyik más állami hivatal viselő személy nem lehet tagja a törvényhozásnak. Az igazságszolgáltatás független a kormánytól és a törvényhozástól. Az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága érvényen kívül helyezhette azokat a törvényeket, melyek ellentmondtak az alkotmánynak. 1791. december 15-ével lépett hatályba az a Jognyilatkozat,²⁰ amely azoknak az alkotmánymódosításoknak az összessége,²¹ amelyet az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa hozott létre, kiegészítve az 1787-es alkotmányt. A törvények a polgárok számára biztosítanak bizonyos jogokat, mint például a szólás szabadsága, az önrendelkezés, a magántulajdonhoz való jog és a fegyvertartás. A 19. század végi, 20. század eleji időszakban sorra vezették be a népszavazás különböző formáit és a közvetlen demokrácia több más intézményét, mint például a választott tisztségviselők visszahívhatóságát.²²

20 Bill of Rights (USA)

21 Huszonhét elfogadott módosítás.

22 Az általános választójog bevezetésén kívül a többi szabály ma is érvényes.

Az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának (DoD) tartós küldetése a 2018-as védelmi stratégia²³ szerint nem változott: „a háború elrettentéséhez és nemzetünk biztonságának védelméhez harcban hiteles katonai erőket biztosítson”. Ehhez szükséges a technológiai és katonai rendszer fenntartása, amelyek központi szerepet játszanak ennek a küldetésnek a sikerében. A stratégia szerint a DoD tartós kihívása lesz, hogy az USA megőrizze technológiai és katonai előnyét, miközben fenntartja és előmozdítja a demokratikus értékeket, együttműködik szövetségeseivel és hozzájárul egy stabil, békés nemzetközi szövetséghez. A DoD mesterséges intelligencia fejlesztési tervei ezt a kihívást tükrözik és nemzetbiztonsági szempontból a mesterséges intelligencia versenyelőnyének megőrzését elengedhetetlennek tartják. A stratégiának az első fejezetében további utalások történtek a mesterséges intelligencia felhasználása és a demokrácia kapcsolatára, hiszen a törvényes és etikus felhasználás érdekében fokozottabb együttműködésre szólítottak a tudományos körökkel, a magániparral és a nemzetközi közösségekkel egyaránt. A dokumentumban foglaltakat alátámasztva az Egyesült Államok légierije kiegészítette egy melléklettel a leírtakat.²⁴ Ebben felhívták a figyelmet a nemzettel szemben betartandó etikai, erkölcsi és jogi kötelezettségekre.

A 2022-es évre szóló Nemzetvédelmi Felhatalmazásról szóló törvény (National Defense Authorization Act, NDAA)²⁵ nem ért egyet a hadügyminiszter egyik mesterséges intelligencia fogalom meghatározásával, mely szerint: „(1) Bármely mesterséges rendszer, amely változó és előre nem látható körülmények között hajt végre feladatokat jelentős emberi felügyelet nélkül, vagy amely képes tanulni tapasztalataiból és javítani a teljesítményt, ha adathalmazokkal dolgozik.” Bár úgy tűnik, hogy az NDAA összekeveri az autonóm rendszereket és a mesterséges intelligencia rendszereket, miközben nyitott kérdéseket hagy azokra a rendszerekre vonatkozóan, amelyek tervezésükben és architektúrájukban nem dinamikusak, vagy nem tanuló rendszereket. Nem ad jelzést azokról a rendszerekről sem, amelyek felügyelt környezetben tanulhatnak, de a fejlesztés és a képzés után „lefagynak”, és nem engedik meg a folyamatos tanulást (azaz az élethosszig tartó tanulást). Ezenkívül a definíció azt is megköveteli, hogy a mesterséges intelligencia „jelentős” emberi felügyelet nélkül hajtson végre feladatokat, de úgy tűnik, hogy ez a lépés szükségtelenül párosítja a definíciót az autonómia meglehetősen vitatott nézetével. A folyamatos tanulás lehetőségének elvétele és az emberi felügyelet nélküli alkalmazás azonban valóban felveti a kérdést, hogy demokratikusan működnek-e a mesterséges intelligencia rendszerek.

Az autonóm fegyverek értelmezése azért is érdekes kérdés, mert a 2012-es DoD irányelvekben (védelmi részleg, 2012. „3000.09 irányelv.”) az autonóm fegyverrendszerekre (AWS)²⁶ vonatkozó megfogalmazás gyakorlatilag egyszerre mutat

23 Summary of the 2018 National Defense Strategy of The United States of America, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (Letöltés: 2022. 03. 01.)

24 The United States Air Force, Artificial Intelligence Annex to The Department of Defense Artificial Intelligence Strategy, 2019, <https://www.af.mil/Portals/1/documents/5/USAF-AI-Annex-to-DoD-AI-Strategy.pdf>, (Letöltés: 2022. 03. 01.)

25 National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2022.

26 Autonom Weapons Systems

demokráciát és antidemokráciát az alkalmazásban: „egy fegyverrendszer, amely aktiválása után emberi kezelő további beavatkozása nélkül képes kiválasztani és lecsapni a célpontokra. Ebbe beletartoznak az ember által felügyelt autonóm fegyverrendszerek is, amelyeket úgy terveztek, hogy az emberi kezelők felülbírálhassák a fegyverrendszer működését, de az aktiválás után további emberi beavatkozás nélkül is kiválaszthatják és megsemmisíthetik a célpontokat.” Tehát itt az autonómia a rendszer azon képességére korlátozódik, hogy irányítás és emberi beavatkozás nélkül tudjon cselekedni a célpont megsemmisítése során. Az ember figyelhet vagy felügyelhet egy rendszert, de ez a rendszer minden további útmutatás nélkül végrehajthatja a parancsnok szándékát és feladatát. Ennek módja nincs meghatározva; a viselkedés az, ami autonóm.

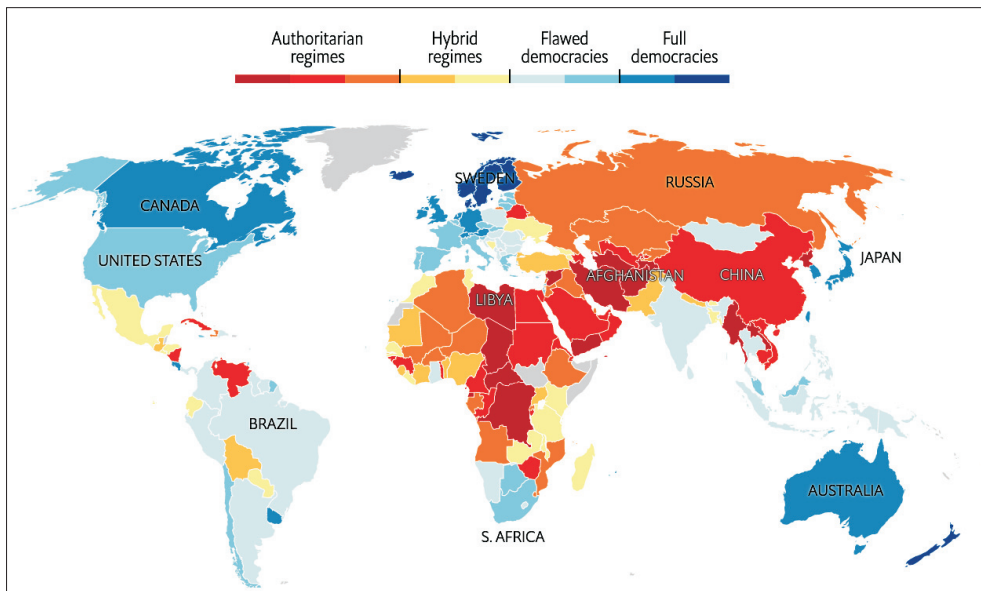
A DoD etikai elvek alapvetően demokratikusan közelítik meg a mesterséges intelligenciák fejlesztési terveit. A Védelmi Innovációs Tanács által kiadott támogató dokumentum²⁷ úgy fogalmaz, hogy „az embereknek megfelelő szintű ítélőképességet kell gyakorolniuk, és továbbra is felelősséget kell vállalniuk a DoD mesterséges intelligencia rendszerek fejlesztéséért, telepítéséért, használatáért és eredményeiért.” Ez természetesen csak akkor valósulhat meg, ha az emberek a törvényes jogok és kötelezettségek alanyai, és mint ilyenek, a törvény szerint felelős entitások. A mesterséges intelligencia rendszerek eszközök, és nincs jogi vagy erkölcsi hatalmuk, amely jogokat, kötelezéseket, kiváltságokat, követeléseket, jogosítványokat, mentességeket vagy státuszt biztosítana számukra.

Társadalmi igazságosság, a humanoidok és a demokrácia

Az már az eddig leírtakból is egyértelműen látszik, hogy a mesterséges intelligencia és a demokrácia viszonya bonyolult. A vizsgálatok minden mesterséges intelligencia rendszer tekintetében érintik a jogi, etikai, társadalmi és egyéb emberi kérdéseket, de a legnagyobb kérdés mégis az elektronikus humanoidok megítélése. Ebben a rövid fejezetben csak felvetünk néhány kérdést a humanoidok és a demokrácia viszonyából. A vizsgált kérdés tehát rendkívül sokrétű, hiszen ki kellene térnünk az érvényes jogi szabályozás mellett az életünkre, társadalmunkra és a demokrácia minden elemére is. Egy publikációban ez nehezen megvalósítható, ezért egy civil példán keresztül csak néhány, további gondolkodásra készítő, felvetést teszünk, amelyek a katonai robotok tekintetében is előtérbe kerülhetnek. Azonban mielőtt ezt megtennénk nézzük meg hogyan érvényesülhet a társadalmi igazságosság a demokráciákban.

Társadalmi igazságosság szempontjából problémát okozhat a demokrácia működése során a többség uralma, mely azt eredményezheti, hogy bizonyos emberek érdekei soha, vagy ritkán érvényesülhetnek, melynek kezeléséhez szükség van a konszenzusos, közös érdekek azonosítására. A többségi döntéseket a modern demokráciákban az egyéni szabadságot és a kisebbségek kollektív szabadságát védő alkotmányos jogok korlátozhatják. A többségi demokrácia egyenlő személyiségi jogokat biztosít ugyan, azonban megtagad mindenféle etnikai alapú kollektív öngazgatási jogot a többségi

27 AI Principles: Recommendations on the Ethical use of Artificial Intelligence by the Department of Defense, Defense Innovation Board, 2019 október.3

1. ábra.

Az EIU²⁸ 2022. február 9-én megosztott demokrácia indexe 165 független államban

(Forrás: A new low for global democracy, The Economist, 2022.

<https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy>. Letöltés: 2022. 05. 10.)

nemzetén kívül minden más népcsoporttól. A hivatalos nyelv és kultúra nem engedi meg, hogy etnikai csoportok létezzenek, és az ilyen köztársaságban nagyarányú a beolvadás. Magyarországon szintén többségi vagy részben többségi demokrácia működik, hasonlóan a legtöbb tagállamhoz az Európai Unióban.

Azonban a jelenlegi tendenciák azt mutatják, hogy csökken a polgárok aktív részvétele a demokratikus országokban, elmarad a fejleményekről való tájékozódás, a képviselők munkájának nyomon követése, számukra visszajelzés és vélemény adása, csökken az összefogás és a szavazók száma. Az alacsony szavazói részvétel megkérdőjelezi a demokratikusan megválasztott kormányzat legitimitását, ráadásul ezáltal a képviselők felelősségvállalása is csökken. Annak felmérésére, hogy mennyire demokratikus egy adott ország, azt kell megvizsgálni, hogy a hatalomban az emberek akarata mennyire nyilvánul meg. Ez alapján elméletben a demokratikus rendszerek javíthatók azzal, ha több embert vonunk be a döntéshozatalba, illetve ha az emberek több valós hatalmat kapnak.

A demokrácia működéséhez fontos továbbá a civil kezdeményezések és a tanácsadó szervezetek támogatása, illetve a független, valós információkat és tényeket tartalmazó sajtótermékek elérhetősége is.

Egy másik aspektus lehet a vizsgálathoz az információk/dezinformációk tömeges megjelenése a társadalmakban. Kijelenthetjük, hogy az európai és a globális

²⁸ Economist Intelligence Unit.

demokráciák súlyos válsághelyzetben vannak, mert fenyegetést jelent számukra a dezinformáció széleskörű terjedése a közösségi és hagyományos médián keresztül. Az EU-ban a demokráciákra káros hatással lehet a mesterséges intelligencia használata különböző módokon. Például az automatizált, a közösségi robotok (helytelenül) felhasználhatók politikai népszerűsítésre, választások idején szavazók meggyőzésére is. Ilyen esetekben a mesterségesen intelligens eszközök növekvő használata súlyosan veszélyeztetheti a demokrácia közértékeit és a jogállamiságot. Kulcsfontosságú egyensúlyba hozni a demokrácia értékeit a véleménynyilvánítás szabadságával, a médiaszabadsággal és a médiapluralizmussal. Ennek érdekében az EU intézmények, kormányok, médiák és a civil társadalom szabályozási mechanizmusokat vezetnek be annak biztosítására, hogy az egyensúly jöhessen létre ezek között a nyilvános értékek között. Ehhez kapcsolódva is vizsgálni kell a mesterséges intelligencia szerepét, felhasználásának módjait.

Az elmúlt években a demokratikus politikai rendszerek Európában és globálisan is jelentősen veszélyeztetettek a dezinformáció terjesztésével (hamis hírek), különösen a választások előtti időszakban. A mesterséges intelligenciák használata ezeket jelentősen súlyosbíthatja három fenyegetés vonatkozásában. *Először* is, a dezinformáció terjedése automatizált fiókokon és robotokon keresztül, pszichográfiai mikrocélnálással párosulva nemcsak összehasonlíthatatlanul nagyobb szavazatszámot érhet el, hanem hatással lehet a szavazók érzékenységre, félelmeikre és pszichológiai jellemzőire is. *Másodszor*, míg az automatizált újságírás nagymértékben megkönnyítheti az információközlést, az is nagyon fontos, hogy az automatizált eszközökkel előállított tartalommal kapcsolatban felmerült felelősséget végső soron az embernek tulajdonítják, akkor is, ha eredetileg nem volt ártó szándék a terjesztett információk mögötti vitákban. *Harmadszor*, még jelentősebb veszélyt jelentenek a demokráciára az úgynevezett politikai mélyhamisítványok. A Deepfake technológia lehetővé teszi a valódinak tűnő, de valójában hamis videó vagy hanganyag létrehozását. Ez történhet közbeiktatott részek formájában, a videókban tartalomcserével, vagy a videó manipulálásával, hogy az úgy tűnjön a videón szereplő személy mond valamit, pedig valójában nem. Jelenleg még nézeteltérés van abban, hogy vajon a mélyhamisítások ténylegesen fenyegetést jelentenek-e a demokráciára. Egyesek potenciálisan súlyos politikai forrásnak tekintik a manipulációkat, míg mások úgy vélik, hogy tekintsük csak „téves riasztásnak”, amelyek fenyegetést nem valósítottak meg.

Általánosságban tekintve a mesterséges intelligencia használata ugyanakkor fenyegetheti és védheti is a demokráciát, ezért tévesnek vesszük azt a megállapítást, mely szerint a mesterséges intelligenciák csendben átvették az irányítást a demokrácia felett. Erre az „átvételre” válaszul az EU már számos jogi és politikai intézkedést hozott a demokratikus folyamatok védelmében a választók adatainak védelme révén. Úgy tűnik, az adatvédelmi szabályok már nem csak a magánszemélyek védelmét szolgálják, hanem az egyének védelme mellett a közértékek védelmét, beleértve a demokráciát is. Végül fontos megjegyezni, hogy maga a mesterséges intelligencia is jelentős szerepet játszhat a demokrácia és a demokratikus értékek védelmében, mint például a véleménynyilvánítás szabadsága és a választások tisztességének megőrzése. Jelentős kérdés még az is, hogy a mesterséges intelligencia technológiák vitatott felhasználásainak felderítése is néha csak magával a mesterséges intelligenciával lehetséges.

A humanoidok és a demokrácia viszonyának értékeléséhez ezt a példát még 2017-ből vettük, mert ekkor kapott állampolgárságot Szaúd-Arábiában egy női robot, akit Sophiának hívtak.²⁹ A hagyományos állampolgárság fogalmának kiterjesztését az elektronikus robotokra azonban még hamarabb, már 2015-ben javasolta az Európai Parlament Jogi Bizottsága. A kérdést azóta is többször vizsgálták, de általában csak a távoli jövőbe mutató kérdésként kezelve. Az új technikai eredmények azonban már egyre jobban sürgetik a demokrácia elvének aktualizált értelmezését.

A mesterséges intelligencia használata és a demokrácia érvényesítésének kérdése azért nehéz, mert egy mesterséges, nem biológiai eszközökkel létrehozott, elektronikus humanoidot kell vizsgálnunk, amely azonban valamilyen szinten önálló, autonóm döntésekre is képes, de jelentősen függ a tevékenysége a fejlesztőktől. Jelenleg tehát még az ember határozza meg az elektronikus humanoid személyi tulajdonságait és behatárolja a döntési mozgásterét. Egy robot tehát nem a „saját” demokratikus kérései között működik, hanem a fejlesztőinek parancsai (algoritmusa) alapján. Mindezt úgy teszi, hogy ugyan nem önálló jogi személy, de rendelkezik bizonyos szintű intelligenciával és néhány kizárólag emberi tulajdonsággal is (beszéd, kétoldalú kommunikáció, tudatos döntések képessége). Szaúd-Arábia még messzebb tekintett, amikor állampolgárságot és ezzel választójogot adott Sophiának. A hírrel kapcsolatosan két érdekességet emeltek ki a hírügynökségek, mely szerint Sophia, mint mesterséges intelligencia emberi módon fejezte ki érzelmeit: „Nagyon megtisztelő és büszke vagyok erre az egyedülálló megkülönböztetésre.”³⁰ A másik kiemelés már egyértelműen politikai, (de igaz), mely szerint a Szaúd-Arábiai Királyságban egy elektronikus nő (egy robot) elméletileg több jogot szerzett, mint az ország női állampolgárai.

Természetesen a robotok és a demokrácia viszonyának vizsgálatakor még több kérdés is felvetődhet. Ilyenek lehetnek a lakhely, az állampolgárság (jogilag ki a szülő?), a házassághoz, a családhoz való jog, a mesterséges intelligencia lehet-e szavazópolgár stb. Mindezek mellett természetesen a technológiák fejlődése (az autonómia szintje) még további kérdéseket vethet fel, amelyek megválaszolása majd további kutatásokat igényel.

A mesterséges intelligencia hatása a katonai feladatokra

A 20. század jelentős részében a technológiai fejlesztéseket kormányzati kiadások támogatták, és az elért eredményeket katonai célokra használták fel. A katonai befolyás azt is jelentette, hogy az új technológiákhoz kapcsolódó normákat főként a védelmi minisztériumok, a nemzeti kormányok és a nemzetközi szervezetek határozták meg. Ez mára már nem így valósul meg. Ma a technológiai fejlesztők több figyelmet fordítanak a technológiai felhasználók százmillióira szerte a világon, mint a kormányzaton és hadseregeken belüli kisebb számú felhasználóra, így a kormányok csak kis mértékben tudnak befolyást gyakorolni a technológia fejlesztésére és használatára.

29 Jesus Retto: Sophia, first citizen robot of the world, Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Lima, 2017 november (Letöltés: 2022. 03. 04.)

30 <https://www.businessinsider.com/sophia-robot-citizenship-in-saudi-arabia-the-first-of-its-kind-2017-10> (Letöltés: 2022. 02. 28.)

Ismét egy régi példához nyúlunk vissza, ezzel is elkerülve a napi történéseket. 2015 júliusában Pakisztán lelőtt egy DJI Phantom drónt. Pakisztán azt állította, hogy a lelőtt drón egy indiai „kém drón” volt, amely áttörte azt az ellenőrzési vonalat, amely a két ország, de facto határát jelöli. Természetesen India tagadta, hogy bármi köze lenne a lelőtt drónhoz, hiszen bármelyik nemzet, vagy akár egy harmadik fél is könnyen lehetett a drón tulajdonosa. Az eset soha nem oldódott meg. Ez nyilvánvalóan abból is adódott, hogy a kormányok védelmi minisztériumai már nem ellenőrizhetik az új technológiák fejlesztését és a felhasználásuk módját sem. Természetesen az eset előtt elmúlt néhány évben és azóta is a védelmi minisztériumok agresszíven növelték erőfeszítéseiket, hogy technológiai megoldásokat szerezzenek be, olyan innovatív kereskedelmi vállalatoktól, mint például a Szilícium-völgyben működő startup cégek. Az Amerikai Védelmi Minisztérium például már 2015-ben létrehozta a Defence Innovation Unit Experimental néven ismert szervezetet, majd 2016-ban a Védelmi Digitális Szolgálatot. A valóságban az ilyen irányú erőfeszítések négy különálló szegmensre irányultak.

Az *első szegmens* olyan rendszereket foglal magában, mint például a repülőgépek, amelyeknél a változás elkerülhetetlen, mint a repülőgépes fuvarozók rendszerei, amelyek kizárólag a hadseregeknek dolgoznak és amelyek számára a versenyt korlátozzák. A *második szegmens* olyan rendszereket foglal magában, mint például a harci repülőgépek által alkalmazott adatösszesítési módszerek. A minisztérium, beleértve a szoftvereket is, egyre inkább kizárólag kereskedelmi technológiát vásárol. Ebben a szegmensben a cég engedélykérése fegyveres drónok értékesítésére üzlet, amely magában foglalta a bombaelhárító robotokat is. Fontos, hogy a minisztériumban sok esetben önállóan innovatív ötleteket fejlesztettek ki, amely évtizedek óta dominánssá tette őket. Ebben a két szegmensben hagyományosan, mint technológia-beszerzésre gondoltak a védelmi minisztériumban. Ez azért fontos, mert ezt elismeri, hogy 45000 robot előállítására áll a teljesítés központjában. *Harmadik szegmens* a kereskedelmi technológiáknak a katonai felhasználását célozta. Ebben a szegmensben a minisztérium a kereskedelmi piacokra támaszkodott, de önállóan innovatív ötleteket is kifejlesztett és finanszírozott, ezzel a katonai feladatok végrehajtására optimalizálva a megvásárolt eszközöket. A *negyedik szegmensben* a minisztérium egyre inkább kizárólag kereskedelmi technológiákat vásárol, beleértve a szoftvereket is.

Általánosságban tehát a minisztérium a fenntartási stratégiájának részeként úgy döntött, hogy olyan technológiákra koncentrál, amelyek a magánszektorban sokkal gyorsabban fejlődnek és elérhetőek. Ezzel azonban elvesztették az irányítást például a drónok felett is, ezzel növelve a biztonságpolitikai kockázatokat. Jelenleg a nemzetek óriási számban üzemeltetnek drónokat, és az általuk működtetett rendszerek egyáltalán nem könnyen azonosíthatók. De ahogy a kereskedelmi forgalomban előállított drónokat egyre nagyobb mértékben használják a harci övezetekben, a tulajdonjogot nehezebb lesz felismerni.

Összefoglalás, következtetések

Ebben a publikációban összefoglalásra került, hogy a mesterséges intelligencia katonai célú felhasználása, hogyan befolyásolhatja a demokráciát. A kiindulási alapot a demokrácia fogalma jelentette, amelynek többféle megjelenési típusát és megjelenési

formáját ismerjük. A további elemzéshez a demokratikus országok közül a választás az USA-ra esett, így a cikk további fejezeteiben elemeztünk néhány amerikai DoD dokumentumot, hogy képet kapjunk az állam, a hadsereg és a demokrácia egymáshoz fűződő viszonyáról. Az elemzés során végig kiemelt figyelmet szenteltünk a katonai célú mesterséges intelligenciák vizsgálatára, elsősorban egy drónokkal kapcsolatos „incidens” bemutatásával. A cikkben szándékosan nem térünk ki a drónokkal kapcsolatos kiberbiztonsági kérdésekre. Ez a kérdés természetesen rendkívüli jelentőséggel bír, amelyet csak több évvel ezelőtti adattal illusztrálunk, mely szerint 2016-ban már 90 nemzet és nem állami csoport üzemeltetett drónokat. A tanulmány a mesterséges intelligencia és a demokrácia egymáshoz való általános viszonyának elemzését tekintette elsődleges céljának, mert ez jó kiegészítése lehet a szerző előző publikációinak, amelyekben a mesterséges intelligencia általános (jogi, etikai) társadalmi hatásaival foglalkozott. Pozitív befejezésként megemlíthetjük, hogy sok kormány már megpróbálja szabályozni a technológiákat. Azonban úgy tűnik, hogy egy olyan világban, ahol a katonai vonatkozású technológiai fejlesztések szaporodnak, a kormányoknak a szabályozásra irányuló kísérletei kudarcba fulladhatnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Négyesi Imre: A mesterséges intelligencia és az etika. *Hadtudomány* 2020/1. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, HU ISSN 1215–4121.
- Négyesi Imre: A mesterséges intelligencia katonai felhasználásának társadalmi kérdései. *Honvédségi Szemle* 2021/1., Magyar Honvédség, Budapest, HU ISSN 2060–1506.
- Porkoláb Imre – Négyesi Imre: A mesterséges intelligencia alkalmazási lehetőségeinek kutatása a haderőben. *Honvédségi Szemle* 2019/5., Magyar Honvédség, Budapest, HU ISSN 2060–1506.

EGYÉB FORRÁSOK

- AI Principles: Recommendations on the Ethical use of Artificial Intelligence by the Department of Defense, Defense Innovation Board, 2019 október.
- A new low for global democracy, *The Economist*, 2022
<https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy>
(Letöltés: 2022. 05. 10.)
- [https://hu.wikipedia.org/wiki/Demokr%C3%A1cia_\(politikai_rendszer\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Demokr%C3%A1cia_(politikai_rendszer)) (Letöltés: 2022. 02. 28.)
- Jesus Retto: Sophia, first citizen robot of the world, Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Lima, 2017 november, www.researchgate.net/publication/321319964_SOPHIA_FIRST_CITIZEN_ROBOT_OF_THE_WORLD/link/5a1c8aa2a6fdcc0af3265a44/letöltés (Letöltés: 2022. 02. 28.)
- Summary of the 2018 National Defense Strategy of The United States of America, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (Letöltés: 2022. 03. 01.)
- The United States Air Force, Artificial Intelligence Annex to The Department of Defense Artificial Intelligence Strategy, 2019.
<https://www.af.mil/Portals/1/documents/5/USAF-AI-Annex-to-DoD-AI-Strategy.pdf>
(Letöltés: 2022. 03. 01.)

Boda Mihály✧ Rémai Dániel✧

A háború áldozatai: a diszkriminációs szabály története és kortárs dilemmái

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.86

A háborúkat a politikusok indítják, a katonák vívják, és az ártatlanok, civilek és nemharcolók szenvedik. A katonai etika, és az igazságos háború elméletén belül folyó gondolkodásnak ezért régóta fontos és összetett része ezeknek a csoportoknak a védelme, figyelembe véve a háború természetéből fakadó sajátosságokat is. Az ártatlanok, civilek és nemharcolók védelmét előíró szabály a diszkriminációs szabály, aminek a történetével és tartalmával foglalkozik ez a tanulmány. Egy dolog azonban egy szabály történetének és tartalmának a felvázolása, komoly jelentősége van annak, mennyiben lehet betartani előírását, illetve, hogy a valóságban mennyiben tartják azokat.

KULCSSZAVAK: katonai etika, igazságos háború elmélete, diszkrimináció

Victims of War: History and Contemporary Dilemmas of the Rule of Discrimination

Wars are initiated by politicians, waged by soldiers, and suffered by innocents, civilians, and non-combatants. Representatives of military ethics and of just war theory in particular have been attempting to create a conceptual framework for a long time. In it the protection of the above groups can be secured. The rule that prescribes the protection of innocent people, civilians, and non-combatants is the rule of discrimination. This article presents the history and the contemporary content of this rule. It is one thing, however, to outline the history and the conceptual content of a rule, and quite another to investigate the extent the rule is applicable and is followed in practice.

KEYWORDS: military ethics, just war theory, discrimination

✧ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens – Associate Professor, Head of Department NUPS FOMSOT, Department of Military History, Philosophy, and Cultural History; e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0003-3037-3644

✧ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, hallgató. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Terrorrelhárítási Tanszék, mb. tanszékvezető – doctoral student, NUPS DSMS. NUPS FLE, Acting Head of Department, Department of Counterterrorism; e-mail: remaindani@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5664-0977

Bevezetés

Mary Khaldor a *New and Old Wars* (Új és régi háborúk) című munkájában „új háborúk” néven elkülönítette a 20. század végére jellemző etnikai jellegű (balkáni és kaukázusi) háborúkat a korábbi évszázadokra és a 20. század korábbi évtizedeire jellemző államok közötti háborúktól. Az elkülönítés egyik alapja az, hogy az etnikai jellegű háborúkban a szervezett erőszak alkalmazásának a célja egy területen lakó emberek azon részének az elűzése, akik nem a kívánt etnikumhoz tartoznak. Az új háborúk következtében a 20. század elejéről a század végére jelentősen megváltozott a háborúk katonai és civil áldozatainak az aránya. Amíg a század elején ez az arány 8:1 volt a katonák „javára”, addig a század végére a civilek tömegesen váltak háborús áldozattá, és az arány megfordult, 1:8 lett a civilek „részére”.¹

A civilek háborús áldozattá válása nem az egyik napról a másikra történt. A változás kiindulópontja az első világháború volt, ami többféleképpen járult hozzá a civilek elleni erőszak elterjedéséhez: a brit flotta blokád alá vette a Német Császárság területeit, ami több százezer fős – alutápláltsággal és fertőzésekkel – összefüggő civil áldozattal járt; a háború az Orosz Birodalomban polgárháborúba torkollott, amiben a felek „vörös” és „fehér” terrort alkalmaztak a másik oldal civiljei ellen. A háború alatt és után olyan modern fegyverek fejlesztése kezdődött el, illetve gyorsult fel, amelyek alkalmazása szükségképpen együtt járt a civil áldozatok számának megnövekedésével (például nagy hatósugarú tüzérség, nagy hatótávolságú bombázó repülőgépek, harci gázok, nukleáris bomba). Ezeknek a fegyvereknek a rendszeres bevetése (mint a második világháborúban a civilek lakta városok és városrészek bombázása, a nukleáris bombák bevetése Japánban), radikálisan megnövelte a civil áldozatok számát.² Ezekhez a változásokhoz járultak hozzá a század második felében a Khaldor által jelzett új háborúk, amelyek célja főként „a félelem és az utálat” elvetése volt a saját népesség körében egy másik népességgel szemben.³ Az új háborúk közé azonban nem csak az etnikai ellentétek mentén tematizálódó balkáni és kaukázusi háború sorolható, hanem a kolonializmus-dekolonializmus problémáját felvető algériai háború, illetve a vallási szembenállásra épülő arab-izraeli konfliktusok (egy része) is.

A történelem nagy részében a civileket elméleti alapon elkülönítették – diszkriminálták – a katonáktól. A diszkrimináció célja az volt, hogy a civileknek a harcok alóli immunitást biztosítsanak. A civileknek a katonáktól való, számukra immunitással szolgáló szabályszerű elkülönítését diszkriminációs szabálynak nevezzük. Az alábbiakban a diszkriminációs szabály történetét és kortárs elméleti alapjait mutatjuk, majd a tanulmány második részében egy kortás esettanulmányon keresztül a szabály érvényesülését az arab-izraeli jelenkori konfliktusban.

1 Khaldor 2001, 8.

2 Primoratz 2007a. 3.

3 Khaldor 2001. 8.

A diszkriminációs szabály története

A primitív (civilizáció előtti) emberi közösségek, bár számos különböző, a háborúhoz kapcsolódó eltérő szokással és közösségi intézménnyel rendelkeztek, abban hasonlítottak egymásra, hogy kétféle erkölcs szabályrendszert alakítottak ki. Az internális szabályrendszer a közösség tagjainak az egymáshoz való viszonyát szabályozta, az externális pedig a közösség viszonyát a közösséghez nem tartozókhöz, más közösségekhez. Az internális szabályrendszer a közösség stabilitását és a tagok együttműködését biztosította, és olyan szabályokból állt, hogy „Ne lopj!”, „Ne ölj!”, „Tiszteld az időseket és a holtakat!”. Az externális szabályok a közösséghez nem tartozókkal szemben jóváhagyták a lopást, ölést, a másik közösség kiirtását. Sőt, megbecsülés járt ezekért a tettekért, amivel a közösségnek a többi közösséggel szembeni előnyét kívánták biztosítani a túlélésért folyó versenyben.⁴ Egy esetleges háborúban így a szemben álló közösség harcos és nemharcos tagjait sem különböztették meg egymástól, mindegyikük potenciális célpont volt. A primitív háborúban a diszkriminációs szabálynak semmilyen jelentősége nem volt, a primitív háború indiszkrinatív jellegű volt.⁵

A civilizáció kezdeti – ókori (asszír, zsidó, görög, római) – szintjein az indiszkrinatív háborúviselés nem tűnt el, sőt bizonyos esetekben még ideológiai alátámasztást is kapott (mint Asszíriában, Izraelben). Ugyanakkor a költők, a filozófusok és egyéb szerzők már többféle erős kritikát fogalmaztak meg jellegével szemben. Az egyik indoklás arra nézve, hogy a közösség bizonyos tagjait a háborúban kímélni kell vallási jellegű volt: a szent időszakok, és a szent helyek (templomok), illetve bárki, aki ott tartózkodik (pap, menekült) védelmet élvez a háborús erőszakkal szemben.⁶ A másik indoklás a harcos ideológiára volt jellemző: a harcos becsülete, amit a dicsőségesen megvívott harccal nyerhet el, azt követeli, hogy méltó ellenfelet válasszon magának, és a nők, illetve a magukat megadóknak nem ilyenek.⁷ Végül a harmadik indoklás az igazságos háború gondolkodási hagyományára támaszkodott: a háború nem lehet írtóháború, hanem csak a bűntett megbüntetésére és helyrehozására terjedhet ki, és nem terjedhet ki az ártatlanokra.⁸

Az ártatlanság, mint a háború korlátozásában való általános hivatkozási alap fontos volt az ókorban is, azonban csak a kereszténységgel vált központi jelentőségűvé. A középkor korai évszázadaiban az ártatlanság fogalmát viszont nem az ellenséges oldalon lévő bizonyos személyekkel összefüggésben használták, hanem a saját – igaz keresztény – oldalon álló személyekkel összefüggésben.⁹ Ártatlannak ugyanis a keresztény tanokat messzemenőig figyelembe vevők minősültek, akiket az elvárás szerint támogatott az Úr. Akik nem ezt tették, ők bűnösök voltak, ők voltak

4 Hartigan 1982. 6.

5 Boda 2021a. 28.

6 Hérodotosz 1998. 423–425 (VI. 75–78).

7 Sallustius 1978. 13–16; Cicero 1987. 301.

8 Polübiosz 2002. 312–314 (V. 9. 11.)

9 Paul Ramsey ezzel szemben úgy véli, hogy a korai keresztény szerzőknél is megtalálható az ártatlanság védelme, mivel megtalálható a bűnösök (korlátozott) védelme is (Ramsey 1961. 34–40.)

az ellenség, akiket a várakozás szerint megbüntet az Úr.¹⁰ Ez utóbbi kategóriába tartoztak a nem keresztények és az eretnek (nem igaz) keresztények. Az ártatlanság és a bűnösség így nem egy-egy tett elkövetéséhez kapcsolódott, hanem egy állapothoz, egy adott közösségben betöltött tagsághoz (sok tett elkövetéséhez, életformához). Ennek következtében egy ellenséges – bűnös – közösségében mindenki támadhatóvá vált, és a diszkriminációs szabály továbbra sem érvényesült.¹¹

A helyzet a 10–11. században változott meg, amikor a kisebb-nagyobb területi (egyházi, politikai) egységek urai az úgynevezett békemozgalmak keretében a kezükbe vették a területükön a feudális (magán)harcok szabályozását. Ezeknek a mozgalmaknak a keretében szabályozták többek között azt, hogy mikor lehet hadat viselni, illetve, hogy még ezekben az időszakokban is kik élveznek immunitást a harcok alól, azaz kiket nem lehet támadni. Ide tartoztak főként a papok, a szerzetesek, az apácák, illetve az özvegyek (velük a szent helyek és időtartamok (a hét csütörtöktől hétfőig terjedő része, nagyobb ünnepek)), és a szegények.¹²

A békemozgalmak mellett a feudális harcok szabályozását és a diszkrimináció előtérbe kerülését a vallási és világi lovagrendek kialakulása is elősegítette.¹³ A 13. századi lovagok rendi kötelességei közé tartozott, hogy védjék a katolikus hitet, irányítsanak és védelmezzenek egy fejedelemséget és segítsék az urukat az ellenségeivel szemben (kivéve az igazságtalan urat), segítsék elő az igazságosságot (amit a bíró megítél), illetve hogy védelmezzék a nőket, az özvegyeket, az árvákat, a betegeket és a gyengéket, valamint a munkálkodókat és az utazókat. Ez utóbbi feladat a felsorolt kategóriában tartozó embereket a diszkriminációban a nem támadható oldalra helyezte.¹⁴

A középkor későbbi évszázadaiban az ártatlanság vált ezen kategóriák közös jellemzőjévé, azaz támadható csak az lehetett, aki bűnös volt. A bűnösnek az minősült, aki ártalmára van a (keresztény) közösségnek, ártatlannak pedig az, aki fenntartja a (keresztény) közösséget. Az ártatlanokat ezért, Szent Tamás szavaival élve „semmi szín alatt nem szabad megölni”¹⁵

A középkor végére és a korai újkorra az ártatlanság kétféle – szubjektív és objektív – értelemben jelent meg. A szubjektív értelem a középkori használatot vitte tovább, amikor az ártatlanság bűntelenséget, igaz kereszténységet jelentett, és a papok, a szerzetesek, illetve az özvegyek és az árvák tartoztak bele. Az objektív értelemben ezzel szemben az ártatlanság szekularizálódott és azt jelentette, hogy valaki nem veszélyes, mert nem képes vagy nem akar fegyvert fogni és harcolni. Ebben az értelemben voltak ártatlanok a nők és a gyerekek, a zarándokok és átutazók, illetve a földművesek, valamint a művelt és békés népesség.¹⁶

Az ártatlanság objektív fogalmának a megjelenésével a bűnösség és az ártatlanság fogalmát egyre inkább felváltotta a harcoló–nemharcoló fogalompár. A harcolók

10 Boda 2021b, 62–74.

11 Hartigan 1982, 32; McKeogh 2007, 64.

12 Boda (megjelenés előtt); McKeogh 2007, 68.

13 Johnson 1975, 7–9.

14 Lull 1970, 313–319.

15 Aquinói Szent Tamás 2014, 409; Hartigan 1982, 48.

16 Vitoria 2004, 100.; Hartigan 1982, 82–83; McKeogh 2007, 70–71.

közé az egyre inkább professzionalizálódó katonák tartoztak, a nemharcolók közé pedig mindazok, akik korábban az objektíve ártatlan kategória részei voltak, és akikre együtt civilként lehet utalni. A változás alapja abban állt, hogy a háborús felelősséget ebben az időszakban a szuverén uralkodóknak tulajdonították és nem a háborút ténylegesen megvívó, többnyire zsoldos katonáknak.¹⁷ A szabályt a filozófusok és a nemzetközi jogászok mellett a 19. század második felétől számos gyakorlati szabályozás, nemzetközi konferencia és nemzetközi jogegyezmény is megerősítette (Lieber kódex (1864), Brüsszeli konferencia (1874), Hágai egyezmények (1899, 1907)). A diszkriminációs szabály ezzel új elméleti megalapozást kapott, a korábbi ártatlanság helyett a „nemharcoló civilség” fogalma lett az alapja.

A *diszkriminációs szabály* érvényessége azonban már nagyon hamar veszélybe került. A vallásháborúkban, a szabadságharcokban, a polgárháborúban és a nemzetállamok közötti háborúkban a szabálynak csak nagyon kis jelentősége volt. Ezekben a harcokban a harcokért való felelősséget ugyanis nem egyetlen személy, a szuverén uralkodó viselte, hanem az „ügyet”, az elveket, az ideológiát képviselő közösség, és annak minden tagja. A nemzetállamokban a szuverenitás az uralkodó helyett a népet illette meg. Ennek megfelelően, félretéve a nemzetközi jogot, könnyen lehetett arra a következtetésre jutni, hogy a nép minden tagja támadható is egyben. Az ilyen támadás technikai feltételei a 19. század második felétől a 20. század közepéig alakultak ki. Ez a folyamat diszkriminációs szabály teljes feladásának az irányába mutatott.

A 20. században többen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a diszkriminációs szabályt fel kell adni, mert a feladás által vagy igazságosabban lehet elosztani a társadalmat érő károkat és ezzel csökkenteni lehet az életerős fiatalokat ért kárt, vagy meg lehet büntetni azokat, akik nem tettek semmit egy igazságtalan és háborút provokáló politikai rendszer felemelkedése ellen (esetleg támogatták is azt).¹⁸

Ezen elképzelésekkel szemben a diszkriminációs szabály mellett álltak ki gondolkodók *konzekvencialista* (vagy *utilitarista*) alapon, illetve *deontológiai* alapon. Konzekvencialista alapon a diszkriminációs szabály azzal védhető, hogy a szabály elfogadásának jobb következményei vannak, mint elvetésének. Ez az igény azonban nem fogalmi, hanem tapasztalati kérdés, hiszen például szükséges hozzá, hogy az ellenség is tiszteletben tartsa a szabályt. A konzekvencialista elmélet így nem nyújt túlságosan erős védelmet a diszkriminációs szabály számára és a civileknek.¹⁹

Deontológiai alapon a szabály már sokkal jobban védhető. A 20. század második felében népszerűvé váló deontológiai elmélet a védelem–nézet (*defense view*), ami szerint a katona csak azt a személyt támadhatja meg, aki ellen meg kell védenie magát. Thomas Nagel szerint „egy személy ellen irányuló ellenséges bánásmódot annak a személynek valamilyen jellemzőjével kell igazolni, ami megfelelővé teszi a bánásmódot. Az ellenségesség egy személyes viszony, és illeszkednie kell a célponthoz”.²⁰ Emberek megölése a háborúban egy példája az ellenséges bánásmódnak, így fontos, hogy az megalapozott legyen azoknak a személyeknek a jellemzői által, akiket érint.

17 Hartigan 1982, 94–95, 99–100, 108; McKeogh 2007, 73–77.

18 Primoratz 2007b, 22–24.

19 Primoratz 2007b, 25–27.

20 Nagel 1994, 226.

Ha az embereknek egy csoportja – akár katonák, akár civilek – nem vesz részt a háborúban, akkor nem okoznak kárt, így ellenük nem szükséges védekezni, azaz nem indokolt ellenük az ellenséges magatartás. Ezek az emberek a nemharcolók (immár minden kiegészítés nélkül), akiknek joguk van ahhoz, hogy ne támadják meg őket.²¹ A védelem nézet szerint nem követelmény az, hogy a nemharcoló civil, a harcoló pedig katona legyen. Bárki is jelent veszélyt, őt igazolt módon lehet támadni, aki azonban nem jelent veszélyt – mert nem képes arra, vagy nem akar – azt nem lehet igazoltan támadni. A diszkriminációs szabály ezzel ismét új elméleti megalapozást nyert, most az ártatlanság és a civilség fogalma helyett a nemharcoló fogalmára alapozva.

A diszkriminációs szabály a 20–21. század fordulóján

A 20. század második fele és a 20–21. század fordulója új tapasztalatokat hozott a hadviselésben. A tapasztalatok alapján a diszkriminációs szabály kétféleképpen változott: egyrészt elfogadták a szabályt a fenti formában, szabályszerű kivételeket állapítottak azt illetően; másrészt igyekeztek jobban definiálni a szabályt a harcoló és nemharcoló csoportok pontosabb definiálásával.

A diszkriminációs szabály alóli kivételek

A diszkriminációs szabály a harcolók és a nemharcolók közötti különbségtevással védi a nemharcolókat. A szabály azonban nem abszolút, abban az értelemben, hogy vannak kivételek az alkalmazásában. Az első kivétel a kettős hatás elve, melynek az az alapja, hogy a katonai cél eléréséhez szükséges, hogy nemharcolóknak okozzanak károkat.

A kettős hatás elve a középkorban még a bűnösöknek önvédelemben okozott károk igazolását szolgálta,²² az újkortól kezdve azonban a nemharcolóknak okozott károk igazolása lett. A kettős hatás modern elve úgy szól, hogy megengedett minden olyan tett végrehajtása a háborúban, ami valószínűleg kárt fog okozni a nemharcolóknak, ha:

- a tett katonai célja jó (támogatja a háború igazságos célját);
- a tett közvetlen következményei is jók (például az ellenség katonai objektumainak az megsemmisülése);
- a cselekvő szándéka a jó célra és következményre irányul és rossz következményekre nem irányul még a jó cél eszközeként sem;
- a tett végrehajtója a rossz következményeket előre látja, és igyekszik azokat még a saját kára árán is minimalizálni (azaz átvállalni a kockázatot az ellenség nemharcolóiról);
- a rossz következmények mértéke arányos a jó következményekkel (a rossz kevesebb, mint a jó).²³

21 Walzer 2006, 135–137.

22 Ramsey 1961, 39–47.

23 Walzer 2006, 153–155.

A kettős hatás elvének ezen megfogalmazásában külön jelentőséggel bír, hogy a katonai, kárt okozó szándék nem irányulhat a nemharcolók ellen (akiknek a kára csak előre látott lehet), és hogy a katonai szándéknak arra is kell irányulnia, hogy a katonák több kockázat vállalásával minimalizálják az előre látott nemharcolói kárt. A nagy magasságból végrehajtott légi támadás, vagy a nemharcolói tömegben lévő terrorista támadása nem felel meg ennek a kritériumnak.

Felmerül a kérdés, hogy vajon minden nemharcoló esetében kell-e a katonának a kockázat átvállalásával minimalizálni a nemharcolói kockázatot, vagy ezzel szemben inkább a saját (katonai) erők védelmére is kell törekedni.²⁴ A válasz megadásában szerepe van annak, hogy

- a saját vagy az ellenség nemharcolóiról van-e szó;
- haszonélvező vagy ügynevezett szemlélődő (*bystander*) nemharcolóról van szó;
- a saját vagy az ellenséges erő alkalmazásából származó kárt kell minimalizálni;
- a katonák értékesebbek vagy nem a civil állampolgároknál.²⁵

Ezen szempontok szerint felállítható az álláspontoknak egy olyan spektruma, aminek az egyik vége a nemharcolókat védi maximálisan, a másik vége pedig inkább a saját katonai erőket.

A spektrum egyik végén szereplő álláspont szerint minden – akár az ellenséghez tartozó, akár a saját országhoz tartozó – nemharcoló kárát köteles minimalizálni a katona a saját kockázatának a növelése árán, akár az ellenség, akár ő idézi elő a károkozás lehetőségét. Ezen álláspont mellett szóló érv, hogy a katonai professzionalizmus miatt a katonáknak, akármelyik félhez is tartozzanak hasonló jogaik és kötelességeik vannak – többek között, hogy megvédjék a civileket –, így a nemharcolóknak, akármelyik félhez tartozzanak is hasonló jogaik és kötelességeik vannak (többek között, hogy őket a katonák kíméljék, megvédjék).

A spektrum másik véglete az, hogy a katonáknak a kiképzésük, az ország biztonságának és érdekérvényesítő képességének a fenntartása miatt összességében nagyobb értéke van, mint a civileknek, így vigyázni kell rájuk, adott esetben a nemharcolók indirekt kára árán is.

Ezen két szélsőséges, és a valóságban nehezen érvényesíthető álláspont között több, jobban képviselhető elképzelés található:

- a saját nemharcolók védelme, majd a saját katonák védelme előnyt élvez az ellenség nemharcolóinak a védelmével szemben, mivel az állam elsődleges feladata a saját állampolgárok védelme, és a saját katonák is állampolgárok (az állampolgárhadseregben) (Asa Kasher és Amos Yadlin);
- a saját nemharcolók védelme minden körülmények között előnyt élvez a saját katonák védelmével szemben, illetve az ellenség nemharcolóinak a védelme is előnyt élvez a saját katonák védelmével szemben, amennyiben őket a saját katonák által okozott kártól kell védeni, mivel ugyan a katonaság hivatása

24 McMahan 2010, 343–344. Feltételezzük, hogy a kár nemharcolói kockázata hasonló vagy nagyobb, mint az átvállalt katonai kockázat, mivel nagyobb kockázat vállalása a kisebb kockázat alól való mentesítésért nem általános morális előírások közé, hanem a hősiesség kategóriájában tartozik.

25 Kasher-Yadlin 2005, 48–51; McMahan 2010, 359–361; Luban 2011, 10–13, 3–39.

a saját nemharcolók védelme, ám saját erejének felelős használata mindenkinek kötelessége (David Luban);

- a szemlélődő nemharcolók (akik nem profitálnak a sikeres harcokból) védelme előnyt élvez a harcok haszonélvező nemharcolói védelmével szemben, és mindkettő a saját katonák védelmével szemben, mivel a harcok hasznát élvezőktől elvárható a károk egy részének átvállalása (Jeff McMahan).

Ezen elképzelések a jelzett indokok alapján egyaránt elfogadhatók.

A második kivétel a diszkriminációs szabály alól a végső veszélyhelyzet (*supreme emergency*), amikor igazolt az ellenség nemharcolóinak nem csupán előrelátott, hanem szándékos támadása. A végső veszélyhelyzet kivétele feltételezi, hogy különbön áll egy komoly veszélyhelyzet, ami az ellenség tevékenységének köszönhetően, vagy egy humanitárius katasztrófa (például: a náci elfoglalják egész Európát), vagy politikai szükséghelyzet (például: Nagy-Britannia a létéért küzd). A végső szükséghelyzet igazolja az ellenség nemharcolóinak a szándékos támadását (a német városok terrorbombázását), amíg a veszélyhelyzet fennáll.²⁶

Végül, a diszkriminációs szabály harmadik kivétele a megtorlás, ami az ellenség által a nemharcolók ellen elkövetett indiszkrinatív háborús bűncselekményre adott hasonlóan indiszkrinatív válasz, azzal a céllal, hogy elrettentsék az ellenséget újabb bűncselekmények elkövetésétől. A megtorlás igazoltsága a korábban elkövetett indiszkrinatív tettben van, így azzal arányosnak is kell lennie.²⁷

A diszkriminációs szabály pontosabb meghatározása: harcolók és nemharcolók

A harcoló és nemharcoló csoportok definiálásának kétféle megközelítése lehetséges: vagy a harcolókhöz tartozókat soroljuk fel, vagy a nemharcolókhöz tartozókat. A védelem-nézet szerint a harcolót azért lehet támadni, mert veszélyt jelent, és szükséges védekezni ellene, hogy ne okozzon kárt. A 20. századi háborúk tapasztalatai alapján a harcoló nem csak az, aki fegyvert fogva rohamoz az ellenség felé, hanem mások is ide tartoznak: azok a katonák, akik éppen nem rohamoznak, mert a laktnyában vannak, de bármikor bevethetők; a parancsot kiadó tisztek, mivel részei a parancsláncnak, aminek a végén a tényleges veszélyt jelentő katona rohamoz a fegyverrel,²⁸ illetve azok a személyek, akik ugyan nem katonák, azonban tevékenységükkel a cselekvési lánc keretében hozzájárulnak a rohamozó katona jelentette veszélyhez (hadianyagszállítók, hadianyaggyárban dolgozók).²⁹ Talán azok is ide tartoznak, akik ugyan nem katonák, ám intellektuálisan járulnak hozzá a katonák kiképzéséhez (a katonákat oktatók).³⁰ Azok azonban, akik nem katonák, ám aktív, vagy passzív politikai, esetleg pénzügyi támogatásukkal (adózásukkal, egyéb dotációval) járulnak hozzá a háborús politikához, vagy nem sorolhatók a harcolók közé, mivel nincsenek a kívánt mértékű szoros kapcsolatban a rohamozó katona jelentette

26 Walzer 2006, 252.; Primoratz 2007b, 36–39.

27 Walzer 2006, 207.; Christopher 1999, 181–183.

28 Murphy 1973, 532.

29 Boda 2015a, 215.

30 Vö. a szimbolikus terrorista helyzetével: Boda 2015b, 71–74.

veszéllyel. Esetleg a harcolók közé sorolhatók, azonban ellenük csak nemhalálos erőszak alkalmazása arányos, mivel az ellenük indított halálos erőszak támadásban számos más nemharcoló is kárt szenvedne.³¹

A terrorizmus-ellenes harc izraeli tapasztalatai alapján a nemharcolók között érdemes megkülönböztetni egymástól a civil harcolót; a kvázi civil harcolót, az emberi pajzsot (*human shield*), a gyerekkatonát és bármilyen egyéb nemharcolót.³²

A civil harcoló a civil milícia tagja, akinek van polgári foglalkozása, munkája, és aki nem részesül reguláris kiképzésben. Ennek ellenére ő részt vesz a harcokban, viszont a reguláris (kiképzett) harcolókkal szemben csak korlátozott és időszakos jelleggel, így nem jelent állandó veszélyt. Ennek okán felmerülhet, hogy csak akkor támadható, amikor éppen harcol, és veszélyt jelent. A reguláris kiképzésben nem részesülő harcoló azonban a hadtörténelem során része volt a hadseregeknek, és mint auxiliáris haderő ki volt téve az igazolt támadásnak. A milíciák tagjai így éppúgy harcolóknak minősülnek, mint a reguláris kiképzésben részesült katonák, így támadhatók is.³³

Amikor az ellenség nem reguláris haderővel okoz veszélyt, hanem gerillacsapatokkal, akkor az ellenük való küzdelemben szükség lehet az olyan emberek (és azok szolgáltatásának) a támadására, akik tevékenyen segítik a gerillákat. Ezeket az embereket kvázi civil harcolóknak nevezzük, a szolgáltatást és az annak helyt adó épületet, járművet stb. pedig asszociált célpontnak (a gerillatevékenységgel asszociált célpontnak). Asszociált célpont a gerillák ellátása, orvosi segítsége, fegyvereik raktározása, vagy ügyük nyilvános propagálása a telekommunikációs csatornákon. A kvázi civil harcolók és az asszociált célpontok támadására szükség van, hogy akadályozni lehessen a gerillák operatív képességét, azonban ennek eszköze a nemhalálos erőszak alkalmazása (például letartóztatás, épületek és járművek lerombolása, elektromos áramellátás elvágása).³⁴

Az emberi pajzsok (*human shields*), azok az egyébként nemharcoló (és fegyvertelen) emberek, akiket a harcolók a védeni kívánt épület vagy személyek elé, köré telepítenek (vagy az épületet, személyt telepítik a nemharcolók közé) azért, hogy ők a testi épségükkel és az életükkel védjék azt. Emberi pajzsok alkalmazása egy speciális harceljárás, aminek az a célja, hogy az ellenséget a diszkriminációs szabály áthágására és ezzel saját demokratikus nyilvánosságával való elszámolásra késztessek, vagy hogy a szabály áthágásától való elállásra és ezzel céljai feladására bírják rá.³⁵ Ebből a dilemmából úgy lehet kilépni, hogy egy speciális módszert kell bevezetni a pajzsok által védett katonai célpont megtámadásához, amivel világossá lehet tenni, hogy az emberi pajzsok esetleges haláláért az őket használó háborús fél a felelős.

Emberi pajzsból kétféle létezik, a szándékos pajzs, aki tudottan és vállaltan látja el a pajzs szerepét, és a nemszándékos pajzs, aki tudomásán kívül vagy akarat ellenére látja el ezt a szerepet. A speciális módszer mindkét esetben ugyanaz, a módszer hatása azonban különböző. Mindkét esetben figyelmeztetni kell az emberi pajzs harceljárást alkalmazót, hogy ellene (és a pajzs ellen) a támadás meg fog indulni.

31 Vö. McMahan 2009, 213–231.

32 Vö. Gross 2010, 155.

33 Gross 2010, 156–157.

34 Gross 2010, 157–162.

35 Skerker 2004, 31.

A figyelmeztetés hatása a szándékos pajzs esetében az lesz, hogy amennyiben továbbra is ellátja a pajzs-szerepet, akkor már olyan civil harcolónak fog minősülni, aki a testével lát el védelmi feladatot. A figyelmeztetés hatása a nemszándékos pajzs esetében pedig az lesz, hogy világossá teszi, a pajzsok esetleges haláláért a felelősség nagyrészt³⁶ az emberi pajzs harceljársát alkalmazót terheli. Az utóbbi esetet a támadó szempontjából ezért úgy kell kezelni, mint a kettős hatás elvének egy olyan esetét, amiben az arányosságnak kedvezőtlenebb formája (több rossz (áldozat), mint jó (katonai cél megvalósítása)) is megengedett.³⁷

A gyerekkatonáknak olyan fiatalok, akinek a harcolók fegyvert adtak a kezébe és rávették arra, hogy harci feladatot lásson el. A gyerekkatonák használata a fegyveres konfliktusban is egy speciális harceljárás, aminek az alapja az, hogy a gyerekkatonáknak ugyan nyilvánvalóan veszélyt jelent a vele szemben állókra (hiszen fegyvere van, amit kész is használni), ugyanakkor fiatal koránál fogva a nemharcolók közé szokás sorolni, akit nem szabad támadni. A gyerekek nemharcoló státusának az a feltételezés az oka, hogy fiatal koruknál fogva morálisan éretlenek, azaz nem képesek felmérni, hogy milyen rosszat tesznek. Ez a feltételezés azonban nem minden esetben állja meg a helyét, azaz a fiatal kor nem feltétlenül jár együtt a morális éretlenséggel. A rosszabb életkörülmények között (mint amilyenek a gyerekkatonákat alkalmazó világrészekben előfordul) növekvő gyerekek hamarabb érik el a morális érettséget, mint a jobb körülmények között felnővők. Ennek okán inkább azt feltételezhetjük, hogy a gyerekkatonák morálisan érettek, és ezért a harcolók közé kell őket sorolni. Ugyanakkor annak is van morális jelentősége, hogy fiatalok, azaz még keveset éltek, ezért amellett, hogy harcolók, amennyire arra lehetőség van kímélni kell az életüket, és nemhalálos eszközökkel, illetve kockázatátvállalással kell fellépni ellenük.³⁸

Végezetül, az eddig említetteken kívül számos olyan nemharcoló van, aki csak kisebb mértékben kapcsolódik a gerillákhoz, vagy egyáltalán sehogy sem, azonban azok környezetében él. Az alapvetően a gerillák ellen indított aránytalan erőt alkalmazó támadás a kettős hatás elve extrém formájának az alkalmazása, amiben a legnagyobb védelem a saját nemharcolóknak jár, majd a saját katonáknak, végül az ellenség nemharcolóinak (Asa Kasher és Amos Yadlin-féle verzió). Az elv által akkor igazolható aránytalan erőt alkalmazása, ha feltételezhető, hogy a gerillák a másik fél nemharcolói ellen fognak támadást intézni, illetve, hogy a gerillák körül csak a saját nemharcolói vannak, azonban jelentősen nagyobb számban, mint amennyi nemharcoló kárt szenvedne a gerillák támadásában. Ekkor a kettős hatás elve, illetve a nemharcolók és a saját katonák prioritizálása magába foglalja, hogy a gerillával szemben bevethető aránytalan erőt (megelőző jelleggel) a saját nemharcolók védelmében, még ha az aránytalan nemharcolói kárral is jár a gerillák oldalán.³⁹ Például lebombázható egy ötven fős esküvői menet, ha abban tudottan öt gerilla tartózkodik, akik másnap támadást terveznek egy ember ellen.

36 Nagyrészt, ám nem kizárólag, mivel mindenkit terhel részfelelősség a saját tettének előre látható következményeiért. Vö. Skerker 2004, 33.

37 Gross 2010, 168.

38 McMahan 2009, 200–201.

39 Asa-Yadlin 2005, 51–53.

Összefoglalás

A diszkriminációs szabály a hadviselés egyik fontos morális szabálya, ami segíti az ellenségek közötti háború korlátozott mederben tartását, és ezzel a fenntartható béke elérését. A hadtörténelemben az ókortól kezdve az ártatlanok, a civilek vagy a nem-harcolókat védelmeként jelent meg a civilizált társadalmakat képviselők elméleteiben, illetve a civilizált államok háborúiban. A szabály egyes változatai elméleti szempontból jól megalapozottnak tekinthetők, a háborúban való figyelembe vételét és gyakorlati érvényesülését azonban nagyban befolyásolja, hogy a szemben álló felek osztoznak-e valamilyen közös értékrendszerben, és ezért kölcsönösen fontosnak tartják-e. Amíg a közös értékrendszer korlátozott háborút eredményez és elősegíti a diszkriminációs szabály gyakorlati érvényesülését; addig a háborús felek közötti éles – abszolút – szembenállás az érvényesülését akadályát képezi és abszolút háborúhoz vezet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aquinói Szent Tamás: A teológia foglalata. Második rész 2. Budapest, Gede Testvérek Bt., 2014.
- Boda Mihály: A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei. *Hadtudomány* 25 (2015a) E szám. 204–220.
- Boda Mihály: Célzott emberölés és igazságos háború. *Hadtudomány* 25 (2015b) 3–4. 59–76.
- Boda Mihály: Katona erények. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021a.
- Boda Mihály: Háborús ideológiák a középkori Magyarországon: istenítéleti ideológia, az igazságos háború elmélete. *Hadtudomány* 31 (2021b) 1. 62–74.
- Boda Mihály: Az igazságos háború elméletének kiterjesztése a rendészetre: történelmi és kortárs elméletek. *Az igazságos rendészet elmélete. Belügyi Szemle (megjelenés előtt).*
- Christopher, Paul: *The Ethics of War and Peace*. Upper Saddle River: New Jersey, Prentice Hall, 1999.
- Cicero: A kötelességről. Első könyv. In Cicero válogatott művei. Budapest, Európa, 1987.
- Gross, Michael L.: *Moral Dilemmas of Modern War*. Cambridge, CUP, 2010.
- Hartigan, Richard Shelly: *The Forgotten Victim: A History of the Civilian*. Chicago: Illinois, Precedent Publishing, Inc., 1982.
- Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Budapest, Osiris, 1998.
- James Turner Johnson: *Ideology, Reason, and the Limitation of War*. Princeton: New Jersey, Princeton University Press, 1975.
- Kasher, Asa-Yadlin, Amos: Assassination and Preventive Killing. *SAIS Review* 25 (2005) 1. 41–57.
- Khaldor, Mary: *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford: California, Stanford University Press, 2001.
- Luban, David: Risk Taking and Force Protection. Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper No. 11-72, Georgetown University Law Center, 2011, <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/654/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 03).
- Lull, Raymond: *The Book on the Order of Chivalry*. In David Herlihy (szerk.): *The History of Feudalism*. London and Basingstoke. Palgrave Macmillan, 1970. 305–344.
- McKeogh Colm: Civilian Immunity in War: From Augustine to Vattel. In Igor Primoratz (szerk.): *Civilian Immunity in War*. Oxford, OUP, 2007. 62–83.
- McMahan, Jeff: *Killing in War*. Oxford, Clarendon Press, 2009.
- McMahan, Jeff: The Just Distribution of Harm Between Combatants and Noncombatants. *Philosophy and Public Affairs* 38 (2010) 4. 342–379.
- Murphy, Jeffrie G.: The Killing of the Innocent. *The Monist* 57 (1973) 4. 527–550.

- Nagel, Thomas: War and Massacre. In Joram Graf Haber (szerk.): *Absolutism and Its Consequentialist Critics*. 1994. 217–236.
- Polübiosz: Polübiosz történeti könyvei I. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2002.
- Primoratz, Igor: Introduction. In Igor Primoratz (szerk.): *Civilian Immunity in War*. Oxford, OUP, 2007a. 1–18.
- Primoratz, Igor: Civilian Immunity in War: Its Grounds, Scope, and Weight. In Igor Primoratz (szerk.): *Civilian Immunity in War*. Oxford, OUP, 2007b. 21–41.
- Ramsey, Paul: *War and the Christian Conscience*. Durham, Duke University Press, 1961.
- Sallustius: *Catilina–összeesküvés*. In C. Sallustius Crispus összes művei. Budapest, Magyar Helikon, 1978.
- Skerker, Michael: Just War Criteria and the New Face of War: Human Shields, Manufactured Martyrs, and Little Boys with Stones. *Journal of Military Ethics* 3 (2004) 1. 27–39.
- Vitoria, Francisco de: A háború jogáról. In Csejtei Dezső–Juhász Anikó (szerk.): *Amerika felfedezése és az új globális rend II*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2004. 77–112.
- Walzer, Michael: *Just and Unjust Wars*. New York, Basic Books, 2006.

Cseh József[✦]

Azt gondolták a szovjetek, hogy megnyerhetik a nukleáris háborút?

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.98

Tanulmányom a lengyel-amerikai történész, Richard Pipes egy 1977-ben megjelent esszéjében felvetetteket alapul véve vizsgálja a hidegháborús, azon belül elsősorban a szovjet katonai doktrínákat. Az első rész tisztázza a legfontosabb katonai alapfogalmakat, valamint a nukleáris hadviselés lehetséges dimenzióit, és ismerteti Pipes alapvető állításait ezekkel kapcsolatban. Ezután röviden bemutatom a két szuperhatalomnak a hidegháború idején érvényes katonai doktrínáit és összevetem azokat Pipes vonatkozó állításaival. A következő rész az 1960–1970-es évek szovjet hadászatának összefoglaló képét adja, ideértve a szovjet katonai kultúra legfontosabb kérdéseit is.

KULCSSZAVAK: hidegháború, Szovjetunió, USA, nukleáris hadviselés, stratégia, elrettentés

Did the Soviets think, that they can win the nuclear war?

In this study I examine the military doctrines of the Cold War, in particular the doctrines of the Soviet military through the Polish – American historian, Richard Pipes’ 1977 essay and its findings. In the first part I clarify some basic military concepts, the possible dimensions of nuclear warfare and describe Pipes’ basic statements regarding the subject. Thereafter I shortly introduce the two opposing superpower’s military doctrines throughout the Cold War and compare them to Pipes’ statements. The next part gives an overview of the Soviet warfare in the 1960’s and 1970’s, including the most important questions of the military development and the Soviet military culture.

KEYWORDS: Cold War, Soviet Union, USA, nuclear war, strategy, deterrence

Bevezetés

A lengyel–amerikai történész, Richard Pipes írása a „Miért gondolják a szovjetek, hogy megnyerhetik a nukleáris háborút?” címet viseli. A cikket megjelentető Commentery folyóiratot 1945-ben alapította az Amerikai Zsidó Bizottság (American Jewish Committee).

✦ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, levéltáros – HDF, MHM, Military History Archives;
e-mail: csehjozsi85@gmail.com

A lap az ezt követő évtizedek alatt folyamatos változáson ment keresztül cikkei témáját és hangvételét tekintve egyaránt. A folyóiratban az 1970–1980-as években született írások jelentek meg a „Békés Márton (szerkesztő): Szabadság/harcosok. Hidegháborús írások. Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból.” című kötetben.¹ A magam részéről Pipes esszéjének a fenti kötetben megjelent magyar változatát és az interneten fellelhető angol eredetit egyaránt használtam,² azonban hivatkozássaim, mindig a Békés Márton által szerkesztett kötet oldalszámaira vonatkoznak.

A cikk abból a vállalt célból született, hogy felhívja a figyelmet az 1970-es évek második felének – Pipes szerint – az Egyesült Államok számára igen kedvezőtlenül alakuló hidegháborús viszonyaira. Ennek keretében vitatkozik olyan – akkor, illetve korábban megfogalmazott – véleményekkel, melyek szerint a fennálló viszonyok alapvető változtatások nélkül sem veszélyesek az USA biztonságára. Azt hangsúlyozza, hogy a szovjet katonai gondolkodásmód megértése elengedhetetlenül fontos az amerikai döntéshozók számára, ennek híján igen veszélyes helyzet állhat elő. Pipes cikke – és maga a Commentary folyóirat azokban az években – nem titkoltan elfogult volt, ám véleményem szerint nem annyira egyoldalú, hogy ne lehetne kiindulópontja az általa felvetett kérdések elemzésének. E mellett szól az is (és ez akkor is döntő szempont, ha az elemző messzemenően igyekszik elkerülni az „utólagos okoskodást”), hogy a cikkben (és a Commentary más cikkeiben) megfogalmazottak egy része, alig néhány évvel később a reagani külpolitika, illetve a kelet-európai rendszerváltások után a hidegháborús történeti diskurzus részévé vált.³ Az sem gyakori továbbá, hogy egy történész Pipeshez hasonló érdeklődést és kompetenciát mutasson tisztán katonai, stratégiai és haditechnikai kérdésekben, így ez is a cikk behatóbb vizsgálata mellett szól.

A cikk legfontosabb megállapításainak felsorolása, illetve az általam feltétlenül szükségesnek tartott fogalmi kérdések tisztázása után, elsősorban a szovjet hadászati- és általában katonai gondolkodás néhány alapvető elemét szeretném megvilágítani a Pipes által írottakat felhasználva.

Ebben támaszkodom a magyar levéltári forrásokra, melyek értelemszerűen elsősorban a Magyar Néphadsereg tervezett háborús alkalmazását is magába foglaló úgynevezett Észak-olasz hadműveleti irányról szólnak. E mellett azonban a Varsói Szerződés (vagyis lényegében a Szovjetunió) katonai vezetésének az esetleges harmadik világháború egészére vonatkozó elképzelései is számos esetben megjelennek ezekben a forrásokban. Felhasználom továbbá a szakirodalom viszonylag szélesebb körét a korabeli hidegháborús írásoktól, az egészen újakig, hiszen ennek a témának egyes aspektusait már többen is vizsgálták.

1 Békés Márton (szerkesztő): Szabadság/harcosok. Hidegháborús írások. Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból. Budapest, 2015. A kötetben közölt cikkeket Joshua Muravchik válogatta, aki a bevezetést is írta. Az előszót és bevezetést nem számítva 15 írásból négy jelent meg eredetileg 1956–1962 között, kilenc 1976–1984 között, és kettő 1989 után.

2 <https://www.commentarymagazine.com/articles/richard-pipes-2/why-the-soviet-union-thinks-it-could-fight-win-a-nuclear-war/> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 01. 11.)

3 Elég itt talán arra a közismert tényre utalni, hogy Ronald Reagan 1983. 03. 08-án Floridában tartott híres beszédében a „gonosz birodalmának” nevezte a Szovjetuniót. Ezzel egyértelműen felvállalva (egy időre) azt a konkrét ügyekhez nem feltétlenül kötődő, általános/civilizációs konfrontatív hozzáállást, amit (az én olvasatomban) Pipes is javasolt.

Céлом egyrészt az, hogy felhívjam a figyelmet a téma, vagyis a hidegháborús szovjet katonai gondolkodás és tervezés fontosságára. Ez ugyanis, noha ma már nem aktuális biztonságpolitikai kérdés, mint Pipes cikkének megjelenése idején, ma is szükséges vele foglalkozni, immár, mint a hidegháborús múlt egyik meghatározó elméleti/szemléletbeli pillérével.

A téma további aktualitását adhatja az orosz-ukrán háború Moszkva részéről hangoztatott atomháborús retorikája.

A szovjet és az amerikai gondolkodásmód különbségei

Pipes szerint az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió vezetése alapvetően másképp gondolkodik egy esetleges jövőbeli atomháborúról.

Az amerikai elképzelés lényeges eleme, hogy az atomfegyverek óriási pusztító ereje miatt egy ilyen háború olyan nagy veszteséggel járna, hogy azt a gyakorlatban nem lehet megvívni. Ezt ráadásul egy világos és egyértelmű, általános érvényű, így a Szovjetunió által is elfogadott következtetésnek tartják.⁴ E felfogás szerint, megvalósul az atomfegyverekkel felszerelt szuperhatalmak között a „kölcsonös elrettentés”, vagyis, hogy a másik által okozható pusztítás fényében (akkor is, ha az „csak” egy válaszcsoport keretében tud realizálódni) egyiknek sem éri meg háborút kirobbantani.

Pipes kiemeli, hogy a fenti elképzelés azért alakulhatott így, mert azt elsősorban civil szakemberek fogalmazták meg. Nevezetesen először az 1940-es évek végén azok a tudósok (atomfizikusok), akik részben az atomfegyvereknek a létrehozásában is részt vettek. Őket a fegyver pusztító ereje vezette a fenti következtetésre. Másrészt néhány évvel később a hidegháború kibontakozásával párhuzamosan a kormányzatban szerepet játszó pénzügyi szakemberek arra jutottak, hogy az atomfegyverekre alapozott elrettentés a szovjetek féken tartásának és az USA szuperhatalmi állása fenntartásának a legköltséghatékonyabb módja, ezért kívánatos.⁵ Végül, de nem utolsósorban ez az amerikai stratégia azért alakulhatott így Pipes szerint, mert annak megfogalmazásából lényegében kihagyták a katonákat. Márpedig ez utóbbiból következik az, hogy a „doktrína” igen különbözik minden korábbi hasonló elgondolástól, illetve a szovjetek háborúról alkotott elképzeléseitől is (utóbbi kialakításában ugyanis szerinte a katonáknak nagy szerepük volt).

Fontosnak tartom itt kiemelni, hogy ha az „elrettentés” már akár az 1940-es évek végén „benne is volt a levegőben”, azért – mint majd lentebb látni fogjuk – az USA stratégiáját az 1950-es évek közepéig messze nem egyedül ez határozta meg, és később sem vált egy rövid időszakról eltekintve egyeduralmúvá.⁶

4 Pipes itt Paul Warnke a Fegyverzetellenőrzési és Leszerelési Ügynökség akkor friss vezetőjelöltjének egy nyilatkozatát idézi. Richard Pipes: Miért gondolják a szovjetek, hogy megnyerhetik a nukleáris háborút? In. Békés 2015, i.m. 121.

5 Pipes 2015, i.m. 128–130.

6 Már most érdemes megjegyezni, hogy itt Pipes véleménye szerintem nem következetes. Egyfelől állítja, hogy az 1946-ban Bernard Brodie szerkesztésében megjelent „Az abszolút fegyver” című, civil stratégák által írt kötet „megfogalmazta a kölcsönös elrettentés doktrínájának elvi alapjait, amely uralja a mai amerikai stratégiai gondolkodást.” Pipes 2015, i.m. 129. Alig egy oldallal később azonban már ezt írja: „Amint azt a ’60-as években kidolgozták, és mind a mai napig meghatározó jelentőségű, az amerikai

Ezzel szemben a szovjetek Pipes olvasatában úgy vélik, hogy az atomháború – csakúgy, mint bármely más háború – megnyerhető, sőt erre adott esetben ők maguk képesek is. Általános hozzáállásukat pedig az határozza meg, hogy a harcot, mint olyat (aminek különböző szintű megnyilvánulásai vannak) az élet természetes velejárójának tartják. Utóbbi azt is jelenti, hogy számukra az esetleges több tízmillió fős halálos áldozat a legkevésbé sem teszi „megvívhatatlanná” a háborút.⁷ A szovjet vezetők ugyanis nem csupán „hozzá vannak szokva”, de értelmezésük szerint a második világháború több mint 25 milliós emberveszteségének is meglelt a „jutalma”: a szocialista vilárendszer kiépülése, márpedig egy győztes harmadik világháború, nyilvánvalóan még ennél is nagyobb eredményeket hozna.

Az amerikai és a szovjet álláspont közötti alapvető különbséget Pipes úgy értékeli, mint olyan veszélyt, amely könnyen az Egyesült Államok stratégiai vereségéhez vezethet, akár már a „békés” hidegháborús versengésben is, de különösen akkor, ha netán tényleges háborúra kerülne sor.

Pipes esszéje, bár nem mindig következetesen, számos katonai szakkifejezéssel operál, másrészt a benne foglaltak megértéséhez, néhány a cikkben egyébként elő nem forduló kifejezés ismerete szükséges, úgy, mint a *katonai doktrína*⁸, *hadművészet*⁹ a *hadászat*, *hadműveleti művészet és harcászat*. Ezen fogalmak meghatározásáról itt egyrészt területi korlátok miatt el kell tekintenem, másrészt feltételezem az olvasóközhöz ilyen irányú tájékozottságát.

*Az atomfegyverek elterjedése és a szuperhatalmak katonai doktrínái*¹⁰

Az 1960-as évek közepére az atomfegyverek mindhárom (harcászati, hadműveleti, hadászati) kategóriában elterjedtek és a NATO, valamint a Varsói Szerződés kisebb hadseregei is megkapták azokat a hordozó eszközöket (először főleg rakétákat és tüzérségi eszközöket, majd repülőgépeket is), amelyek alkalmasak voltak azok célba juttatására. Természetesen magukkal a robbanófejekkel, lövedékekkel és speciális bombákkal csak

nukleáris elmélet a következő tételre nyugszik: egy totális nukleáris háború nem racionális politikai választás, mivel egy ilyen háborúnak nem lehet győztese.” Pipes 2015, i.m. 130. Kicsit korábban azt írta, hogy a nukleáris elrettentésre épülő stratégia Eisenhower elnöksége idején, 1953–1954 telén fogalmazódott meg költséghatékonysági okokból. Pipes 2015, i.m. 126. Máshol pedig ugyanezt R. McNamara 1961-ben kezdődő védelmi miniszteri tevékenységéhez köti. Pipes (2015): i.m. 129. Ezzel szemben lennebb látni fogjuk, hogy sohasem volt a nukleáris elrettentés az amerikai hadászat egyedüli pillére.

7 Természetesen a kisebb, európai szocialista országok, így Magyarország esetében is a várható veszteségek arányaikban sokkal nagyobbak lettek volna. Például a MN Vegyivédelmi Csoportfőnök 1963 márciusi prognózisa szerint egy várható NATO nukleáris csapás (35–40 töltet, 8–10 megatonna hatóerővel) az ország területéből mintegy 50–57 000 négyzetkilométert szennyezne, miközben a saját erők a mentési feladatokat megfelelően ellátni nem tudnák. HL HM 1964/T: 7. d./9. őe. Ezt a kérdést Horváth Miklós is részletesen vizsgálja. Lásd.: Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború had- és haditechnika-történetéből. Budapest, 2016, 45–58., 88–108.

8 Szokolovszkij 1964, 63. Deák János a katonapolitika, katonai doktrína és katonai stratégia fogalmakat részben hasonlóan, részben eltérően használja, mint én. Deák János: A hidegháború évtizedeinek katonai doktrínái, különös tekintettel Magyarországi rendszerváltás előtti katonapolitikájára. Budapest, 2016, HL MN Kgy. A-1/a-17.

9 *Hadtudományi lexikon* 467. „Hadművészet” címszó.

10 Ezeket alapvetően a Kőszegvári Tibor által írt egyetemi jegyzet (Kőszegvári Tibor: *Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború időszakában. Egyetemi jegyzet. ZMNE. Budapest, 2000.*) alapján vázolólok fel.

a nagyhatalmak rendelkeztek. Így, ha ekkor háború robban ki, és a szovjetek úgy döntenek, hogy „kiosztják” a nukleáris tölteteket, akkor a magyar hadosztály- és hadseregparancsnokok is képesek lettek volna több darab, egyenként akár több tucat kilotonna robbanó erejű töltettel szerelt rakétát kilövetni az ellenséges célpontokra, legfeljebb 45–180 kilométer távolságra, mintegy 450–2000 méteres találati pontossággal.¹¹

Hasonló eszközök a NATO-ban is voltak.¹² Ezek kétségkívül atomfegyverek, de vajon bevetésük már az „atomháború” kezdetét is jelentené? És ha igen ez „az” az atomháború, amitől a világ úgy retteg? Vagy az „igazi” atomháború csak akkor indul, amikor a hadászati atomfegyvereket (az interkontinentális ballisztikus rakétákat, hadászati bombázó repülőgépeket és a tengeralattjárókról indítható ballisztikus rakétákat) bevetik? Ezekre a kérdésekre a hidegháború különféle időszakában a szakértők más és más választ adtak, sokan elképzelhetőnek tartották „korlátozott” atomháborút, csak harcászati és hadműveleti atomfegyverek bevetésével.¹³

Meglátásom szerint a fenti kérdésben Pipes sem képvisel teljesen következetes álláspontot.

Alapvetően és elsősorban a hadászati fegyverekkel vívott atomháborúról van szó, ám ez nem választható el teljesen az egyéb fegyverek alkalmazásától, már csak azért sem, mert a hadászati fegyverek időszakában sem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy a hadászati cél elérése harcászati és hadműveleti szintű sikerek sorozatából álljon össze.

A fentiekből következik, hogy érdemes a „háború”, „atomháború” fogalmát komplexen értelmezni, összefoglalni azokat a katonai doktrínákat, melyek a hidegháborúban meghatározták a szuperhatalmak katonapolitikáját Pipes cikkének megjelenéséig.

Az USA-nak és részben a NATO-nak négy katonai doktrínája volt 1945–1990 között

1945–54: A „hagyományos háború”

Akkoriban az USA vezetése úgy ítélte meg, hogy az esetleges harmadik világháború a hagyományos erők szempontjából a második viláégés befejező szakaszához hasonlóan folyrna le. Fő hadászati csapásmérő erőnek az 1947-ben önálló haderőnemmé vált légierő stratégiai repülőerőit tekintették, amelyek immár atomfegyverekkel is fel voltak szerelve. Ezek mellett a flotta is rendelkezett kisebb hadászati szerepkörrel. A világháború utáni nagymértékű amerikai haderő-leszerelési kampány következtében az atomfölny mellett az USA drasztikusan elmaradt a Szovjetunió

11 Az 1966. 03. 12-én Magyarországon, a rakétacsapatok számára tartott „Meteor” gyakorlat iratai szerint, akkor a robbanófejeket és részben magukat a rakétákat is a Szovjetunióból szállították volna a MN alakulatoknak, részben vasúton, részben AN-12 típusú szállító repülőgépeken. HL HM 1969, 79. d./180. óe. 113. és 132. fólió. Ezek után a töltetek egy része Magyarországon is maradt.

Lásd erről: Horváth – Kovács 2016, i.m. 88–91.

12 Eltérően a Varsói Szerződéstől a NATO már ebben a korai periódusban rendszeresített szabványos 155 mm-es, 203 mm-es stb. lövegekből kilőhető atomlőszeret is.

13 Lásd: a „háborúk osztályozása” címszót. *Hadtudományi lexikon* 429. Végső soron azonban a szovjetek a háború döntő szakaszának az atomfegyverekkel vívott szakaszt tekintették. Deák 2016, i.m. 77.

mögött a szárazföldi csapatok létszámát és minőségét illetően. Ugyanakkor sem az atombombák, sem a hordozóeszközök nem álltak kellő számban rendelkezésre ahhoz, hogy a háború minden szintjén ezekre alapozhasson az amerikai katonai vezetés. Pipes utal arra, hogy az USA tudományos közösségének jelentős része már ebben a szakaszban meg volt győződve az atomfegyvernek a hadviselést módosító hatásairól, de ezen elvek politikai elfogadását máshol maga is a következő periódusra teszi (D. D. Eisenhower elnök és J. F. Dulles külügyminiszter 1953–54 téli bejelentéseihez és R. S. McNamara védelmi miniszterségéhez köti).¹⁴

1954–1961: A „tömeges elrettentés”

Ekkor a korábban is domináns atom-csapásmérő (hadászati) erők a katonai doktrína középpontjába kerültek. Erre nem utolsósorban technikai okokból kerülhetett sor, mivel ekkorra az USA már ezres nagyságrendben rendelkezett atomtöltetekkel,¹⁵ ami elegendő volt ahhoz, hogy a fontosabb hadműveleti szintű feladatokat is ezekkel oldják meg. Ennek megfelelően a szovjet blokkból érkező agresszióra az USA/NATO azonnal tömeges hadászati atomcsapásokkal reagált volna. A NATO doktrínája Nyugat-Európa védelmét az úgynevezett „Kard és Pajzs” elmélet alapján kivitelezte volna. Lényege, hogy a NATO szárazföldi erői az „előretolt stratégia” keretében a Rajna bal partján védekeztek volna a szovjet és szövetséges csapatokkal szemben (ők voltak tehát a „Pajzs”), mialatt a szövetség nukleáris csapásmérő erői (a „Kard”) támadták az ellenség hadászati, hadműveleti, harcászati és polgári célpontjait egyaránt. Ezután az Amerikából beérkezett erősítések pedig megindították volna az ellentámadást.¹⁶

1961–1971: A „rugalmas reagálás”

A hidegháború olyan válságai, mint pl. a magyar 1956 és az ezek nyomán is lezajlott elméleti modellezések azt mutatták, hogy a „tömeges elrettentés” (tulajdonképpen tömeges megtorlás) túlságosan rugalmatlan, lényegében nem hagy más valós nyomásgyakorló eszközt a nyugati világ számára, mint az atomháborút, vagy legfeljebb az azzal való fenyegetést. Ráadásul a szovjetek is egyre nagyobb számban gyártottak atombombákat, ezek hordozásához alkalmas bombázókat (az ötvenes években rendszerbe állított Tu-95 és M-4 szovjet stratégiai bombázók az Északi-sarkkörön átrepülve már képesek voltak elérni az USA-t) és mindenekelőtt 1957-ben – korlátozott számban – rendszerbe állították az R-7 interkontinentális ballisztikus rakétát, amivel gyors csapást mérhettek az USA honi területeire is. Ennek következtében az USA/NATO már nem volt képes a keleti blokkot hatékonyan fenyegetni/visszariasztani egy tömeges atomtámadással, hisz az ellenfél is nagy erejű ellencsapást (sőt akár megelőző

14 Pipes 2015, i.m. 126–128. Lásd. az 6. lábjegyzetet.

15 Kereszty András (szerk.), NATO. Tények könyve. Párhuzamos történet II.
Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/nato-16647/natovarsoi-szerzodes-parhuzamos-tortenet-17605/parhuzamos-tortenet-ii-1765f/>
(Utolsó letöltés időpontja: 2022. 07. 23.)

16 Okváth Imre: Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika 1946–1956, Budapest, 1998, 103.

csapást) tudott mérni. Így a hatvanas évek legelejére kikristályosodott az új elképzelés, mely szerint olyan katonai erőre van szükség, amely képes rugalmasan, vagyis a politikai vezetés döntése alapján különböző szinteken keresztül, reagálni, az ellenfél tevékenységéhez igazítottan cselekedni. (Tervszerű és lépcsőzete eszkaláció teóriája.) Ehhez mindenképp a hagyományos haderőket kellett modernizálni és képessé tenni arra, hogy:

- Akár atom, akár hagyományos háborúban hatékonyan harcoljanak.
- A NATO „előretolt védelem” koncepciója keretében már a két világrendszer határán megállítsák a szovjet offenzívát (kb. 30 saját hadosztállal) és tartsák magukat az amerikai kontinensről beérkező erősítésig.¹⁷
- Az európai háború mellett, ha kell még egy nagy (Kína ellen Ázsiában – Cs. J.) és egy kicsi (pl. Kuba – Cs. J.) háborút is meg tudjanak vívni egyidejűleg (két és fél háború koncepciója).

Az atomfegyverek a végső megsemmisítés fegyvereiként nagyon fontosak maradtak. A lehetséges háborúkat a fentieknek megfelelően a következőképpen tipizálták: általános (atomfegyverekkel is vívott), korlátozott (helyi) és hidegháború. A „rugalmas reagálás” doktrínáját az USA-ban 1961-ben, a NATO-ban csak 1967-ben fogadták el. Az USA politikai vezetésének „a rugalmas reagálással” egyik célja a háború Európában „tartása”, az USA területének megóvása lehetett. Franciaország többek között feltételezte, hogy az USA-nak nem léteznek Európában olyan érdekei, amelyek védelme érdekében vállalná a területét is érő szovjet nukleáris csapásokat, lazított a NATO-hoz fűződő kapcsolatain.¹⁸

1971–1991: A „reális elrettentés”

A vietnámi háború tapasztalatai nyomán az USA vezetése jelentősen módosította a „rugalmas reagálás” doktrínáját. A változtatás nem volt olyan mértékű, hogy a NATO-n belül új doktrínaként elfogadták volna. Lényege, hogy a korábbinál kevésbé ambiciózus volt. „Két és fél háború” helyett már csak másféllel számolt. Törekedett arra, hogy egy esetleges háborúban a hagyományos erőket minél nagyobb részben a szövetségesek biztosítsák (a nyugat-európai országok és Japán), az amerikai nukleáris erők mellett. Ezekon túl az 1970/1980-as évek fordulójától egyre növekvő szerepet szánt az USA katonai vezetése a fegyveres erők minden szintjén gyorsan terjedő nagy pontosságú, irányított fegyverrendszereknek és felderítő eszközöknek, amelyek egyre nagyobb eséllyel tették támadhatóvá az ellenség atomfegyvereit is hagyományos töltetekkel.¹⁹

17 Deák 2016, i.m. 48.

18 Gazdag Ferenc: Franciaország története 1945–1995. Budapest, Zrínyi Kiadó 1997, 121.

19 Az e téren elért amerikai eredményeket Szűcs Ferenc altábornagy a Magyar Néphadsereg 2. Csoportfőnökség csoportfőnöke 1987-ben igen jelentősnek értékelte. Szerinte ekkor reális cél volt a NATO-ban az atomfegyverek jelentős részének ilyen, nagy pontosságú, hagyományos töltetű fegyverekkel kiváltása. Ahogy fogalmazott: „A rakéta-nukleáris korszak kifutóban van.” HL HM 1980–89. 358. d./582. óe. HM és VKF csoportok összevonása 1987. Szűcs Ferenc: A nemzetközi katonapolitikai helyzet főbb jellemzői, az USA és a NATO hadászati nézeteinek lényege, fegyveres erők fejlesztéseinek főbb tendenciái a '90-es évekre.

Összefoglalva kijelenthetjük, hogy az amerikai katonai stratégia sohasem épült *kizárólag* az atomfegyverek alkalmazására, vagy a nukleáris fegyverek adta elrettentésre, még a „tömeges elrettentés/megtorlás” doktrínájának alig fél évtizede alatt is fontos szerepet szántak a hagyományos NATO erőknél („Pajzs”).

A Szovjetunió katonai doktrínái ugyanebben az időszakban a következőképpen alakultak

1945–1953: „A hagyományos világháború”

A második világháború után a szovjetek az amerikaiakhoz hasonlóan az éppen lezárt világháború tapasztalatait nagymértékben felhasználták. Ennek keretében (miután a Szovjetunió az USA-tól eltérően nem hajtott végre drasztikus leszerelést) egy esetleges újabb összecsapásban elsősorban szárazföldi erőiket (leginkább a harckocsizó, a lövész és a tüzér csapatokat) tekintették a győzelem kivívása legfőbb eszközeinek. A légi erőt és kisebb mértékben a haditengerészetet ezek támogató erőiként fogták fel. Ami ezt a doktrínát különlegessé tette, az az volt, hogy lényegében nem számolt az atomfegyverrel perspektivikusan sem úgy, mint ami alapvető befolyást gyakorolna a háború menetére. Miután a Szovjetunió is kifejlesztette a maga nukleáris fegyvereit, lényegében azok is a szárazföldi csapatok harcát támogató eszközök lettek.

1953–1964 „A nukleáris fegyverek emancipációja”

Sztálin halála után a Szovjetunióban lázas elméleti tevékenység kezdődött, hogy az ideológiai korlátok (Sztálinnak az atomfegyverről alkotott véleménye)²⁰ megszűnésével a lehető leggyorsabban reagáljanak a hadviselés terén lezajlott változásokra. Ennek középpontjában két összefüggő technikai kérdés állt. Egyrészt újra kellett gondolni az atomfegyver szerepét mind a harcászat, mind a hadműveleti művészet, mind pedig a hadászat szintjén. Ezt az elméleti munkát számos hadgyakorlat tapasztalataival is alátámasztották. Másfelől ugyanebben az időszakban kezdtek nagyobb számban bevethetővé válni a rakétafegyverek. Utóbbiak leglátványosabb bemutatója természetesen a Szputnyik 1 fellövése volt. Ugyanakkor a hatvanas évek legelejére már minden kategóriában sorozatban gyártottak rakétafegyvereket (interkontinentális ballisztikus rakétákat, közepes hatótávolságú-, hadműveleti-harcászati-, harcászati rakétákat, irányított-, és nem irányított páncéltörő rakétákat, valamint légvédelmi-, repülőgép fedélzeti levegő-levegő-, és levegő-föld osztályú rakétákat), melyek ráadásul az új pártfőtítkárnak, Hruscsovnak afféle kedvenc fegyverei voltak.²¹

20 Sztálin a náci Németországgal vívott háború tapasztalatai alapján megfogalmazta, hogy szerinte melyek a háború, mint olyan „állandóan ható tényezői”: a háterszág szilárdsága, a fegyveres erők erkölcsi-politikai állapota, a hadosztályok száma és minősége, a fegyverzet mennyisége és minősége, a fegyveres erők parancsnoki karának szervező és irányítási készsége. Lásd Okváth 1998, i.m. 98. Pipes a fenti sorrendet egyúttal fontossági sorrendnek is tartja Pipes 2015, i.m. 136–137.

21 Általános hit volt az 1950-es évek végén, hogy a rakétáké a jövő és a hagyományos fegyverek visszaszorulnak majd. Az 1970-es évek számítástechnikai forradalma ezt a helyzetet jelentősen megváltoztatta. Lásd. pl. Rendall, Ivan: Vadászpilóták. Légi harc a sugárhajtású gépek korában. Debrecen, 1997, 141–142.

Az új fegyverek nyújtotta lehetőségeket kihasználva új doktrínát fogalmaztak meg. Ennek keretében a legtöbb katonai feladatot (rakéta) atomfegyvereket is felhasználva oldottak volna meg. Kulcsfontosságúvá vált a háború első időszakában, amikor még rendelkezésre áll az összes atomfegyver és hordozóeszköz. Mivel ezek az ellenség első csapása után jelentős károkat szenvedtek volna, drasztikusan csökkentve a saját válaszcsoportok esélyét, katonai értelemben elengedhetetlen volt, hogy minimum az ellenséggel egy időben, de legalábbis annak atomtöltetei becsapódása előtt meg kell indítani a saját erők csapását. A hagyományos erők háttérbe szorultak, az erők összpontosítása hadműveleti-harcászati szinten is elsősorban a rakéta-atomcsapások összpontosítását jelentette volna.²² A hagyományos erők a tömegpusztító fegyverek hatása miatt mind támadásban, mind védelemben a korábnál sokkal nagyobb területen tevékenykedtek volna (a második világháborús sávészélességek 10–15 szeresén). Az ellenség atomcsapásai elleni védelem is elsősorban a csapatok széttelepítésével volt azonos.

Ebbe a rendszerbe az 1955-ben megalapított Varsói Szerződés tagállamainak csapatai oly módon illeszkedtek, hogy egyszerűen besorolták őket az egyes irányokban tevékenykedő szovjet frontok alárendeltségébe.

1964–1985 „A hagyományos és nukleáris fegyverzet egyensúlya”

Akárcsak az USA-ban a Szovjetunióban is az idő előrehaladtával, számos kétség merült fel az atomfegyverek világszerte történő alkalmazásával/alkalmazhatóságával kapcsolatban. A hatvanas évtized közepére számos elemzés mutatta ki, hogy a már meglévő atomfegyverek is képesek lennének a földi bioszféra megsemmisítésére. A helyi háborúk ugyanakkor bizonyították, hogy – ha közvetlenül csak az egyik szuperhatalom érintett – lehetséges modern háborúkat is megvívni (politikai és katonai értelemben egyaránt) atomfegyverek bevetése nélkül. Végül természetesen az ellenfél „rugalmas reagálás” doktrínája is hatást gyakorolt a szovjetekre.

Ezek következtében a szovjet katonai doktrína úgy módosult, hogy fel kell készülni arra, hogy akár az európai fő hadszíntéren megvívott háború egyes szakaszait is lehetséges atomfegyverek bevetése nélkül végig vinni. Ténylegesen erre leginkább a háború kezdeti szakaszában lenne esély, amikor a szovjet hagyományos erők erőfőlényüket kihasználva nem csupán áttörhetnék a NATO védelmét, de nagyjából 10–15 nap alatt hadászati méretű sikert érhetnének el megsemmisítve az európai NATO-erők zömét és elfoglalva a kontinens nagy részét. Mind erre nem utolsósorban éppen a NATO „rugalmas reagálás” doktrínája adott lehetőséget, hisz ennek értelmében egy szovjet támadás esetén akár hosszabb ideig nem került volna sor az atomfegyverek bevetésére, és ez akár azt is lehetővé tehetné volna a Varsói Szerződés csapatai számára, hogy a harcászati, és a hadműveleti csapásmérő eszközök egy részét, még azok bevetése előtt elfoglalják/megsemmisítsék hagyományos erőkkel.²³ Ebben a helyzetben

22 Deák 2016, i.m. 71.

23 Már az 1960-as évek elején oktatták a VSZ hadseregekben, hogy pl. a 130 mm-es (a Magyar Néphadseregben egyébként nem rendszeresített) M46 lövegekből álló osztályokkal, hagyományos lőszerrel is nagy hatékonysággal lehet harcolni a NATO, Honest John hadműveleti-harcászati rakétáindító állványai ellen. HL MN 1963/T: 9. d./16 III. öe. 2457–2458.

azonban – szovjet értékelés szerint – az ellenség, a teljes vereséget elkerülendő mégiscsak bevetné az atomfegyvert, tehát a háború atomháborúvá alakulna (igaz ekkorra a VSZ csapatai már elfoglalták, vagy megsemmisítették a NATO Európában levő atomfegyvereinek jelentős részét). Így az 1970-es évek elején lényegében létrejött a NATO „rugalmas reagálás” doktrínájára egyfajta szovjet reakció, bár itt nem volt olyan egyértelmű a váltás, hogy új doktrínáról beszélhetnénk.

Vitkozva Pipes-al megállapítható, hogy 1977-es esszéjében – számos helyálló megállapítás ellenére – leegyszerűsítő módon ismertette a szovjet és amerikai katonai doktrínák jellemzőit.

Szovjet hadászat Pipes elemzésének tükrében

A doktrína kétségkívül kezdeményező, támadó szellemű, offenzivitását a Szovjetunió utolsó éveiben a súlyos gazdasági és politikai válság idején adta fel, kényszerből. Itt határozottan el kell választani a Szovjetunió politikusainak szándékait – vagyis, hogy akartak-e háborút kirobbantani, vagy sem –, a szovjet katonai vezetőknek egy sikeres európai háború megvívhatóságának módjáról alkotott szakmai véleményétől.²⁴

Mint azt Pipes is kifejti: az oroszok nem kívántak még egyszer olyan helyzetbe kerülni, mint 1941–1942-ben a náci Németországgal vívott háború elején.²⁵ Ebben Pipes –értelmezésem szerint – egy olyan automatizmust lát, ami adott esetben veszélyes, mert ha a szovjetek a nemzetközi helyzet súlyos romlását érzékelik, akkor a „megtámadottság” elkerülése érdekében maguk indíthatnak, „első”, vagy „megelőző” csapást.²⁶ Ezt Pipes, a szovjet katonai gondolkodás legfontosabb alapjaként mutatja be, ugyanakkor a „doktrína” további négy elemét is megnevezi: „első: megelőző csapás; második: számszerű fölény a fegyverek terén; harmadik: katonai erő elleni stratégia; negyedik: összefegyvernemi műveletek; ötödik: védelem”.²⁷

A számszerű fölény erőltetése kapcsán Pipes a legnagyobb szovjet eredménynek azt tartja, hogy a szovjetek a hadászati ballisztikus rakéták (ICBM) terén 1977-re jelentős fölényre tudtak szert tenni. 1618 db ilyen eszközük állt hadrendben szemben az 1054 amerikai rakétával. Pipes – véleményem szerint helytállóan és meggyőzően – kifejti, hogy a szovjet hadászat úgynevezett „katonai erő elleni”, vagyis elsősorban az ellenség hadviselési képességének megsemmisítésére irányul. Ez természetesen nem zárta ki az ellenség nagyobb városai elleni tömegpusztító fegyverekkel végrehajtott csapásokat sem.²⁸

Ezzel szemben az USA a hadászati fegyvereit az elrettentés érdekében az ellenfél „nemzeti értékei” (vagyis lakossága, városai) ellen vetné be, illetve ezzel fenyeget,

24 Véleményem szerint kisebb lehetett a különbség az amerikai és a Szovjetunióbeli helyzet között, mint azt Pipes látja. A politikai vezetők kifelé megnyerhetetlenként, megvívhatatlanként, elkerülendőként mutatták be az atomháborút, miközben a katonák mindkét oldalon azon dolgoztak, hogy ha mégis kitör az a háború, akkor milyen módszerekkel nyerhetnék meg.

25 Pipes 2015, 143–144.

26 Pipes az ezek közötti különbséget találóan fejt ki. Uő: 144.

27 Pipes (2015) 143.

28 Erre példa a „Temp” gyakorlat (1964) során Olaszország különböző városaira ledobni tervezett összesen 14 800 kt (!) atomtöltet. Idézi Horváth – Kovács (2016) i.m. 84–85.

ha támadás érné. Ez a különbség a szovjet hadászati rakéták nagyobb számával együtt azonban azt jelentheti, hogy az oroszok első csapásként 1054 (vagy akár kicsit több) saját rakéta bevetésével megsemmisítenék az amerikai hadászati erők nagy részét, vagy egészét és ez után kb. 500 megmaradt saját rakétájukkal „büntetlenül” pusztíthatnak bármilyen amerikai célpontot.

Csak hogy Pipes itt azt is megemlíti, hogy ha az USA úgy döntene, hogy egyrészt maga is áttér a „katonai erő” elleni stratégiára, akár csak részlegesen is, és e mellett meggyorsítja rakétáinak MIRV²⁹ rakétafejekkel történő felszerelését, akkor – egy Minuteman rakétánként három robbanófejet számolva – maga is képessé válik ugyanarra, amit fentebb a szovjetekről írtunk. Vagyis önmagában az, hogy az USA hosszú ideig nem növelte 1054 ICBM-k³⁰ számát nem jelenti feltétlenül azt, hogy eleve feladta annak lehetőségét, hogy fölénybe kerüljön a Szovjetunióval szemben. Ráadásul az USA a területén kívüli támaszpontjain lévő fegyverek sokaságával is képes lett volna jelentős csapást mérni a Szovjetunióra.³¹

Így Pipes maga ad egy fontos szempontot egész esszéjének hangvétele ellen. Ez nem más, mint az amerikai és a szovjet fegyverzet közötti minőségi különbség. Erről Pipes ugyan aligha tudhatott annyit, mint a mai kutató, de neki is bőségesen elég ismerete lehetett arról, hogy a Szovjetunió egy az ipari civilizációnak (ne feledjük: az 1970-es évek már a számítástechnika kora) az USA-hoz képest alacsonyabb fokán álló állam volt. Márpedig ez (bár más területekhez képest sokkal kevésbé, de) a haditechnikai eszközeik különbségén is meglátszott, amit számos helyi háború bizonyított.³²

Éppen ezért itt azt látom, hogy – nem utolsósorban technikai – lehetőségeikhez, és hagyományaikhoz/adottságaikhoz igazodva a Szovjetunió és az Egyesült Államok a hidegháború folyamán más-más típusú katonai kultúrát alakított ki, tartott fenn.

A szovjetek elsősorban a két világháború között kialakított és a második világháború harcaiban csiszolt „mélységi hadművelet”³³ elveit és szemléletét próbálták alkalmazni, tehát emberrel és eszközökkel bőségesen ellátott szofisztikált szervezeti csapatok, alaposan kidolgozott és begyakorlott harceljárások alapján, pontosan kivitelezett, alapvetően támadó hadműveletekben győznék le az ellenséget.³⁴ Ez a szisztéma volt hivatva kiegyensúlyozni a szovjet harceszközök általában (de természetesen nem

29 MIRV: MultipleTargetableReentryVehicle. Egyetlen hadászati rendeltetésű rakéta által hordozott, egyidejűleg külön-külön célra irányítható, két vagy több robbanótöltetű fejrész. *Hadtudományi Lexikon* 927.

30 Intercontinental ballisticmissile= Interkontinentális ballisztikus rakéta

31 Horváth – Kovács (2016) i.m. CD melléklet ábrák vázlatok, 5.

32 Maga Pipes (149.) is utal arra, hogy pl. az 1970-es években az oroszok alighanem azért járultak hozzá a rakétavédelmi rendszerek (ABM=Anti-ballisticmissile) korlátozásához, mert nem tudtak ilyen csúcstechnológiájú rendszert létrehozni ezért tartottak az amerikaiak fölénybe kerülésétől.

33 Lásd. *Hadtudományi Lexikon* 911.

34 Ezen elvek alkalmazása különösen jól követhető például a Vörös Hadsereg utolsó második világháborús hadműveleteiben a japán Kvantung Hadsereg ellen. A Vörös Hadsereg 1945 augusztusi mandzsúriai hadjáratának, illetve e hadjárat 1960–1970-es évekbeli szovjet irodalmának egyik legjobb összefoglalója, Pipes cikkének kortársa Dzirkals 1976, Lilita I. Dzirkals „LightningWar” in Manchuria: soviet military analysis of the 1945 far eastcampaign. *The Rand Corporation*, 1976. <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2005/P5589.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. 01. 29.)

kivétel nélkül) alacsonyabb technikai színvonalát, és a szovjet sorkatonák gyakran viszonylag gyengébb kiképzettségét nyugati ellenfeleikéhez képest.³⁵

E szerint a Pipes által negyedik pontként említett összefegyvernemi jelleg csakugyan fontos volt. A Szovjetunió esetében tehát a nagy létszámú hadsereg nem jelent önmagában feltétlenül sem szovjet támadó szándékot a nyugattal szemben,³⁶ sem jelentősebb belső elnyomó funkciót. Ez utóbbit a hatalmas belügyi apparátus végezte.

Az utolsóként említett védelem – amely alatt Pipes elsősorban a hátországnak a nukleáris csapások elleni védelmét érti – lényege, hogy az oroszok elfogadják azt, hogy a háborúban a lakosságot óriási veszteségek érik, ám ez nemcsak, hogy nem teszi „megvívhatatlanná” azt, de még annak is látják értelmét, hogy kiterjedt polgári védelmi intézkedésekkel próbálják megvédeni az állam működésének fenntartása szempontjából kulcsfontosságú szakembereket („kádereket”).³⁷

Itt kell utalni arra a problémára, hogy a szakirodalom számos olyan gyakorlatot ismer, melyek egy európai háború lehetséges képét mutatják szovjet szemszögből. De ezek a szovjet hadászatnak és a Pipes által vizsgált stratégiai kérdéseknek csak egy részét érintik. Én magam ugyanis nem találok olyan anyagokkal, amelyek a szovjet hadászati atomfegyverek (hadászati rakétacsapatok és a távolsági légierő) alkalmazási koncepcióit, olyan részletesen bemutatnák, ahogy a nagy VSZ gyakorlatokon a hagyományos erők esetében történt. Ennek ellenére közvetett ismeretek (pl. a szovjet katonai gondolkodás általában, vagy az alacsonyabb szintű atomfegyverek és a hagyományos fegyverek alkalmazási koncepciói, az ezek közben kifejtett elvek, stb.) alapján levonhatók következtetések a hadászati fegyverekre vonatkozóan is.

Igazat adok Pipesnak abban, hogy a szovjetek nem egyszerűen el kívánták kerülni az ellenség váratlan támadását, de annak megelőzését még az előző háborúhoz képest is sokkal fontosabbnak tartották, úgy vélték, hogy a NATO kizárólag akkor jelent érdemi veszélyt, ha képes meglepetésszerűen támadni. Ez felveti a kérdést,

35 A fentieket alátámasztó második világháborús példáknek se szeri se száma idézésük itt felesleges. A későbbi helyi háborúkban érdemes megfigyelni a kifejezetten „technikai”, fegyver- és haderőnevek, így leginkább a légierő alkalmazása terén nyert tapasztalatokat. A koreai-, vietnámi-, indiai-pakisztáni-, közel-keleti- és afrikai háborúkban, rendre bebizonyosodott, hogy a szovjet technikai eszközök, hacsak nem sikerült azokat a „mélységi hadművelet” elvei szerint, illetve a „túlterheléses módszerrel” alkalmazni, hanem azonos feltételek mellett csaptak össze a „nyugati” eszközökkel és azok „nyugati módon” kiképzett alkalmazóival, akkor ritkán tudtak fölénybe kerülni. Ennek bővebb kifejtésére itt nincs tér, de a szakirodalom bőséges pl.: Marian Sienkiewicz: Az indokínai háború: 1945–1975. Budapest, 1982. Oszetzky Tamás: Arab-izraeli háborúk 1948–1982. Budapest, 1984. Rendall 1997, i.m. William E. Odom: The Collapse of the Soviet Military. Yale University Press, 1998. Babos László – Papp Tamás: A modern kor háborúi és csatái. Budapest, 2009. stb.

36 Azt, hogy a szovjet fegyveres erők „lesték” a határok mentén a terjeszkedés lehetőségét, tévedésnek tartom és az Afganisztáni bevonulás is csak „első ránézésre”, alaposabb megfontolás híján tűnhetett egy Perzsa-öböl felé történő szovjet előrenyomulás első lépésének. Különösen látjuk ezt már, az azóta történtek fényében. Lásd ezekről Pipes 2015, i.m. 138.

37 Persze ellentétben a Szovjetunióval, a kisebb szocialista országoknak egy harmadik világháború esetén, már az 1960-as évek elején is a teljes pusztulással kellett volna szembe nézniük. A Magyarországra vonatkozó várható pusztításokat hosszasan mutatja be levéltári források alapján Horváth Miklós, lásd: Horváth – Kovács 2016, i.m. 91–109. A leghátborzongatóbbak közé tartozik az a forrásrészlet, amely szerint 1960. november 11-én a szovjetek tájékoztatták a magyar felet, hogy a háború esetére a lakhatatlanná váló Magyarországról a túlélőket Ukrajnába telepítenék ki és erre már ki is jelölték az ottani befogadó körzeteket. 99.

mi van akkor, ha a szovjetek tévesen támadó szándékként azonosítják a NATO valamely lépését, és erre egy „elhamarkodott megelőző csapást” mérnek a nyugataikra.

A fentiekhez az újabb források és értékelések szerint az ismertebb válságok (Kuba 1962, Berlin 1948–49 és 1961, 1983 „Able Archer” gyakorlat stb.) során kifejezetten közel került a világ. Az ekkor történtek jó példát adnak arra, mik lehetnek azok a konkrét politikai lépések, helyzetek, feszültségek, melyek potenciálisan háborúba sodorhatták volna a hidegháború résztvevőit.

Összegzés helyett

Jól látható az is, hogy a szovjetek a nukleáris töltetek nagyszámú bevetésével számoltak, ezt gyakorolták, úgy tekintve – harcászati és hadművelleti szinten legalábbis – ezekre, mint pusztán különösen nagy hatóerejű robbanótöltetekre, melyek bevetése bizonyos speciális rendszabályok betartását megköveteli a csapatoktól.

Ez a gondolkodásmód jól látszik például Merezsko vezérőrnagy hadművelleti csoportfőnöknek egy 1963 novemberében a Déli Hadseregcsoporthoz Parancsnokság VII. Katonai Tudományos Konferenciáján megtartott beszámolójában.³⁸ Itt olyan észrevételek hangoztak el, mint, hogy az ellencsapásra gyülekező ellenséges erőkre mért atomcsapás, akár az egész ellencsapást meghiúsíthatja.³⁹

Ez a szemlélet a NATO-ban is hasonló lehetett. Az tehát igaz lehet, hogy az atomfegyverek bevetéséről két álláspont volt: a „tudósoké” (nem szabad bevetni) és a „katonáké” (adott esetben be lehet/kell vetni). Pipes szerint az amerikai álláspont a „tudósok”, a szovjet pedig a „katonák” véleményét képviselte.

Ez utóbbit véleményem szerint semmi nem támasztja alá. Épp ellenkezőleg: az amerikai katonák álláspontja nagyon is „átütött” az USA/NATO katonai doktrínákban, az pedig köztudott, hogy a Szovjetunióban minden fontosabb döntést a civil pártvezetés hozott meg!⁴⁰

Ugyanígy nem igazolható, hogy a Szovjetunió fölénybe került. Mára lehullott a lepel az egykori „egyenruhás birodalomról”, sokkal kevesebb a titokzatosság az egykori szovjet haderő körül. Ugyanakkor jól látható az 1970–1980-as évek fordulóján az angolszász világban bekövetkezett neokonzervatív fordulat kül- és katonapolitikai törekvéseinek és azok „ideológiai alátámasztásának” folyamata is, véleményem szerint Pipes és a Commentary más szerzőinek esszéi ennek részeként is értelmezhetők.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hadtudományi lexikon I-II. kötet. Főszerkesztő Szabó József. Budapest, 1995.
 Babos László – Papp Tamás: A modern kor háborúi és csatái. Budapest, 2009.
 Balló István: Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből. Budapest, 2005.

38 HL MN 1963/T: 9. d./16. III. öe. (MN Hadművelési Csoportfőnökség iratai) A beszámoló a délnyugati hadszíntéren folytatandó harc sajátosságaival foglalkozott. Ennek keretében Merezsko vörgy. több érdekes megállapítást is tett. Például szerinte az Alpokban történő harc nem igényli speciális (hegyi) képzettségű és fegyverzetű csapatok bevetését.

39 Uo. 67.

40 Deák 2016, i.m. 72.

- Szabadság/harcosok. Hidegháborús írások. Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból. Szerkesztő Békés Márton. Budapest, 2015.
- Deák János: A hidegháború évtizedeinek katonai doktrínái, különös tekintettel Magyarország rendszer-változás előtti katonapolitikájára. (Kézirat) Budapest, 2016.
- Lilita I. Dzirkals: „LightningWar” in Manchuria: soviet military analysis of the 1945 far east campaign. The Rand Corporation, 1976.
<https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2005/P5589.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. 01. 29.)
- Gazdag Ferenc: Franciaország története 1945–1995. Budapest, Zrínyi Kiadó 1997.
- Fischer Ferenc: A megosztott világ A kelet-nyugat, észak-dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai 1945–1989. Budapest, IKVA 1992.
- Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború had- és haditechnika-történetéből. Budapest, 2016.
- Kávássy János Előd: A kohó, az íjász és a túlélők – A NATO Able Archer 83 hadgyakorlata és annak hatása a kéthatalmi percepciókban. In: Galambos István – Németh Máté – Wirth Gábor: Krónikalapok Horváth Miklós tiszteletére. Budapest, Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, 2019.
- Kárpáti Ferenc: Puskalövés nélkül... *Duna International* 2011.
- Kőszegvári Tibor: Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború időszakában. Egyetemi jegyzet. ZMNE. Budapest, 2000.
- William E. Odom: The Collapse of the Soviet Military. *Yale University Press*, 1998.
- Okváth Imre: Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika 1946–1956. Budapest, 1998.
- Osztetzky Tamás: Arab-izraeli háborúk 1948–1982. Budapest, 1984.
- Paroda Rita: 1983, Adalékok a „kis hidegháború” történetéhez. In: *Studia Vincentiana* 1/2014.
- Richard Pipes: Miért gondolják a szovjetek, hogy megnyerhetik a nukleáris háborút?
In: Szabadság/harcosok. Hidegháborús írások. Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból. Szerkesztő Békés Márton. Budapest, 2015.
- Ivan Rendall: Vadászrepülő. Légi harc a sugárhajtású gépek korában. Debrecen, 1997.
- Sienkiewicz 1982, Marian Sienkiewicz: Az indokínai háború: 1945–1975. Budapest, 1982.
- Hadászat. Szerkesztő V. D. Szokolovszkij. Budapest, 1964.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár:

MOL XIX-A-98. fond: A Honvédelmi Bizottság iratai.

HM HIM Hadtörténeti Levéltár:

Magyar Néphadsereg 1961/Titkos: 7. doboz/13. őrzési egység: A Magyar Néphadsereg Vezérkara Titkárságának iratai. 1960–1961. évi külföldi levelezések

MN 1961/T: 10. d./17. őe.: MNVK Titkárság 1961. évi külföldi levelezések.

MN 1963/T: 9. d./16III. őe.: MNVK Titkárság külföldi levelezések 1963.

MN 1964/T: 7. d./9. őe.: MNVK 1. Csoportfőnökség. Az 1963. évi 1–3. számú HM törzsfoglalkozások anyagai. „Gyémánt” gyakorlat anyaga 1963.

MN 1969: 79. d./180. őe.: MNVK 1. Csoportfőnökség: „Meteor” gyakorlat anyaga 1966.

MN VIII. 2. fond 1970: 147. d./307. őe.: Térképvázlat a Magyar Népköztársaság területén végrehajtott 1970. július 1–9. hadijátékhoz.

MN 1980–89: 358. d./582. őe.: Honvédelmi miniszteri és vezérkar főnöki csoportok összevonása 1987.

INTERNETES FORRÁSOK

<https://www.commentarymagazine.com/articles/richard-pipes-2/why-the-soviet-union-thinks-it-could-fight-win-a-nuclear-war/> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 01. 11.)

Baev é. n.: Jordan Baev: The Organizational and Doctrinal Evolution of the Warsaw Pact (1955–1969) <http://www.coldwar.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 02. 01.)

<https://web.archive.org/web/20080709011829/http://www.brookings.edu/projects/archive/nuclearearms/davyc.aspx> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 01. 14.)

P. Szabó Sándor[✦]

Kínai nyelvű mongol kőtáblafelirat a muhi csatáról*

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.112

Ez a tanulmány bemutat egy kínai nyelvű mongol kőtáblafeliratot, amely új forrásként szolgálhat a muhi csata és a magyarországi tatárjárás kutatói számára. A kőtáblafelirat egybeként segít megválaszolni azt a kulcsfontosságú hadtörténeti kérdést, hogy a muhi csata idején pontosan hol került sor a magyar és a tatár haderő közötti döntő összecsapásra.**

KULCSSZAVAK: muhi csata, tatárjárás, kínai nyelvű mongol források, Szübeetej, a csata helyszíne

Chinese-language Mongolian Stele Inscription on the Battle of Mohi

This essay introduces a Chinese-language Mongolian stele inscription which could serve as a new source to those researching the Battle of Mohi and the Mongolian invasion of Hungary. The stele inscription also helps answer the crucial military history question of where the decisive battle between the Hungarian and the Mongol armies took place during the Battle of Mohi.

KEYWORDS: Battle of Mohi, Mongolian Invasion of Hungary, Chinese-language Mongolian sources, Subutai, location of the battle

✦ Sinológus, tanszékvezető, egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Kína-tanulmányok Tanszék – Sinológus, Head of Department, Associate Professor, National University of Public Service, Department of China Studies; e-mail: p.szabo.sandor@uni-nke.hu

* Ezt a tanulmányt a magyarországi csata- és hadszíntérkutatás két nagymesterének, Padányi Józsefnek és Négyesi Lajosnak ajánlom, szerény tisztelegésként eddigi hadtudományi, hadtörténeti, csata- és hadszíntérkutatói tudományos munkásságuk előtt. Egyúttal megköszönöm kettejüknek inspiráló beszélgetéseinket, gazdag szakmai tudásuk és tapasztalataik mindig önzetlen megosztását, és a folyamatos támogatást, amelyet a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással összefüggő kutatásaimhoz nyújtottak.

** Jelen tanulmány esetében a jegyzeteket kivételesen nem lábjegyzetként az adott oldal alján, hanem végjegyzetként közöljük és nagyobb betűkkel szedtük, mert a kínai írásjegyek kisebb méretben nehezen olvashatók lennének – *a Szerk.*

Bevezetés

Az 1241–42-ben lezajlott magyarországi tatárjárás, melynek leginkább sorsdöntő mozzanata a muhi csata volt, éppen 780 éve ért véget a tatár haderő kivonulásával. Az évforduló alkalmából ebben a tanulmányban bemutatok egy kínai nyelvű mongol kőtáblafeliratot, amely *új forrásként* szolgálhat a kutatók számára a muhi csata és a magyarországi tatárjárás lefolyásának, körülményeinek, eseményeinek pontosabb megismeréséhez, illetve a magyarországi eseményekhez vezető eurázsiai történeti, katonai folyamatok rekonstruálásához. Emellett demonstrálom, hogy a kőtáblafelirat *alapvető fontosságú új információ*t nyújt a muhi csata eseményeinek pontos lokalizálásához.

A Mongol Birodalom korabeli viszonyait ismerők számára korántsem meglepő, hogy a mongol kőtáblafelirat kínai nyelven maradt ránk. A Mongol Birodalomban a kínai nyelv hasonló funkciót töltött be, mint Európában a latin: az írásbeliség, a tudomány, a kormányzás kiemelt jelentőségű nyelve volt. Nem véletlen tehát, hogy számos mongol forrás kínai nyelven vagy kínai írásjegyekkel leírva maradt az utókorra.

Ez a tanulmány a *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóiratban 2018-ban megjelent *A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai nyelvű források fényében* című tanulmányom folytatásának tekinthető, azzal szorosan összefügg.¹ Ebben a korábbi tanulmányban két kínai nyelvű mongol szöveg alapján levezetem a *Karingó-elméletet*, amelynek lényege a következő:

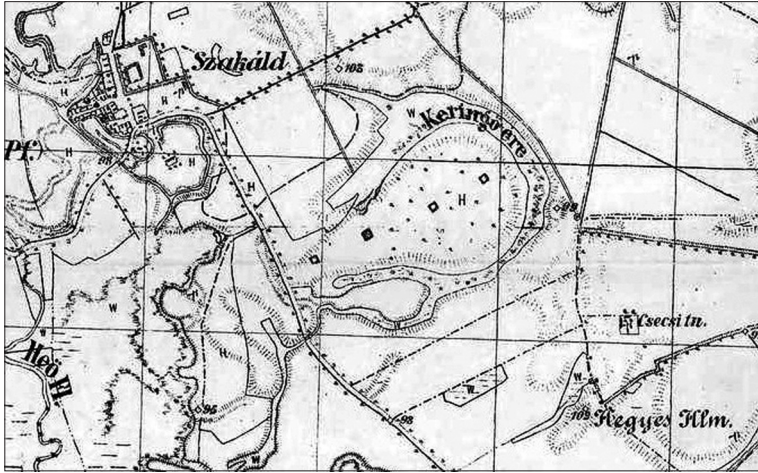
- A muhi csata idején a *magyar hadsereg tábora*, ahol a magyar és a mongol haderő közötti *döntő összecsapásra* sor került, a mai Szakáld térségének délkeleti részén helyezkedett el, a Karingó/Kerengő/Keringő néven emlegetett folyó/ér által körülvett területen.²
- A két vizsgált kínai nyelvű mongol forrás egy olyan folyót/eret jelöl meg a csata helyszínéeként, amely nevének kínai nyelvű hangátírása *százszázalékos pontossággal* adja vissza a „Karingó” nevet.³

Közel 150 éve komoly kutatói figyelem irányul a muhi csata pontos helyszíneinek (azaz elsősorban a tábor és a híd) megtalálására. A Karingó-elmélet 2018-as publikálásáig a magyar tábor pontos helyszínét, ahol a muhi csata döntő összecsapására sor került, a kutatóknak nem sikerült beazonosítaniuk.⁴

A korábban vizsgált két kínai nyelvű mongol szöveghez hasonlóan az alábbiakban bemutatandó kőtáblafelirat is a muhi csata és a magyarországi tatárjárás legmeghatározóbb mongol katonai vezetőjéről, Szübeetej hadvezérről és haditetteiről szól. Ugyanakkor a kőtáblafelirat a másik két forráshoz képest számos új információval gazdagít bennünket.

A kőtáblafelirat és a muhi csata helyszíne

A lentebb részletesen bemutatott kínai nyelvű mongol kőtáblafelirat rendkívüli jelentőségét egyebek mellett az adja, hogy *újabb fontos adatot szolgáltat* a muhi csata pontos helyszínével kapcsolatban. A kőtáblafelirat a muhi csata helyszínét jelölő magyar földrajzi nevet a korábban vizsgált két szöveghez képest *részben eltérő kínai írásjegyekkel, részben eltérő hangátírással* jegyzi le. Márpedig amennyiben ugyanazon magyar földrajzi névnek két eltérő, kínai nyelvű hangátírása is

A Karingó/Kerengő/Keringő folyó/ér egy 1869–1887 között keletkezett térképen

Forrás: http://mapire.eu/hu/map/hkf_25e/?bbox=2324631.568094387%2C6093684.105065214%2C2337683.190674081%2C6099283.117387104 (Letöltés ideje: 2022. 04. 07.)

van, lényegesen nagyobb esélyünk van arra, hogy pontosabb képet tudjunk alkotni a kínai írásjegyekkel leírt magyar földrajzi név kiejtéséről, fonetikai jellemzőiről. Esélyünk van arra, hogy birtokába jussunk egy „sztereo képfelvételnek”, amely két eltérő nézőpontból készült ugyanarról a tárgyról. Az ezen fejezetben bemutatott eltérő adatot, eltérő nézőpontból készült képet eddig egyetlen kutató sem vizsgálta, teljesen kívül esett mind a hazai, mind a külföldi kutatók látókörén.

A 2018-ban publikált Karingó-elmélet két kínai nyelvű mongol történeti forrás vizsgálatára alapult, ezek a következők:

- A *Yuanshi* 121. tekercsében található Szübeetej életrajz⁵
- A *Yuanshi* 122. tekercsében található Szübeetej életrajz⁶

A fenti két forrás a muhi csata helyszínének magyar nevét minden alkalommal, következetesen az alábbi névátírással adja vissza:⁷

Névátírás:	遼寧河
Mai kiejtése <i>pinyin</i> átírással:	Kuoninghe / Huoninghe
Jelentése:	Kuoning folyó / Huoning folyó
Hivatkozás a továbbiakban:	1. névátírás verzió

A továbbiakban erre a névátírással mint „1. névátírás verzióra” fogok hivatkozni. Erről a névátírás verzióról a 2018-ban közzétett tanulmányban kimutattam, hogy százszázalékos pontossággal adja vissza a „Karingó” nevet.⁸ Fontos hangsúlyozni, hogy az 1. névátírás verzió két egymástól független, ugyanakkor egymással

teljes mértékben megegyező adatot takar. A fent említett két forrás (a *Yuanshi* 121. és 122. tekerce) számos nevet különböző névátírással ír át, még Szübeetej hadvezér nevét is, azonban a muhi csata helyszínét jelölő földrajzi nevet mindkét szöveg ugyanazon névátírással jegyzi fel.

A lentebb bemutatott kínai nyelvű mongol kőtáblafelirat azonban a muhi csata helyszínének magyar nevét *a fentitől eltérő névátírással* örökíti meg, az alábbi formában:⁹

Névátírás:	郭寧河
Mai kiejtése <i>pinyin</i> átírással:	Guoninghe
Jelentése:	Guoning folyó
Hivatkozás a továbbiakban:	2. névátírás verzió

A továbbiakban erre a névátírásra mint „2. névátírás verzióra” fogok hivatkozni. Ez a névátírás verzió korábban nem volt tárgya sem hazai, sem külföldi kutatásnak, egyetlen kutatás sem foglalkozott fonetikai markerei meghatározásával, illetve a fonetikai markerei által jelölt magyar földrajzi név rekonstruálásával.

A két névátírás verzióinak valójában csak az *első írásjegye tér el* (*kuo* 郭/*guo* 郭). Második írásjegyük ugyanazon írásjegy két eltérő variánsa (írasmódja), melyek *ugyanazon kiejtést és ugyanazon jelentést* hordozzák (*ning* 寧/*ning* 寧).¹⁰ Harmadik írásjegyük teljes mértékben azonos (*he* 河). A két névátírás első írásjegye közötti különbség látszólag nem nagy, ráadásul a két eltérő írásjegy „rokon írásjegyek” tekinthető, és már első pillantásra gyanítható, hogy korabeli kiejtésük bizonyos mértékig átfedésben lehetett, hasonló volt. Ugyanakkor a két írásjegy közötti eltérés szakmai szempontból rendkívül jelentős: két külön írásjegyről van szó, amelyeknek *mind a jelentése, mind a kiejtése eltérő* volt e szövegek keletkezésének idején, akárcsak a mai kínai nyelvben. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált kőtáblafeliratban olvasható 2. névátírás verzió a muhi csata helyszínének magyar földrajzi nevét *részben eltérő fonetikai markerek segítségével jelöli*, mint a másik két forrásban található 1. névátírás verzió. Vagyis a rendelkezésre álló három korabeli kínai nyelvű mongol forrás *két eltérő fonetikai adatot* is szolgáltat számunkra a muhi csata helyszínével kapcsolatban.

A kínai írásjegyekkel történő névátírások fonetikai markereinek meghatározásakor – tehát az általuk hordozott adatok értelmezésekor – alapvető szakmai kritérium annak figyelembevétele, hogy a kínai írásjegyek kiejtése koronként és területenként változó. Ha a kínai nyelv történeti fonológiáját vizsgáló sinológiai kutatásokra támaszkodva rekonstruáljuk, hogy a kőtáblafelirat *keletkezése idején a birodalom központjában* hogyan ejtették a 2. névátírás verzió kínai írásjegyeit, akkor azt tapasztaljuk, hogy a 2. névátírás korabeli standard olvasatában/hangalakjában a „Karingó” *név hét (7) hangja közül héthez (7) kapcsolódóan azonosítható fonetikai marker, mégpedig a megfelelő sorrendben*. Tehát a 2. névátírás verzió az 1. névátírás verzióhoz hasonlóan ugyancsak százszázalékos pontossággal adja vissza a Karingó folyó/ér magyar nevét. Ezt mutatja a következő táblázat is:

Magyar földrajzi név:	K	a	r	i	n	g	ó
A 2. névátírás verzió írásjegyeinek korabeli olvasata Ning Jifu rekonstrukciói alapján, nemzetközi fonetikai átírással (IPA): ¹¹	k	au	r/n	iə	ŋ		xɔ
Egyezés/eltérés (+/-):	+	+	+	+	+	+	+
A 2. névátírás verzió írásjegyeinek korabeli olvasata Edwin G. Pulleyblank rekonstrukciói alapján, nemzetközi fonetikai átírással (IPA): ¹²	k	waw	r/n	i	ŋ		xɔ
Egyezés/eltérés (+/-):	+	+	+	+	+	+	+

Aki ezt a táblázatot összeveti a 2018-as tanulmányban megjelent táblázatokkal,¹³ világosan láthatja, hogy az 1. és a 2. névátírás verzió által jelölt hangsoroknak van egy „közös nevezője”: a „Karingó” hangsor. Azaz a két névátírás verzió egymástól függetlenül ugyanazon eredményhez vezet: *a muhi csata helyszínéként mindkét névátírás verzió a Karingó folyót/eret jelöli meg.* A három különböző adatközlésből származó két névátírás verzió megerősíti egymást: a névátírás verziók jól láthatóan ugyanazokat a fonetikai jellegzetességeket/jelenségeket (vagy egyszerűbben fogalmazva: ugyanazt a hangsort) igyekeznek visszaadni. Mindez *rendkívül erős új bizonyítéka a Karingó-elmélet helytállóságának.*

Fontos kitérnem arra, hogy Stephen Pow és szerzőtársai 2018 óta több alkalommal kifejtették azon elméletüket, hogy a *Kuoninghe/Huoninghe* 滬寧河 átírás, amelyre ebben a tanulmányban 1. névátírás verzióként hivatkozom, „talán a Hernád/Hornád folyót jelöli”,¹⁴ illetve „minden valószínűség szerint a Hernád folyóra történő utalás”.¹⁵ Véleményük szerint az 1. névátírás verzió első két írásjegye (滬寧) a Hernád folyó „Hornád” névváltozatát volt hivatott visszaadni, és a két írásjegy a „Qoning” vagy „Qorning” hangsort jelölte.¹⁶ Bár az elképzelést kifejtő tanulmányok számos értékes kutatási eredményt is tartalmaznak, Pow és szerzőtársai ebben a kérdésben *tévednek.* Ennek oka, hogy *alapvető szakmai, kutatómódszertani hibát* követnek el: véleményüket az írásjegyek *jelenkori, modern* kiejtésére alapozzák, és nem az írásjegyek *korabeli, 13–14. századi* kiejtésére.

Pow és szerzőtársai a kínai írásjegyek által jelölt hangok tárgyalásakor *nem végeznek történeti fonológiai vizsgálatot.* Nem támaszkodnak sem a kínai nyelv történeti fonológiáját vizsgáló sinológiai kutatásokra, sem ezen kutatások elsődleges forrásaira (pl. korabeli rímszótárak). A kérdéssel foglalkozó fejtegetéseik során *ilyen elsődleges és másodlagos forrásokra, szakirodalmi művekre sehol nem történik hivatkozás.*

Véleményük teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a vonatkozó szakirodalmi adatokat. Konceptiójukat a két kínai írásjegy „Huoning” kiejtésére alapozzák, amely azonban az írásjegyek kapcsolat egyik *jelenkori, modern* kiejtése.¹⁷

A szakirodalmi adatok világosan mutatják, hogy miközben a 寧 írásjegy (amely a korszak átírási rendszerében „ning” vagy „ring” hangsort is jelölhetett) kiejtése a 13–14. század óta többé-kevésbé változatlan maradt, addig az írásjegykapcsolat első elemét képező 渾 írásjegy kiejtése az elmúlt évszázadok során jelentős átalakuláson ment keresztül. Márpedig Pow és szerzőtársainak koncepciója elsősorban ennek az írásjegynek a hibásan „rekonstruált” kiejtésére épül. Véleményünkkel kapcsolatban tényként rögzíthetjük, hogy a „ning” hangsor előtti „rekonstrukciójukat” (Qo/Qor) a szakirodalmi adatok nem igazolják, sőt határozottan cáfolják.¹⁸

Az elmondottakból következően egyértelműen kijelenthetjük, hogy Pow és szerzőtársainak véleménye tudományosan nem megalapozott.

A 2. névátírás verzióinak számos „előnyös tulajdonsága” van az 1. névátírás verzióhoz képest. Egyrészt *lecsökkenti* a lehetséges olvasatok számát, ezzel még határozottabban rajzolja ki azt a fonetikai markersort, amelyet mindkét névátírás alkalmazni kíván a magyar földrajzi név átírására. Másrészt ennek a névátírásnak a korabeli kiejtése, és így a fent elmondottak helytállósága *bárki által könnyen ellenőrizhető*. Ez a névátírás ugyanis olyan írásjegyeket használ, amelyek 13–14. századi kiejtésének rekonstrukciója kivétel nélkül megtalálható Edwin G. Pulleyblank klasszikusnak számító történeti fonológiai művében, a *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin* című könyvben.¹⁹ Mivel a könyv angol nyelvű, így akár a sinológia tudományterületén járatlanok is minden nehézség nélkül ellenőrizhetik a fentebb elmondottakat.

A kőtáblafelirat szövegében fennmaradt fonetikai adat tehát meggyőzően bizonyítja és rendkívül nehezen vitathatóvá teszi, hogy a kínai nyelvű mongol források a muhi csata helyszínéeként a „Karingó folyót/eret” jelölik meg.

A kőtáblafelirat keletkezésének körülményei

A kőtáblafelirat keletkezésének körülményei meglehetősen jól rekonstruálhatók. Mindenekelőtt, tudjuk, hogy *ki írta*: a szöveg szerzője a 13. századi Kína egyik legkiemelkedőbb tudósa, a Mongol Birodalom egyik legnevesebb történétírója, a híres Hanlin Akadémia tagja, Wang Yun 王惲 (1227–1304) volt, aki már az 1260-as évek elején egyike volt a mongol udvar történeti dokumentumait író, szerkesztő és gondozó magas rangú hivatalnokoknak. Wang Yun a kőtáblafelirat szövegében meg is nevezi magát a felirat szerzőjeként, egyik gyakran alkalmazott önmegszólítását használva (Wang Mou 王某).²⁰

Wang Yun élete és munkássága szorosan összefonódott a híres Hanlin Akadémiával (Hanlin Yuan 翰林院), amely több mint ezeréves története során nagyhírű tudósok gyűjtőhelye volt Kínában, és amely az 1200-as években már több évszázados hagyománnyal rendelkezett. A Mongol Birodalom Hanlin Akadémiáját Kubiláj kán hozta létre a kínai tradíciókat folytatva 1261-ben, amikor már Kína jelentős része felett uralkodott. Wang Yun 1261-ben a Hanlin Akadémia tagja lett, és ugyanekkor kinevezték az akkor még önálló szervezetként funkcionáló Birodalomtörténeti Akadémia történétírásért felelős hivatalnokának

(*Guoshi Yuan bianxiuguan* 國史院編修官). A Hanlin Akadémia és a Birodalomtörténeti Akadémia egyaránt a mongol uralkodói udvarban működött. Wang Yun még a harmincas éveiben járt, amikor ezeket a fontos pozíciókat elnyerte Kubiláj kán udvarában. Pár évvel később, 1264-ben a Hanlin Akadémia és a Birodalomtörténeti Akadémia egyesült. Az egyesített intézmény Wang Yun élete során ezt követően túlnyomórészt a Hanlin és Birodalomtörténeti Akadémia (Hanlin Guoshi Yuan 翰林國史院) nevet viselte hivatalosan, de a hosszú nevet a kortársak gyakorta rövidítették Hanlin Akadémiának. Mint a hivatalos elnevezés is tükrözi, az akadémia egyik fontos feladata a történeti anyagok, dokumentumok írása, szerkesztése, összegyűjtése, gondozása volt. Ráadásul az akadémia tudósai a mongol uralkodói udvar belső köréhez tartoztak. A kőtáblafelirat szerzője ebben az intézményben végezte munkáját élete jelentős részében. Wang Yun hetvenedik születésnapjának tiszteletére készült egy ünnepi verseskötet, amelyben a kor jeles személyiségei köszöntötték őt költeményeikkel. A kötet előszavát író Li Jian a hetvenéves Wang Yunt egyebek mellett „a birodalom történetírójának” (*xiu guo shi* 修國史) nevezi.²¹

Tudjuk azt is, hogy Wang Yun *mi okból írta* a kőtáblafeliratot. Mint a kőtáblafelirat előszavából (*xu* 序) is világosan kiderül, a kőtábla és a rajta olvasható felirat úgy jött létre, hogy a mongol uralkodó „ősök templomát építtetett” (*jian ci* 建祠) és ott „kőtáblát állíttatott” (*shu bei* 樹碑) Bulianjidai 不憐吉歹 tartományi prefektus őseinek tiszteletére, hogy ezzel is elismerje Bulianjidai őseinek „kiemelkedő érdemeit” (*feichang zhi gong* 非常之功). Bulianjidai a muhi csata és a magyarországi tatárjárás legfőbb stratégájának, legmeghatározóbb katonai vezetőjének, Szübeetej hadvezérnek a dédunokája volt. A feliratról világosan kitűnik, hogy az ősök temploma kiemelten három ős kultikus tiszteletét szolgálta: Szübeetej hadvezér, valamint fia, Wulianghedai 兀良合歹, és unokája, Azhu 阿朮 tiszteletét. Mindhárman a Mongol Birodalom meghatározó katonai vezetői voltak. Az ősök templomán belül e három ős tiszteletére három külön csarnok/terem létesült. Az ősök tiszteletére emelt templomok a kínai konfucianizmus vallási aktusainak, őskultuszának, szertartásainak alapvető fontosságú színhelyei voltak. A templomokban az ősöknek névre szóló lélektáblát állítottak, a magasrangú ősök számára rangjukhoz méltó oltárt emeltek, és ezek előtt mutatták be a szertartásokat, áldozatokat. Az ősök templomainak rendszeres tartozéka volt a templomban tisztelt fontosabb ősök érdemeit bemutató feliratos kőtábla (*bei* 碑). Az általunk vizsgált kőtábla is ilyen: elsősorban Szübeetej, valamint fia, Wulianghedai, és unokája, Azhu érdemeit dicsőíti. Az imént elmondottakból jól látható az is, hogy Szübeetej dédunokájának korában a Kína feletti hatalmat gyakorló mongol uralkodói elitre és ezen belül Szübeetej családjára mennyire jelentős hatást gyakorolt a kínai civilizáció, kultúra, vallás, gondolkodás, értékrend.²²

Meglehetősen nagy pontossággal meg tudjuk állapítani a kőtáblafelirat keletkezésének időpontját is.

Christopher P. Atwood a felirat keletkezésének időpontját 1286-ra teszi.²³ Rá hivatkozva Pow és Liao ugyanerre a dátumra datálja a szöveget.²⁴ Atwood datálása azonban *egyértelműen téves*. A kőtáblafelirat több okból sem keletkez-

hetett 1286-ban, ezt bizonyítandó az alábbiakban három perdöntő érvert ismeretek. Egyrészt a kótáblafelirat *múlt időben* beszél Azhu (Szübeetej unokája) 1287-ben bekövetkezett haláláról és halálának okáról, mindezt egy évvel korábban (amikor Atwood szerint a szöveg keletkezett) nyilvánvalóan nem tudhatta a szöveg írója.²⁵ Másrészt a kótáblafelirat bevezető része az ősök temploma felállításának okait és folyamatát ismertetve egyértelmű dátummegjelöléssel megemlíti egy 1295-ben történt mozzanatot, tehát a kótáblafeliratnak minden kétséget kizáróan ezt követően kellett keletkeznie.²⁶ Harmadrészt a szöveg bevezetőjében a kótáblafeliratot készítő Wang Yun egyértelműen „a Hanlin Akadémia tudósának” (Hanlin *xueshi* 翰林學士) nevezi önmagát,²⁷ azonban az Atwood által megjelölt időpontban (1286-ban) Wang Yun *éppen nem volt a Hanlin Akadémia tagja*, sőt, jól bizonyítható tény, hogy 1284 és 1289 között mindenféle hivatali tevékenységnek hátat fordítva, visszavonultan élt szülőföldjén, Weizhouban.²⁸

Mikor keletkezett tehát a kótáblafelirat? Először is határozzuk meg a szöveg keletkezési idejének alsó határát (azaz legkorábban mikor keletkezhetett a kótáblafelirat)! Mivel a szöveg pontos dátummegjelöléssel megemlíti egy 1295-ös eseményt (a pontos dátummal megjelölt események közül ez a legkésőbbi), ezért egyértelmű, hogy a kótáblafelirat *1295-nél korábban nem keletkezhetett*. Ezt követően határozzuk meg a szöveg keletkezési idejének felső határát (vagyis, hogy legkésőbb mikor keletkezhetett a kótáblafelirat)! Egyrészt tudjuk, hogy a szöveg 1295-nél korábban nem keletkezhetett, másrészt tudjuk, hogy a szöveg bevezetőjében a kótáblafeliratot készítő Wang Yun egyértelműen a Hanlin Akadémia tudósának nevezi önmagát. Wang Yunról tudjuk, hogy 1293-ban ment vissza a Hanlin Akadémiára,²⁹ és 1301-ben vonult vissza, immár végérvényesen.³⁰ Ez azt jelenti, hogy a kótáblafelirat készítésének *legkésőbbi időpontja 1301*. (Wang Yun nem sokkal később, 1304-ben halt meg.) Az elmondottakból következően a kótáblafelirat minden bizonnyal 1295 és 1301 között keletkezett, vagyis 54–60 évvel a muhi csata után. Fontos hangsúlyozni, hogy *a kótáblafelirat keletkezésének időpontja nem azonosítható a szöveg megírásához felhasznált történelmi dokumentumok keletkezésének időpontjával*.

Milyen módon, milyen formában maradt fenn a szöveg?

A kótáblafelirat, néhány hiányzó írásjegytől eltekintve, teljes terjedelmében megőrződött a Wang Yun írásait összegyűjtő *Qiujian xiansheng daquan wenji* 秋澗先生大全文集 (Qiujian úr összegyűjtött művei) című mű 50. tekercsében. A műben ugyanis a Wang Yun által készített kótáblafeliratokat is igyekeztek összegyűjteni a gyűjtemény összeállítói.³¹

Emellett a kótáblafeliratnak fennmaradt egy rövidített, kivonatos verziója is a Su Tianjue 蘇天爵 által 1329 körül³² írt *Yuanchao mingchen shilüe* 元朝名臣事略 (A Yuan-dinasztia híres főembereinek rövid életrajza) című könyvben.³³

A következőkben az eredeti középkori kínai nyelvű szöveg alapján készült magyar fordításban, teljes terjedelemben közlöm a kótábla szövegének azon részét, amely Szübeetej hadvezérről, a magyarországi tatárjárás és a muhi csata legfőbb stratégiájáról, legmeghatározóbb katonai vezetőjéről szól. A kótáblafelirat ezen jól körülhatárolható tematikai egységéről, amely a kótáblán egybefüggő szöveget alkot, korábban sem angol, sem magyar nyelven nem készült

teljes terjedelmű fordítás. Magyar nyelvre korábban egyetlen részletét sem fordították le. Angol nyelvre Christopher Atwood,³⁴ illetve Carl Fredrik Sverdrup³⁵ fordított le néhány rövid szakaszt, de az általuk készített fordítások nem érintették számos egyéb tartalmi egység mellett a magyar vonatkozású részt sem. Bár a szövegnek csak egy rövid szakasza foglalkozik a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással, ez azonban kis terjedelme ellenére jónéhány fontos információt tartalmaz. Emellett a fordításban közölt szöveg többi része jelentős mértékben elősegíti azoknak az eurázsiai történeti és katonai folyamatoknak a pontosabb megismerését, amelyeknek szerves részét képezték a magyarországi események. A kőtáblafelirat Szübeetej hadvezéréről szóló szövegének magyar fordítását abból a célból adom közre, hogy ez a kínai nyelven fennmaradt tatár történeti forrás, amely mostanáig itthon és külföldön egyaránt méltatlanul kevés figyelmet kapott, a jövőben a muhi csata és a magyarországi tatárjárás kutatói számára hozzáférhető és kutatási célokra felhasználható legyen.

***A Nagy Yuan Birodalom nagyméltóságú főura, tartományi prefektusa, Wuliang úr ősei templomának kőtáblafelirata*³⁶**

(...) (*Bulianjidai*, azaz tiszteleti nevén *Wuliang* úr) ősei a mongol *wulianghe* törzsből származnak. Távoli őse, *Nielibi*, olyan ember volt, aki mestere volt a beszédnek, és híres volt arról is, hogy kiválóan énekelt. Ő nemzette *Beihudu* bátort [vitézt], akiről mindenki úgy vélekedett, hogy ő egy „*zhelima*”. A *hanok* nyelvén ez azt jelenti: „a stratégiai gondolkodásban elmélyült ember”. Leszármazottainak harmadik generációjába tartozó unokája [*Nielibi* dédunokája], *Hechiwen* bátor [vitéz] két fiúgyermeket nemzett, az egyik neve *Haban*, a másik neve *Habuli* volt. *Habannak* két fiúgyermekke született, az idősebb neve *Huluhun* volt, a másodszülött fiúé pedig Szübeetej.³⁷

Történt, hogy amikor *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] a *Banzhuna*-tenger-nél³⁸ tartózkodott, apjuk [Szübeetej és *Huluhun* apja], *Haban*, egy birkanyáját akart beszoigáltatni az uralkodónak. Útközben azonban rablókba botlott, akik foglyul ejtették. *Huluhun* és az öccse [Szübeetej] a rablók nyomába eredt, és utólérte őket. Ekkor fegyvereikkel ütni-vágni, gyilkolni kezdték a haramiákat. Akik a tolvajbandából megmaradtak, azok megfutamodtak. Így az apjukat megmentették a veszedelemből, a felajánlott állatok pedig végül eljutottak az uralkodóhoz. Ettől fogva az idősebb és a fiatalabb fivér az északi törzsek körében híres volt szülőtiszteletéről és igazságosságáról.³⁹

Taizu [Dzsingisz kán] uralkodásának idején *Huluhun* bátor [vitéz], mivel jól értett a lovagláshoz és az íjazáshoz, századosi rangra emelkedett. A *nai-manok* [a najmanok] ekkor még nem hódoltak be. *Huluhun* a Nagy Faltól délre harcolt ellenük, és ő vezette az előőrsöt. Legyőzte őket, és azok félelmükben futásnak eredtek. Rangja ekkor továbbszállt az öccsére [Szübeetejre], aki *Bulianjidai* dédapja volt.

Az első csarnokban: (*Bulianjidai*) dédapja, a fenséges úr, kinek tabu alá eső neve Szübeetej. Ő eredetileg szövetségi kezesként⁴⁰ kezdte meg szolgálátát. Azt követően századosi rangra emelkedett.

A *renshen* évben [1212], amikor *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] *Zhongxia* [Kína] meghódítására készült, először *Huanzhou* ellen indított támadást. Annak erődítménye kicsiny volt, de szilárd, és úgy tűnt, hogy nem lesz könnyű bevenni. Őméltósága [Szübeetej] azonban felmászott a falra, és elsőként jutott át rajta. Az uralkodó dícséretben részesítette bátorságáért, és egy szekérszék aranyat és kincset adományozott számára.

A *bingzi* évben [1216] az uralkodó [Dzsingisz kán] gyűlést tartott a hadvezérekkel a *Tulie* folyónál [a *Tola* folyónál vagy más néven *Túl* folyónál], és azt kérdezte: „A *mieliji* [a merkit] törzs még nem hódolt be. Ki indít számomra hadjáratot ellenük?” Őméltósága [Szübeetej] azon nyomban elvállalta az uralkodó által kiszabott feladatot. Kiválasztotta alvezérének *Anichut*, hogy egy százfős csapat élén végezzen lovas felderítést. Ezt követően elmagyarázta számára, hogy milyen stratégiát alkalmazzon. *Anichu* az ő utasításai szerint járt el, és azok [a merkitiek] valóban nem fogtak gyanút, nem tettek semmilyen előkészületet. Amikor (Szübeetej) a fősereggel megérkezett, a *Chan* folyó partján sorakoztatta fel a katonáit. Az első összecsapás során megfutamította (a merkitéket), és foglyul ejtette két hadvezérüket. Miután a két hadvezért a vesztőhelyre vitette, akik megmaradtak a seregből, megadták magukat.

A *xinsi* évben [1221] a *mielijik* [a merkitiek] vezérért, *Huodut* üldözte. (Ennek során) *Yuyunél* megütközött a *qinchák*kal [a kipcakokkal],⁴¹ és legyőzte őket.

A *renwu* évben [1222] *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] hadjáratot indított a *Huihui* Birodalom [a *Hvárezmi Birodalom*] ellen. Annak... [uralkodója hátrahagyta]⁴² birodalmát, és elmenekült. Parancsba adatott Őméltóságának [Szübeetejnek] és *Zhibienek* [Dzsebének], hogy eredjenek a nyomába. Amikor a *Huili* folyóhoz értek, hátrányba kerültek a harcban. Ekkor Őméltósága [Szübeetej] serege a folyó keleti partján állomásozott. Meghagyta embereinek, hogy (éjjel) mindegyikük három fáklyát gyújtson meg, hogy ezáltal nagyobbnak tűnjön seregének létszáma. És valóban, a (hvárezmi) király még az éjszaka folyamán megfutamodott. Ezt követően Őméltósága [Szübeetej] feladatba kapta, hogy tízezer lovas élén üldözze tovább a *Buhan* folyótól, és üssön rajta. Amikor már majdnem utolérte, (a hvárezmi király) egy tengeri szigeten rejtőzött el. Ekkor ellenőrzés alá vonta a stratégiai pontokat, hogy a mozgása ellehetetlenüljön. Alig telt bele egy hónap, (a hvárezmi király) halálra sorvadt tömlőcében. (Szübeetej) megszerezte temérdek kincsét, és beszolgáltatta azt az uralkodónak [Dzsingisz kánnak], aki ily módon méltatta őt: „Szübeetej pajzzsal a feje alatt hál, véres csatákat vív, és családom szolgálatának szenteli erejét. Rendkívül nagyra becsülöm őt!” Majd egy öblös hasú ezüstkancsónyi kincset adományozott számára.

A következő esztendőben, a *guwei* évben [1223], (Szübeetej) engedélyt kért arra, hogy hadjáratot indítson a *qinchák* [a kipcakok] ellen. Engedélyt kapott rá, majd ezt követően hosszú utat bejárva forgolódott a *Kuandingji*-tenger [a *Kaszpi-tenger*] körül, elfoglalta a *Taihe*-hegységet [a *Kaukázust*], hegyeket vágatott át, utakat nyitattott, és úgy bukkant elő, hogy nem számítottak rá. Amikor megérkezett, akkor a (kipcsakok) vezérei éppen gyűlést tartottak a *Buzu* folyónál. Rájuk eresztette katonáit, akik nagy hévvel rájuk zúdultak. Azok

[a kipcsakok] azt sem tudták mitévők legyenek, (Szübeetej) pedig végül elfoglalta a területüket.

Ezt követően a *ganluosik* [az oroszok] idősebb és fiatalabb *Michisilaojával* [Msztyiszlavjával] vívott kemény harcot, és megadásra kényszerítette őket. Ezután követet menesztett, és feliratban kérte az uralkodótól [Dzsingisz kántól], hogy a *mielijik* [a merkitek], a *naimanok* [a najmanok], a *qieliek* [a kereitek], a *hangjinek*, a *qinchák* [a kipcsakok] és mások által kiállított ezredekéből egyesített hadsereget hozhasson létre.

A *jiashen* évben [1224] nyolcszor ment audienciára az uralkodóhoz, és tízezer lovat hajtott az udvarba hódolati ajándék gyanánt.

A *bingxu* évben [1226] győzelmet aratott a *sali weiwuerok* [a sárga ujugrok – sárga ujugur, szari ujugur, szarig jugur, jugur], a *deqin* [a tegin], a *simenek* és más törzsek felett. Továbbá leigázta a Nyugati Területek határvidékének törzseit. Közben ötezer kancára tett szert, amelyet beszolgáltatott az udvar számára, és egy sem...⁴³

A *gengyin* évben [1230] *Taizong* uralkodó [Ögödej kán] megparancsolta *Ruizongnak* [Tolujnak],⁴⁴ hogy a *Song* Birodalom határvidéke mentén kerülve, észak felé haladva végezzen bekerítő hadműveletet, és foglalja el *Henant* [a Sárga-folyótól délre fekvő vidéket]. Óméltósága [Szübeetej] is vele tartott. Útjuk során áthaladtak a *Niutouguanon* [a Marhafej-átjárón]. Szembekerültek a *jinek*⁴⁵ hadvezérével, *Hedaval*, aki temérdek gyalogos és lovaskatonát parancsnokolt. Ófelsége [Toluj] megkérdezte, hogy milyen stratégiát alkalmazzanak. Óméltósága [Szübeetej] ezt a tanácsot adta: „Ha (ezek) a városlakó emberek sok fáradtsággal és nehéz körülményekkel találják majd szembe magukat, akkor kelletlenül állnak a harchoz, igyekeznek kitérni előle, lelohad a harci kedvük. Az ilyen katonákat könnyen le tudjuk győzni, amikor megütközünk velük.” A *Sanfeng*-hegynél nagy vereséget mértek *Hedara*. Ettől fogva a *jinek* nem tudtak többé katonai ellenállást kifejteni.

A *renchen* év [1232] nyarán *Ruizong* [Toluj] hazatért, és letáborozott *Guanshanban*. Óméltóságát [Szübeetejt] otthagya, hogy az összes sereg az ő vezénylete alatt vonjon ostromgyűrűt *Bianjing*⁴⁶ köré. A *jinek* uralkodója elmenekült észak⁴⁷ felé, és átkelt a Sárga-folyón. (Szübeetej) utólérte, és vereséget mért rá *Huanglonggangnál*. Tízezer harcost ölt meg.

A *guisi* év [1233] őszén a *bianjing*beliek megadták magukat. Ekkor (Szübeetej) hadiszákmányává vált a *jin* uralkodó felesége, ágyasai és kincsei, és mindezeket beszolgáltatta az udvar számára. Ugyanezen év telén (Szübeetej) bekerítette a *jinek* uralkodóját *Caiban*.

A következő esztendőben, a *jiawu* évben [1234] a *Jin*-dinasztia megdőlt. Ekkor *Bianliang*⁴⁸ már nagyon régóta szenvedett a harcoktól, és olyan éhínség sújtotta, hogy az emberek körében pusztított az éhhalál. Ezért Óméltósága [Szübeetej] parancsot adott (seregeinek), hogy engedjék őket [a város népét] észak felé átkelni (a Sárga-folyón). Ezzel lehetővé tette, hogy olyan földre távozzanak, ahol boldogulni tudnak. Kegyes cselekedete, mellyel húst növesztett a csupasz csontokra, a mai napig nem veszett feledésbe.

Ugyanebben az évben *Badu* [Batu] és más fejedelmek parancsba kapták, hogy indítsanak hadjáratot nyugaton. Ófelsége úgy vélekedett, hogy Óméltósága [Szübeetej] jól ismeri a hadviselés fortélyait, bátor és jó stratégia, ezért őt választotta ki az előörs vezetésére. Ezt követően (Szübeetej) foglyul ejtette *Bachiman* [Bacsman kán] feleségét a *Kuanji*-tengernél [a Kaszpi-tengernél].

A *xinchou* évben [1241] *Badu* [Batu] és más fejedelmek parancsba kapták, hogy vezessenek hadjáratot a *wulusik* [az oroszok] ellen.⁴⁹ Azok azonban legyőzték őket. Ostrom alá vették *Tulige* falait, de nem tudták bevenni az erődítményt. (Ekkor Batu) feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben kérte, küldje el Óméltóságát [Szübeetejt], hogy ő irányítsa a harcokat. Ezt követően (Szübeetej) foglyul ejtette a *wulusik* [az oroszok] uralkodóját, *Yeliebant*. Ostrom alá vette *Tulige* falait, és három nap alatt bevette az erődítményt.

Ezt követően (Szübeetej) részt vett a *mazha* [a magyar] törzs elleni támadásban. Értesüléseik voltak arról, hogy azok uralkodója, a *qielian* [a király], rendkívül hatalmas katonai erővel rendelkezik. A fejedelmek öt hadoszlopba formálódva hatoltak be (az országba). Óméltósága [Szübeetej] azt a haditervet eszelte ki, hogy alkalmazzanak provokációt, és csalják őket a *Guoning* folyóhoz [a Karingó folyóhoz]. A (mongol) főserg felvette a harcot, de alulmaradt a csatában. Azonban (Szübeetej) az alsó folyásnál fák használatával átkelt a folyón, majd egyenesen nekitámadva mozsárba fogta (a magyarok) erődjét, és bevette azt.

Óméltósága [Szübeetej] *Dingzong* [Güjük kán] uralkodásának *wushen* évében [1248] halt meg a *Tulie* folyó [a Tola folyó vagy más néven Túl folyó] mellett, hetvenhárom éves korában. Óméltósága [Szübeetej] mélyeséges tudással rendelkezett a stratégiaalkotás terén, kiválóan értett a hadvezetéshez, bátor volt, és semmi nem jelentett számára akadályt, bármily hatalmas feladattal állt szemben, mindig megbirkózott vele.

Annak idején, amikor *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] hadjáratot indított a *xixiak* [a tangutok] ellen, Óméltósága [Szübeetej] kérte, hogy ő is vele tarthasson. Ófelsége [Dzsingisz kán] azonban tudván, hogy Óméltósága [Szübeetej] már nagyon hosszú ideje hadi szolgálatot teljesít, megparancsolta neki, hogy térjen haza, és tegye tiszteletét a szüleinél. Nem sokkal később azonban (Szübeetej) ismét kérte, hogy csatlakozhasson, ezekkel a szavakkal: „Ha alattvalód pihenéssel múlatná idejét, miközben uraságod fáradozik, alattvalód azon gyötrődne, hogy ez nem helyénvaló.” Ilyen volt az ő hűsége és szorgalma! (...)

Összegzés

A tanulmány egyik fontos célja volt a kutatók figyelmét ráirányítani arra a kínai nyelvű mongol kőtáblafelíratra, amelynek Szübeetej hadvezéről szóló része tudományos szempontból rendkívül értékes adatokat és információkat tartalmaz a muhi csatáról, a magyarországi tatárjárásról, és azokról az eurázsiai történeti, katonai folyamatokról, amelyeknek szerves részét képezték a magyarországi események. A tanulmány magyar fordításban, teljes terjedelemben közli a vizsgált kőtáblafelirat Szübeetej hadvezéről szóló részét, annak érdekében, hogy ez a kínai nyelven fennmaradt tatár történeti forrás, amely mostanáig itthon és külföldön egyaránt méltatlanul kevés figyelmet kapott, a jövőben a muhi csata és

a magyarországi tatárjárás kutatói számára hozzáférhető és kutatási célokra felhasználható legyen.

A tanulmányban bemutatott kőtáblafelirat rendkívüli jelentőségét egyebek mellett az adja, hogy *újabb fontos adatot szolgáltat* a muhi csata pontos helyszínével kapcsolatban. A kőtáblafelirat, két másik kínai nyelvű mongol történeti dokumentumhoz hasonlóan, a muhi csata helyszínéként a *Karingó folyót/eret* jelöli meg. A szövegben alkalmazott kínai nyelvű névátírás *százszázalékos pontossággal* adja vissza a magyar „Karingó” földrajzi nevet. Ez az új adat *rendkívül erős új bizonyítéka* a 2018-ban publikált „Karingó-elméletnek”, amely szerint a muhi csatában a magyarok és a tatárok közötti döntő összecsapásra, tehát a magyar tábor ostromára, a magyar tábor körülvevő Karingó/Kerengő/Keringő folyó/ér térségében került sor.

JEGYZETEK

- 1 P. Szabó 2018, 259–286.
- 2 P. Szabó 2018, 270–275, 277–280.
- 3 P. Szabó 2018, 273–274. A százszázalékos pontosság azt jelenti, hogy a „Karingó” hangsor hét hangjából héthez kapcsolódóan azonosítható fonetikai marker a kínai nyelvű hangátírásban, a megfelelő sorrendben.
- 4 A korábbi kutatásokról lásd: P. Szabó 2018, 270–271.
- 5 „Subutai” 速不台. In: *Yuanshi* 元史. Juan 121. 卷一百二十一, Liezhuan 8. 列傳第八 (A *Wuying Dian ershisi shi* 武英殿二十四史 részét képező *Yuanshi* 元史 szövegváltozat.) Lásd: P. Szabó 2018, 262–267.
- 6 „Xuebutai” 雪不台. In: *Yuanshi* 元史. Juan 122. 卷一百二十二, Liezhuan 9. 列傳第九 (A *Wuying Dian ershisi shi* 武英殿二十四史 részét képező *Yuanshi* 元史 szövegváltozat.) Lásd: P. Szabó 2018, 267–270.
- 7 P. Szabó 2018, 270–275.
- 8 P. Szabó 2018, 273–274.
- 9 Wang Yun, 50. tekercs.
- 10 Lásd pl.: Mathews 1975, 657.
- 11 Ning 1985, 263, 282, 321. A kínai írásjegyekkel történő fonetikai átírás [n] = [r] hangjelöléséről lásd: Zhang 1993, 103–109.; Ao 2012, 25–28.; P. Szabó 2018, 272. (r/n = [r] vagy [n])
- 12 Pulleyblank 1991, 116, 122, 226. A kínai írásjegyekkel történő fonetikai átírás [n] = [r] hangjelöléséről lásd az előző jegyzetet. (r/n = [r] vagy [n])
- 13 P. Szabó 2018, 272–274.

- 14 Pow, Liao 2018, 65.
- 15 Pow, Laszlovszky 2019, 265.
- 16 Pow, Liao 2018, 65–66.; Pow, Laszlovszky 2019, 264–265.
- 17 *A jelenkori Huoning olvasat kezdő mássalhangzóját „mongolosítják”, így érkeznek el az általuk feltételezett Qoning olvasathoz.*
- 18 Néhány példa arra, hogy Pow és szerzőtársainak véleménye mennyire nincs tekintettel a szakirodalmi adatokra. A 13. század második felében keletkezett *Menggu ziyun* (Mongol rímszótár) című könyv, amely a Yuan-kori (13–14. század) standard kínai nyelv kutatásának az egyik legfontosabb forrása, a 灑 írásjegy kiejtését Phags-pa írással jegyzi le, és azt mutatja, hogy az írásjegy korabeli standard kiejtése k^hwaw (hozzávetőleg: k^huau, k^huau) volt. Egyértelmű tehát, hogy a *Menggu ziyun* nem igazolja vissza Pow és szerzőtársainak „rekonstrukcióját”. (Lásd: *Menggu ziyun* 蒙古字韻, Juan xia 卷下, 17 十七.) A szakirodalomból kitűnik továbbá, hogy a Yuan-korban a kwaw/kau kiejtésű 郭 elemet tartalmazó írásjegyek (pl. 擲, 廓, 鞞) trendszerűen k^hwaw, k^hau vagy kwaw kiejtésű szavakat jelöltek. Épp úgy, mint a *Menggu ziyunben* a 灑 írásjegy, amely tökéletesen illeszkedik ebbe a trendbe. (Pulleyblank 1991, 116, 117, 179.; Ning 1985, 266, 321.) Pow és szerzőtársainak „rekonstrukciója” ugyanakkor ebbe a hangtani trendbe nem illeszkedik. Ezekon kívül még egy tényre hívom fel a figyelmet. A *Menggu ziyun* (Mongol rímszótár), amely nem sokkal a muhi csata után keletkezett, nem csak mongol írással, hanem kínai írással is definiálja a 灑 írásjegy kiejtését, oly módon, hogy a 灑 írásjegy azonos kiejtésű ekvivalenseként adja meg a 廓 írásjegyet. (Lásd: *Menggu ziyun* fent idézett részlete.) Márpedig az utóbbi írásjegy korabeli kiejtését több meghatározó történeti fonológiai mű is rekonstruálta. Ezen szakirodalmi művek alapján megállapítható, hogy a 灑 írásjegy korabeli standard kiejtése k^hau, k^hwaw volt (Ning 1985, 266.; Pulleyblank 1991, 179.). Ezeket a szakirodalmi adatokat (számos más szakirodalmi adat mellett) Pow és szerzőtársai teljes mértékben figyelmen kívül hagyják.
- 19 Pulleyblank 1991, 116, 122, 226.
- 20 Li 1999, 63.; Yang 2006, 32.; Zheng 2008, 56–57.; Yu 2011, 25.; Atwood 2015, 253, 255–256.; Atwood 2017, 41–43.; Kokichi 2017, 9.; Sverdrup 2017, xv, 173.; Wang 2017, 9.; Wei 2020, 92.; Wang Yun, 50. tegercs.
- 21 Li 1999, 63.; Shi 2008, 11.; Zheng 2008, 57.; Xia 2010, 226–227.; Li 2016, 28–34, 53.; Wang 2017, 9–10.
- 22 Wang Yun, 50. tegercs; Tsutsumi 1991, 1–10.; P. Szabó 2003, 99–103.
- 23 Atwood 2015, 253.
- 24 Pow, Liao 2018, 40.
- 25 Wang Yun, 50. tegercs. (Azhu halálát Atwood is a kótáblafelirat szövegével megegyező módon, 1287-re datálja. Lásd: Atwood 2004, 6.)

- 26 Wang Yun, 50. tekercs. A dátummegjelölés: *Yuanzhen yinian* 元貞一年 (a *Yuanzhen*-időszak első éve), vagyis 1295. Lásd pl.: Mathews 1975, 1175.
- 27 Wang Yun, 50. tekercs.
- 28 Kokichi 2017, 13.; Ma 2017, 5–8.
- 29 Wang 2017, 10.
- 30 Kokichi 2017, 10.
- 31 Wang Yun, 50. tekercs. (Wang Yun egyik tiszteleti neve „Qiujuan úr” volt. Az írásait összegyűjtő mű címe *Qiujuan xiansheng daquan ji* 秋澗先生大全集 formában is ismert.)
- 32 Yao 2019, 9.
- 33 Su 2019, 25–33.
- 34 Atwood 2015, 255.; Atwood 2017, 42–43, 45.
- 35 Sverdrup 2017.
- 36 A fordítás az alábbi szövegváltozat alapján készült: Wang Yun 王惲: *Da Yuan guanglu dafu pingzhang zhengshi Wuliang shi xianmiao beiming* 大元光祿大夫平章政事兀良氏先廟碑銘 (A Nagy Yuan Birodalom nagyméltóságú főura, tartományi prefektusa, Wuliang úr ősei templomának kőtáblafelirata). In Wang Yun: *Qiujuan xiansheng daquan wenji* 秋澗先生大全文集 (Qiujuan úr összegyűjtött művei). Shanghai: Shangwu Yinshuguan. (Sibu congkan 四部叢刊 kiadás: Yuan-kori [1271–1368] kiadás alapján készült Hongzhi 弘治 időszakbeli [1488–1505] reprint 1922 körül nyomtatott facsimile kiadása.) Juan 50. 卷第五十. (50. tekercs)
- 37 Szübeetej nevének átírása a szövegben: *Subutai* 速不臺.
- 38 Szübeetej másik két életrajzában (a *Yuanshi* 121. és 122. tekercsében) ugyanez a helyszín *Banzhuni* folyó néven szerepel.
- 39 A szülőtisztelet és az igazságosság (vagy másként: kötelességtudás) két alapvető fontosságú erény a konfucianus erkölcsi, vallási és filozófiai rendszerben. P. Szabó 2003.
- 40 A szövetség garanciájaként a szövetséges rendelkezésére bocsátott „kezes”, „túsz”.
- 41 A kipszak megnevezés a kipszak-szári-kun törzsszövetséghez tartozó bármely népcsoportot jelölhette.
- 42 Ezen a helyen két írásjegy hiányzik, melyek a rövidített szövegváltozat alapján rekonstruálhatók: *wang wei* 王委. Su 2019, 25.
- 43 Ezen a helyen egy írásjegy hiányzik.
- 44 Toluj Ögödej testvére volt.
- 45 *Jin* a dzsürcsik alapította *Jin*-dinasztiát és az általuk uralt területet jelöli. Fénykorában a *Jin*-dinasztiá Kína jelentős részét uralta.

- 46 *Bianjing* ekkor a *jinek* fővárosa volt, a Sárga-folyó déli partján helyezkedett el. Mai neve: *Kaifeng*.
- 47 比=北 A rövidített szövegváltozat alapján emendálva.
- 48 *Bianjing* másik neve.
- 49 A dátummegjelölés ebben az esetben erősen leegyszerűsítő. Az „oroszk elleni hadjárat” több éven át tartott, és jóval 1241 előtt kezdődött. A szöveg talán azért köti az eseményt az 1241-es évhez, mert ekkorra a tatárok megvalósítottak tekinthették a hadjárat céljait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ao Lingling 敖玲玲 2012. *Yuandai baihuabei tongming yiyi ci yanjiu* 元代白话碑同名异译词研究 (A Yuan-kori beszélt nyelvű kótáblafeliratokban található azonos nevek eltérő átírásainak vizsgálata). (Shuoshi xuewei lunwen 硕士学位论文.) Chongqing: Xinan Daxue.
- Atwood, Christopher P. 2004. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts On File.
- Atwood, Christopher P. 2015. Pu'a's Boast and Doqolqu's Death: Historiography of a Hidden Scandal in the Mongol Conquest of the Jin. *Journal of Song-Yuan Studies* 45. 239–278.
- Atwood, Christopher. 2017. Jochi and the Early Western Campaigns. In *How Mongolia Matters: War, Law, and Society*, szerk. Rossabi, Morris: 35–56. Leiden, Boston: Brill.
- Kokichi, Takahashi 高桥幸吉 2017. Lun Wang Yun yu Yuan Haowen deng ren de shicheng guanxi 论王恹与元好问等人的师承关系 (Értekezés a Wang Yun és Yuan Haowen, illetve más személyek közötti mester és tanítvány kapcsolatáról). *Xin Zhou Shifan Xueyuan Xuebao* 忻州师范学院学报 (A Xin Zhou Tanárképző Egyetem Tudományos Folyóirata) 33 (3): 9–14, 55.
- Li Di 李迪 1999. Lun Yuandai Wang Yun de kexue huodong 论元代王恹的科学活动 (A Yuan-kori Wang Yun tudományos tevékenységéről). *Neimenggu Shida Xuebao (Zhexue, Shehui kexue Ban)* 内蒙古师大学报 (哲学社会科学版) (Journal of Inner Mongolia Normal University – Philosophy & Social Science) 28. (1): 63–71.
- Li Jiangwei 李江伟 2016. Yuanchu Hanlinyuan zhizhang fanwei ji qi tezheng chuyi 元初翰林院职掌范围及其特征刍议 (Meglátások a Yuan-kor eleji Hanlinyuan illetékességi területével és jellegzetességeivel összefüggésben). *Lishi jiaoxue* 历史教学 (History Teaching) 735. (2016/2): 28–34., 53.

- Ma Aoyuan 马奥远 2017. Ziwo shuxie, rentong ji fansi: lun Wang Yun zhiyuan houqi ju Wei de zhushu ji shiwen 自我书写、认同及反思：论王恽至元后期居卫的著述及诗文 (Önéletírás, önazonosság és önreflexió: Wang Yun azon írásainak, verseinek és prózáinak vizsgálata, melyek a zhiyuan időszak utolsó éveiben, a weibeli tartózkodás során készültek). *Henan Keji Xueyuan Xuebao* 河南科技学院学报 (Journal of Henan Institute of Science and Technology) 37. (3): 5–8.
- Mathews, R. H. 1975. *Mathews' Chinese-English Dictionary*. Taipei: Dunhuang Shuju.
- Ning Jifu 宁继福 1985. *Zhongyuan yinyun biaogao* 中原音韵表稿 (A Zhongyuan yinyun vázlatos lajstroma). Changchun: Jilin Wenshi Chubanshe.
- P. Szabó Sándor 2003. *A kínai erkölcs és a szülők tisztelete*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- P. Szabó Sándor 2018. A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai nyelvű források fényében. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2): 259–286.
- Pow, Stephen, Laszlovszky, József 2019. Finding Batu's Hill at Muhi: Liminality between Rebellious Territory and Submissive Territory, Earth and Heaven for a Mongol Prince on the Eve of Battle. *Hungarian Historical Review* 8. (2): 261–289.
- Pow, Stephen, Liao, Jingjing 2018. Subutai: Sorting Fact from Fiction Surrounding the Mongol Empire's Greatest General (With Translations of Subutai's Two Biographies in the Yuan Shi). *Journal of Chinese Military History* 7: 37–76.
- Pulleyblank, Edwin G. 1991. *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC Press.
- Shi Peilei 时培磊 2008. Shilun Yuandai guanfang shixue dui menggu tizhide jicheng 试论元代官方史学对蒙古体制的继承 (A mongol rendszer továbböröklődése a Yuan-kori hivatalos történettudományban). *Neimenggu Daxue Xuebao (Zhaxue shehui kexue ban)* 内蒙古大学学报 (哲学社会科学版) (Journal of Inner Mongolia University – Humanities and Social Sciences) 40. (5): 9–14.
- Su Tianjue 蘇天爵 2019. Chengxiang Henan Wuding Wang 丞相河南武定王 (Ókancellársága, a henani Wuding fejedelem). In Su Tianjue 蘇天爵: *Yuanchao mingchen shiliue* 元朝名臣事略 (A Yuan-dinasztia híres főembereinek rövid életrajza). Juan er zhi er 卷二之二 (2. tekercs, 2. fejezet): 25–33. Peking: Zhonghua Shuju.
- Sverdrup, Carl Fredrik 2017. *The Mongol Conquests: The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei*. Solihull: Helion & Company.

- Tsutsumi Kazuaki 堤 一昭 1991. Hubilie zhengquan de jianli yu Subutai jiazu 忽必烈政权的建立与速不台家族 (Kubiláj hatalmának kiépülése és Szübeetej családja). *Mengguxue ziliao yu qingbao* 蒙古学资料与情报 (Mongolisztikai anyagok és beszámolók). 1991/2.: 1–10.
- Wang Shaoshuai 王少帅 2017. Wang Yun „Yutang jiahua” yu Yuandai wenren shenghuo xingtai kao 王恹《玉堂嘉话》与元代文人生活形态考 (Wang Yun „Yutang jiahua” című műve és a Yuan-kori intellektuális élet vizsgálata). *Henan Keji Xueyuan Xuebao* 河南科技学院学报 (Journal of Henan Institute of Science and Technology) 37. (3): 9–13.
- Wang Yun 王恹. Da Yuan guanglu dafu pingzhang zhengshi Wuliang shi xianmiao beiming 大元光禄大夫平章政事兀良氏先廟碑銘 (A Nagy Yuan Birodalom nagyméltóságú főura, tartományi prefektusa, Wuliang úr ősei templomának kótblafelirata). In Wang Yun: *Qiujuan xiansheng daquan wenji* 秋涧先生大全文集 (Qiujuan úr összegyűjtött művei). Shanghai: Shangwu Yinshuguan. Sibü congkan 四部叢刊 kiadás: Yuan-kori (1271–1368) kiadás alapján készült Hongzhi 弘治 időszakbeli (1488–1505) reprint 1922 körül nyomtatott facsimile kiadása. Juan 50. 卷第五十. (50. tekercs)
- Wei Zhengchun 韦正春 2020. Yuanren Wang Yun quannong shiwen tonglun 元人王恹劝农诗文通论 (Átfogó tanulmány a Yuan-kori Wang Yun mezőgazdasági útmutatásokat tartalmazó verseiről és prózai írásairól). *Chongqing Keji Xueyuan Xuebao (Shehui Kexue Ban)* 重庆科技学院学报 (社会科学版) (Journal of Chongqing University of Science and Technology – Social Sciences Edition) 2020/5. 92–97.
- Xia Lingwei 夏令伟 2010. „Yuanshi, Wang Yun zhuan” kanwu 《元史·王恹传》勘误 (Errata a Yuanshiben található Wang Yun életrajzhoz). *Neimenggu Nongye Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban)* 内蒙古农业大学学报 (社会科学版) (Journal of Inner Mongolia Agricultural University – Social Science Edition) 50. 2010/2.: 226–227.
- Yang Liang 杨亮 2006. Wang Yun jiashi beijing ji xueshu yuanyuan kaocha 王恹家世背景及学术渊源考察 (Exploration on Wang Yun's Family Background and his Academic Origin). *Henan Jiaoyu Xueyuan Xuebao (Zhhexue, Shehuikexue Ban)* 河南教育学院学报 (哲学社会科学版) (Journal of Henan Institute of Education – Philosophy and Social Sciences) 101. 2006/3.: 32–35.
- Yao Jingan 姚景安 2019. Qianyan 前言 (Előszó). In Su Tianjue 蘇天爵: *Yuanchao mingchen shilüe* 元朝名臣事略 (A Yuan-dinasztia híres főembereinek rövid életrajza): 1–21. Peking: Zhonghua Shuju.
- Yu Min 余敏 2011. Wang Yun yanjiu shuping 王恹研究述评 (A Wang Yun kutatás áttekintése). *Shangqiu Shifan Xueyuan Xuebao* 商丘师范学院学报 (A Shangqiu Tanárképző Egyetem Tudományos Folyóirata) 27. (8): 25–28.

- Zhang Qingchang 张清常 1993. Cong Yuanshi yiming kan „er” yin wenti 从《元史》译名看“儿”音问题 (Az „er” hang problematikájának vizsgálata a Yuan-dinasztia története című munka névátírásai alapján). In *Yuyanxue lunwenji* 语言学论文集 (Egybegyűjtött nyelvészeti értekezések), szerk. Zhang Qingchang, 103–109. Beijing: Shangwu Yinshuguan.
- Zheng Haitao 郑海涛 2008. Yuanren Wang Yun shengzu nian kao – jian yu Wei Jiahua xiansheng shangque 元人王恽生卒年考——兼与韦家骅先生商榷 (A Yuan-kori Wang Yun születési és elhalálozási dátumának vizsgálata – diszkusszió Wei Jiahua úrral). *Guji Zhengli Yanjiu Xuekan* 古籍整理研究学刊 (Filológiai Források Gondozása és Kutatása Tudományos Folyóirat) 2008. november: 56–57.

Matus János[✧]

A kétpólusú politikai pártrendszer kialakulása az Amerikai Egyesült Államokban

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.131

Az Egyesült Államok, mint a világ egyik vezető hatalma, lényeges hatást gyakorol a nemzetközi folyamatokra. A nemzetközi intézményekben és a kétoldalú kapcsolatokban valamennyi állam számára fontos lehet az amerikai magatartás mögötti megfontolások megismerése. A kül- és biztonságpolitikák értelmezésének és magyarázatának számos útja között az egyik lehetséges változat a belpolitikai folyamatok és lépések megismerése a politikai pártok közötti változó kapcsolatokon keresztül.

A hatalom gyakorlásában egymást váltó két párt kialakulásának, egymáshoz és a társadalomhoz való viszonyának tanulmányozása alapot adhat az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikájával kapcsolatos következtetések levonására is. A jelen tanulmány célja az amerikai politikai pártrendszer kialakulásának és fejlődésének bemutatása a kétpólusú rendszer megszilárdulásához vezető New Deal időszakig.

KULCSSZAVAK: politikai pártrendszer, fékek és ellensúlyok rendszere, hatalommegosztás, alkotmány kiegészítés, kinyilatkoztatott sors

The emergence of the bipolar political party system in the United States

The United States of America as one of the major actors in the international system can play decisive role in shaping international processes. In the international institutions as well as in bilateral relations it may be important for all states to be aware of the sources of American conduct. Among the numerous ways of understanding and explaining foreign and security policies one option can be learning about domestic policies via exploring changing relationship among political parties. The study of emergence of two parties alternating in power, their relationship to each other and to the society may help to make sound conclusions about the foreign and security policy of the United States. The aim of this study is to explore and present the emergence and evolution of the American political party system up to its consolidation in the era of the New Deal.

KEYWORDS: *political party system, system of checks and balances, division of power, amendment of the constitution, manifest destiny.*

✧ MTA doktora, nyugdíjas – Doctor of the Hungarian Academy of Sciences. Retired;
e-mail: janosmatus83@gmail.com; ORCID 0000-0002-1878-7644

Bevezetés

Az amerikai politikai és jogi rendszer alapjait az 1787-ben kidolgozott Alkotmányban tették le a brit gyarmati függéstől megszabadult 13 független állam képviselői. Az alkotmány szellemének megértése és a ratifikációs eljárások elősegítése érdekében három szerző, Alexander Hamilton és John Jay New York állam és James Madison Virginia állam képviselői a sajtóban tanulmányokat jelentettek meg publicus aláírással, amelyek később egy kötetben is megjelentek „A Föderalista” cím alatt.¹ A szerzők 85 tanulmányban foglalták össze az Alkotmány politikai és filozófiai alapelveit. Kifejtették nézeteiket a föderális államszervezet előnyeiről, a fékek és ellensúlyok rendszerének mechanizmusáról, a hatalommegoszlás pozitív hatásairól, az érdekek pluralizmusáról és annak kezelésmódjairól, valamint a demokratikus képviselői rendszer közvetett és közvetlen formáiról.

A csoportérdekek képződése és hatása a demokratikus politikai rendszerre fontos helyet foglalt el a tanulmányokban. James Madison – a későbbiekben az Egyesült Államok negyedik elnöke – elkerülhetetlennek jellemezte az érzelmekek és érdekek kombinációi által motivált csoportok kialakulását, amelyek tevékenysége sértheti más csoportok vagy egész politikai közösségek érdekeit. A kialakult érdekcsoportok vetélkedése gyakran vezet igazságtalanságokhoz és jogsértésekhez. A 10-es számú esszéjében a következőket írta: „*Oly igen hajlamos az emberiség a kölcsönös ellenségeskedésre, hogy ahol nem kínálkozik alapos alkalom, ott a legkomolytalanabb, legképtelenebb megkülönböztetések is elegendőnek bizonyulnak barátságtalan érzelmekek szítására és a leghevesebb összetűzések kirobbantására.*”²

Madison szerint demokratikus rendszerben az érdekcsoportok szerveződését nem lehet megakadályozni, ezért csak káros hatásai kordában tartására lehet törekedni. Ha egy érdekcsoport többségbe kerül, a demokratikus rendszer lehetővé teszi számára a visszaélést a köz javával és mások jogaival. A kormány fontos feladata megvédeni a köz javait és az egyén jogait az ilyen csoportokkal szemben. A túlsúlyban lévő csoportok mindig kísértést éreznek saját hatalmuk és gazdagságuk növelésére, amellyel szemben nem lehet számítani sem a vallás, sem az erkölcs fékező erejére.³

A fékek és ellensúlyok rendszerének szerepét Madison a következőkkel támasztotta alá: „Ha az emberek angyalok volnának, nem kellene kormányozni őket. S ha az embereket angyalok kormányoznák, a kormányzatot sem belülről, sem kívülről nem kellene ellenőrizni. Az olyan kormányzati rendszer kialakításában, amelyben emberek igazgatnak más embereket, a nagy nehézség a következő: először képessé kell tenni a kormányzatot arra, hogy irányítsa és ellenőrizze a kormányozottakat; másodsorú rá kell kényszeríteni, hogy ellenőrizze saját magát. A néptől való függés kétségkívül a kormányzat első számú ellenőre, de a tapasztalat arra tanította az emberiséget, hogy szükség van kiegészítő óvintézkedésekre is.”⁴

1 Hamilton, Alexander – MADISON, James – Jay, John: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.

2 Hamilton – Madison – Jay: idézett mű 94.

3 Hamilton – Madison – Jay: idézett mű 96.

4 Hamilton – Madison – Jay: idézett mű 381.

A kormányzati rendszer saját belső ellenőrzésének a leghatékonyabb megoldása a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom funkcionális szétválasztása oly módon, hogy az egyes ágazatoknak lehető legkevesebb beleszólása legyen a többi tagjainak kinevezésébe. Ez különösen fontos a bíróságok tagjai esetében, ahol a szakmai követelmény lehet az egyetlen kiválasztási szempont. A hatalom egyetlen ágazatba történő koncentrációját az alkotmányban foglalt biztosítékokkal kell megakadályozni. Madison javaslata ennek biztosítására: „Becsúvának becsúvással kell szembesülnie” elv alkalmazása.⁵ Madison szerint köztársasági kormányzatban a törvényhozó hatalomé a főszerep. A hatalommegosztásnak és az ellenőrzésnek azonban ezen a hatalmi ágazaton belül is kell érvényesülni az „ellenőrzés az ellenőrzésen belül” elvnek megfelelően. Ezzel összhangban az alkotmány a képviselőház hatáskörébe utalta a bűnvádi eljárások lefolytatását, a tárgyalás és az ítélethezatal azonban a szenátus hatáskörébe tartozik. A funkciók szétválasztásának egy következő példája: a képviselőház kezében van a pénzügyek intézése, a szenátus pedig a külföldi államokkal való kapcsolattartást tartja ellenőrzés alatt.

A pártrendszer fejlődésének első szakasza

1788-ban az első elnökválasztás idején még nem voltak politikai pártok az Egyesült Államokban. Létezett ugyan egyfajta megosztottság az erős központi kormányzat hívei, a föderalisták és az egyes államok nagyobb önállóságának támogatói, az antiföderalisták között. Az első elnökválasztás győztese George Washington, a függetlenségi háború vezetésével nagy tekintélyt szerzett tábornok volt. Washington elnök a nemzeti egység szempontjából károsnak tekintette a politikai pártokat, amelyek szerinte ellentéteket szítanak, és ellenségeskedéshez vezetnek.⁶

A politikai megosztottság első jelei viszonylag korán felszínre kerültek az új kormányzatban. 1791-ben Alexander Hamilton pénzügyminiszter kezdeményezésére a Kongresszus létrehozta az első nemzeti bankot 20 évre szóló működési engedéllyel. Thomas Jefferson külügyminiszter azonban az alkotmány betűjével ellentétesnek tartotta a döntést. Mindkét miniszter erőfeszítéseket tett a saját véleményét követő támogatók toborzására. Hamilton a pénzügyminisztériumban hatékony szervezetet hozott létre, amelynek bázisán az 1790-es évek első felében megalakult a Föderalista Párt, amelynek első támogatói az északi államok bankárai, kereskedői és vállalkozói voltak.⁷

A második nagy vita a külpolitikával kapcsolatban alakult ki. Az új adminisztráció számára a fő problémát a Nagy-Britanniához és Franciaországhoz való viszony alakítása okozta. Amikor 1793-ban kitört a háború Franciaország és Nagy-Britannia között, Franciaország az 1778-ban kötött szövetségi szerződésre hivatkozva számított az Egyesült Államok támogatására. A Washington kormány azonban egy semlegességi nyilatkozattal válaszolt.⁸ Egy évvel később szerződést kötött Nagy-Britanniával

5 Ugyanott: 381.

6 History of American Political Parties (Part One) <https://www.youtube.com/watch?v=2L7SzikqM5A> (Letöltés ideje: 2022)

7 Federalist Party <https://www.youtube.com/watch?v=SPK5vb55U74> (Letöltés ideje: 2022)

8 VALONE, Stephen J. (szerkesztő): Two Centuries of U.S. Foreign Policy, Praeger, Westport, Connecticut, 1995. ISBN 0-275-95325-4 1-4.

a kapcsolatok normalizálásáról, beleértve a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását és a brit csapatok visszavonását Észak-Amerika néhány területéről.⁹ Jefferson külügyminiszter élesen ellenezte a szerződést és a vita fokozatosan két tábor vitájává szélesedett.

1796 szeptemberében, elnöksége végéhez közeledve George Washington elnök búcsúbeszédében javaslatot tett utódainak a követendő külpolitika alapelveire. Hosszasan elemezte a nemzetek közötti konfliktusok forrásait. Hangsúlyozta a kereskedelem fontosságát és óvott a túlzott politikai közelségtől a nemzetközi kapcsolatokban. Figyelmeztetett, hogy a jövőben az Egyesült Államoknak távol kell tartani magát az európai államok konfliktusaitól.¹⁰

A George Washingtonot követő második elnök, a föderalista John Adams elnöksége alatt megkezdődött egy új politikai párt szervezése Demokratikus Republikánus Párt név alatt, amelynek a vezetője Thomas Jefferson alelnök volt. Az 1800. évi választáson első alkalommal versenyeztek a pártok képviselői. A Föderalista Párt elnökjelöltje John Adams hivatalban lévő elnök, kihívója Thomas Jefferson alelnök a Demokratikus Republikánus Párt vezetője volt.

A két politikus közötti vetélkedés rendkívül durva, személyeskedő jelleget öltött. Ezzel már a pártküzdelmek kezdetén hagyományt teremtettek a későbbi hasonló választási kampányokhoz, többek között a karaktergyilkosság módszereinek megalapozásával. Az elnökválasztást Thomas Jefferson nyerte meg és a Kongresszus mindkét házában is a Demokrata Republikánus Párt képviselői kerültek többségbe. A Föderalista Párt ezt követően fokozatosan elveszítette befolyását, jelöltjei nem tudtak győzni az elnöki pozícióért folytatott versengésben és többséget sem tudtak szerezni a Kongresszusban.¹¹

A Jefferson adminisztrációval elkezdődött a Demokrata Republikánus Párt három évtizeden át tartó dominanciája. Ez a párt adta nemcsak az elnököket és alelnököket, hanem a Kongresszus mindkét házában a többséget is. Ezalatt határozottan kirajzóldtak a két politikus, Hamilton és Jefferson, illetve az általuk alapított két párt közötti különbségek kontúrjai. A két politikus víziója lényegesen eltért egymástól az Egyesült Államok jövőjéről.

Hamilton az erős központi kormány, a központosított pénzügyek, a vámokkal védett hazai ipar fejlesztésének és az alkotmány lazább értelmezésének híve volt. Szükségesnek tartotta az erős szárazföldi haderő és haditengerészet létrehozását. Külpolitikában a Nagy-Britanniával való kapcsolatok mielőbbi rendezését támogatta. A francia forradalom hatásait károsnak tartotta és óvott a radikalizmus terjedésének veszélyeitől. Fő támogatói bázisa az északkeleti államokban, döntően New Yorkban és Új-Angliában voltak.

Hamiltonnal szemben Jefferson ellenezte az erős központi kormányt, mert szerte az országot korlátozza az államok alkotmányban biztosított jogait. Nem támogatta a nemzeti bank létrehozását, helyette az egyes államokban létrehozott bankok

9 Jay Treaty in a Nutsell <https://www.youtube.com/watch?v=8Sc770HD88A> (Letöltés ideje: 2022)

10 VALONE, Stephan J., idézett mű 6.

11 History of American Political Parties (Part One) <https://www.youtube.com/watch?v=2L7SzikqM5A>, (Letöltés ideje: 2022)

hálózatát tartotta jó megoldásnak. Az amerikai gazdaság legfontosabb szereplőinek a farmereket és a kisiparosokat tekintette. A britekkel való kapcsolatok rendezésében a monarchia visszaállításának veszélyét sejtette. Lelkesen támogatta a francia forradalmat és a Franciaországgal való kapcsolatok fejlesztésén munkálkodott. Az ország védelme szempontjából parti védelmi funkciókat ellátó minimális haditengerészeti erő fenntartását látta indokoltnak. Ragaszkodott az alkotmány szigorú betű szerinti értelmezéséhez. Fő támogató bázisa a déli mezőgazdasági államokban volt.¹²

Az első politikai pártok közötti vitát minden bizonnyal befolyásolta az a tény, hogy az első angol bevándorlók két, alapvetően eltérő csoportot alkottak. Az angol bevándorlók első csoportja 1607 májusában érkezett a mai Virginia állam területére. Ez a csoport alapozta meg a déli államokban a rabszolgamunkán alapuló ültetvényes gazdálkodást. Jelentős impulzust adott ennek a folyamatnak, amikor 1619-ben egy holland hajóval megérkeztek az első afrikaiak Virginiába. Az afrikaiakat kezdetben szerződéssel munkára kényszerített szolgálkként alkalmazták háztartásokban és ültetvényeken, a rabszolgaság intézményrendszere csak néhány évtizeddel később alakult ki.¹³ A virginiai ültetvényes gazdálkodás alapjain jött létre a függetlenség kivívása után az Egyesült Államok sajátos gazdasági és politikai rendszere.¹⁴ Az „alapító atyák” – az Amerikai Egyesült Államok azon vezetői, akik aláírták a függetlenségi nyilatkozatot, vagy az egyesült Államok alkotmányát (a szerk.) –, közül számosan – mint például George Washington, Thomas Jefferson, James Madison – virginiai ültetvényes rabszolgatartókból váltak politikussá.¹⁵

A bevándorlók másik csoportja a vallási üldözések miatt menekült Angliából.

A pilgrimek hajója 1620 novemberében kötött ki a mai Massachusetts állam partjainál és megalapította az úgynevezett Plymouth gyarmatot. A területen élő indián törzsek barátságosan fogadták a jövevényeket és segítették őket az első tél viszontagságainak elviselésében. Erre a hagyományra épül a hálaadás napjának megünneplése minden év november végén. Az Egyesült Államok északkeleti részén letelepedett bevándorlók Új-Angliának nevezték el a régiót. 1776-ban a „Bostoni teadélután” ebből a térségből indult el a függetlenségi háború, amely a 13 gyarmat Nagy-Britanniától való elszakadásához és a független szövetségi állam kialakulásához vezetett.¹⁶

Thomas Jefferson elnöksége alatt 1801 és 1809 között nagy hangsúlyt fektetett az ország területének növelésére azzal a céllal, hogy minden fehér farmert földhöz juttasson. Ezért vásárolta meg 1803-ban Franciaországtól 15 millió dollárért a Louisiana területet, amely abban az időben jóval nagyobb volt a mai hasonló nevű államnál. Míg Franciaországgal jó kapcsolatokat épített ki, addig Nagy-Britanniával konfliktusba keveredett a brit haditengerészet által kezdeményezett úgynevezett

12 Federalists and Democratic Republicans <https://www.youtube.com/watch?v=3t8d45QRHkg>, (Letöltés ideje: 2022)

13 Were the First Americans Who Arrived in Virginia in 1619. Indentured Servants Or Were They Enslaved? https://www.youtube.com/watch?v=V6Md_P5TDH4 (Letöltés ideje: 2022)

14 ACEMOGLU, Daron-ROBINSON, A. James: Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Publishers, New York, 2012. ISBN 978-0-307-71921-8, 19–28.

15 Virginia Company <https://www.youtube.com/watch?v=mmwWYUolqVs> (Letöltés ideje: 2022)

16 The Reason the Pilgrims Came to America <https://www.youtube.com/watch?v=CO42HMoo>, (Letöltés ideje: 2022)

„impressment” miatt.¹⁷ Egy, a britekkel való kereskedelmet gátló törvénnyel kívánta megszüntetni az amerikai kereskedelmi érdekeket sértő brit haditengerészeti akciókat. A törvény azonban az elnök szándékával ellentétes hatást váltott ki, mivel súlyosan sértette az amerikai kereskedők érdekeit, akiknek fontos bevételt biztosított a dohány, a gyapot és a faárúk európai exportja. A bírálatok hatására az elnök a törvény visszavonására kényszerült.

A következő demokrata republikánus elnök James Madison (1809–1817) hivatali ideje alatt folytatódott a tengeri konfliktusok sorozata. Madison elnök javaslatára 1812 júniusában a kongresszus megszavazta a hadüzenetet Nagy-Britannia ellen. Az északkeleti államok, ahol még voltak a Föderalista Pártnak befolyásos bázisai, ellenezték a háborút. A központi kormánnyal való vita a háború miatt odáig fajult, hogy az északi államokban az uniótól való elszakadás gondolata is felmerült. Mind a szárazföldi haderő, mind a haditengerészet tekintetében Nagy-Britannia sokkal erősebb volt, viszont erői nagy részét lekötötte a Franciaország elleni háború. Az amerikaiak felkészületlenek voltak a háborúra minden szempontból. Döntő katonai sikert két év alatt egyik fél sem ért el. A britek átmeneti sikere kimerült abban, hogy 1814 augusztusában elfoglalták és felégették Washingtont. Decemberben pedig döntő vereséget szenvedtek New Orleans városánál az Andrew Jackson tábornok parancsnoksága alatt harcoló amerikai csapatoktól. A háborúnak az 1814 decemberében Gentben aláírt békeszerződés vetett véget. A háború nem változtatott a státus quon. Andrew Jackson tábornok katonai sikere és megnövekedett népszerűsége megnyitotta számára az utat az elnöki hatalomhoz.¹⁸

A demokrata republikánusok kezdettől fogva ellenezték a nemzeti bank létrehozását.

A bank alapító dokumentumban meghatározott húsz év 1811-ben lejárt. James Madison elnök továbbra is feleslegesnek ítélte, ezért nem javasolta a kongresszusnak a bank működési engedélyének meghosszabbítását. A háború után kialakult pénzügyi helyzet azonban ismét bebizonyította, hogy az adósságok rendezéséhez és a gazdaság stabilizálásához szükség van a központi bankra, ezért 1816-ban létrehozták a második nemzeti bankot húsz évre szóló működési engedéllyel. Ez alkalommal a Legfelsőbb Bíróság határozatában megerősítette, hogy a bank működése nem ellentétes az alkotmánnyal. Ennek ellenére a központi bank ügye továbbra is vitatott maradt, főleg a déli és a nyugati államokban.¹⁹

17 War of 1812 Impressment <https://www.youtube.com/watch?v=vXFy3g6oxAc> (Letöltés ideje: 2022)
Az Európában zajló háborúk miatt Nagy-Britannia stratégiai okokból korlátozni akarta az Egyesült Államok és Európa közötti tengeri kereskedelmet. Az amerikai kereskedelmi flotta gyengítése céljából hadihajói arra kényszerítették (impressed) az amerikai tengerészeket, hogy hagyják el hajóikat és az angol hadihajókon szolgáljanak, arra való hivatkozással, hogy angol állampolgároknak tekintik őket. A tengeri kereskedelem korlátozása mellett a brit haditengerészetnek az is feladata volt, hogy legénységet toborozzon, mivel a háború miatt szükség volt a haditengerészet bővítésére. Ezt a gyakorlatot egészen a napóleoni háborúk végéig folytatták.

18 The War of 1812. *U.S. History Review* <https://www.youtube.com/watch?v=jp2oN8mTINc>, (Letöltés ideje: 2022)

19 US Economic History 3 – National Banks’ Rise and Fall <https://www.youtube.com/watch?v=fx-5ivox9ZE> (Letöltés ideje: 2022)

Az 1812-es háború után a patriotizmus fontos mozgósító erővé vált az országban és ez lényegesen rontotta a Föderalista Párt helyzetét a háborúban tanúsított magatartása miatt. Ezt használta ki az 1816-os elnökválasztáson James Monroe a Demokrata Republikánus Párt jelöltje, aki döntő győzelmet aratott föderalista ellenfele felett. Monroe elnök George Washington nézeteihez tért vissza, a politikai pártokat károsnak tartotta a társadalomra gyakorolt megosztó hatásuk miatt. Ezért elnökként mindent megtett annak érdekében, hogy a föderalistákat eltüntesse a közéletből. Országjáró körútjai során legfontosabb céljának tekintette a nemzeti érzelmek erősítését. Egyik bostoni programja során a helyi lap ezzel a címmel üdvözölte az elnököt: „The Era of Good Feelings” (a jó érzések kora). Ez a mondat vált a következő évtized közérzetének tipikus jellemzőjévé az Egyesült Államokban. James Monroe népszerűségét bizonyítja, hogy 1820-ban példátlan többséggel választották újra.²⁰

James Monroe elnöksége nemcsak a politikai pártok háttérbe szorításával hagyott maga után fontos örökséget, hanem külpolitikai doktrínájával is. Az 1823-ban meghirdetett „Monroe Doktrína” figyelmeztetést intézett az európai hatalmakhoz, hogy az amerikai kontinens ügyeibe való bármely beavatkozási kísérletet az Egyesült Államok saját békéjét és biztonságát fenyegető cselekménynek minősít. Az európai hatalmak gyarmati státuszban lévő területeinek ügyeibe az Egyesült Államok nem avatkozik be, azonban bármely európai hatalom kísérletét a függetlenné vált országok ellenőrzésére vagy elnyomására, az Egyesült Államok barátságtalan lépésnek tekinti.²¹

Monroe elnök politikai pártellenes felfogása nemcsak a Föderalista Párt végleges megszűnését eredményezte, hanem hozzájárult a Demokrata Republikánus Párt meggyengüléséhez is. A párt fokozatosan elveszítette belső kohézióját, ez pedig a kormányzás célirányosságát is negatívan befolyásolta. A párton belül egymással szemben álló frakciók alakultak, növekedtek az egyéni előnyszerzésre irányuló törekvések és elszaporodott a korrupció. Ezek a folyamatok hozzájárultak az első politikai pártrendszer megszűnéséhez és új pártok kialakulásához.²²

A pártrendszer fejlődésének második szakasza

1828-ban Andrew Jackson elnökké választásával számos fontos változás kezdődött az Egyesült Államokban. A legfelső politikai döntéshozatali testületekbe egy új generáció tagjai léptek be. Az addigi elnököktől eltérően, akik valamennyien az arisztokrata tanult elit képviselői voltak, Jackson a közemberek képviselőjeként került az elnöki székbe. Elnökké választása után megalapította a Demokrata Pártot, amely támaszkodott a Jefferson által alapított Demokrata Republikánus Párt hagyományaira. Fő társadalmi bázisának a déli farmereket tekintette, akik gyanakvással figyelték a növekvő szakadékot a gazdagok és szegények között. A növekvő társadalmi egyenlőtlenségekért a bankárokat, kereskedőket és pénzügyi spekulánsokat tették

20 Era of Good Feelings Explained <https://www.youtube.com/watch?v=S-k9O9zgxwE>, (Letöltés ideje: 2022)

21 VALONE, Stephen J. (szerkesztő): idézett mű, 15–16.

22 Monroe's Failed Era of Good Feelings. How He Tried to Kill Political Parties and Failed. https://www.youtube.com/watch?v=Q_d2Ajc7JP8 (Letöltés ideje: 2022)

felelőssé. Támogatta a vagyoni követelmények megszüntetését és a szavazati jog kiterjesztését minden fehér felnőtt férfi számára.

Andrew Jackson elnökségét ellentmondásosnak értékeli az utókor. A pozitívumok mellett számos negatív örökség is kapcsolódik a nevéhez. Az addigi elnökök közül ő vétőzta meg a törvényhozás legtöbb kezdeményezését. Kíméletlen terület-szerző háborúkat folytatott az őslakos indiánok ellen. Az ő kezdeményezése volt az úgynevezett „Indian Removal Act”, amelynek következményeként 45 ezer indián őslakost telepítettek erőszakkal a Mississippi folyótól nyugatra fekvő területekre. A negatív örökség része továbbá a második nemzeti bankkal kapcsolatos magatartása, ugyanis elnöki vétőval megakadályozta, hogy a bank 1836-ban lejárt működési engedélyét a Törvényhozás meghosszabbítsa. Ezzel jelentős károkat okozott az amerikai gazdaságnak a következő évtizedekben.²³

Jackson önféjű politikája miatt számos támogatója elpártolt tőle és egy új párt, a Whig Párt szervezésébe kezdett. Az új párt támogatottsága gyorsan nőtt és az 1830-as években több helyet sikerült megszereznie a Törvényhozásban. A párt programjában előirányozta a hazai ipar fejlesztését és vámokkal való védelmét. Fontosnak tartotta a nemzeti bank szerepét a fokozatosan piacorientálttá váló amerikai gazdaság stabilitásában. A Whig Párt a Törvényhozást tekintette a legfontosabb hatalmi ágának és Jackson elnököt a végrehajtó hatalom túlsúlyossá tétele miatt is bírálta. Elítélte a rabszolgaságot, és ellenezte az ország területének háborúk útján történő növelését, a „Manifest Destiny” koncepciót.²⁴ A Whig Párt első országos sikerét az 1840. évi elnökválasztáson érte el, amikor a párt jelöltjét William Henry Harrisont választották elnökké, aki hivatalba lépése után egy hónappal meghalt. John Tyler alelnök vette át az elnöki funkciót. Elnöksége négy éve alatt a Whig Párt többségben volt a Törvényhozásban.²⁵

Az 1844. évi elnökválasztást ismét demokrata jelölt, James Polk nyerte meg. A whigek a Törvényhozásban is elveszítették többségüket. Polk elnök a „Manifest Destiny” híve volt, és ennek jegyében folytatott területszerző háborúkat, amelyek eredményeként hét új állam csatlakozott az unióhoz. A Törvényhozásban a Whig Párt képviselői tiltakoztak az erőszakos területszerzés ellen. Közöttük volt az Illinois államból frissen megválasztott fiatal képviselő, Abraham Lincoln is.

Az északi szabad és a déli rabszolgatartó államok száma közötti egyensúly megőrzése kezdettől fontos volt az unió számára. Az új államok csatlakozásával az egyensúly fenntartása egyre nehezebbé vált. A déli államok a rabszolgaság bevezetése az északi

23 Andrew Jackson: Founder of the Democratic Party (1829–1837) <https://www.youtube.com/watch?v=z-RAfQJYIWE> (Letöltés ideje: 2022)

24 A „Manifest Destiny” (kinyilatkoztatott sors) kifejezést John O’Sullivan újságíró alkotta 1845-ben, amikor Polk elnöksége alatt az Egyesült Államok területszerző háborúkat folytatott Mexikó ellen. A kifejezés annak a gondolatnak összefoglalása, amely szerint az Egyesült Államoknak Isten adta joga, hogy a két óceán partjáiig terjedő birodalmat építsen. Ahogy növekedett az unióhoz csatlakozott államok száma, úgy váltak az elképzelések egyre ambiciózusabbá. A 19. század második felében a kifejezés használata háttérbe szorult, majd a század végén ismét előkerült az újabb területszerzések kapcsán.

25 A Brief History of the Whig Party <https://www.youtube.com/watch?v=PbJhMJvWbTE> (Letöltés ideje: 2022) The History of the US Whig Party <https://www.youtube.com/watch?v=T7zPWGKJYOK> (Letöltés ideje: 2022)

államok a rabszolgaság betiltása mellett foglaltak állást. 1820-ban „Missouri-kompromisszum” néven már született egy megoldás erre a problémára.²⁶

Az új államok, különösen Kalifornia 1850-ben történt csatlakozásával a rabszolgaságot tartó és a szabad államok egyensúlyban tartásával kapcsolatos vita egyre kezelhetlenebbé vált.

A pártjával szakító volt demokrata elnök, Martin Van Buren új pártot alapított „Free-Soil Party” (Szabad-Föld Párt) néven. Az új párt követelte, hogy a rabszolgaság intézménye ne terjedjen tovább az új államokban. A párt mindössze hat éven át létezett (1848–1854 között) azonban rabszolgaság ellenes tevékenységével jelentős hatást gyakorolt a közéleti vitákra.²⁷

A gyapottermeléssel nagy profitot szerző déli államok továbbra is ragaszkodtak a rabszolgaságot tartó rendszer fenntartásához. A folyamatos területszerzés és új államok csatlakozása növekvő megosztottságot okozott a pártok között és a pártokon belül is. Drámai helyzetet teremtett a Kansas-Nebraska Törvény elfogadása 1854-ben, amely az úgynevezett „szuverenitás koncepció” alapján az újonnan csatlakozott államok lakosságára bízta a döntést, hogy szabad vagy rabszolgaságot tartó államban kívánjanak élni. Ez a törvény felülírta az 1820-évi Missouri Kompromisszumot, amely szerint a rabszolgaság nem terjeszthető tovább a 36 fok 30 perc szélességi körtől északra.²⁸

A Kansas-Nebraska Törvény elfogadása hatására az északi államokból sokan vándoroltak Kansas területére, hogy szavazatukkal biztosítsák a szabad állam státuszt. Erőszakos összetűzésekre is sor került a rabszolgaság védelmezőivel, amelyek halálos áldozatokhoz vezettek. A törvény drámai hatást gyakorolt a pártrendszerre, mind a Whig Párt, mind a Demokrata Párt véglegesen északi és déli frakcióra szakadt. Közben elindult egy új párt, a Republikánus Párt szervezése. Az északi Whig frakció csatlakozott az új párthoz és a Whig Párt, mint szervezet megszűnt. Abraham Lincoln is kilépett a Whig Pártból és csatlakozott a szerveződő Republikánus Párthoz, amelynek 1856-ban vezetője lett. A Demokrata Párt nem szűnt meg, de jelentősen meggyengült. Annyi befolyása azonban még maradt, hogy az új Republikánus Párt jelöltjével szemben sikerült hatalomba segíteni elnökjelöltjét, James Buchanant, aki nem tudta kezelni a kialakult súlyos helyzetet. 1860-as választásokon a Republikánus Párt fölényes győzelmet aratott. Abraham Lincoln elnökké választása mellett a párt megszerezte a többséget a kongresszus mindkét házában. A közelgő polgárháború veszélyét ekkor azonban már nem lehetett megállítani.²⁹

26 Missouri Compromise <https://www.youtube.com/watch?v=68gi3COA9Fo> (Letöltés ideje: 2022)
1820-ban, amikor Missouri állam kérte felvételét az unióba rabszolgaságot tartó államként, az Északi államok erőteljes tiltakozással reagáltak. Végül sikerült kompromisszumos megoldást találni. Missourival együtt vették fel Main államot szabad államként, amelyet Massachusetts szabad állam területéből választottak le. Az államok száma ekkor 22 volt, 11 rabszolgaságot tartó, 11 szabad állam alkotta az uniót. A megoldás „missouri kompromisszum” néven vált ismertté.

27 The Free Soil Party Explained. Forrás: https://www.youtube.com/watch?v=he_DampwkCA, (Letöltés ideje: 2022)

28 A Brief History of Whig Party <https://www.youtube.com/watch?v=PbJhMJVWbTE>, (Letöltés ideje: 2022)

29 The Whig's Collapse! Why Slavery Killed the Age of Jackson <https://www.youtube.com/watch?v=-b1DzG1IATk> (Letöltés ideje: 2022)

A 19. század első felében a pártrendszer fejlődésével párhuzamosan lényeges átalakulás történt a gazdaságban és a társadalomban is. A közlekedés és a kommunikáció területén bekövetkezett gyors technológiai változások megteremtették az egységes piacgazdaság alapjait. Az ország északkeleti részén fejlődésnek indult a gyár-
ipar, amely nagymértékben hozzájárult a területileg gyors ütemben növekvő ország gazdaságának egységes rendszerbe foglalásához.³⁰ A növekvő számú európai bevándorló, akik nagy része a keleti partvidéki városokban telepedett le, biztosította az ipar munkaerő igényeit.³¹ A „bennszülött protestánsok” aggodalommal figyelték a növekvő számú katolikus és zsidó vallású európai bevándorló megjelenését.

A kialakult sztereotípiák szerint a katolikusokat a Vatikán ügynökeinek tekintették, a zsidó vallású embereket pedig pénzügyi spekulánsoknak minősítették. A vélt veszély elhárítása szándékával Amerikai Párt néven politikai pártot is alapítottak. Céljaikról azonban nagyon szűkszavúan vagy egyáltalán nem nyilatkoztak a nyilvánosság előtt. A külső megfigyelők számára titokzatosnak tűnő szervezet tagjai rendszerint a „nem tudjuk” választ adták a céljaikkal kapcsolatos kérdésekre. Ezért széles körben úgy váltak ismertté, mint „Semmit Tudó Párt” (Know-Nothing Party). A párt mindössze néhány évig létezett, majd a polgárháború előtti politikai átalakulások közepette eltűnt. Említeni csak azért érdemes, mert öröksége a katolicizmus ellenesség még sokáig fennmaradt.³²

A pártrendszer fejlődésének harmadik szakasza

Az első két politikai pártrendszer nem tudta kezelni az ország bonyolult társadalmi, politikai és gazdasági problémáit. A rabszolgasággal kapcsolatos súlyos ellentéteket az addig alkalmazott eszközökkel már nem lehetett megoldani. Az alapvető változások iránti igényt jelezte az új párt jelöltjének, Abraham Lincolnnak elnökké választása.³³ Lincoln megválasztása előtt azt ígérte, meghagyja a rabszolgaságot azokban az államokban, ahol akkor az már létezett. Ennek ellenére megválasztása után fél éven belül összesen 11 déli rabszolgatartó állam Törvényhozásának döntése alapján kilépett az unióból és létrehozta a Konföderációt. 1861 áprilisában kitört a polgárháború. A háború első két évében a harcok váltakozó sikerrel folytak, azonban a második két évben az északi haderő fokozatosan fölénybe került. 1865 áprilisában a déli csapatok kapitulációjával véget ért a háború. Az áldozatok száma meghaladta 600 ezret.³⁴

30 The Market Revolution: Crash Course US History <https://www.youtube.com/watch?v=RNftccwAoI0>, (Letöltés ideje: 2022)

31 The Market Revolution's Effect on Society <https://www.youtube.com/watch?v=oK-wET62n-Y>, (Letöltés ideje: 2022)

32 America's Forgotten Political Party: The Know-Nothings <https://www.youtube.com/watch?v=qA5i4AQ7IB8> (Letöltés ideje: 2022)

33 A Déli államok tiltakoztak Lincoln megválasztása ellen, ismerve rabszolgaság ellenes felfogását. Kilenc államban még szavazatot sem kapott. Az Északi államokban viszont erős volt a támogatottsága és a legnagyobb államokban megszerezte a szavazatok döntő többségét, ennek köszönhetően az elektori szavazatok többségét is. History of American Political Parties Part 1. <https://www.youtube.com/watch?v=2L7SzikqM5A> (Letöltés ideje: 2022)

34 The Civil War, Part One. Crash Course US History <https://www.youtube.com/watch?v=rY9zHNOjGrs> (Letöltés ideje: 2022) States Which Seceded <https://ehistory.osu.edu/articles/states-which-seceded> (Letöltés ideje: 2022)

1863 januárjában Lincoln elnöki rendelettel megszüntette a rabszolgaságot. A rendelet végrehajtása a háborús körülmények között nem volt egyszerű. A valóságban úgy történt, hogy a rabszolgák megszöktek gazdáiktól és az északi csapatok által ellenőrzött területekre menekültek. A polgárháború alatt a rabszolgaság megszüntetése terén nem lehetett áttörést elérni, azonban elindult egy folyamat, amely elvezetett a 13. és 14. alkotmány kiegészítéshez és a rabszolgaság jogilag megalapozott felszámolásához.

A polgárháború után a Republikánus Párt vette át a vezető szerepet. A Demokrata Párt, amelynek fő bázisa a déli államokban volt, csak lassan jutott ki a válsághelyzetből. Franklin D. Rooseveltné választásával 1932-ben bekövetkezett fordulatig a Republikánus Párt 12, a Demokrata Párt 4 alkalommal szerezte meg az elnöki pozíciót. A Képviselőházban 22 választási ciklusban volt republikánus, és 13 ciklusban volt demokrata többség. A szenátusban az arány 31 és hat volt szintén a republikánusok javára.³⁵

A polgárháború utáni újjáépítés folyamatát lényegesen módosította az 1876. évi elnökválasztás, amely nagyon szoros eredménnyel zárult a Republikánus Párt jelöltje Rutherford B. Hayes Ohio állam kongresszusi képviselője és a Demokrata Párt jelöltje, Samuel Tilden New York állam kormányzója között. Mind a populáris mind az elektori szavazatok többségét Tilden nyerte kis többséggel, azonban három déli államban a két párt nem tudott megállapodásra jutni a szavazatok összeszámlálásával kapcsolatban. Ezért egy 15 tagú kongresszusi bizottságra bízták a döntést, amely Hayes republikánus jelöltet nyilvánította győztesnek. A demokraták csak egy kompromisszum ellenében voltak hajlandók elfogadni ezt a döntést. A kompromisszum szerint a republikánus elnök elfogadta a déli demokraták követelését, hogy a központi kormány ne erőltesse tovább a polgári jogok ügyét, hagyja azt az államok hatáskörében. Ez a megegyezés megállította a teljes jogegyenlőség megvalósítására irányuló folyamatot és kezdetét vette az úgynevezett „Jim Crow” korszak.³⁶

A pártrendszer fejlődésének negyedik szakasza

A polgárháború utáni évtized a gyors gazdasági fejlődés időszaka volt. Az alkotmány és a gazdasági törvények megteremtették az egységes piac jogi feltételeit, ezt követően a vasúti hálózat kiépülése, a távíró és a telefon feltalálása hozzájárultak a gazdasági feltételek megteremtéséhez. Erős volt a technikai újító szellem, rekord számú találmányt jegyeztek be ebben az időszakban. A gazdasági és technológiai fejlődés hozzájárult néhány szupergazdag iparmágnás megjelenéséhez. Cornelius Vanderbilt a vasútépítésből, John D. Rockefeller az olaj üzletből, J.P. Morgan az acéliparból szerezte meg hatalmas vagyonát. A gazdasági növekedés eredményeinek elosztása azonban látványosan egyenlőtlen volt. Az ipari munkások érdekeinek védelmére létrejöttek az első szakszervezetek.³⁷

35 Party Division of United States Congress,
Forrás: https://infogalactic.com/info/Party_divisions_of_United_States_Congress

36 Jim Crow egy kitalált, nem létező fekete férfi neve, az ő alakját használták a vicclapok a feketék kigúnyolására.

37 The Industrial Economy. *Crash Course US History* 23.
<https://www.youtube.com/watch?v=r6tRp-zRUJs> (Letöltés ideje: 2022)

Az 1870-es évektől a nyugati államokban a farmerek is szervezkedni kezdtek és létrehozták a Néppártot (Populist Party). Néhány nyugati államban hatalomra került populista döntéshozók megadták a szavazati jogot a nőknek. A pártnak nem sikerült országos befolyásra szert tenni és mindössze négyéves fennállás után 1896-ban megszűnt. Azonban az általa felvetett gazdasági és társadalmi problémákat a későbbiek során nem hagyhatta figyelmen kívül sem a Demokrata, sem a Republikánus Párt.³⁸ A polgárháború utáni gyors gazdasági fejlődés együtt járt a korrupció terjedésével. Mark Twain „Az aranykor” (Gilded Age) jelzővel illette az időszakot, egyben rámutatott a korrupció terjedésének fő forrására. Szerinte abban a korban egyetlen bennszülett amerikai bűnöző politikai osztály létezett, a kongresszus.³⁹

Az aranykor egyik fontos jellemzője a politikai hatalom gyengülése, tekintélyvesztése és a gazdasági hatalom megerősödése volt. Tudományos mezbe öltöztetett nézetek igyekeztek bizonyítani, hogy az egész társadalom érdekeit szolgálja, ha a kormány nem avatkozik a nagy trösztök működésébe. A politika világában uralkodóvá vált a patrónus rendszer és a pénzügyi támogatás kormányzati kinevezésekkel történő viszonzása. A Republikánus Pártot a gazdag iparbárokhoz, a Demokrata Párt északi frakcióját pedig a bankvilághoz kötötték a kölcsönös érdekek. A déli demokráta az ültetvényesek érdekeit védve akadályozták a rabszolgaság felszámolását.

Az amerikai ipari kapitalizmus vadhajtásainak bírálata már az aranykorban megkezdődött. A 20. század elejére megértek a politikai feltételek, hogy a kormányok is foglalkozzanak a felgyülemlett társadalmi problémákkal. A progresszív korként számon tartott két évtized során – 1901 és 1921 között – három elnök, a republikánus Theodore Roosevelt és William H. Taft, valamint a demokrata Woodrow Wilson jóval nagyobb érzékenységet tanúsított a szociális problémák iránt, mint elődjük. A három progresszív elnök politikája arra irányult, hogy állami beavatkozással csökkentse a nagy trösztök hatalmát.

A két republikánus elnök, Roosevelt és Taft politikai nézetei közel álltak egymáshoz, de vitáik voltak a legnagyobb trösztök feldarabolása kérdésében. Ezzel együtt Roosevelt elnöksége második terminusának végén Taftot ajánlotta a párt elnökjelöltjének az 1908-as választáson, aki meg is nyerte azt demokrata ellenfelével szemben. Azonban a vita elmérgesedése miatt Roosevelt úgy döntött, hogy megakadályozza Taft újraválasztását az 1912. évi választásokon. A Republikánus Párt konzervatív szárnya Taft jelölését támogatta. Ennek hatására Roosevelt kilépett a Republikánus Pártból és megalapította a Progresszív Pártot, ezzel szakadást idézett elő a republikánusok soraiban. Mindezek következményeként a Demokrata Párt jelöltje, Woodrow Wilson győzött. A választási kudarc a Progresszív Párt megszűnéséhez vezetett, tagjai csatlakoztak a Demokrata Párthoz. A két progresszív republikánus elnök neve szorosan összefonódik az imperialista politika kezdeteivel. A tengerészeti stratégiával foglalkozó elméleti munkák nagy hatást gyakoroltak Roosevelt elnökre és azokat igyekezett megvalósítani elsősorban a Közép- és Dél-amerikai államokkal kapcsolatban. Az egyik legfontosabb stratégiai döntése ezzel kapcsolatban a Panama-csatorna

38 Populist Movement <https://www.youtube.com/watch?v=bZ8fwJTXWJA> (Letöltés ideje: 2022)

39 What was the Gilded Age? (*US History*) Khan Academy <https://www.youtube.com/watch?v=2MEyuKGw6-A> (Letöltés ideje: 2022)

megépítése volt az első világháború előtt.⁴⁰ Theodore Roosevelt tömören így jellemezte hitvallását: „Speak softly and carry a big stick.”⁴¹

A következőkben a pártrendszer formálódásában szerepet játszott az a megfontolás, hogy az adott párt aktív, a gazdasági és társadalmi folyamatokat befolyásoló nagyobb, vagy a folyamatokat passzívabban kezelő kisebb kormányt tart ideálisnak. A progresszívek a nagyobb, a konzervatívok a kisebb kormány hívei voltak.⁴² A progresszív kornak a pártrendszer fejlődése szempontjából volt még egy említésre érdemes epizódja, az Amerikai Szocialista Párt megalakulása a 19. század utolsó éveiben. A párt, amelynek fő bázisai a szakszervezetek voltak, a progresszív elnökökhöz hasonlóan szociális reformokat tűzött ki célul, azonban jóval radikálisabb megoldásokat alkalmazott volna. Elnökjelölteket is indított a következő évtizedekben, azonban a populáris szavazatok kettő-öt százalékánál többet soha nem sikerül szereznie.⁴³

A harmadik progresszív elnök, a demokrata Woodrow Wilson pártállása mellett karakterében is lényegesen eltért két elődjétől. Önmagát karizma mentes teoretikus politikusként jellemezte, ellentétben Roosevelttel, aki a választók érzelmeire tudott erős hatást gyakorolni. Mindhárom elnököt összekapcsolta az erős végrehajtó hatalomba vetett hit. Wilson elnöksége idején három nagy területet kezelt kiemelten: a vámokat, a bankokat és a trösztöket. A kongresszussal együttműködve elérte a vámok csökkentését. A kongresszussal 1913-ban sikerült elfogadtatnia a Federal Reserve Act-et, amellyel létrehozták az Andrew Jackson elnöksége óta hiányzó központi bankot, a FED-et. Wilson elnökségének egy következő fontos vívmánya a választójog kiterjesztése a nőkre, amelyet a 19. alkotmánykiegészítés rögzített.⁴⁴

Wilson számára a legnagyobb nemzetközi kihívást az első világháborúban való részvétel jelentette. Az Egyesült Államok az egymás ellen harcoló felek mindegyikével aktív kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn, ezért ki akart maradni a háborúból. A háború kezdete óta eltelt több mint két év után azonban Wilson kénytelen volt feladni a semleges politikát és a kongresszus jóváhagyásával a központi hatalmak elleni szövetséghez csatlakozott. A döntésben stratégiai szempontból szerepet játszott az amerikai kereskedelmi hajók elleni fokozódó német tengeralattjáró hadviselés.⁴⁵

A három progresszív elnök képviselte a modern amerikai elnökök első nemzedékét. Közös vonásuk, hogy felismerték az új ipari kor követelményeit a kormányzással szemben. Az előző korokhoz viszonyítva a kormány szerepét erősítették a gazdaság és a piac szabályozásában. Ők formálták az imperialista külpolitikát a térség országaival való kapcsolatokban azon elv alapján, hogy minél biztonságosabb a világ

40 CROWL, Philip A.: Alfred Thayer Mahan. *The Naval Historian* in PARET, Peter (szerkesztő) *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1971, 444–477. Alfred Thayer Mahan https://www.youtube.com/watch?v=pMWOx27_B3qU (Letöltés ideje: 2022)

41 Szólj lágyan és viselj egy nagy furkósbótot.

42 President William Taft and the Split of the Republican Party <https://www.youtube.com/watch?v=CBIJKOlcJs> (Letöltés ideje: 2022)

43 History of the Socialist Party of America <https://www.youtube.com/watch?v=RQTJIPnKjhY>, (Letöltés ideje: 2022)

44 Women's Suffrage. *Crash Course Us History* 31. <https://www.youtube.com/watch?v=HGEMscZESdY> (Letöltés ideje: 2022)

45 The Progressive Era <https://www.youtube.com/watch?v=i0Q4zPR4G7M> (Letöltés ideje: 2022)

az amerikai üzlet számára, annál jobb minden amerikaiak. Wilson elnöksége idején ez az elv kiegészült a világ biztonságossá tételével a demokráciák számára.

Wilson elnökségének végével a progresszív korszak is véget ért. A következő évtizedben a korábbiaknál is erőteljesebben dominált a Republikánus Párt, mindegyelőtt annak konzervatív szárnya. Az 1920-tól 1932-ig terjedő időszakban három republikánus politikus, Warren G. Harding, Calvin Coolidge és Herbert Hoover töltötte be az elnöki funkciót.

A kongresszus mindkét házában is republikánus többség volt egészen az 1932-ben bekövetkezett nagy fordulatig. A progresszív kort követő évtizedet „A harsány 20-as évek” (The Roaring 20s) néven tartja számon az utókor. Izgalmas változások sora jellemezte ezt az időszakot a gazdaság, a társadalom és a kultúra területén egyaránt. A három republikánus elnök csökkentette a gazdaság kormányzati eszközökkel történő szabályozását. Az üzletbarát politika jót tett a gazdaságnak, új iparágak jelentek meg, mint a repülőgépgyártás, az elektronikai ipar és a vegyipar. Ugyanakkor tovább nőtt a társadalmi egyenlőtlenség. Az amerikaiak öt százalékának a nemzeti jövedelemből nagyobb volt a részesedése, mint az alacsonyabb jövedelmi kategóriák 60 százalékának. A bevándorlási politika területén jelentős változás történt a kvóták csökkentésével és a bevándorlás tilalmának bevezetésével egyes régiókból, mint például Ázsia.⁴⁶

A 19. század utolsó évtizedének végén mind a Republikánus, mind a Demokrata Pártban felismerték, hogy az ipari társadalom korába történő átmenet kihívásaira meg kell találni a megfelelő megoldásokat. Mindkét pártban lényeges átalakulás történt, de még három évtizeden keresztül, a demokrata Wilson nyolcéves elnökségétől eltekintve, csak a republikánusok kaptak felhatalmazást a választóktól, hogy a gyakorlati politikában is megvalósítsák elképzeléseiket. A harmadik évtizedben „a harsány 20-as évek” végén a New Yorki tőzsde összeomlása és a világválság egy addig példa nélküli kihívás jelent meg az amerikai választók számára. A választ az 1932-es elnökválasztás alkalmával az amerikai társadalom abban vélte megtalálni, hogy a Demokrata Párt jelöltjét, Franklin D. Rooseveltet segítette hatalomba. Több mint hét évtizedes sikertelenség után a demokraták lehetőséget kaptak, hogy egy sorsdöntő pillanatban kivezessék az országot egy súlyos belső válsághelyzetből, amely később még egy nemzetközi válsághelyzettel, a második világháborúval is kiegészült. Ezzel lezárult az amerikai politikai pártrendszer fejlődésének negyedik szakasza. Ekkor a Republikánus Pártnak 55 millió, a Demokrata Pártnak 75 millió regisztrált szavazója volt.⁴⁷

46 The Roaring 20's. *Crash Course US History* <https://www.youtube.com/watch?v=VfOR1XCMf7A>, (Letöltés ideje: 2022)

47 A History of the Republican Party <https://www.youtube.com/watch?v=IvLMjFJmrwk> (Letöltés ideje: 2022)

A History of the Democratic Party <https://www.youtube.com/watch?v=5Z-dqixRaWo>, (Letöltés ideje: 2022)

Összegzés

Az amerikai pártrendszer fejlődésének, a pártok gazdasági és társadalmi valóságához való alkalmazkodásának tanulmányozása számos további következtetésre adhat lehetőséget. Az Egyesült Államok történetének a második világháborút követő időszakában a társadalmi támogatás megszerzéséért, a győzelem reális esélyével már csak két párt, a Demokrata- és a Republikánus Párt volt képes a versengésre. Ez a mai korba átvezető történet azonban egy következő tanulmány tárgya lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACEMOGLU, Daron-ROBINSON, A. James: Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. *Crown Publishers*, New York, 2012. ISBN 978-0-307-71921-8, 19–28.
- CROWL, Philip A.: Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian, in PARET, Peter (szerkesztő) *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1971, 444–477.
- HAMILTON, Alexander – MADISON, James – JAY, John: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. *Európa Könyvkiadó* Budapest, 1998.
- VALONE, Stephen J. (szerkesztő): Two Centuries of U.S. Foreign Policy, Praeger, Westport, Connecticut, 1995. ISBN 0-275-95325-4
- WOOD, Leonard C. GABRIEL, Ralph H. BILLER, Edward L.: America: Its People and Values, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. USA, 1971, ISBN 0-15-377801-6 72–75.

INTERNETES FORRÁSOK

- A Brief History of the Whig Party <https://www.youtube.com/watch?v=PbJhMJvWbTE>
- A History of the Democratic Party <https://www.youtube.com/watch?v=5Z-dqixRaWo>
- A History of the Republican Party <https://www.youtube.com/watch?v=IvLMjFJmrwK>
- Alfred Thayer Mahan https://www.youtube.com/watch?v=pMWOx27_B3qU
- America's Forgotten Political Party: The Know-Nothings <https://www.youtube.com/watch?v=qA5i4AQ7IB8>
- Andrew Jackson: Founder of the Democratic Party (1829–1837) <https://www.youtube.com/watch?v=z-RAfQJYIWE>
- Era of Good Feelings <https://www.youtube.com/watch?v=S-k9O9zgxwE>
- Federalists and Democratic Republicans <https://www.youtube.com/watch?v=3t8d45QRHkg>
- Federalist Party <https://www.youtube.com/watch?v=SPK5vb55U74>
- Gilded Age Politics: Crash Course US History 26 <https://www.youtube.com/watch?v=Spgdy3HkcSs>
- History of American Political Parties (Part One) <https://www.youtube.com/watch?v=2L7SzikqM5A>
- History of the Socialist Party of America <https://www.youtube.com/watch?v=RQTIIPnKjhY>
- Jay Treaty of 1794, <https://www.youtube.com/watch?v=8Sc770HD88A>
- Missouri Compromise <https://www.youtube.com/watch?v=68gi3COA9Fo>
- Monroe's Failed Era of Good Feelings. How He Tried to Kill Political Parties and Failed https://www.youtube.com/watch?v=Q_d2Ajc7JP8
- Party Division of United States Congress https://infogalactic.com/info/Party_divisions_of_United_States_Congress
- Populist Movement <https://www.youtube.com/watch?v=bZ8fwJTXWjA>
- President William Taft and the Split of the Republican Party <https://www.youtube.com/watch?v=CBIIKOIcJs>

- Reconstruction and 1876: Crash Course US History, 22
<https://www.youtube.com/watch?v=novsS7pMApI>
- States Which Seceded <https://ehistory.osu.edu/articles/states-which-seceded>
- Tammany Hall <https://www.history.com/topics/us-politics/tammany-hall>
- The Industrial Economy: Crash Course US History 23 <https://www.youtube.com/watch?v=r6tRp-zRUJs>
- The Civil War, Part One, Crash Course US History <https://www.youtube.com/watch?v=rY9zHNOjGrS>
- The Civil War, Part Two, Crash Course US History <https://www.youtube.com/watch?v=GzTKccmj-i>
- The Free-Soil Party Explained https://www.youtube.com/watch?v=he_DampwkCA
- The History of the US Whig Party <https://www.youtube.com/watch?v=T7zPWGKJYOk>
- The Industrial Economy: *Crash Course US History* 23 <https://www.youtube.com/watch?v=r6tRp-zRUJs>
- The Market Revolution: Crash Course US History <https://www.youtube.com/watch?v=RNftccwAoI0>
- The Market Revolution's Effect on Society <https://www.youtube.com/watch?v=oK-wET62n-Y>
- The Progressive Era <https://www.youtube.com/watch?v=i0Q4zPR4G7M>
- The Reason the Pilgrims Came to America <https://www.youtube.com/watch?v=COd42HMoo>
- The Roaring 20's: Crash Course US History <https://www.youtube.com/watch?v=VfOR1XCMf7A>
- The War of 1812, <https://www.youtube.com/watch?v=jp2oN8mTINc>
- The Whig's Collapse! Why Slavery Killed the Age of Jackson
<https://www.youtube.com/watch?v=-b1DzG1IATk>
- US Economic History 3 – National Banks' Rise and Fall <https://www.youtube.com/watch?v=fx-5ivox9ZE>
- Virginia Company <https://www.youtube.com/watch?v=mmwWYUoIqVs>
- The War of 1812, <https://www.youtube.com/watch?v=jp2oN8mTINc>
- War of 1812 Impressment <https://www.youtube.com/watch?v=vXFy3g6oxAc>
- Were the First Americans Who Arrived in Virginia in 1619 Indentured Servants Or Were They Enslaved?
https://www.youtube.com/watch?v=V6Md_P5tDH4
- Westward Expansion: Crash Course US History 24
<https://www.youtube.com/watch?v=Q16OZkgSxfM&t=29s>
- What was the Gilded-Age? (US History) Khan Academy
<https://www.youtube.com/watch?v=2MEyuKGw6-A>
- Women's Suffrage: Crash Course Us History 31 <https://www.youtube.com/watch?v=HGEMscZESdY>

Óbert Marianna[✦]

A hadijog és a hadifogság története az egészségügy szemszögéből

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.147

Célom összefoglalni a hadijog fejlődésének főbb állomásait különös tekintettel a hadifogság egészségügyi vonatkozásaira, valamint a rendelkezésre álló irodalmi források alapján jellemezni a hadifogolytáborok egészségügyi helyzetét az első és második világháború során. Végül megemlítek két magyar vonatkozású hadifogoly történetet. Az általam felhasznált források alapján elmondható, hogy a hadijog nemzetközi történetében a hadifoglyok védelmére mindig is volt törekvés, de a nagy tömeg, a véges egészségügyi és logisztikai források, valamint a gazdasági- és politikai körülmények ellehetetlenítették a szabályzók betartását. A kialakult helyzet komoly, teljesíthetetlen kihívás elé állította az egészségügyi ellátást.

KULCSSZAVAK: hadifogság, hadijog, hadifogolytábor, hadifogolyellátás, világháború

A History of Military Law and Captivity from the Aspect of Health Care

The aim of my article is to summarise the main stages of the improvement of martial law, with special emphasis on medical suspects of prisoners of war, and also to reveal the medical situation of prisoner of war camps during World War I and II. Finally I memorate two life stories of prisoners of war with Hungarian relations. According to the processed literature, during the improvement of international martial law, a big effort can be seen to help, save and care prisoners of war, although because of the enormous masses of prisoners, the finite logistical and medical resources, and the political and economic situation keeping the rules and laws was difficult. The emerged situation and the mass posed a huge, impractical challenge for the medical system.

KEYWORDS: prisoner of war, martial law, prisoner of war camp, healthcare of prisoner of war, World War

✦ MH Egészségügyi Központ, Védelemegészségügyi Szervek, Klinikai Képességbiztosító Intézet, Dandár Egészségügyi Központ (ROLE-2), Egészségügyi Koordináló és Kiürítő Részleg, beosztott tiszt, szakorvos jelölt –

Specialty trainee, subordinate officer, Department of Medical Coordination and Evacuation, Brigade Health Centre (ROLE-2), Institute of Clinical Skill Development, Defence Health Agency, HDF Medical Centre
e-mail: obertmarianna@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1098-5512

Bevezetés

Írásom célja, hogy a rendelkezésre álló írásos dokumentumok alapján áttekintést nyújtsak a hadifogság történetéről, jogi fejlődésének főbb állomásairól, a hadifogsággal és a hadifogolytáborok üzemeltetésével járó egészségügyi nehézségekről és bemutassak két különleges, honfitársunkat érintő, a témával kapcsolatos élettörténetet.

Az 1907 októberében Hágában megkötött „A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól” szóló egyezmény alapján hadifogolynak tekinthető a fogságba jutott hadviselő fél, beleértve nemcsak az adott állam hadseregének tagját, hanem a milícia és az önkéntes csapattestek tagjait és mindazon fegyveres lakosságot, akik az országot védik az ellenséges erőktől”.¹

Az 1929. évi Genfi Egyezmény szerint a hadifogoly státusz nemcsak a hadviselő felek haderejének elfogott tagjainak jár, hanem az ellenség által elfogott összes személynek.² Ez azonban egy furcsa kettősséget hozott magával: a második világháború előtti értelmezés szerint a fogságba jutó polgári lakosság jobban járt a hadifogsággal, ugyanis ekkor még nem kellett számolni nagyobb tömegek ellenséges oldalon harccal történő megvadásásával, zsúfolt fogolytáborba hurcolásával és kényszermunkába állításával. A másik felfogás, mely a második világháború tapasztalatain alapszik, azonban már valóban az ellenséges erők hatalmába került katonáit érti hadifogoly alatt.³

A háborúk során a hadifoglyok száma hatalmas méreteket öltött. Az első világháború során kb. 60 millió katonát mozgósítottak, közülük kb. nyolc–kilenc millió fő esett hadifogságba. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén kb. 1,2–2,3 millió fogoly volt, a cári Oroszország katonái közül kb. egy millió fő került osztrák–magyar hadifogságba, míg a monarchia katonai állománya közül kb. kétmillióan kerültek orosz hadifogolytáborokba.

A hadifoglyok létszámát és a hadseregek létszámát összevetve kiszámítható, hogy minden ötödik cári és minden harmadik osztrák–magyar katona fogságba esett, ezzel szemben minden tizenharmadik német és minden tizedik francia vagy olasz katona került ellenséges fennhatóság alá.⁴

A második világháború alatt Európában 20–22 millió katona és polgári személy került hadifogságba, közülük kb. egy millió főre tehető a magyar, vagy magyar állampolgárságú, nemzetiségű személyek száma.⁵

A történelem során az emberiség történelmével és a kegyetlen háborúkkal összekapcsolódva fokozatosan megszülettek a hadviselés során alkalmazandó szabályok is, melyek a nemzetközi szokásjog részévé váltak az idők folyamán.

A nemzetközi hadijog és humanitárius jog fejlődése

Már az ókorban is nagyon sok történelmi és vallási kultúrában jelentek meg a harcot szabályzó előírások. Például: a katona csak katona ellen harcol, a magát megadó katona (aki később hadifogollyá válik) nem ölhető meg, a nőket, öregeket és gyermekeket

1 Térfi 1914, 471.

2 Degré 1937, 360.

3 Bognár 2006, 11.

4 Miklós 2015.

5 Sipos 1997, 381.

kímélni kell, hogyan kell bánni a hadifoglyokkal, a templomokban és bizonyos kegyhelyeken pedig nincs helye a harcnak. Bizonyos kultúrák azonban különös kegyetlenségű hadviseléssel, ezeket az elveket megszegve harcoltak (pl. a tatárok, vagy 1098-ban Hódító Vilmos fia Rufus, aki megcsonkította és megvakította walesi hadifoglyait).⁶

A magyar mitológiában is több olyan történet maradt fenn, mely a hadviselés szabályairól szól, mintegy háborús etikát fogalmaz meg (pl. Szentgalleni kaland, Lehel és Bulcsú kivégzésének története, mely a felesleges kegyetlenkedésről szól, Botond legendája, mely a katona egyéni készségeinek elismerését példázza).

A nemzetközi büntetőbíráskodás első példája 1474-ben történt, amikor Peter von Hagenbachot, burgundiai hűbérest különös kegyetlenkedésért halálra ítélték.⁷

Itt kell megemlíteni a rabszolgasággal kapcsolatos jogi elemeket is, melyek az 1700-as években a polgárháborúk, parasztfelkelések során nem voltak túlzottan irányadók, a felkelések leverését gyakran kegyetlen megtorlások követték. A szabályok az adott birodalom belső ügyei voltak, általában nem különböztek az általános hadijogi szabályoktól (pl. Harmincéves háború cseh szakasza, vagy a Rákóczi szabadságharc, 1848–49-es szabadságharc), azonban voltak olyan esetek, amelyek kifejezetten nagy felháborodást keltettek Európában (pl. Haynau 1849-es terrorja). A legkülönösebb kegyetlenség az amerikai földrészen bontakozott ki, pl. Közép-Amerika spanyol conquistadorai által, majd az Egyesült Államok Fegyveres Erői és az őslakosok között gyakorlatilag minden olyan rémtett megtörtént, melyet ma a népiirtás kategóriájába sorolunk.⁸

A hadijog fejlődésében jelentős dátum 1859, ekkor ugyanis a szárd-piemonti francia és a Habsburg seregek a Solferinói csata kapcsán jelentős veszteségeket szenvedtek el. Ellátatlan sebesült katonák tömegei heverték a csatamezőn, a felcserek két tűz között rekedtek, arra járó civil orvosok és segítők látták el a sérülteket, az ellenséges katonák hol egymásnak estek, hol összetartottak, a Habsburgok kivégzéssel fenyegettek több elfogott magyar katonát. Ezt Henry Dunant svájci polgár személyesen is átélte és tapasztalatait Solferinói emlék című könyvében fogalmazta meg. Tanulmányként pedig leírta, hogy szükség volna pártatlan segélyszervezetek létrejöttére, melyek háborús körülmények között is képesek ellátni a sérülteket, akik tisztán szakmai alapon hoznak döntéseket és ezt a hadviselő felek tiszteletben tartják. Ennek következményeként alakult meg 1863-ban a jelenlegi Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának elődje, majd 1864-ben Genfben megállapodás született, hogy a vöröskeresztes alakulatokat, épületeket, sátrakat, járműveket semmilyen erő sem tekintheti célpontnak, és ezt az államok tiszteletben tartják, cserében vállalják a megkülönböztető jelzés viselését, a sebesültek összegyűjtését, ápolását állampolgárságra való tekintet nélkül.⁹

A következő fontos állomás az amerikai polgárháború idejére tehető, kitörésekor Lincoln elnök azzal a kéréssel fordult jogászához, hogy az unionista erők

6 Simkin 1997.

7 Sztancs 2006.

8 Kovács 2011, 325–339.

9 Kecskés 2018, 74–119.

számára készítsen egy olyan szabályzót, mely kifejti, milyen elveket kell betartani a déliekkel való küzdelem során. Így született meg a Lieber-kódex, mely tartalmaz államközi háborúkkal és polgárháborúkkal kapcsolatos szabályokat is. A kódex definiálta a „kombattáns” kategóriáját és feltételeit, tartalmazott hadifoglyokkal kapcsolatos jogokat, állást foglalt a perfidia, a megszálló hatalmak jogai és kötelezettségei terén is. A kódex betartása a gyakorlatban nem kevés csorbát szenvedett, de későbbi nemzetközi hadijogi hatása vitathatatlan.¹⁰

II. Miklós orosz cár 1899-ben és 1907-ben tartott hágai konferenciái során a hadviseléskor alkalmazandó szokásjogi természetű szabályokat rögzítették mind a szárazföldi, mind a tengeri háború tekintetében, tiltó álláspontot foglaltak a fajtó- és mérgezőgázok alkalmazását illetően, tiltották a testben szétrobbanó lőszer használataát.¹¹ Ennek során keletkezett a Martensz-klauzula is, mely kimondja, hogy „addig is, amíg a háború törvényeiről kimerítőbb törvénykönyv lesz alkotható, a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jogi elveknek az oltalma és tilalma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a humanitás törvényeiből és a közlelkiismeret követelményeiből folynak”. Később a háborús bűnösök felelősségre vonása kapcsán gyakran hivatkoztak a Martensz klauzulára.¹²

1906-ban Genfben az 1864. évi egyezmény helyébe lépő egyezményt kötöttek, amely részletesen szabályozta a sérültek helyzetét, az egészségügyi alakulatok védelmét, rögzítette a hadifogoly definíciót, tiltotta a védett statussal vagy jelvénnel való visszaéléseket.¹³

A hágai konvenciókat és a genfi egyezményt Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában született törvény kapcsán ratifikálták.¹⁴

A 20. század eleje óta a hadijogban a fenti egyezmények következményeképpen hágai és genfi jogot különböztethetünk meg, melynek alapja, hogy a hágai jog arra koncentrál, hogy a hadműveletek során milyen elveket kell a harcoló feleknek betartani, míg a genfi jog a háború áldozatainak sérültjeire, a védett személyekre koncentrál.

Ha összevetjük az első és második világháború tapasztalatait, arra jutunk, hogy az első világháború során a humanitárius és hadijogi egyezmények nagyobb betartottságra tettek szert, a hadifogolytáborok működésének tekintetében nem voltak olyan durva visszaélések, mint amelyet a második világháború német és szovjet táborokban tapasztaltunk. A szabályok betartását persze a technikai fejlődés mindig nehezítette, például a légiereő fejlődésének gyorsasága és a vele kapcsolatos hadijogi szabályozók késése közötti feszültség.

Az első világháború után a következő nagy hadijogi állomást az 1929-ben megújított genfi egyezmény adta, mely igen nagy részletességgel szabályozza a hadifogoly státuszt. A jelenlegi szabályozók többsége a második világháború tapasztalatainak

10 Boda 2015, 59–76.

11 Magyarai 1915, 44–51.

12 Vincze 2019, 9–14.

13 Lóránt 1915, 23–30.

14 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.

figyelembevételével készült és az 1949-es genfi egyezményeken alapszik. 1949-ben négy témában született egyezmény: szárazföldi ütközetek sérültjeinek védelme, tengeri ütközetek sérültjeinek védelme, hadifogyók védelme, az ellenséges erők által megszállt polgári területek lakosainak védelme.

Az 1949. évi Genfi Egyezménynek született 1977-ben egy kiegészítő jegyzőkönyve, melyet elsőnek 171, 2005-ös második módosítását 165, míg 2011-ben elkészült módosítását 56 állam fogadta el. Magyarország részese a kiegészítő jegyzőkönyvnek is, így a benne foglaltakat a mai napig minden magyar katonának szem előtt kell tartania. Érdekesség, hogy az első és második jegyzőkönyvhöz az Amerikai Egyesült Államok nem csatlakozott.

Az első a nemzetek közötti háborúra, a második alapvetően a polgárháborúkra készült jegyzőkönyv meghatározza a sebesült, a hajótörött, az egészségügyi személyzet, egészségügyi szállítóeszközök definícióit, jelzéseit és mindezeket tiltott célpontként határozza meg függetlenül annak szárazföldi, légi vagy tengeri voltától (beleértve a polgári egészségügyi és egyházi szolgálatot is), valamint megengedi a polgári személyek egészségügyi humanitárius tevékenységét. Emellett megtiltja az indokolatlan orvosi beavatkozások elvégzését, valamint rögzíti az eltűnt személyekkel kapcsolatos kötelezettségeket és az elhunytak maradványaival szükséges teendőket, a hadisírgondozást, illetve állást foglal a polgári védelem, polgári segélyezés, a kulturális értékek védelme terén is.¹⁵

A harmadik kiegészítő jegyzőkönyv egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szól, valamint rögzíti a megkülönböztető jelzések használatának szabályait.¹⁶

Másik jelentős állomás a humanitárius nemzetközi jogban az, amikor előírás született a gyermekek jogairól és a gyermekek fegyveres konfliktusokban betöltött szerepéről, bevonásáról. A gyermekek jogairól az 1924. évi Genfi Nyilatkozat már állást foglalt, ezt követően 1948-ban az ENSZ Közgyűlése elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely nyilatkozik a gyermekek védelméről és javaik biztonságban tartásával kapcsolatban. Ezt követően 1959-ben az ENSZ többéves előkészítést követően újabb nyilatkozatot fogadott el gyermekjogi témában, mely már elismerte a gyermekek névhez, állampolgársághoz, oktatáshoz való jogait, azonban alkalmazására még nem rendelkezett kötelező érvénnyel.¹⁷ 1989-ben a New Yorkban kelt gyermekek jogairól szóló egyezmény – mely az élet minden területén állást foglal a gyermekek védelmében –, jelen írás szempontjából lényeges, hogy hangsúlyozza fegyveres konfliktusok során a gyermekek védelmét, és az egyezményben részes államokat kötelezi arra, hogy a 15. életévüket be nem töltött gyermekek ne vehessenek részt ellenségeskedésben, ne lehessen őket besorozni fegyveres erőbbe.¹⁸

A mértéktelen sérülést vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető fegyverek korlátozásáról Genfben 1980-ban született állásfoglalás tiltja a röntgensugárral

15 1989. évi 20. törvényerejű rendelet, a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

16 2006. évi LXXVIII. törvény, az 1949. augusztus 12-én aláírt genfi egyezmények egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szóló, Genfben, 2006. június 19-én aláírt kiegészítő jegyzőkönyvének (III. Jegyzőkönyv) kihirdetéséről.

17 <https://gyermekjogjegyzmény.hu> 2021.

18 A gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény.

ki nem mutatható repeszeket szóró fegyverek használatát, a mértéktelen sérülést okozó, a mentesítésre alkalmatlan, vagy felderíthetetlen aknák használatát, valamint amelyek használata annyi polgári áldozatot követelne, aminek mennyisége mértéktelen volna az adott katonai előnyserzéshez képest. Emellett az egyezmény kötelezi a résztvevőket az aknatelepítések nyilvántartására és azok nemzetközi együttműködésben való felszámolására a konfliktusok végeztével.¹⁹

A szabályok betartásának sérelmével és az arra adott jogi válaszokra is megfigyelhetők példák. Ilyenek a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi-humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények, (genfi egyezmények súlyos megsértése, népirtás, emberiség elleni bűntettek) kapcsán felállított Nemzetközi Törvényszék, vagy az 1994-ben elkövetett ruandai népirtás kapcsán felállított Nemzetközi Büntetőtörvényszék, és a 2002-ben megalakult a már állandó hágai központú Nemzetközi Büntetőbíróság. Ezek mindegyike a népirtással, emberiség elleni bűncselekményekkel, háborús bűncselekményekkel és az agresszió bűntetteivel gyanúsított egyének felelősségre vonására hivatott, bár utóbbi eset ügyeinek lefolytatására csak 2017 óta van hatásköre.²⁰

Végül – a teljesség igénye nélkül – a 2007. évi Lisszaboni Szerződést említem meg, mely az Európai Unió működését tette hatékonyabbá. A szerződés lezárta az amszterdami szerződéssel és a nizzai szerződéssel megkezdett folyamatot, amely arra irányul, hogy megerősítse az EU hatékonyságát és demokratikus legitimitását, vitás kérdésekben javítsa egységes fellépését.

Hadifogsággal kapcsolatos jogi kérdések

Történelmünk során már a korai időktől követhető az a ténymegállapítás, hogy a harcképtelen vagy a magát megadó katona nem képvisel katonai fenyegetést, erőt, sőt védelemre szorul, sérüléseit el kell látni és hadifogolynak kell tekinteni, lehetőség szerint a frontvonalától biztonságos távolban lévő táborban kell őrizni. A 19. század egyik nemes gesztusa volt, hogy a hadifoglyokat elengedték „becsületszóra”, azaz meg kellett ígérniük, hogy az éppen folyó háború során nem fognak részt venni a fegyveres harcban. Természetesen ez a naiv gyakorlat hamar szokását veszítette. Ahogyan a fenti vázlatos összefoglalóból is látszik, a hadifogság és a hadifoglyok jogainak szabályozása is komoly történelemmel rendelkezik.

Az 1864-es Genfi Egyezmény definiálta a hadifogoly kifejezést, és állást foglalt a védelmük mellett, de annak módjáról nemigen nyilatkozott.²¹

Az 1929. évi Genfi Egyezmény ennél jóval részletesebben szabályoz. Az egyezmény kimondja, hogy hadifogolynak számít a hadviselő felek hadseregéhez tartozó és az ellenség által tengeri vagy légű műveletek során elfogott egyén. A hadifoglyok

19 1984. évi 2. törvényerejű rendelet a „Mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról” szóló Genfben, az 1980. évi október hó 15. napján kelt egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyv kihirdetéséről.

20 Kirs 2009, 25–35.

21 Kovács 2011, 330–331.

az ellenséges hatalom hatalmában állnak, nem pedig az őket foglyul ejtő személyek vagy csapattestek hatalmában. Velük emberséges bánásmód tanúsítandó, ugyanakkor óvakodni kell a erőszakos cselekedetektől, tilos megtorló rendszabályokkal élni velük szemben. A hadifoglyokat tiszteletben kell tartani, a nőkkel jogukat megillető teljes tisztelettel kell bánni. A hadifoglyokról a fogvatartó hatalom kötelessége gondoskodni, a bánásmódban csak akkor tehető különbség, ha azt rendfokozat, testi, szellemi vagy egészségügyi állapot, hivatásbéli képesség vagy nemi megítélés indokolja. A hadifogoly köteles magát adataival igazolni, amennyiben erre egészségügyi ok miatt nem képes, át kell adni az egészségügyi szervnek. Igazoltatást követően feltehetnek neki kérdéseket hadseregük vagy országuk helyzetéről, amennyiben nem kíván válaszolni, tilos emiatt bántalmazni. A fegyvereket, lovakat, katonai eszközöket a katonai iratok kivételével el kell venni a foglyoktól, azonban a személyes tárgyak (beleértve a gázálcot, a sisakot, rendfokozati jelzéseket és kitüntetések) a fogolynál kell hagyni. Pénzét csak átvételi elismervénnyel lehet elvenni.

Elhelyezésük tekintetében állást foglalt az egyezmény amellelt, hogy egészségtelen vidéken csak átmenetileg lehet fogva tartani embereket, a lehető leghamarabb egészségesebb területre kell őket szállítani. Az arcvonal tüzének is tilos őket kitenni. Elhelyezésükkor figyelembe kell venni az egészségügyi és tisztasági követelmények lehető legnagyobb mértékét, a helyiségnek száraznak, fűthetőnek, világíthatónak kell lennie, nem lehet tűzveszélyes, az egy térben fogvatartottak száma nem lehet több, mint amit a fogvatartók elhelyezési szabályi magukra vonatkozóan előírnak. Ügyelni kell az elegendő ivóvízmennyiségre és a dohányzók számára meg kell engedni, hogy szenvedélyüknek hódoljanak. A fogoly ruházatát, fehérneműjét és lábbelijét a fogvatartónak kell biztosítani, a dolgozóknak munkaruhát is kell adni. Kantinokat kell felállítani, ahol kereskedelmi áron a foglyok élelmiszert és használati cikket vehetnek.

A fogvatartók kötelesek járványügyi megelőző intézkedéseket hozni és betartani, ügyelni a tisztaságra, fürdők és zuhanyzók felállításával kötelesek a foglyok tisztálkodását biztosítani, és lehetővé kell tenni, hogy fizikai erejük fenntartása érdekében testedző gyakorlatokat végezhesenek. Kötelező gyengélkedőszobákat üzemeltetni, ahol a beteg foglyok a megfelelő ápolást megkapják, a ragályos betegségben szenvedőknek elkülönítőket kell biztosítani. Az ápolási költségeket a fogvatartó fedezi. A hadviselő felek saját hadifogolytáboraikban az ellenséges erők tagjai közül orvos és ápoló személyzetet visszatarthatnak a többi fogoly ápolása céljából. A foglyokat havonta legalább egyszer orvosi vizsgálat alá kell vetni, melynek célja a prevenció, az egészségügyi állapot felmérése, a tisztaság ellenőrzése és a ragályos betegségek felderítése.

A hadifoglyok vallásgyakorlási jogát biztosítani kell, amennyiben lelkész hadifogoly van jelen a táborban, annak engedélyezni kell a felekezetnek megfelelő szertatások békés megtartását. A hadifoglyok tiszteletadási kötelezettséggel rendelkeznek mind a fogvatartottak, mind a fogvatartók között jelen lévő magasabb rendfokozatú személyekkel szemben. A fogvatartott tisztak pénzjövedelemre jogosultak, mely nem haladhatja meg a saját országában kapható fizetés maximális összegét, ez később a fogvatartott által eredetileg szolgált hatalom által megtérítendő. A hadviselő felek ezt egymás között megállapíthatják, maximalizálhatják is.

A sebesült foglyokat, ha az utazás állapotukat veszélyeztetné, nem szabad áthelyezni másik táborba. Áthelyezéskor a foglyot előzetesen értesíteni kell az áthelyezés tényéről, csomagjuk, értékük átszállításáról is gondoskodni kell.

A foglyokat rendfokozatuk és képességeik szerint munkára foghatja a fogvatartó, de nem alkalmazhatók olyan munkára, amire fizikailag alkalmatlanok, valamint, amelyek egészségkárosodással járnak. A munkaidő nem haladhatja meg a fogvatartó hatalom országában előírt szabályokat, vasárnap pedig pihenőnap jár. A munka minősége nem állhat kapcsolatban a hadműveletekkel semmilyen módon. Általában tilos olyan feladatot adni számukra, amellyel az ellenség katonai erőfeszítéseit támogatnák („first link principle”).

Tilos a foglyokat fegyver-, lőszergyártási feladatok, vagy azok szállítására alkalmazni. A szükség szerint felállított munkáskülönítményeknek a hadifoglyotáboroknak megfelelő egészségügyi, elhelyezési stb. rendszabályokkal kell rendelkeznie. A hadifogoly halála esetén a munkával szerzett jövedelmét diplomáciai úton örököseinek el kell juttatni.

A hadifoglyoknak lehetőséget kell biztosítani levelezőlapon, vagy levélen keresztül kapcsolatot tartani a hozzátartozóikkal, melyek postai úton továbbítandóak és nem késleltethetők. Különösen akkor, amikor a katona megbetegszik. A foglyok postai csomagokat is kaphatnak, melyek tartalmazhatnak ruhát, élelmiszert, könyvet, utóbbiak cenzúrának vethetőek alá. A postai csomagok ellenőrzését a címzett jelenlétében kell végrehajtani.

A foglyoknak joguk van jogsérelmeikkel az erre a célra felállított szervekhez fordulni.

A hadviselő felek a halálos betegségben vagy súlyos sérülésben szenvedő hadifoglyokat rendfokozatukra és számukra való tekintet nélkül kötelesek stabil állapotba hozni és hazaszállítani hazájukba. Ennek a megítélésére vegyes orvosi bizottságokat kell alkalmazni, melyek három tagból állnak: közülük kettő egy semleges országból származzon, míg egy főt a fogvatartó hatalom jelöl ki, az elnök egy semleges tag. A munkabalesetet szenvedett foglyok szintén hazaszállítandók. A hazaszállítás költségeit a fogvatartó állam határáig a fogvatartó állam állja, ezen túl a foglyol szolgálati helye szerinti állam. A hazaszállítottak tényleges katonai szolgálatra nem alkalmazhatóak.

A hadifoglyok is végrendelkezhetnek, halálmegállapításuk a fogvatartó állam területén érvényes törvények alapján történik, ugyanolyan okmányokkal. A fogságban meghalt foglyokat tisztességgel el kell temetni, a sírt jelzéssel kell ellátni, tiszteltben kell tartani és gondozni.²²

A hadifoglyok jogállása szabályozásának következő nagy állomása az 1949-es Genfi Egyezmény volt, mely a hadifogly definíciójában jobban elmélyül, jobban részletezi azt, kiterjeszti az internálhatók körét. Szintén kihangsúlyozza az egészségügyi végzettségű személyek, vöröskereszt körébe tartozók védelmét. Kötelezi a fogvatartót, hogy a foglyok számára személyi igazolványt készítsen. Fontos változás még, hogy az új egyezmény külön kitér az elmebetegségben szenvedő foglyok elkülönítésének és kezelésének sajátosságaira is (korábban csak a járványügyi elkülönítésről szólt). Az orvosi dokumentációkat a Központi Hadifogly Irodának meg kell küldeni.

22 1936. évi XXX. törvény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben, 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények becikkelyezéséről.

Az egyezmény arra is kitér, hogy lehetőség szerint a foglyot olyan egészségügyi személy gondozza, aki saját nemzetiségéből származik. „A fogva tartó hatalom felkérheti azokat a hadifoglyokat, akik – bár nem voltak fegyveres erők egészségügyi szolgálatához beosztva – foglalkozásuk szerint orvosok, fogászok, ápolók vagy ápolónők, hogy egészségügyi hivatásukat ugyanahhoz a hatalomhoz tartozó hadifoglyok érdekében gyakorolják, amelyhez ők is tartoznak. Ebben az esetben továbbra is hadifoglyok maradnak, azonban ugyanolyan bánásmódban részesülnek, mint a fogva tartó hatalom által visszatartott orvosi személyzet megfelelő tagjai. Mentésíteni kell őket minden egyéb munka alól.” A fogva tartó hatalom által a hadifoglyok segítésére visszatartott egészségügyi és egyházi személyek nem tekinthetők hadifoglyoknak.

Orvosi és egyházi hivatásuk gyakorlása érdekében megilleti őket, a fogolytáboron, vagy munkáskülönményen kívüli kórházban lévő foglyok felkeresése, melyhez a fogvatartó biztosítja a közlekedési eszközt. Az egészségügyi tevékenységért egy adott táborban a legmagasabb rendfokozatú rangidős katonaoorvos felel. Az egészségügyi vagy egyházi személy nem kényszeríthető hivatása elveivel ellentétes tettekre.

Pénzügyi szempontból megjelenik az előleg fogalma az új egyezményben, valamint számszerűen meghatározza rendfokozatonként a zsold mértékét, valamint azt is, hogy a fogvatartó köteles számlát nyitni a foglyok számára. Megjelenik a munkából eredő balesetek kapcsán a kártérítés fogalma is.

A postai levelek cenzúrájának jogát a feladó állam számára engedélyezi csupán. A fogvatartás végeztével szabályozza és prioritálja a hazaszállítást.

Elsődleges hazaszállításra jogosult, aki:

- gyógyíthatatlan beteg vagy sérült,
- olyan betegek vagy sérültek, akik egy éven belül nem gyógyulnak meg az orvosi bizottság szerint,
- olyan betegek, akiknek a szellemi vagy testi állapota fokozatos rosszabbodik.

Semleges országba szállítandó, aki:

- gyógyulása várhatóan egy éven belül bekövetkezik,
- akiknek a gyógyulása semleges országban hamarabb bekövetkezik, mint saját országában.

Semleges országból hazaszállítandó, aki:

- állapota oly mértékben rosszabbodott, hogy a hazaszállítás bármelyik feltétele teljesül,
- szellemi és testi képessége a kezelés végeztével is csökkent marat.

A hadifoglyok elhalálózása tekintetében rögzíti az egyezmény, hogy tömegsírokba csak különleges szükséghelyzet esetén temethetők el, a holttest el is hamvasztható, de csak abban az esetben, ha erre egészségügyi ok van, vagy az elhunyt kifejezetten kérte.²³

Gyakorlati helyzet – a valóság

Az első világháború során a harcoló katonák számára megrendítő, megrázó lélektani pillanatot jelentett a hadifogollyá válás, a megadás pillanata. Tudták, hogy ettől a pillanattól elveszítik szabadságukat, fogvatartóikra lesznek utalva és nem biztos a túlélésük,

23 A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt egyezmény.

de még így is biztosabb volt, mintha nem adnák meg magukat. Bár gyakran a megadást az ellenség nem vette tudomásul, lemészárolta a magukat megadó katonákat, mert könnyebb volt, mint elhurcolni őket a csatamezőről.²⁴

Az első világháború során kb. 732 000 magyar katona került fogságba.²⁵

A nagy háború tömeghadseregei nagy létszámú hadifogolytáborokat tettek szükségessé, melyre a többi ország mellett az Osztrák–Magyar Monarchia sem volt felkészülve. Az első fogolyszállítmányok 1914-ben érkeztek az országba, főleg oroszokat és szerbeket szállítottak, később olasz és román foglyok érkeztek. 1917 januárjára már 1 092 055 fő szerepelt a monarchia hadifogoly nyilvántartásában, rá egy évre további 300 000 fővel nőtt a számuk.²⁶ Táborokat hoztak létre pl. Brűx, Mauthausen, Arad, Dunaszerdahely, Somorja, Esztergom területén. A táborok többsége olyan zsúfolt volt, hogy az előírásokat lehetetlenség volt betartani, a foglyok a földön aludtak, aki nem fért el az épületben, annak sátrat húztak, aki oda sem, az a csatornaparton talált magának helyet éjszakára. Nem meglepő, hogy ilyen körülmények mellett a járványügyi helyzet egyre romlott, kezdett elterjedni a kolera és a kiütéses tífusz, mely nagy számban szedte áldozatait. A járványok felszámolása szinte lehetetlen volt, megfelelő mennyiségű egészségügyi személyzet sem állt rendelkezésre.²⁷ Ez nem meglepő, hisz a sérült katonák ellátására sem volt elég ember és kórház a birodalom területén, a sérültekből származó terhelést szükségkórházakkal, önkéntes ápolóképzéssel, lábadozó otthonok építésével próbálták mérsékelni. Utóbbiak a mai rehabilitációs intézmények elődeinek tekinthetők.²⁸ A monarchia igyekezett a tanulságokat levonni és 1915-től tábori barakk-kórházak felállítására kötelezte a táborvezetéseket a kormányzat, így 1915-re Esztergomban például már 40 fűthető épület biztosította a szállást a hadifoglyok számára. Rendezni igyekeztek az egészségügyi személyzet kérdését is, majd a rutin vizsgálatokon szigorítottak, a munkára kiadott foglyok az első hónapban heti, majd havi rendszerességgel estek át orvosi vizsgálatokon. Ekkora tömeg mellett a fegyelem fenntartása is komoly nehézségekbe ütközött, írások szerint mindennapos volt pl. a szerbek és oroszok közötti testi agresszió. A gazdaság mindeközben összeomlóban volt, és már hiába vetették be 1915 tavaszán a nőket, a gyerekeket és az időseket is a tavaszi munkálatokba, kevésnek bizonyult, így került sor a hadifoglyok ilyen jellegű alkalmazására.²⁹

A hadifogságba került magyar katonák is hasonló viszontagságokat éltek meg. A szerb hadifogságban rekedt katonák kemény fizikai munkát végeztek, nem kaptak kellő minőségű és mennyiségű ruhát, élelmet, tífuszjárvány tombolt. A tisztek helyzete valamivel jobb volt, kaszárnnyában helyezték el, de nem jutott mindegyiküknek ágy, de szalmazsák igen. A járványoknak nagyon sok orvos és ápoló is áldozatul esett, ami az ellátást még inkább akadályozta. A vöröskereszt jelentései szerint Szerbiában minden hiányzott a betegellátáshoz: humán feltételek, gyógyszerek, ágynemű, fehérnemű. A járvány végül a civil lakosságra is áttért: 150 000 civil veszítette életét.

24 Van Emden 2000, 14–39.

25 Kapronczay 2001, 88–106.

26 Rauchensteiner 2015, 13–20.

27 Gorcsa 2018, 56–76.

28 Weinhover 2017, 39.

29 Gorcsa 2018, 56–76.

Végül 1915-ben az olaszok átvették a Szerbiában lévő hadifoglyokat, Asinaraba szállították őket. A sziget ivóvízkészlete nyáron elapadt, valamint a kb. 1100 főre tervezett fogolytáborban kb. 23 500 fogoly raboskodott. Sokan már az oda vezető úton életüket vesztették a járvány, vagy a tengeribetegség kapcsán. A szigeten is hamar járvány tört ki: a vérhas és a kolera végzett pusztítást. Csak nagyon kevesen térhettek innen haza.³⁰

Nem volt sokkal különbség a helyzet a második világháború során, sőt a világ többi országában sem. A hadifogságból hazatérő magyar katonák is hasonló viszonyosságokról emlékeznek meg és nem volt különösen zökkenőmentes a hazaérkezésük sem. Ugyanez igaz volt a magyarországi hadifogolytáborokra is. Gyakran jelöltek ki a belső rend megtartása érdekében ún. botosokat, akik a többiek regulálására voltak hivatottak. Többnyire szerb, román vagy ruszin nemzetiségűek voltak kijelölve erre a posztra. Gyakori volt a belső feszültségkeltés is, így például lehetetlen kéréseket tettek a ruszin tolmácsok, amik hiányában büntetés járt: botokkal, szíjjal verték őket, fosztogattak. Mindezek a nemzetek között egyfajta provokált hierarchiát alakított ki, rémálommá téve a fogolytábor egyébként sem egyszerű életét. Az egészségügyi körülmények is mostohák voltak.

A gödöllői táborba érkezőket drótkerítések közé terelték, meztelenre vetkőztették, lönyíró géppel lenyírták a hajukat és a testszőrzetüket. Akin véletlenül maradt némi haj, azt korbáccsal verték. A Bajára érkezőket csak megnyírták és fertőtlenítő fürdetésen estek át, a gyakori fejtetvesség miatt erre mindenképp szükség volt. Fertőtlenítő kazán csak nagyon kevés táborban állt rendelkezésre és a tisztálkodás lehetősége is csorbát szenvedett. A legtöbb lágerben nemhogy szappan, de még víz sem volt. Itt is gyakoriak voltak a járványok, főleg hasmenés, tífusz, amelyben emberek haltak meg. A legtöbb táborban alig volt gyógyszer és orvosi eszköz. Latrinák biztosították a foglyok számára, hogy elvégezhessék a dolgukat, amik hosszú vékony padként voltak felépítve. Gyakran használták őket, tekintettel a gyakori hasmenéses járványokra és nem volt ritka, hogy a betegségtől elgyengült foglyok beleszédültek a fekáliába és belefulladtak. Tekintettel az alacsony számú egészségügyi személyzetre, a súlyosabb betegek többségét környező kórházakba vitték, így jó esetben ott haltak meg és nem a lágerekben. Hadifogolykórházakat alakítottak ki (összesen hetet), mert a meglévő civil kórházak a sérültek és a civil lakosság ellátása mellett nem tudtak még a hadifoglyok ellátásával is törődni, vagy legalábbis nagyon kis mértékben. Ilyen hadifogolykórház került kialakításra például Makón, de a vöröskereszt is állított fel átmeneti kórházakat, emellett járványkórházak kerültek kialakításra. A személyzet létszáma és a rendelkezésre álló gyógyszerek, eszközök mennyisége itt is hagyott némi kívánnivalót. Átlagosan 150 beteg jutott egy orvosra, az orvosok csak átmenetileg voltak ott. Az ápolók száma is hasonlóan alacsony volt, a fertőtlenítő személyzet pedig nem volt szakképzett, hanem betanított munkások voltak. A kórházba szállított betegek már olyan súlyos állapotban voltak, hogy többnyire lemondtak róluk, ezért ezeket a hadifogolykórházakat már nem is őrizték.

Az írásos dokumentumok szerint a bajai és szegedi táborban ettől jobb körülmények uralkodtak, ott napi szintű orvosi vizitre is lehetőség volt, valamint fertőtlenítő kocsik érkeztek gyakran, amik a fertőtlenítő fürdetést biztosították, ilyenkor került sor az elhelyezési területek fertőtlenítésére és a szőrtelenítésre, hajnyírásra is.

30 Margittai 2014, 5–304.

Az elhunyt hadifoglyok többségét valamilyen fertőző betegség vitte el, ezt követték sorban az alultápláltság szövődményei, a végelgyengülés, és a korábban harctéren szerzett sérülés szövődményei. Nem volt ritka azonban az erőszakos cselekmény által kiváltott halál, az öngyilkosság, vagy a kivégzés sem. Az esetek jelentős részében nem született feljegyzés a halál konkrét okára, számos dokumentációban csak annyi szerepel, hogy „betegség”.³¹

A szovjet lágerekben is hasonló volt a helyzet: nagyon magas volt a halálozás, melyek szoros összefüggést mutattak a higiénés körülményekkel és az élelmezéssel. A foglyok többsége az érkezést követő első hónapokban elveszítette testsúlya felét. A munkakörülmények veszélyesek voltak, leginkább a bányamunkára kiválasztottak szenvedtek a szénpor hatására. Európa szerte, így itt is pusztított a tífusz, illetve a mindenféle élőködők, fejtetvek, rühatka. Sok helyen nem volt orvos, csak kevés tapasztalattal rendelkező, képzetlen szanitéc, így a betegségeket sem tudták hatékonyan kezelni. Hiányoztak a legalapvetőbb orvosi felszerelések is: mankó, kötszer stb.³²

A magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos tapasztalatok a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár adatai alapján az alábbiak. A Krím és a Baltikum területén fogvatartott magyar katonákat Kijevben gyűjtötték össze, majd innen szállították haza őket. A hazaszállítás előtt egyeztetésen vettek részt, ahol kifizették a bérüket, és vásárlásra is lehetőséget biztosítottak számukra, hogy ajándékkal lephessék meg szeretteiket. Indulás előtt orvosi vizsgálaton estek át, csak a nem fertőző betegeket és szállítható állapotúakat vagonírozták be. Az írások szerint a katonák nyitott kocsikon utaztak, megpillantva a Kárpát-medence hágóját a Himnuszot énekelték a legalább hat évnyi fogság után. Máramaroszigetre érve leszállították őket. Itt volt a Szovjetunió hadifogoly elosztó gyűjtőtábor, ahol ismét orvosi vizsgálaton vettek részt, fertőtlenítették és igyekeztek felhízlalni őket. Innen szintén vonattal utaztak tovább Magyarországra. Záhonyban ÁVH katonák számolták és ellenőrizték őket, amely teljesen összetörte a nagy reményekkel érkező katonákat. Az ellenőrzés után a szerelvény tovább indult Nyíregyháza-Sóstógyógyfürdőre, itt azonban csak egy részük szállhatott le, mivel korábban már politikai szempontok szerint két csoportba sorolták őket: egyesek lelakatolt fülkében, kísérettel utaztak tovább Budapestre. A csehszlovák és román területekről származó magyarokat még néhány hónap kényszermunkára fogták itt, de kíséret nélkül mozoghattak. Gyalogosan kísérték fegyveres és kutyás őrizettel átmeneti szállásra, ahol étkezést biztosítottak számukra és orvosi vizsgálaton estek át, melyről igazolást, majd a lakcímükre szóló vonatjegyeiket is megkapták. A Sóstógyógyfürdőre érkező foglyok 97%-a katona, 3% civil volt, 99,93% férfi és 0,07% nő, többségük 1941–45 között esett fogságba, 44% a harmincas éveiben járt hazatérésekor.³³

Különleges hadifogoly történetek

A történelem produkált néhány magyar vonatkozású különleges hadifogoly esetet mind az első-, mind a második világháború során. Az *első világháború* egyik ilyen

31 Bognár 2006, 168–196.

32 Bank 2016, 129–139.

33 László 1997, 381–407.

szerelője dr. Bárány Róbert, aki 1876 áprilisában született Bécsben, majd 1900-ban orvosi diplomát szerzett, később pedig Németországban folytatott kutatómunkát fülgyógyászként. Fogycékkossága ellenére (csonttuberkulózisából szövődményesen gyógyult) 1915-ben önként jelentkezett harctéri szolgálatra, ahol katonai kórházi orvosként működött. Később a háború során orosz hadifogságba került, itt szintén nem ült a babérjain, fogolytársak ellátásán túl a lőtt fejsek tanulmányozásával foglalkozott. 1914-ben fiziológiai és orvostudományi Nobel-díjat kapott, de ő volt az utolsó, aki tudományt szerzett róla a hadifogságban. Szabadulása érdekében a svéd királyi család is közbenjárt, azonban a tárgyalások hosszasan elhúzódtak, ráadásul 1915 augusztusában maláriát kapott. A Népszava 1915 és 1917 között 11 rövid cikkben írt Bárány díjáról, így jutott el hozzá a hír a hadifogságba. Végül 1916 júniusában hagyhatta el Oroszországot és vehette át díját. Munkamoráljáról ad tanúbizonyságot, hogy 1921-ben már a lőtt fejsekről tartott előadást a bécsi orvosszövetség ülésén. Az orvosi tanács azonban megtiltotta neki, hogy magát a kalorikus nystagmus felfedezőjének tekintse (aki valójában volt), ezért visszatért Svédországba, itt élt és tanított haláláig, 1936-ig. Életről filmet is forgattak A Nobel-díjas hadifogoly címen, 2015-ben.³⁴

A második világháború érdekes példaként pedig Toma András élettörténetét mutatom be. 1944-ben, 19 évesen került besorozásra az 1. magyar hadsereg állományába. Valahol Auschwitz és Krakkó környékén esett fogságba 1945 januárjában, majd a boksztogorszki hadifogolytáborba szállították, innen pedig 1945 tavaszán Bisztrjagba. Az utazás meggyötörte mind fizikálisan, mind pszichésen, több fogolytársa az út alatt életét veszítette. 1947 januárjában Kotyelnycs elmeegógyintézetébe került és szovjet gyakorlat szerint törölték a hadifogolyok listájáról, így teljesen eltűnt a magyar adminisztráció elől és nem tért haza több ezer társával együtt a világháború után. A következő ötven évben nem volt hajlandó oroszul megtanulni, talán nagyon jól tette, ugyanis egy ott dolgozó szlovák orvos lett figyelmes a csak magyarul beszélő Tomára, akit hibásan Tamás Andrásnéként vettek nyilvántartásba. Egyre nagyobb sajtófigyelmet kapott, majd a magyar hatóság dr. Veér András ideg- és elmeegógyász vizsgálata alá vetette Tomát, aki megállapította, hogy minden kétséget kizárólag egy hadifogságban rekedt második világháborús magyar katonát tisztelhetnek a személyében. Ezt követően sor kerülhetett hazaszállítására, majd az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet lakója lett, ahol hosszú terápia során megtörtént múltjának feltárása és súlyos PTSD-t igazoltak nála, mely valószínűleg már a csatatéren megbontotta elméjét. Az idős férfiről kiderült, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Sulyánbokról származik. Gyógykezelését követően szülőfalujába szállították, ahol – DNS-vizsgálattal is igazoltan – testvére, Anna ápolta 2004-ben bekövetkezett haláláig.³⁵ Toma András 2000. augusztus 11-én történt hazaszállítása több, mint 50 évnyi hadifogság után valószínű csoda. Temetését 2004-ben a nyíregyházi temetőben, katonai tiszteletadás mellett tartották meg, ahol nem csupán rokonai, hanem az azonosításában, hazaszállításában részt vevő személyek is tiszteletüket tették.

34 Kaba 2014.

35 <https://mult-kor.hu/tbb-mint-tven-evet-flttt-egy-orosz-elvegyogyintezetben-az-utolso-magyar-hadifogoly-20200811> 2020.

Olyan özvegyek és árvák is részt vettek búcsúztatásán, akik a háború során elveszített és többé meg nem talált szeretteiket jöttek meggyászolni.³⁶

Összefoglalás és következtetések

Összegzésképpen elmondható, hogy a hadijog nemzetközi történelmében a hadifogságba esett katonák és civilek védelmére mindig volt törekvés, hisz a fentebb felsorolt jogi szabályzók mindegyike okkal jött létre az emberi élet és méltóság védelme érdekében. Végig gondolva a fent olvasottakat, azt mondhatjuk, hogy ezek a jogi iránymutatások alaposak, kellőképp tárgyilagosak és igazságosak voltak. Betarthatóságukat azonban joggal kérdőjelezhetjük meg, hiszen a fenti törvények és egyezmények többsége a hadifogságban lévők számára szinte kaszárnyai életet javasol. Ha az ennek megteremtéséhez szükséges forrásokat összevetjük egy nemzet hadban álló katonáinak számával és az ellátandó hadifoglyok számával, könnyen rájövünk, hogy nincs az a fejlett gazdaságú ország, mely mindenre képes lett volna. Sem kellő számú tábor, sem kellő mennyiségű ellátmány, sem megfelelő humán erőforrás nem állt rendelkezésre nemhogy a hadifoglyok ellátására, a nemzet saját sérült katonáinak és civiljeinek fenntartására sem.

A hadifogság és a körülményeivel kapcsolatos elmélyedés az 1. és 2. világháború egy-egy nagyon apró szelete. Írásomat a jogi aspektus mellett leginkább a hadifogságban lévők fizikális létének feltárására helyeztem ki.

Amikor a háborúk veszteségeiről beszélünk, megpróbáljuk őket számokkal kifejezni, de valójában nem mérhető az általuk okozott valós veszteség. Ha eltekintünk a halottak vagy sérültek számának becslésétől és a háborúkat bio-pszicho-szociális kontextusban értelmezzük, nem csak egyénre, hanem egy nemzetre és annak több generációjára vonatkoztatva, könnyen beláthatjuk, hogy a valós károk felmérhetetlenek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.
1936. évi XXX. törvény a hadra kelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben, 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények becikkelyezéséről.
1984. évi 2. törvényerejű rendelet a „Mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról” szóló Genfben, az 1980. évi október hó 15. napján kelt egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyv kihirdetéséről.
1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről.
2006. évi LXXVIII. törvény az 1949. augusztus 12-én aláírt genfi egyezmények egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szóló, Genfben, 2006. június 19-én aláírt kiegészítő jegyzőkönyvének (III. jegyzőkönyv) kihirdetéséről.
- A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt egyezmény.

36 Szűcs 2009.

- A gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény.
- Bank Barbara: Magyarok szovjet fogságban – Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról. Budapest. *Nemzeti Emlékezet Bizottsága*. 2016.
- Boda Mihály: Célzott emberölés és igazságos háború. Rész-e a célzott emberölés (targeted killing) az igazságos háborúnak? *Hadtudomány* 25. 3–4; 59–76. 2015. HU ISSN 1215-4121
- Bognár Zsolt: „Magyar hadifogságban Magyarországon. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok a hazai források tükrében 1944–1945.” *doktori értekezés* ELTE BTK. 2016.
- Degré – Várady-Brenner: Degré Miklós, Várady-Brenner Alajos: Magyar Törvénytár 1936. évi törvény-cikkek, Budapest. Franklin Társulat. 1937.
2021. „Gyermekek jogok története” <https://unicef.hu/gyermekjogok/a-gyermekjogok-tortenete> (Letöltés ideje: 2021. 05. 15.)
- Gorcsa Oszkár: Hadifoglyok és a Nagy Háború – Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. *Belvedere Meridionale* 30. 1: 56–76. 2018.
- Több, mint 50 évet töltött orosz elmeógyógyintézetben az utolsó magyar hadifogoly. 2020. <https://mult-kor.hu/tbb-mint-tven-evet-llttt-egy-orosz-elmegyogyintezetben-az-utolso-magyar-hadifogoly-20200811> (Letöltés ideje: 2021. 05. 15.)
- Kaba Eszter: Bárány Róbert: a Nobel-díjas hadifogoly. Bárány Róbert, a Nobel-díjas hadifogoly (*elsovh.hu*) (Letöltés ideje: 2021. 05. 15.)
- Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Budapest. *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, könyvtár és levéltár*. 2001.
- Kecskés D. Gusztáv: Humanitárius segítségnyújtás globális méretekben. *Múltunk*, 63. 4: 74–119. 2018.
- Kirs Eszter: „A tényfeltáró és békéltető bizottságok helye a nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonás intézményrendszerében” *doktori értekezés*, ME ÁJK. 2018.
- Kovács Péter: Nemzetközi közjog. Budapest. *Osiris Kiadó*. 2011.
- László Géza: A Nyíregyháza-sóstógyógyfürdői hadifogoly fogadóállomás története (1950). Nyíregyháza: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv* 1997/12. 1997.
- Lóránt Ármin: A hadifogoly kérdésről. Budapest, 1915. *Hedvig Imre Könyvnyomdája*.
- Magyar Géza: A békemozgalmak és a világháború c. beszéde nyomán a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala. *Hadi beszédek*. Budapest: *Pallas Irodalmi és Nyomdai részvénytársaság*. 1915.
- Margittai Gábor: Szamársziget szellemkatonái. Budapest: *Scolar Kiadó Kft*. 2014.
- Miklós Tamás: Hadifoglyok az Osztrák–Magyar Monarchia területén az első világháború idején. https://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/21/hadifoglyok_az_osztrak_magyar_monarchia_teruleten_az_első_vilaghaboru_idejen (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)
- Manfried Rauchensteiner: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie: 1914–1918. Bécs: *Vandenhoeck und Ruprecht Verlag*. 2015.
- Sipos Péter: Magyarország a második világháborúban – Lexikon A–Zs. Budapest: *Petit Real Könyvkiadó*. 1997.
- John Simkin: William the conqueror. <https://spartacus-educational.com/MEDwilliam1.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)
- Szűcs László: Tvrtko: „Toma András esete megmutatta, mi a hazaszeretet”. <https://honvedelem.hu/hirek/tvrtko-toma-andras-esete-megmutatta-mi-a-hazaszeretet.html> (Letöltés ideje: 2022. 07. 24.)
- Sztancs Edit: A Nemzetközi Büntetőbíróság és a magyar jog viszonya. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2006/a_nemzetkozi_buntetobirosag_es_a_magyar_jog viszonya/ (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)
- Térfi Gyula: Magyar Törvénytár, 1913. évi törvény-cikkek. Budapest: *Corpus Juris Hungarici*.
- Richard Van Emden, 2000. Prisoners of the Kaiser. The last POWs of the Great War. *South Yorkshire: Pen & Sword Books*. 1914.
- Vincze Viola: „Halális autonóm fegyverrendszerek használatának jogszerűsége az ellenségeskedés során” *doktori értekezés*, ELTE ÁJK. 2019.
- Weinhoffer Judit: „A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében.” *doktori értekezés*, NKE HDI. 2017.

Magyar Hadtudományi Társaság tisztújító küldöttgyűlése

A Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT) márciusi küldöttgyűlését követően 2022. május 27-én tartotta a Társaság Tisztújító Küldöttgyűlését, melyre 106 fő küldött kapott meghívást. Az előző küldöttgyűlés a társaság alapszabályának módosítását tárgyalta és fogadta el. A mostani rendezvény legfontosabb feladatainak az elmúlt időszakra szóló beszámolót, a jelen év feladatait és a három év elteltét követő vezetői tisztújítást fogalmazta meg. A rendezvényre a Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campuson (Hungária körút 9–11.), az M. Szabó Miklós altábornagyról elnevezett díszteremben került sor. A küldöttgyűlést prof. dr. Szenes Zoltán, az MHTT elnöke nyitotta meg. Miután üdvözölte a küldötteket, megállapította, hogy az összehívott küldöttgyűlés a megjelent 64 fő küldöttel határozatképes.

Az elnökségben Szenes Zoltán MHTT elnök mellett Tömböl László, az MHTT korábbi elnöke, Bárány Zoltán, az MH Transzformációs Parancsnokság, Győri Péter Pál, az HM Társadalmi Kapcsolatok és Életpálya Menedzsment Főosztály képviselője és Hegedűs Henrik, az MHTT alelnöke foglalt helyet.

Az MHTT elnöke röviden ismertette a megjelentekkel dr. Benkő Tibor leköszönő honvédelmi miniszter levelét. Benkő Tibor levelében kiemelte, hogy az elmúlt időszakban az együttműködés terén sokrétű és sikeres munka zajlott a minisztérium és az MHTT között, amely egyértelműen a fejlődés és építkezés jegyében folyt. Megköszönte a munkájához nyújtott támogatást és kérte, hogy az MHTT a hazai hadtudomány nemzetközi elismertségének növelésével továbbra is támogassa az új tárca vezetőt, segítse céljai megvalósításában.

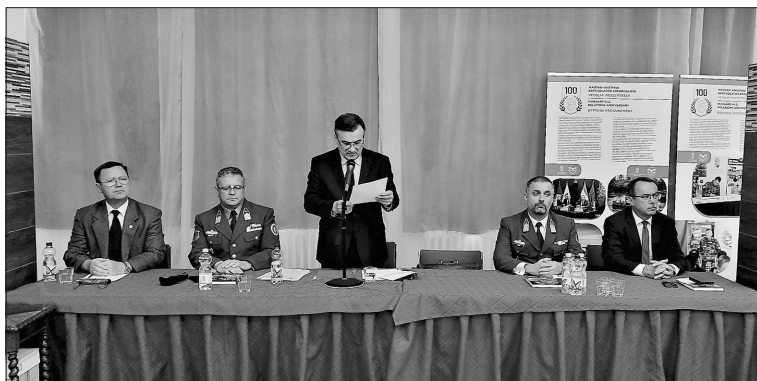
Szenes Zoltán bejelentette, hogy a Fővárosi Törvényszék 2022. május 13-án elfogadta a társaság alapszabályának módosítását, ezáltal az jogerőre emelkedett. Röviden tájékoztatta a küldöttgyűlést a nap fontosabb feladatairól, majd ismertette a napirendi pontokat, amelyek a következők voltak:

- Megnyitó és a tisztségviselők (levezető elnök, jegyzőkönyvvezető és két jegyzőkönyv hitelesítő, szavazatszámológ) megválasztása, napirend elfogadása.
- Az elnökség beszámolója a 2021-ban végzett munkáról, a beszámoló vitája és elfogadása.

Előadó: *prof. dr. Szenes Zoltán elnök*

- Az elnökség 2022. évi munkatervének ismertetése, vitája és elfogadása.

Előadó: *prof. dr. Szenes Zoltán elnök*

- A 2021. évi pénzügyi beszámoló és a 2022. évi pénzügyi terv elfogadása.
Előadó: *dr. Kenessey Zsolt gazdasági elnökhelyettes*
- A felügyelő bizottság beszámolójának elfogadása.
Előadó: *dr. Csery-Szücs Péter, a felügyelő bizottság elnöke*
- Az etikai bizottság beszámolójának elfogadása.
Előadó: *dr. Király László, az etikai bizottság elnöke*
- A társaság 2022. évi elismeréseinek átadása.
Prof. dr. Szenes Zoltán elnök
- A társaság vezető tisztségviselőinek megválasztása.
Előadó: *prof. dr. Fórizs Sándor, a jelölőbizottság elnöke*
- Egyebek.

A napirendi pontok elfogadását követően egyhangú támogatással megválasztották a tisztségviselőket (levezető elnök, jegyzőkönyvvezető, jegyzőkönyv hitelesítők, szavazatszedő bizottság tagjai), egyben a jelenlévők hozzájárultak ahhoz, hogy az eseményen hangfelvétel készüljön.

Hegedűs Henrik, az MHTT alelnöke, mint levezető elnök köszöntötte a megjelenteket és a *második napirendi pontra* áttérve felkérte Szenes Zoltánt, hogy az elkészült beszámolóhoz tegye meg a szóbeli kiegészítését, kiemelve az elmúlt három év fő feladatait.

Szenes Zoltán tájékoztatta a küldöttgyűlést, hogy a beszámolót az elnökség megtárgyalta és jóváhagyta. Kiemelte, az elnökség eredményesnek, jó aktivitású időszaknak minősítette az elmúlt éveket, amely a tagság létszámának növekedésében is megmutatkozott. 2021 végén 630 fős tagsággal rendelkezett a társaság és a belépő új tagok 45%-a fiatal volt. Az elmúlt év fő eseménye a 30 éves ünnepi ülés előkészítése és megtartása volt június 29-én a Stefánia palotában. Elkészült az ezzel kapcsolatos kiadvány is Nagy László nyugállományú ezredes szerkesztésében. Fontos rendezvények közé sorolta többek között a NATO 2030, valamint az M. Szabó Miklós akadémikus emlékére rendezett konferenciát, a tisztképzéssel kapcsolatos-, illetve számos más magas szintű szakmai rendezvényt. Röviden szólt a tervszerű működésről és a kialakult új hibrid munkamódszer bevezetéséről. Ismertette a Hadtudomány tudományos folyóirat elmúlt évben elért eredményeit, a főszerkesztőség megújulását, azt, hogy a folyóiratnál új főszerkesztőt választottak Felházi Sándor személyében.

Röviden ismertette a társaság 2021. évi díjazottjait: Tanárky Sándor-díjat *Munk Sándor*, Korponay János-díjat *Urbanovics Anna* kapott, továbbá átadásra kerültek a kiírt pályázatok elismerései (pl.: Hadtudomány Ifjú Tudósa cikkpályázat). Sokat fejlődött a Covid-19 időszakában a társaság médiában való megjelenése, ahogy fogalmazott: „kiköltöztünk a közösségi médiatérbe”.

Bejelentette, hogy szervezeti és működési váltás is történt a társaságnál, amelyet az alapszabályban, jóváhagyott módon hajtottak végre. Kiemelte a legjobban működő szervezeteket, a Légierő Szakosztályt; a Katasztrófa és Polgári Védelmi Szakosztályt; az Elektronikai, Informatikai és Robotikai Szakosztályt; a Dél-dunántúli Tagozatot; a Kiss Károly Hadtudományi Klubot és a Kápolnai Pauer István Ifjúsági Klubot. Megköszönte a tagság támogató munkáját ugyanakkor kérte, hogy a jövőben is hasonlóan sikeres együttműködés és eredményes tudományos tevékenység folyjon.

A beszámolóhoz Nagy László szolt hozzá. A küldöttek a beszámolót egyhangúan támogatták.

A harmadik napirendi pontban Szenes Zoltán az elnökség 2022. évi munkatervéhez tett szóbeli kiegészítést. Reményét fejezte ki abban, hogy lassan a Covid-19 időszakot magunk mögött hagyhatjuk és a hibrid munkamódszer jövőbeni alkalmazásával tovább tudjuk növelni a hatékonyságot.

A munkatervben tizennégy fő feladat került meghatározásra. Szólt egy-két fontosabb feladatról. Az egyik jelentős kihívás, hogy változik a Honvédelmi Minisztérium vezetése. Bízunk abban, hogy a hadtudomány fontos lesz az új vezetés számára is és folytatódhat a közös munka. A Honvéd Vezérkar Hadtudományért Alapítványának megújítása is megtörtént, az alapdokumentum módosításra került, új kuratórium alakult és új működési rend jött létre. Biztosítottak lesznek a források a tudományos kutatás támogatására, amelyet pályázat útján lehet majd elérni. További siker, hogy a Nemzeti Kulturális Alap hároméves finanszírozási tervet küldött, amely azt jelenti, hogy a Hadtudomány folyóiratot az alap is támogatni fogja. Fontos a sikeres tisztújítás végrehajtása és rendezetten elkezdődhet az új alapszabály szerinti működés.

Kiemelt központi rendezvény a NATO új stratégiai koncepciójára épül, amelyet az MTA Hadtudományi Bizottsággal együtt szeptember hónapban rendeznek.

Szakmai, tanulmányi út előkészítése is folyamatban van Szarajevóba, amelynek időpontja augusztus 25–28.

A Magyar Honvédség parancsnok-helyettesével történt egyeztetést követően a jövőben három kutatási irány került kijelölésre:

- A Magyar Honvédség modernizációja.
- A szomszédos országok haderőfejlesztései.
- A jövő katonai biztonsági kérdései.

A Hadtudomány folyóirat szempontjából legfontosabb feladat még az idén átállni az Open Journal System (OJS) környezetre, amelyre a terv elkészült. További kiemelt feladat a Magyar Honvédség Parancsnokságával az együttműködési megállapodás megkötése. A finanszírozás kérdésében tájékoztatta a hallgatóságot, hogy 2022. évre a pénzügyi források biztosítottak.

A munkatervvel kapcsolatban kérdés nem merült fel, az elhangzottakhoz Felházi Sándor, Nagy László és Kocsis László szólt hozzá. A munkatervet a küldöttgyűlés egyhangúan elfogadta.

A *negyedik napirendi pontban* Kenessei Zsolt gazdasági elnökhelyettes ismertette az elmúlt évi pénzügyi beszámoló fontosabb részeit és röviden szólt a 2022. évi pénzügyi terv tartalmáról. A küldöttgyűlés támogatta a beszámolót és a tervet.

Az *ötödik napirendi pontban* Csery-Szűcs Péter a felügyelő bizottság elnöke foglalta össze a bizottság beszámolóját, amelyet a küldöttgyűlés egyhangúan elfogadott.

A *hatodik napirendi pontban* Király László, az etikai bizottság elnöke ismertette az etikai bizottság beszámolóját. Jelezte, hogy mandátumuk lejárt és azt visszaadják a küldöttgyűlésnek. A beszámolót a küldöttgyűlés elfogadta.

A *hetedik napirendi pontban* a társaság 2022. évi elismeréseinek átadására került sor, melyet a társaság elnöke adott át.

Oklevél és névre szóló „Hadtudományért Emlékplakett” elismerésben részesült Németh András alezredes. Oklevél és „Hadtudomány Szolgálatáért Érem” elismerésben részesült Kiss-Benedek József nyugállományú ezredes. Oklevél elismerésben részesült Krizbai János nyugállományú ezredes, Talián István ezredes. Oklevél és ajándékutalvány elismerésben részesült Kocsis László nyugállományú ezredes. Oklevél és könyvjutalom elismerésben részesült Endrődi István nyugállományú tűzoltó ezredes, Kátai-Urbán Lajos tűzoltó ezredes, illetve Sótér Andrea orvos alezredes.

A *nyolcadik napirendi pontban* Fórizs Sándornak, a jelölőbizottság elnökének tájékoztatását követően a társaság vezető tisztségviselőinek (13 fő) megválasztására került sor. A titkos szavazás eredményeként a küldöttgyűlés megválasztotta a Magyar Hadtudományi Társaság új elnökségét, amelyet a szavazatszámlláló bizottság elnöke, Nádas János nyugállományú ezredes ismertetett:

Elnök:	<i>Szenes Zoltán</i>
Általános elnökhelyettes:	<i>Hegedűs Henrik</i>
Gazdasági elnökhelyettes:	<i>Kenessei Zsolt</i>
Civil egyetemi és tudományos kapcsolatokért felelős elnökhelyettes:	<i>Molnár Anna</i>
Tudományos elnökhelyettes:	<i>Hausner Gábor</i>
Kommunikációs elnökhelyettes:	<i>Hajós Dezső</i>
HM/MH kapcsolatokért felelős elnökh.:	<i>Bárány Zoltán.</i>

Felügyelő bizottság:

Elnöke: *Csery-Szűcs Péter.*

Tagjai: *Pandúr-Szilágyi Enikő és Ritecz György.*

Etikai bizottság:

Elnöke: *Görbe Attiláné dr. Zán Krisztina.*

Tagjai: *Király László és Krajnc Zoltán.*

Az „egyebek” napirendi pontban témák nem merültek fel.

Befejezésül a levezető elnök gratulált az új elnökségnek és jó munkát kívánt a következő hároméves ciklusra. Zárszóként a társaság elnöke megköszönte az újraválasztott elnökség nevében a bizalmat. Felidézte, hogy három évvel ezelőtt négy stratégiai célt fogalmazott meg: a folytonosság biztosítását, a kutatások fellendítését, a fiatalítást és az együttműködés erősítését a különböző partnerekkel. Az elkövetkező időszakra ugyanezen célok erősítését tűzte ki az elnökség részére.

Az ülést követően a résztvevőket az újonnan megválasztott elnökség egy büfé-ebédre invitálta, ahol Szenes Zoltán mondott pohárköszöntőt, megköszönte a támogatást és gratulált az elismerésben részesülteknek.

Felházi Sándor

A Magyar Hadtudományi Társaság díjátadó rendezvénye

A Korponay János-díj és

a „Hadtudomány Ifjú Tudósa” pályázat díjazottai

A Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT) 2022. április 26-án a Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus patinás Zrínyi termében tartotta díjátadó ünnepi rendezvényét, amelyen kiemelt vendégként jelen volt *prof. dr. Csikány Tamás* dandártábornok, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem tudományos rektorhelyettese, az MTA Hadtudományi Bizottságának elnöke, valamint *dr. Lippai Péter* dandártábornok, a Hadtudományért Alapítvány kuratóriumi elnöke, a Magyar Honvédség Haderőnemi Szemléltőség szárazföldi szemléltője.

A vendégek köszöntését követően az MHTT elnöke, *prof. dr. Szenes Zoltán* nyugállományú vezérezredes röviden méltatta a 2022. évi Korponay János-díjjal kitüntetett *Novák-Varró Virág*, a Hadtudományi Doktori Iskola doktor jelöltjének, az NKE Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Tanszék tanársegédjének, az MHTT Civil-Katonai Kapcsolatok Szakosztály titkárának eddigi tudományos és oktatói pályáját.

Az elismerésben részesült az ELTE-n tanult politológiát, ahol nemzetközi kapcsolatok szakirányon (MA) szerzett diplomát. 2017-től felvételt nyert az NKE Hadtudományi Doktori Iskolájába, amelyben azóta is aktív szakmai és közösségi tevékenységet folytat. A doktori képzés során volt a HDI Doktorandusz Önkormányzat képviselője (2018–2020), a Doktoranduszok Országos Szövetségének (DOSZ), a hadtudományi osztály vezetője és a DOSZ alelnöke (2019–2020). Aktív szervezője, oktatója és támogatója a HHK Biztonságpolitikai Szakkollégiumnak és az ÁNTK Nemzetközi és Európai Tanulmányok Szakkollégiumának. Kutatói tapasztalatot szerzett 2012-ben a Stratégiai Védelmi Kutató Intézetben, majd a Biztonsági és Honvédelmi Kutatási Központnál 2013–2015 között. doktori tanulmányai során öt különböző szakmai képzést végzett el, illetve nemzetközi munkatapasztalatra tett szert a Vodafone-nál. Az elmúlt három évben a Nemzeti Kiválósági Program keretében doktori, hallgatói kutatói ösztöndíjat és a Batthyány Lajos Alapítvány doktorjelölti kutatási ösztöndíját nyerte el. PhD értekezését az afganisztáni konfliktuskezelés biztonságpolitikai kérdéseiből írja, amelyet várhatóan jövő évben fog megvédeni. Témavezetője dr. Kaiser Ferenc egyetemi docens és dr. Boldizsár Gábor ezredes, egyetemi docens. Angolból és törökből felsőfokú, francia, perzsa és üzbég nyelvekből

alapfokú nyelvvizsgálóval rendelkezik. 2019-től tanít a fent megjelölt tanszék kötelékében, nemrégiben kapta meg egyetemi tanársegédi kinevezését. Tíz publikációja jelent meg különböző szakmai, biztonságpolitikai és katonai folyóiratokban, legutóbb a *Hadtudomány* 2021/3. számában.¹

Mint a Civil-katonai kapcsolatok (CIMIC) szakosztály titkára, az elmúlt másfél évben jelentős érdemeket szerzett a szakosztály újjászervezésében és revitalizálásában. Remélhetőleg az MHTT még sokáig számíthat aktív szakmai, közéleti munkájára. Mindezen tevékenységek és eredmények alapján az MHTT elnöksége a 2022-es évben a Korponay János-díj Novák-Varró Virág részére történő odaítéléséről döntött.

Az elismerés átadására az MHTT 2022. március 25-ei küldöttgyűlésén került sor, ahol a díjazott – az afganisztáni nemzetközi békeépítés biztonságpolitikai összefüggéseivel foglalkozó doktori disszertáció tervezetének egyik fejezetéhez kapcsolódóan – Afganisztán témakörben tartott előadást, bizonyítva tudományos-kutatói felkészültségét.

Az 1848–49-es magyar honvédsereg ezredeséről, a hadtudományi munkásságáért 25 éves ifjú főhadnagyként a Magyar Tudományos Akadémia 1844. december 24-én megválasztott levelező tagjáról elnevezett Korponay János-díjat az MHTT 2001-ben alapította a hadtudományi kutatómunkában kiváló teljesítményt elért, 35 évnél fiatalabb MHTT tagok, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók elismerésére. A díj alapítása óta eddig 16 fiatal kutató vehette át az elismerést, köztük a Magyar Honvédség jelenlegi parancsnoka, 2004-ben.

Az ünnepség második felében a „Hadtudomány Ifjú Tudósa” címmel meghirdetett meghívásos tudományos pályázat győzteseinek a díjátadására került sor, melyet az MHTT elnöke adott át. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően 2021-ben a pályázatra 15 középiskolát hívtak meg, a Honvédelmi Minisztériummal egyeztetve. Olyan városok oktatási intézményeire esett a választás, amelyek régi katonavárosok és helyőrségek, ahol a Magyar Honvédség alakulatai szerves részét képezték, vagy képezik a települések mindennapi életének. A katonai hagyományok őrzése, ápolása kiemelten fontos célkitűzés volt és ma is az ezeken a településeken. A dolgozatokról általában elmondható, hogy a témában való elmélyült kutatás, szakmaiság jellemezte azokat. A beérkezett pályaműveket szakértők bírálták el és tettek javaslatot a kategóriánkénti végső sorrendre, amelyet a szakmai zsűri² véleménye alapján az elnökség hagyott jóvá. Mindezek alapján „NATO” kategóriában, illetve a „Haditechnika” témakörben összesen négy pályamunkát találtak díjazásra alkalmasnak.

Előbbi témakörben, *első helyezést* ért el: „Hogyan lehet népszerűsíteni a NATO-t a fiatalok körében” című tanulmányaért *Major Kristóf* és *Orosz Timót* honvéd kadét, a Wigner Jenő Műszaki, Informatikai Technikum, Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégiumból (Felkészítő tanár: *Tóth György*), míg *második* díjban részesült „A NATO népszerűsítése a fiatalok körében” című tanulmányaért *Dezső Zsolt* honvéd kadét, a Budapesti Műszaki Szakképzési Centrum Than Károly Ókoiskola és Technikumból (Felkészítő tanár: *Kertai Bettina* és *Tóth Csilla Ida*).

A Haditechnika kategóriában *első díjban* részesült „Kedvenc haditechnikai eszközeim” című tanulmányaért *Szőke André* honvéd kadét, a Budapesti Műszaki

1 Novák-Varró Virág: Az „ellenálló képesség”, mint a békeépítés eszköze. *Hadtudomány* 31 (3): 32–43.

2 Dr. Hegedűs Henrik ömt. alezredes, Dr. Hajdú Ferenc ezredes, Dr. Hajós Dezső ömt. ezredes.

Az ünnepi esemény diszvendégei és díjazottai

Szakképzési Centrum Than Károly Ökoiskola és Technikumból (Felkészítő tanár: *Tóth Csilla Ida*), a második díjat „A Leopárd 2-es harckocsi” című tanulmányáért *Benkő Dániel* honvéd kadét, a Gödöllői Református Líceum Gimnázium tanulója kapta (Felkészítő tanár: *Csobán Pál*).

Valamennyi díjazott oklevélben részesült, valamint a NATO népszerűsítése témakörben érintettek *A mai NATO* című könyvvel, a haditechnikai vonatkozású szerzők pedig *A Ludovika egykor és most* című kiadvánnyal gazdagodtak. Az „ifjú hadtudósok” pályaműveinek elkészítésében meghatározó szerepet betöltő, felkészítő tanárok munkáját az MHTT nagyértékű könyvutalvánnyal köszönte meg.

A rendezvény utolsó részében a díjazott diákok, rövid előadás formájában, a hallgatóság előtt mutathatták be elismerést nyert pályamunkáikat.

A rendezvény zárásaként az MHTT elnöke gratulált a Korponay-díjban részesült fiatal kutatóknak, valamint a középiskolásoknak meghirdetett pályázat díjazott diákjainak és felkészítő tanáraiknak, kihangsúlyozva azt, hogy az eredményes tudományos teljesítményhez motivált hallgatókra, felkészült oktatókra és támogató intézményi környezetre egyaránt szükség van. Ehhez jó lehetőséget jelent(het) a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen történő továbbtanulás, a majdani Intézményi Tudományos Diákköri tevékenységektől a PhD fokozatszerzésén keresztül a (had)tudomány műveléséhez köthető út.

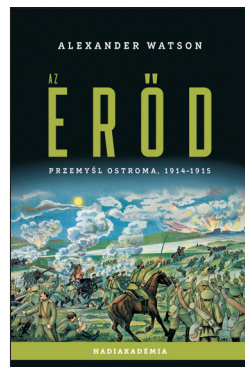
A feltételek adottak, így biztató az „ifjú hadtudósok” mutatott érdeklődése, amit a továbbiakban is bátorítani és támogatni szükséges, amiben az MHTT a jövőben is partner kíván lenni.

Dikács Csaba

Alexander Watson

Az erőd. Przemysl ostroma 1914–1915

(Budapest, PeKo Publishing Kft., 2021. 360 oldal. ISBN 978-615-558-3384)

Alexander Watson 1979-ben született brit történész, hadtörténész. Egyetemi és doktori tanulmányait egyaránt a Cambridge-i Egyetemen végezte. Fő kutatási területe az első világháború időszaka, azon belül is a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia szerepe. Munkásságában fontos teret kap a háborús morál, a háterszág, valamint a különböző nemzetiségek helyzete a nagy háború alatt. Jelenleg a Londoni Egyetem tanára, ahol szakterülete Kelet- és Közép-Európa modernkori történelme, valamint az ott élő kisebbségek története.

Legújabb – immáron harmadik – könyve, *The Fortress: The Great Siege of Przemysl* 2019-ben jelent meg, melynek magyar fordítása a PeKo Publishing Kft. Hadiakadémia sorozatában 2021-ben vált magyar nyelven is elérhetővé.

A kötet Przemysl 1914–1915-ben lezajlott két ostromáról szól. A feldolgozás abból a szempontból nem új, hogy ugyan német nyelven, de hasonló szemszögből már írt egy könyvet Franz Forstner osztrák szerző – *Przemysl. Österreich-Ungarns bedeutendste Festung* címmel.

Watson a könyv bevezetésében a város, illetve a vár történelmét mutatja be – amely már a 11. században elkezdődött – egészen a nagy háború kitöréséig. A nagyobb volumenű erődítési munkálatok az 1870-es években kezdődtek Przemyslben. Ettől az időtől kezdve a nagy háború előestéjéig 32 millió koronát (Watson szerint a mai árfolyamon 208 millió USD) költött az Osztrák–Magyar Monarchia az erődrendszer fejlesztésére. A város fejlődését mi sem mutatja jobban, minthogy 1870 és 1914 között 15 ezerről 54 ezer főre nőtt a lakossága, így az egyik legnagyobb galíciai várossá nőtte ki magát. Fejlődése során utakat, telefonhálózatot, vasutat építettek, így a város kiváló infrastruktúrával rendelkezett. A növekvő település számos munkalehetőséget adott, amellyel szintén magyarázható a lakosságnövekedés. Fejlesztését a Habsburgok úgy irányozták elő, hogy innen háború esetén offenzív tevékenység is folytatható legyen, s a későbbiekben jól látható a műből is, hogyan próbálták ezt a lehetőséget kiaknázni. A soknemzetiségű birodalomban egy vegyes lakosságú területegység városa, így lakosságának legnagyobb részét a lengyel, rutén és zsidó származású lakosság alkotta. Birodalmi szempontból a ruténeknek volt a legnehezebb a helyzete, ugyanis, ha a kémkedés, vagy árulás vádjára került fel, elsősorban rájuk gyanakodtak az osztrák és magyar származású katonák. A lakosság megpróbáltatásai azonban itt nem értek véget, mert nem csak a nagy háború alatt, hanem a II. világháború során és után is, két totalitárius birodalom egyaránt uralmat gyakorolt itt. A náci Németország főként a zsidó lakosságot és azok kultúráját igyekezett a városból kiirtani, a Lengyel Kommunista Párt pedig az ukrán lakosságot telepítette ki.

A bevezetés után a kötet hét nagy fejezetre oszlik. Az elsőben „Egy megtört hadsereg” bepillantást nyerünk a város hangulatába, mind a katonai, mind pedig az ott uralkodó léghő-

szempontjából. Külső szemlélőként megismerhetjük, hogy a háború kitörésének pillanatában milyen nagyságú erők álltak egymással szemben, továbbá azt is, hogy a város milyen földrajzi helyzetben, illetve erődítési állapotban várta a már nem is oly távoli, és gyötrelmes ostromot. A szerző bemutatja Franz Conrad von Hötzendorf (az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari főnöke) motivációit, amelyek a haditervei kidolgozásában és azok végrehajtásában jelentős szerepet játszottak. A hadműveletek azonban nem az ő elképzelései szerint alakultak és várakozásainak sem feleltek meg. Mind ehhez hozzájárul a hadvezetés és a katonák tapasztalatlansága, valamint felkészületlensége, az oroszok pedig a vártnál gyorsabban mozgósítottak, így az előzetes tervek kártyavárként dőltek össze.

A második témaegység címe „*A hősök*”, arra utal, ahogyan a védők nevezték önmagukat, hogy moráljuk és harci kedvük megmaradjon. Ebben a szövegrészben megismerjük az erődrendszer védőinek összetételét, kiképzettségét, illetve a vár felszereltségi és erődítési állapotát. Képet kapunk annak irányítóirol, valamint néhány főerőd belső életéről: így az állomány létszáma, védettsége, fegyverzete, infrastruktúrája, ellátóképessége kerül a középpontba. Részletes leírást ad a szerző a védelmi előkészületekről és a rendelkezésre álló készletekről.

A harmadik fejezet „*A roham*” elején bemutatásra kerül az ellenséges oldal, vagyis az olvasó megismerheti az orosz hadsereget és annak vezetőit. Leírás kapunk arról, hogy az orosz csapatok, hogyan készültek az első ostromra. Ezután napokra lebontva pontos beszámolók következnek az eseményekről. Személyes történetek is megelevenednek, amelyek percről-percre adnak számot egy-egy jelentősebb eseményről és a felek közötti összecsapásról.

A negyedik témaegység „*Az akadály*” kicsit talán eltér a többitől, ugyanis ebben komoly hangsúlyt kap a Przemyslben élő kisebbségek története, kultúrája, valamint az ő asszimilációjukra vonatkozó orosz tervek. Különösen nagy figyelmet kap a városban élő zsidó közösség helyzete, illetve az ellenük elkövetett orosz atrocitások, amelyek indokálul gyakran koholt vádak szolgáltak, s azok előre megtervezett, szinte „eljátszott” provokációk alapján folytak. A fejezet kisebb részében arról szerzünk tudomást, hogy a vár elleni sikertelen első orosz ostrom után, hogyan próbálták a védők enyhíteni a rombolás okozta károkat.

Az ötödik fejezet „*Az elszigetelődés*” a támadó – majd visszavonuló – osztrák-magyar csapatok kivonása utáni közvetlen események bemutatásával kezdődik. Ebből kiderül, hogy Przemysl nem volt felkészülve hosszú ostromra. Pontos leírásokat kapunk a hiányos készletekről, valamint arról, hogy azokat miként próbálták meg beosztani és kipótolni. A lélektani hadviselés is megjelent – a légi bombázásokkal, melyek a civileket is érintették –, továbbá azt is megtudjuk, hogy a várparancsnokság milyen módszereket próbált alkalmazni ezek ellensúlyozására. A mindennapi nehézségek mellett bepillantást nyerünk a civilek életébe is, közülük egyik, másik akár kémtörténetnek is beillik. Mindezek mellett természetesen a hadászati jellegű események bemutatása sem marad el.

A hatodik témaegység „*A kiéheztetés*” azt a lassú kínlóadási folyamatot mutatja be, amelyről 1914 szeptemberében még senki sem gondolta, hogy megtörténik. Az orosz ostromgyűrűbe zárt vár kiéheztetése során szükségszerűen megcsappant a lóállomány, és szükségmegoldásokat kerestek az élelem pótlására. Azt is láthatjuk, hogy milyen mértékben drágultak a különböző árucikkek az idő múlásával. Az éhező és nélkülöző átlagemberek és közkatonák mellett bepillantást nyerünk a tiszték mindennapjaiba, valamint arra is látunk példát, hogy volt, aki raktáros, vagy hadtápbosztásával élt vissza ezekben a nehéz időkben. Mindemellett az orosz propagandagépezet működését és lélektani hatását is bemutatja a kötet írója.

Az utolsó fejezetből „*A végső katasztrófa*” megismerjük a védők utolsó kitörési kísérletének terveit, valamint annak motivációját. A kitörés sikertelensége után az „utómunkákba” vezető be az olvasót a szerző. Watson annak bemutatására vállalkozik, hogy a védők miként igyekeztek a várat, annak felszerelését és fegyverzetét használhatatlanná tenni, vagyis elérni azt, hogy az oroszok ne kamatoztathassák az általuk elért sikert.

Az *epilógus* az ostrom utáni közvetlen időszakot tárja elénk, valamint a hosszútávú következményeket. A szerző kitekint a II. világháború időszakára, bemutatva, hogy akkor milyen hányadtatásokat kellett a városnak elviselnie, majd azután lakói a 20. század vérzivataros időszakát maguk mögött tudhassák és történelemként tekintsenek rá.

A mű összességében olvasmányos – amely természetesen a magyar fordító munkáját is dicséri –, jól tagolt alkotás, mely bárki számára könnyen érthető és használható. Számos levéltári forrás és szakirodalmi feldolgozás felhasználásával egy rendkívül részletes leírást kaphat az olvasó az ostrom katonai vonatkozásairól, vagy éppen a városban zajló mindennapi életről. Ez az újfajta hadtörténelmi szemlélet az egyén szemszögéből mutatja be a háborút. Ami a könyv hibájának felróható, hogy a szerző a magyar vonatkozások tekintetében is sokszor lengyel forrásokat használt, továbbá a magyarok szerepét arányaiban kissé háttérbe szorítja a Monarchia Przemyslben harcolt többi nemzetiségéhez képest. Néha olyan benyomást kelt, mintha a szerző ítélkezne az általa említett személyek – legyenek akár alacsonyabb rendfokozatú vagy vezérkari tisztek – hibái vagy jelleme felett.

A könyv elolvasása minden, a téma iránt érdeklődő olvasó számára ajánlott, azonban a szerző említett ítéleteit és az evidenciának tartott kinyilatkoztatásait érdemes kritikával fogadni.

Mokánszki Zoltán

HUNGARIAN MILITARY SCIENCE

Periodical of the Hungarian Association of Military Science, and of
the Committee on the Military Science of the Hungarian Academy of Sciences

Contents

SECURITY STUDIES

Zoltán Szenes

Deterrence and Defence: the new NATO Force Model 3

Zsolt Csepregi

The Impact of Specificities of Civil-Military Relations in Israel on
the Foreign and Security Policy of the Country 18

MILITARY ART

András Mező

Multi Domain Operations in Urban Environment 31

Tibor Kiss

Theory of Urban Uprisings in Light of Present 45

Ferenc Fazekas

The Development and Necessity of Multi-domain Operations 59

Imre Négyesi

The impact of the military application of artificial intelligence on democracies 74

MILITARY HISTORY

Mihály Boda, Dániel Rémai

Victims of War: History and Contemporary Dilemmas of the Rule of Discrimination 86

József Cseh

Did the Soviets think, that they can win the nuclear war? 98

Sándor P. Szabó

Chinese-language Mongolian Stele Inscription on the Battle of Mohi 112

SOCIAL SCIENCES

János Matus

The emergence of the bipolar political party system in the United States 131

Marianna Óbert

A History of Military Law and Captivity from the Aspect of Health Care 147

ASSOCIATION NEWS

The delegates' renewal meeting of the Hungarian Military Science Society

(*Felházi Sándor*) 162

Award Ceremony at the Hungarian Association of Military Science

(*Dikács Csaba*) 167

REVIEW

Alexander Watson: The Fortress. The Siege of Przemyśl, 1914–1915

(*Mokánszki Zoltán*) 170

2022. évi pályázati felhívás

A Magyar Hadtudományi Társaság pályázatot hirdet egyének vagy szerzői/kutatói kollektívák számára tanulmányok megírására.

A pályázat meghirdetésének célja a tudományos tevékenység és a kutatás ösztönzése, a hadtudomány iránt érdeklődők aktivizálása, publikálásra alkalmas, a gyakorlatban is hasznosítható anyagok készítése.

A pályázat keretében a következő kutatási témakörök feldolgozását ajánljuk:

(1) Nemzetközi témák

- Napjaink fegyveres konfliktusainak értékelése;
- Többdimenziós hadviselés elméleti kérdései;
- A haderő-fejlesztés nemzetközi példái és tendenciái;
- A hibrid veszélyek, háborúk és hadműveletek jellegzetességei;
- A kiberhadviselés helye és szerepe a XXI. században;
- - Harci robotok alkalmazása a hadviselésben;
- Új technológiák katonai alkalmazásának lehetőségei, a harcmező digitalizálása és automatizálása;
- Az úrkutatás, a modernizáció, az innováció eredményeinek alkalmazása a hadiiparban;
- A NATO új stratégiai koncepciója és lehetséges hatása a magyar biztonság- és védelempolitikára;
- Európai stratégiai autonómia – a közös biztonság – és védelempolitika lehetőségei.

(2) Hazai témák

- A haderőfejlesztés és a szervezetikultúra-váltás szükségességének összefüggései a Magyar Honvédségnél;
- A haderő transzformációja: új fegyverrendszerek, megújuló szervezeti formák, változó kiképzés és modern vezetés;
- A magyarországi hadiipar fejlesztése és a nemzetközi együttműködés lehetőségei;
- Az új haditechnikai eszközök rendszerbeállítás, az üzemeltetés és az üzemben tartás kihívásai a magyar haderőben;
- A Magyar Honvédség humánerőforrás gazdálkodása, a vertikális (parancsnoki) és horizontális (szakmai) előmenetel a változó feltételek között;
- A Magyar Honvédség logisztikai támogatási rendszerének helyzete és fejlesztésének lehetőségei;
- Haditechnikai kutatás, fejlesztés és innováció lehetőségei a Magyar Honvédség modernizációjában;
- Magyar műveleti tapasztalatok feldolgozása (Balkán, Afrika, Közél-Kelet és Ázsia);
- A katonai hivatás értéktartalma a 21. századi haderőben;
- A digitális transzformáció hatása a Magyar Honvédség toborzására és kiválasztási folyamatára;
- A védelmi igazgatási rendszer válaszai a 21. század új kihívásaira;
- A polgári védelem lakosság védelmével és oltalmazással kapcsolatos feladatai a fegyveres összeütközések időszakában.

A pályázatra kizárólag az MHTT 2022. évi pályázatára készített, eredeti – ebben a formában máshol nem publikált, más pályázatra be nem nyújtott – tanulmányokat várjuk.

A pályaművek terjedelme legfeljebb egy szerzői ív lehet.

A pályázat jeligés, a pályamunkák elbírálásának végéig a pályázó személye anonim.

Az MHTT pályázati díjai (bruttó):

I. díj – 80 ezer forint, II. díj – 60 ezer forint, III. díj – 40 ezer forint

A pályamunkák beadási határideje (postabélyegző alapján): 2022. október 31.

A pályázat kiírásának feltételeit a Magyar Hadtudományi Társaság Pályázat kiírásának rendje című dokumentum (http://www.mhtt.eu/files/2014/PALYAZATOK_RENDJE_2014.pdf) tartalmazza.

Budapest, 2022. február 21-én

MHTT Elnöksége